

СТРУКТУРА И ФУНКЦИОНИСАЊЕ ПОЛИЦИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ
ТРАДИЦИЈА, СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ (III)

СТРУКТУРА И ФУНКЦИОНИСАЊЕ ПОЛИЦИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

ТРАДИЦИЈА, СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

III

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК РАДОВА

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, 2014

СТРУКТУРА И ФУНКЦИОНИСАЊЕ ПОЛИЦИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ
ТРАДИЦИЈА, СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ (III)

Издавач

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, Цара Душана 196 (Земун)

За издавача

проф. др ГОРАН МИЛОШЕВИЋ
декан Академије

Уредници

проф. др ОБРАД СТЕВАНОВИЋ
проф. др ДАНЕ СУБОШИЋ
доц. др ДАЛИБОР КЕКИЋ

Рецензенти

проф. др ДРАГАН РАНЂЕЛОВИЋ, проф. др САША МИЛОЈЕВИЋ, проф. др
ЖЕЉКО НИКАЧ, проф. др ДАРКО МАРИНКОВИЋ, проф. др ДАНЕ СУБОШИЋ,
проф. др ОБРАД СТЕВАНОВИЋ, проф. др РАДОМИР ЗЕКАВИЦА, проф. др
ГОРАН ВУЧКОВИЋ, проф. др БОБАН МИЛОЈКОВИЋ, доц. др ИВАНА КРСТИЋ
МИСТРИЦЕЛОВИЋ, доц. др ЗВОНИМИР ИВАНОВИЋ, доц. др ДАЛИБОР КЕКИЋ

Лектор

мр РЕНАТА САМАРЦИЋ

Компјутерска припрема
МИЛАН СРЕЂКОВИЋ

Тираж

100 примерака

Штампа

ЈП „Службени гласник”, Београд

Зборник је настао као резултат реализовања научноистраживачког пројекта
Криминалистичко-полицијске академије у Београду, под називом *Структура и*
функционисање полицијске организације – традиција, стање и перспективе.
Руководилац пројекта је проф. др Обрад Стевановић.

© 2014 Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ISBN 978-86-7020-306-8

Садржај

Бранкица М. Поповић ИНФОРМАЦИОНА БЕЗБЕДНОСТ – ПОГЛЕД У БУДУЋНОСТ	1
Дане Субошић, Ненад Милић УЧЕЊЕ НА ДАЉИНУ КАО ИНОВАТИВАН МЕТОД ЕДУКАЦИЈЕ ЗА ПОТРЕБЕ ПОЛИЦИЈЕ.....	15
Бојан Јанковић, Саша Милојевић УПОТРЕБА САВРЕМЕНИХ ТЕХНИЧКИХ СРЕДСТАВА У ЦИЉУ УНАПРЕЂЕЊА НАДЗОРА ДРЖАВНЕ ГРАНИЦЕ	37
Сретен Југовић (ДЕ)ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА ПОЛИЦИЈЕ У СРБИЈИ	47
Светлана Ристовић УТИЦАЈ СПЕЦИЈАЛИЗОВАНИХ МЕНАџМЕНТ ДИСЦИПЛИНА НА РАЗВОЈ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ ПОЛИЦИЈСКОГ МЕНАџМЕНТА.....	55
Златко Беленцан, Далибор Кекић УНАПРЕЂЕЊЕ ОРГАНИЗАЦИОНЕ КУЛТУРЕ У ПОЛИЦИЈСКОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	65
Бобан Симић ПОЈАМ И КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОЛИЦИЈЕ У ЗАЈЕДНИЦИ	73
Зоран Ђурђевић, Славиша Совтић УПРАВЉАЊЕ ЉУДСКИМ РЕСУРСИМА У ПОЛИЦИЈИ С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ОРГАНИЗАЦИОНЕ ЈЕДИНИЦЕ КРИМИНАЛИСТИЧКЕ ПОЛИЦИЈЕ	83
Обрад Стевановић СТРУКТУРНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КРИМИНАЛИСТИЧКЕ ПОЛИЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.....	95
Горан Вучковић, Радивоје Јанковић, Мирољуб Благојевић ПОВЕЗАНОСТ ИСПОЉЕНОГ НИВОА СИЛЕ ОДРЕЂЕНИХ МИШИЋНИХ ГРУПА И УСПЕШНОСТИ САВЛАДАВАЊА ПОЛИЦИЈСКОГ ПОЛИГОНА	109
Бобан Милојковић МОДЕЛ ГЕОТОПОГРАФСКОГ ОБЕЗБЕЂЕЊА У ПОЛИЦИЈСКОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ СРБИЈЕ.....	131
Саша Милојевић, Бојан Јанковић УТИЦАЈ ТЕРЕНСКЕ ОБУКЕ НА ОСПОСОБЉЕНОСТ СТУДЕНАТА КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКЕ АКАДЕМИЈЕ ЗА ПРИМЕНУ ВАТРЕНОГ ОРУЖЈА КАО СРЕДСТВА ПРИНУДЕ	145

Радован В. Радовановић, Небојша Д. Ђокић БЕЗБЕДНОСНЕ СЛУЖБЕ ТРЕЋЕГ РАЈХА У СРБИЈИ ТОКОМ ЛЕТА 1941. ГОДИНЕ.....	149
Ивана Крстић-Мистрицеловић , Мирослав Радојичић ПОЛИЦИЈСКИ ЧИНОВНИЦИ У НОВИМ КРАЈЕВИМА СРБИЈЕ (1912–1913).....	171
Радован В. Радовановић, Небојша Д. Ђокић СТРЕЉАЧКО НАОРУЖАЊЕ ВОЈСКЕ, ЖАНДАРМЕРИЈЕ И ПОЛИЦИЈЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ.....	181
Жарко Браковић, Ивана Крстић-Мистрицеловић УСТРОЈСТВО УПРАВЕ ВАРОШИ БЕОГРАДА ИЗ 1860. ГОДИНЕ	197

Предговор

Зборник радова је резултат последње (треће) године рада научноистраживачког тима на пројекту Криминалистичко-полицијске академије који је, под називом Структура и функционисање полицијске организације – традиција, стање и перспективе, реализован у периоду 2012-2014. године. Општи циљ пројекта био је да се научним истраживањем прошлости, садашњости и будућности полицијске организације уопште, као и полицијске организације у Републици Србији, идентификују и научно опишу и класификују вредности и проблеми њихових структурних и функционалних елемената и елемената њиховог окружења, у функцији стварања научних основа за заштиту и унапређење позитивних искуства из прошлости и најбоље праксе из садашњости, уз иновативан и савременим потребама примерен развој полицијске организације у будућности.

Садржај зборника чини укупно 16 радова, од којих четири рада припадају категорији оригиналних научних радова, док 12 радова припада категорији прегледних научних радова. У односу на предмет истраживања, пет радова посвећено је истраживању управљања полицијом и полицијском организовању, четири рада се односе на истраживање историје полиције, три рада на полицијску обуку, док је по један рад посвећен употреби савремених техничких средстава, информатичкој и геотопографској подршци и односима полиције и окружења. Од укупно 22 аутора, 18 су чланови научноистраживачког тима (17 наставника Криминалистичко-полицијске академије и један полицијски службеник Министарства унутрашњих послова Републике Србије). Само четири аутора нису чланови научноистраживачког тима (двојица су из Министарства унутрашњих послова Републике Србије, један је из Центра за војно-политичке студије из Београда и један из Дунав осигурања Београд).

Мишљења смо да овај и претходна два зборника радова са истог пројекта могу послужити као подстицајна основа за нова теоријска и емпиријска научна истраживања, са циљем да се прошире и продубе постојећа и произведу нова научна и теоријска знања у области традиционалних вредности, савременог стања, изазова и тенденција у развоју полицијске организације, као и да се та знања примене у функцији даљег развоја полицијске организације и унапређења наставног процеса на Криминалистичко-полицијској академији. У том смислу, овај и претходна два зборника могу послужити и као научна и стручна основа за квалитетније формулисање и остваривање мисије, визије, циљева, вредности и стратегије Дирекције полиције Министарства унутрашњих послова Републике Србије, сагласно потребама и очекивањима грађана да полиција буде у њиховој служби, да заслужи њихово поверење и да од њих буде поштован и уважаван субјект заштите њихове безбедности.

Уредници

ИНФОРМАЦИОНА БЕЗБЕДНОСТ – ПОГЛЕД У БУДУЋНОСТ

Бранкица М. Поповић

Криминалистичко полицијска академија, Београд

Сажетак: Динамичан развој савремених технологија (пре свега информационо-комуникационих – ИКТ), драматично мења начин на који живимо, при чему су бенефити њиховог коришћења препознати као основа за функционисање модерног друштва. Никада није било лакше да се потребне информације пронађу и да им се приступи са било ког места у било које време, што значајно олакшава свакодневне активности, али са друге стране, и значајно повећава претњу информационој безбедности. Тако је данас разматрање проблема информационе безбедности нераскидиво повезано са питањима сигурности рачунарских система и мрежа. То је потенцирано новим трендовима развоја и имплементације ИКТ као што су *cloud computing*, обрада великих података (*big data processing*) и Интернет ствари (*IoT – Internet of Things*). Истовремено, интеграција података добијених од друштвених и сензорских мрежа са биометријским подацима и традиционалним техникама надзора омогућава готово неограничену моћ скривеног праћења и надгледања, што је опет потенцијални напад на приватност појединца. Све наведено указује да је, у светлу примене модерних технологија, потребна ревизија традиционалне стратегије и приступа информационој безбедности. Циљ овог рада је да укаже на одворена питања информационе безбедности приликом развијања и имплементације модерних ИКТ са посебним нагласком на питања приватности.

Кључне речи: ИКТ, информациона безбедност, приватност, *cloud computing*, *Internet of Things*, *IoT*, друштвене мреже.

УВОД

Модерно друштво своје активности заснива на скоро неограниченом приступу информацијама (са било којег места, у било које време), што га чини готово зависним од употребе интернета и савремених технологија у мрежном окружењу (прикупљање, складиштење, проналажење и пренос информација). Овај приступ информацијама, нажалост, долази са значајним ризиком, пошто је омогућен свима (криминалци, терористи, индустријски конкуренти и сл.) без обзира на њихове стварне намере (Young, 2011; Verizon, 2010). Тако савремене технологије уводе нове проблеме који раније нису постојали, и поред повећане претње безбедности података и информација, често се тичу и моралних принципа (нпр. клонирање људи, генетски инжењеринг и истраживање матичних ћелија, дилеме приватност или безбедност, слобода изражавања против цензуре и сл.) (Popović, 2014).

Постоје многи аспекти примене нових ИКТ али можемо рећи да је фокус данас на виртуелизацији и *cloud computing*-у, обради великих података (*big data processing*), Интернету ствари (*Internet of Things – IoT*) и ситуационој свести (Popović, 2014). При томе се мора посебна пажња посветити изазовима информационе безбедности и са њима повезаним питањима безбедности система, мреже и апликација, али и увек присутним етичким и правним проблемима везаним за питања приватности. То питање је посебно наглашено у случају анализе великих података и обраде информација добијених из сензорских мрежа и других дистрибуираних извора података (укључујући и друштвене медије). Тако се фузија података из друштвених медија са биометријским подацима и традиционалним техникама надзора са правом сматра концептом којим је потенцијално угрожена приватност грађана.

Сам термин информациона безбедност¹ (*Information security*) представља „очување поверљивости (*confidentiality*), интегритета (*integrity*) и расположивости (*availability*) информација“² од неауторизованог приступа, промене или уништења, уз примену контролних механизма који треба да буду унапред одређени, надгледани, проверавани и побољшавани у реалном времену. У овом концепту познатом као ЦИА тријада, поверљивост је „особина да информација није доступна или откривена неауторизованим ентитетима“, интегритет је „особина очувања тачности и целовитости ресурса“, а расположивост је „особина да је приступ и коришћење омогућено увек на захтев ауторизованог ентитета“. С обзиром на широку примену модерних технологија, није реткост да се термини информациона безбедност и *cybersecurity* користе као синоними (Kosutic, 2012), што је био и приступ у овом раду³. У ери експанзије интернета и мобилних уређаја где се претње преносе тренутно и где не мора бити познат идентитет или локација нападача, традиционалне стратегије и приступи информационој безбедности морају бити ревидирани. При томе се мора уважити чињеница да технологија сама по себи није ни добра ни лоша, већ да то зависи од начина њихове употребе у односу на друштвене норме, етику и законе (McQuade, 2006). Нове технологије се подједнако користе како у дозвољене сврхе тако и у служби борбе против истих.

Имајући све то у виду, циљ овог рада је да укаже на отворена питања информационе безбедности приликом развијања и имплементације модерних ИКТ, са посебним нагласком на питања приватности.

ТРЕНДОВИ РАЗВОЈА НОВИХ ТЕХНОЛОГИЈА

Већ је наглашено да модерне технологије омогућавају скоро тренутни приступ информацијама, као и њихову размену између различитих ентитета широм света (Larosa, 2013). Технологија је данас напредовала до фазе да имамо и језичке преводиоце у реалном времену (*Skype Translator*) који омогућавају да говорници користе свој матерњи језик на којем одмах добијају и превод саговорникове конверзације са језика који иначе не разумеју (Chong, 2014). Иако нико са сигурношћу не може да предвиди временске оквири и модалитете развоја нових технологија, већ су „виђени“ виртуелна валута и власништво, паметна инфраструктура и градови (*Smart City*), чак и међупланетарни интернет.

Стратегијски технолошки трендови, препознати по Гартнеру (Gartner) у 2014. години приказани су на слици 1. Они се заснивају на:

- производњи и дистрибуцији садржаја преко више платформи;
- конвергенцији мрежа и услуга, као и еволуцији мобилних: уређаја, мрежа, оперативних система и апликација;
- мапирању физичких објеката у кибер субјекте са могућношћу међусобне (паметне) интеракције – Интернет ствари (*IoT*);
- експанзији друштвених медија и друштвеног умрежавања и коришћењу на вебу заснованих рачунарских система попут облака (*cloud computing*);
- развоју и персонализацији интернета кроз увођење локацијских услуга и сервиса (*location-based services LBS*) који користе информацију о физичкој локацији корисника или уређаја како би обезбедили циљане информације;

¹ Користе се и појмови информациона сигурност, заштита информација и безбедност информација.

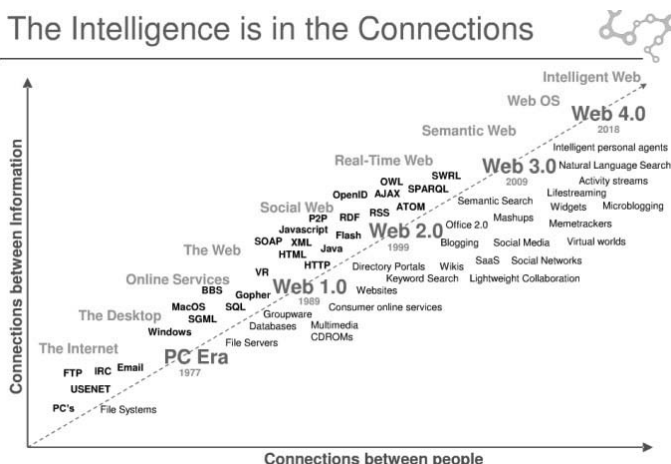
² По стандарду ISO/IEC 27001:2005.

³ Разлика између њих је у томе што потоњи разматра само информације у дигиталној форми док се први бави свим формама и облицима у којима се информација може наћи (нпр. папирна форма).

Top 10 Strategic Technology Trends for 2014

Слика 1: Технолошки трендови⁴ у 2014.

Видљиво је да су трендови доминантно одређени развојем интернет технологија. Зато је на слици 2 приказана путања развоја интернета где се јасно види померај са друштвених мрежа, преко тзв. ере семантичког веба (2010–2020) ка ери интелигентног веба (2020–2030).

Слика 2: Иза граница претраге по кључној речи – могућа путања развоја веба⁵

Прву генерацију веба познату као Информационо доба (*Information Age*) карактерисала је функција претраге (*search*). Код друге генерације (Web 2.0), познате као друштвена мрежа (*social web*), више се говори о интеракцији (*interaction*). У данашњој фази развоја (Web 3.0) познатој као семантички веб (*semantic web*) очекује се његова персонализација кроз предвиђање и испоруку (*anticipating and delivering*) информација од интереса за сваког корисника индивидуално. Коначно интелигентни веб ће подразумевати паметне апликације и сервисе омогућене метаподацима који описују значење података као и логичке везе између података и концепта (АСМА, 2009).

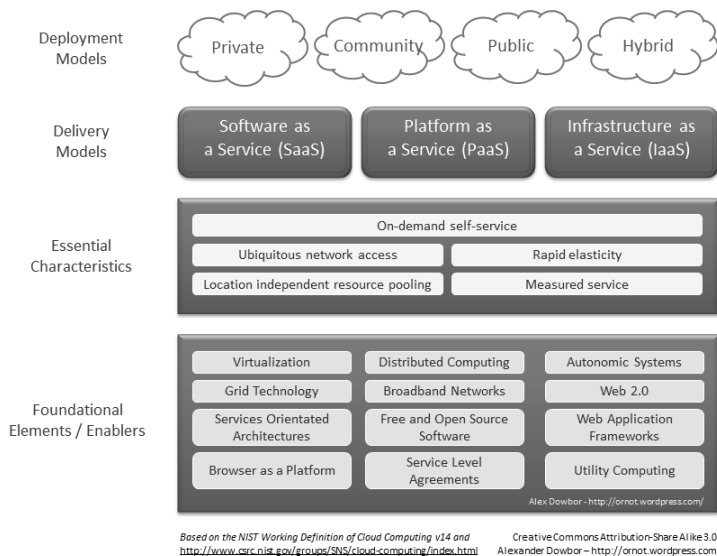
У наставку ће укратко бити описано тренутно стање развоја и примене ИКТ са фокусом на *cloud computing*-у, Интернету ствари и обради великих података, пошто ће оне доминантно утицати на стање информационе безбедности у будућности.

4 Преузето са: <http://forwardthinking.pcmag.com/show-reports/316750-gartner-s-top-10-strategic-technology-trends-for-2014>

5 <http://www.urenio.org/2011/11/17/semantic-web-for-smart-cities/>

Cloud Computing

Cloud Computing (CC преводи се и као рачунарство у облацима при чему је термин „облак“ у суштини метафора за интернет⁶) односи се на употребу на вебу заснованих рачунарских система, апликација и услуга којима се приступа независно од инфраструктуре. Ово омогућава да рачунарске услуге буду доступне где и када је то потребно. У савременом CC реализованом кроз сервисе (слика 3), инфраструктура као сервис (*IaaS*), платформа као сервис (*PaaS*) и софтвер као сервис (*SaaS*), информације су динамичније. Концепт омогућава мање трошкове, приступ независан од типа уређаја и локације, истовремено дељење и изнајмљивање (на комерцијалној бази) ресурса/сервиса бројним корисницима као и скалабилност ресурса.

Слика 3: НИСТ модел *Cloud Computing-a*⁷

Компаније су почеле да спајају пословне технологије и решења, као што су *cloud computing*, са концептом друштвених мрежа. Уместо повезивања појединаца на основу друштвеног интереса, компаније развијају интерактивне заједнице које повезују појединце засноване на заједничким пословним потребама или искуствима. Функционалност друштвеног умрежавања се шири пошто провајдери додају различите интерфејсе за мобилне уређаје. На челу нових трендова код друштвених мрежа је концепт веба у реалном времену (*real-time web*⁸) и веб услуге базиране на локацији (*location-based services*).

Интернет ствари (*Internet of Things – IoT*) или Интернет свега (*Internet of Everything – IoE*)

Интернет ствари (*IoT*) је нова мрежна парадигма у којој је сваки физички објекат мапиран као један (или више) сајбер субјеката који могу да аутоматизовано комуницирају једни са другима и размењују податке, што омогућава повезивање кроз технологије као што су РФИД (*Radio frequency identification*), бежичне комуникације и сл. (Feki et al., 2013;

6 http://www.webopedia.com/TERM/C/cloud_computing.html

7 Презето са: <http://oriot.ca/category/cloud-computing/>

8 Садржај се у реалном времену ставља на мрежу и чини доступним – концепт је аналоган радио и телевизијском преносу програма уживо.

Ning, Liu and Yang, 2013). Све, укључујући наш дом, али и наше тело, ће бити повезано сензорима и надгледано са замишљу да нам живот учини лакшим и здравијим. Пошто се међу повезаним ентитетима налазе и људи, већ се користе нови термини уместо *IoT* и то Интернет свега (*Internet of Everything – IoE*) (Rozenfeld, 2014) и *Web of Things and People – WoTaP* (Albrecht and Michael, 2013). Овај концепт омогућио је многе, доскоро невероватне замисли - од паметних кућа и праћења потрошње енергије или активирања аларма, преко примања обавештења о истеку залиха у фрижидеру, до упозорења о неправилном раду срца.

Данас је све више уређаја повезано на интернет, при чему број сензора, потрошачких уређаја и индустријских контролних система значајно премашује број паметних телефона и других мобилних уређаја, који су опет вишеструко бројнији од персоналних рачунара и сервера. Предвиђа се да ће у 2020. години бити 30 милиона уређаја повезаних на мрежу са јединственим ИП адресама (Steenstrup, 2014). Овај концепт у коме и свакодневни предмети постају повезани и паметни само потенцира питања информационе безбедности и са њима повезана питања безбедности система, мреже и апликација, и наравно, увек актуелна питања приватности.

Глобално повезивање и повећање мобилности за последицу има тренд код запослених да све више доносе и користе своје уређаје за рад на послу (*BYOD - bring your own devices*). Додатни фактори који подстичу *BYOD* су и доступност великог броја различитих мобилних апликација и решења за предузећа као и раст коришћења друштвених мрежа. То је подржано/промовисано и од стране компанија које у повећању сарадње међу запосленима, али и са спољним партнерима, виде могућност повећања продуктивности. Овај тренд је скоро заменио традиционални модел у предузећу где запослени долази на посао и користи компанијску ИТ инфраструктуру за рад. Приватни уређаји омогућавају запосленом да приступи подацима када год се за тим укаже потреба, што потенцијално води ка укидању граница и разлика између приватних и компанијских података и значајно умножава претње по информациону безбедност.⁹ Ово опет за последицу има и промену парадигме где је сада акценат на решавању проблема повезивања и управљања милионима уређаја, уграђивању у њих безбедносних сервиса ради обезбеђења информационе безбедности у новим условима. Истовремено је преобликован начин набавке, управљања, испоруке и обезбеђења ИТ опреме, али и самог запошљавања радника од којих се сада очекује да су оспособљени за коришћење напредних технологија (Поповић, 2013).

Обрада великих података („*Big data*“ *processing*)

„Велики подаци“ (*Big data*) се односе на масиван, хетероген, и често неструктуриран дигитални садржај који је тешко обрадити коришћењем традиционалних алата и техника управљања подацима. Термин обухвата брзину, сложеност и разноврсност података и њихових типова, прикупљање података у реалном времену, складиштење и прераду и вредност која се може добити кроз паметну аналитику (*smart analytics*) (Talia, 2013).

Дистрибуирани извори података (сензорске мреже, *IoT*, друштвене мреже...) генеришу обиље информација у облику сигнала, текста, слике, видео снимака, звучних записа и сл. Могућност да се они чувају у *cloud*-у где се информација анализира (*big data analytics*), а затим по њој и делује, привлачна је не само великим компанијама већ и владиним службама у смислу доношења бољих одлука. Тако рецимо *Google* и други претраживачи користе информације о навикама претраживања корисника како би одредили које резултате претраге да прикажу, али и које рекламе, док владине агенције прикупљају и обрађују информације у циљу откривања претњи националној безбедности.

Анализа тог обиља информација у контексту разумевања места њиховог настанка назива се ситуациона свест (*Situational awareness*), и односи се на перцепцију и разумевање онога што се дешава у сложеном окружењу. То је од великог интереса за безбедност,

9 Више у: The Government of the Hong Kong Special Administrative Region, The challenges of data security in the modern office, February 2008, http://www.infosec.gov.hk/english/technical/articles_challenges.html

надзор, управљање катастрофама, мониторинг животне средине и сл., и циљ је многих система безбедности следеће генерације, укључујући и оне које користе биометријску технологију. Тако се поред добро познатих биометријских система заснованих на отиску прста или дужици ока, данас развијају системи аутентификације засновани на биометрици, као што су температура коже или израз лица и начин хода. Упоредујући ове са неким другим типовима података, појединци се могу идентификовати као осумњичени за кривична дела, или препознати по потенцијалном сумњивом понашању (Poursaberi *et al.*, 2013). Методе за ситуациону свест у пракси данас често комбинују информације из друштвених и сензорских мрежа, трансформишући те велике податке у виши облик колективне свести, где претрага, анализа (*data mining*) и технологије визуелизације омогућавају да се уоче трендови и предвиде путање варијабли вишег нивоа (Pitt *et al.*, 2013).

НОВИ ИЗАЗОВИ ЗА ИНФОРМАЦИОНУ БЕЗБЕДНОСТ

„Постоје многи јединствени изазови са којима се суочавамо у овом информационом добу. Они произилазе из природе саме информације... Етички проблеми су бројни и разноврсни, међутим, фокусираћемо се на четири. Они се могу сажети помоћу акронима - PAPA: приватност (*Privacy*), тачност (*Accuracy*), власништво (*Property*) и доступност (*Accessibility*)... Две силе прете нашој приватности. Једна је развој информационе технологије, са појачаним капацитетом за надзор, комуникацију, рачунање, складиштење и проналажење. Друга, још подмуклија претња, је повећана вредност информација у доношењу одлука. Информација је све вреднија креаторима политике који је желе чак и ако то подразумева напад на туђу приватност...“ (Mason, 1986).

Иако написана давне 1986. године, тема је актуелнија него икад, уз жалосну констатацију да и после толико година нисмо ништа ближи проналаску адекватног одговора на постављена питања. Чини се да је развој савремених технологија додатно потенцирао размере проблема и изазова са којима се модерно друштво среће приликом њиховог увођења. Наиме, мрежа је и даље доминантан извор малвера уз све веће коришћење социјалног инжењеринга. Платформе друштвених мрежа се подједнако користе у предвиђене, али и у криминалне сврхе. Коришћење личних података од стране владиних и других организација препуно је контроверзи. Интензивно профилисање појединаца од стране разних компанија и агенција омогућено је софистицираним аналитичким системима у комбинацији са огромним бројем дигиталних отисака¹⁰ које појединци остављају. Све су ово изазови на које није дат адекватан одговор и којима друштво мора озбиљно да се позабави пре него што (неселективна и без прецизних регулатива) примена модерних технологија обесмисли сваки напор стручњака да се обезбеди информациона безбедност и заштити приватност појединца.

У наставку ће бити описани проблеми информационе безбедности који су препознати код увођења модерних, претходно описаних, информационо-комуникационих технологија.

Изазови за *Cloud Computing*

Постоји неколико препознатих проблема *cloud computing*-а којима се мора посветити пажња пре него што се одлучимо за прелазак на овај концепт. Између осталих то су: поузданост, доступност услуга и података, безбедност, комплексност, трошкови, прописи и правни аспекти, перформансе, миграције, недостатак стандарда, ограничено прилагођавање и питања приватности. Ова питања су углавном везана за улогу давалаца услуга (*cloud service provider* – CSP) где се главна забринутост односи на изражену могућност повреде тријаде информационе безбедности (CIA) и то због:

¹⁰ Трагова понашања у дигиталном свету.

- Могућности да више корисника физички дели исти хардвер и софтвер (одвојени само виртуелним границама), тј. да се подаци више различитих компанија могу налазити на истом физичком серверу и самим тим бити изложени злоупотреби. Тако би неовлашћеним лицима био омогућен приступ подацима који нису шифровани, рецимо путем *file-sharing* сервиса које користе запослени (нпр. *Google Drive*).
- давалац услуга има приступ свим подацима, а могао би да их, случајно или намерно, открије или искористити у неовлашћене сврхе (Ryan, 2011). Ту је и питање његове способности да имплементира безбедносне стандарде и регулативе.
- и даље је отворено питање власништва информација у *cloud*-у и то је предмет разматрања и увођења нових безбедносних политика и процедура.
- Ништа мање битно није ни питање дугорочног постојања и успешности пословања самог провајдера (пружалаца услуга) тј. шта се дешава ако се фирма затвори?
- *CSP* операције и подаци корисника (компаније) не морају бити у истом систему, истом центру података или чак у истом облаку провајдера. Подаци могу чак бити ускладиштени у некој другој земљи, што ствара значајне законске проблеме по питању надлежности, како у легалним, тако и безбедносним питањима.
- Такође, велики изазов за информациону безбедност компанија представља све већа екстернализација (*outsourcing*) дела пословних операција, којим се укључује велики број пословних партнера, спољних добављача и независних стручњака, који имају приступ осетљивим подацима компаније (Ponemon Institute, 2014)

Непознаница шта је у *cloud*-у и да ли се људима који му имају приступ може веровати, као и могућност синхронизације сензорских и друштвених мрежа, условавања редефинисање концепта приватности и безбедности који смо познавали, због реалне опасности да компаније те податке (највише о нашој *online* активности) учине робом којом би трговале, поготово у смислу персонализованог рекламирања производа и услуга. Са друге стране, акумулација података у облаку представља атрактивну мету разнорсном спектру нападача. Широко усвајање *cloud* сервиса омогућава криминалцима да их користе ради заобилажења дигиталних одбрана постављених од стране компанија. Поред тога, они су створили своје *cloud* сервисе, тако да свако намеран да искористи компромитовани системи може да се пријави и одмах закупи ботнет или купи другу незакониту услугу¹¹.

Могући одговор на неке проблеме може бити, заједно са побољшаном мрежном безбедношћу, да се за приступ осетљивим подацима у облаку користи вишефакторска аутентификација. Тако је IBM објавио патентирану технику намењену компанијама за рад у *online* и *cloud* окружењу, где је побољшана могућност елиминације превара преко анализе понашања корисника на веб-у, ради утврђивања његовог правог идентитета при извођењу трансакција. Уколико се утврди нагла промена *online* понашања корисника, аутоматски се покреће секундарни метод аутентификације, нпр. сигурносно питање (InformationWeek, 2014a). Такође, препорука је да се подаци, пре него што се извезу у облак, обавезно криптују.

Изазови Интернета ствари (IoT)

Као што је раније наглашено, данас је све више ентитета (уређаја и људи) повезано на интернет, што за последицу има померај са концепта *IoT* на концепт Интернет свега (*Internet of Everything – IoE* или *Web of Things and People – WoTaP*). Неколико је безбедносних питања која су и даље без адекватног одговора и са правом изазивају забринутост код корисника.

Један од проблема је аутоматизована комуникација између повезаних ентитета, што оставља могућност да они сами (без ауторизације корисника) одлуче да међусобно размене одговарајуће информације, где оне могу бити искоришћене у сврхе за које нису биле намењене.

11 Види: Why Crime as a Service Is the Next Big Cybersecurity Threat <http://www.statetechmagazine.com/article/2012/11/why-crime-service-next-big-cybersecurity-threat>

Следећи проблем је што питање злонамерних програма не да није решено, већ је потенцирано њиховим ширењем на све уређаје повезане на *IoT*. Тако је малвер већ откривен код уређаја попут дигиталних рамова за слике и других мрежних уређаја, а да се још не назире начин њиховог лакшег уклањања. Последњих година сведоци смо експлозивног раста малвера код мобилних уређаја који су доминантно оријентисани на *Android* платформу на коју је 2013. године откривен први *ransomware*¹² напад (Fortinet, 2014). Може се рећи да данас не постоји платформа (нпр. *Mac OS* и различите платформе за мобилне уређаје), која није угрожена. Способност аутоматизованих система да се одбране од малвера биће додатно угрожена повећањем коришћења *DRM*¹³ техника.

Једно обећавајуће решење за заштиту од малвера је комбинација поузданости чувања у облаку (*cloud storage*) са јаком енкрипцијом, чиме се ствара систем који је и безбедан и поуздан, чак и када се користи интернет (нпр. *Georgia Tech Cloud Capsule*) (Gtisc and Gtri, 2014). Лоша страна је губитак у функционалности и ефикасности, тако да је то разлог зашто компаније нису склоне оваквом решењу. Недавно се појавио још један разлог за забринутост, а то је откриће Сноудена (Edward Snowden) да је Агенција за националну безбедност САД (*National Security Agency - NSA*), за потребе своје шпијунске активности, намерно уградила рањивост у широко распрострањен и прихваћен алгоритам за енкрипцију *Dual EC DRBG*¹⁴ предложен од стране Националног института за стандарде и технологију - *NIST (National Institute of Standards and Technology)* (Perlroth, Larson and Shane, 2013). Довољно је рећи да ова институција успоставља стандарде за заштиту података у свим уређајима који се користе у владиним агенцијама, па да се схвати колико је ово откриће уздрмало међународну јавност која је у *NIST* имала неограничено поверење (Newman, 2013).

Позната компанија „Дел“ (*Dell*), водећи произвођач рачунарских система, објавила је да је у њиховој линији сервера *PowerEdge* пронађен малвер уграђен у флеш меморију матичне плоче.¹⁵ Дакле, индустрија рачунара суочена је са претњом од инфекције „злонамерним софтвером“, али на нивоу фирмвера (*firmware*) (Gharibi and Mirza, 2011). Зато је јасна потреба за уграђивањем алата заштите директно у *hw/sw* производе.

Велики је проблем и када се системи критичне инфраструктуре (енергија, вода и други индустријски контролни системи - *industrial control systems, ICS*) повезују на интернет, а да то изворно приликом њиховог пројектовања и увођења није било предвиђено (Young, 2011). У таквом случају је реално очекивати да ће њихова рањивост бити мета напада. У последњих неколико година *ICS* су показали да су рањиви на сајбер нападе, што би могло да има озбиљне чак смртоносне последице као што су квар опреме и прекид јавних услуга (Lemos, 2012). Хакери су већ нападали те системе злонамерним програмима као што су *Stuxnet*, *Duqu*, *Flame* и *Gauss*¹⁶. Тако је познато да је 2009. године *Stuxnet*¹⁷ напад коришћен за покушај уништења иранског *ICS* за прераду уранијума (Ben-Israel and Tabansky, 2011).

Имплементација дигиталног радног места која кориснику даје већу слободу у начину коришћења технологије и информација и промовише тренд *BYOD*, истовремено означава губитак контроле ИТ одељења компаније над крајњим уређајима, серверима, мрежом и апликацијама. Огроман број уређаја за приступ дигиталном радном месту, заједно са софистицираним динамичним методама напада као и претњи инсајдера, чини традиционални приступ заштите неефикасним. Због тога превентивни механизми (ауентификација, системи за превенцију упада и енкрипција) морају бити ојачани.

12 *Ransomware* (програм који врши отмице), више од две деценије постоји у различитим облицима и обично држи фајлове нападнутог рачунара као „таоце“ (обично као криптоване непознатим кључем) и захтева плаћање за њихов безбедан повратак.

13 *Digital rights management* технике се користе за спречавање пиратерије дигиталних података.

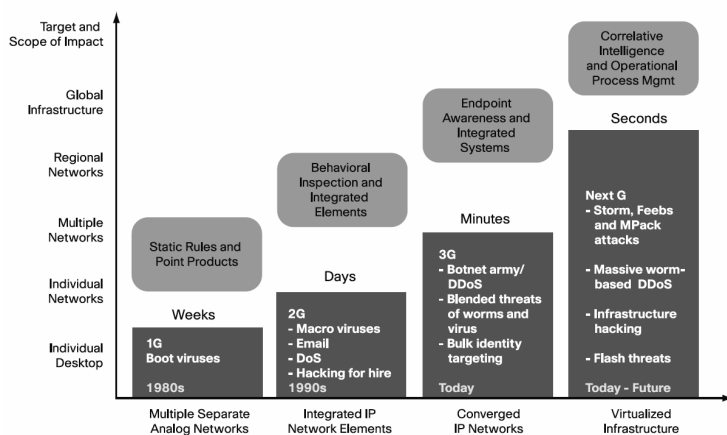
14 *Dual Elliptic Curve Deterministic Random Bit Generation*

15 Више на <http://www.newscientist.com/blogs/shortsharpscience/2010/07/pc-giant-warns-of-hardware-tro.html>

16 http://www.computerworld.com/s/article/9227831/Flame_Stuxnet_Duqu_and_more_Cyberwarfare_coverage

17 <http://www.timesofisrael.com/stuxnet-virus-attacked-iran-earlier-than-thought/>

У том смислу акценат је на побољшаној аутентификацији¹⁸ где су биометријски системи постали скоро незаобилазни (Mankotia, 2014). При томе се превиђа чињеница да биометријске карактеристике нису тајна и да се могу добити и без знања и одобрења власника (скинути отисак са флаше и сл.). Истовремено, компромитована биометрика се не може повући и заменити као што је то случај код компромитоване лозинке, што може имати несагледиве последице. Наравно, ту су и друге познате слабости биометријских система које се морају имати у виду (Поповић, Ранђеловић и Банђур, 2010). Зато се данас за већину апликација тражи мултифакторска аутентификација. Међутим, и ту има проблема јер су већ изведени успешни напади. Тако је након открића начина да се заобиђе двофакторска аутентификација за *Apple iOS* коју користи светски позната компанија *PayPal* она била принуђена да га онемогући до даљег за употребу у својим мобилним апликацијама док не пронађе решење за проблем (најављено за крај јула 2014) (Higgins, 2014).

Слика 4: Еволуција сигурносних претњи и одговарајућих одговора¹⁹

Данас се фокус све више помера ка детективном и корективним мерама. При томе се већ види да ће језгро безбедносне архитектуре следеће генерације чинити свеприсутно контекстно (на понашању) засновано праћење и аналитика у виртуелизованом окружењу, као што је приказано на слици 4. Нова стратегија информационе безбедности такође у фокус ставља човека (*People-centric security* - PCS), са нагласком на поверењу, правима и одговорностима појединца (InformationWeek, 2014b).

ИЗАЗОВИ ОБРАДЕ ВЕЛИКИХ ПОДАТАКА („BIG DATA“ PROCESSING)

Технолошки напредак који је омогућио прикупљање и обраду великих података, поред несумњивих benefита, увео је нове, досада непостојеће проблеме. Наиме, термин *Big data* односи се на масиван, хетероген и често неструктуриран дигитални садржај који је тешко (скоро немогуће) обрадити коришћењем традиционалних алата и техника управљања подацима. Развој техника и алата за анализу овог скупа даје увид у трендове и налази корелације између података које је раније било немогуће запазити. Тако су омогућени сервиси који за циљ имају анализу и праћење интереса, активности, понашања и навика појединца (Michael & Miller, 2013).

¹⁸ Види: New age security threats and how to Protect your enterprise, 2014, <http://infosecawareness.in/infosec-news/new-age-security-threats-and-how-to-protect-your-enterprise>

¹⁹ Преузето из: CISCO White Paper (2009): Application Security Market Trends for Service Providers: Security Approaches for Business-Critical Applications and Data in Today's Evolving Threat Landscape, доступно на: http://www.cisco.com/en/US/services/ps2961/ps2952/services_whitepaper_c11-527796.html

Наредних година очекује се анализа све веће количине података од стране компанија и владиних агенција, ради добијања информација (интелигенције) које се могу користити за унапређење пословања, доношење одлука и откривање аномалија које указују на опасност (Burne and Marx, 2011). Потенцијални проблеми настају из праксе да се за циљани маркетинг (заснован на анализи понашања) све више користе лични подаци у комбинацији са разним локацијским сервисима и подацима из дистрибуираних извора. Кроз *data mining*²⁰ компаније су у могућности да стварају профиле купаца који садрже њихове демографске податке, као и податке о понашању на мрежи, и да према њима иду са циљаним сервисима и информацијама. Такође, фузија података са друштвених мрежа са традиционалним техникама надзора представља потенцијално опасан концепт са аспекта заштите приватности појединца. Зато равнотежа између промовисања иновација и заштите приватности корисника мора бити важан елемент политике предузећа.

Остају отворена питања очувања информационе безбедности, посебно након откривања праксе сакупљања података од стране NSA. Откриће Сноудена да САД надгледа компјутерску мрежу широм света²¹ и да податке прикупљене кроз програм ПРИЗМА (NSA PRISM) може да користи за шпијунирање људи, само је потврдило став да се недовољно ради на информационој безбедности у мрежном окружењу (Остојић, 2013). Иако то за научну заједницу није била непознаница ипак је право изненађење био опсег и количина прикупљених података који се користе у анализи. Показано је да је број компромитованих уређаја на мрежи изван сваке замисли, а да су рутери и свичеви омиљене мете обавештајних служби (Moore, 2013).

Концепт обраде великих података даје могућност анализе огромног броја потенцијалних сигурносних инцидената и прављења веза између њих како би се добила приоритетна листа претњи, али и омогућио проактиван приступ спречавања истих (Wolfe, 2014). Један од изазова у том поступку биће могућност манипулација информацијама. Наиме, променом података на одређени начин²², образован нападач би могао модификовати платформу модела претњи која се користи за анализу и довести до тога да се оно што би иначе било детектовано као аномалија прогласи за нормално понашање, или да у крајњој линији систем након анализе донесе одлуку која иде њима у прилог²³.

ТЕХНОЛОГИЈЕ ЗА ПОБОЉШАЊЕ ПРИВАТНОСТИ

Видели смо да је доминантан проблем код увођења нових технологија заштита приватности. Зато је у циљу помоћи појединцу да заштити своје личне информације развијен широки спектар технологија за побољшање приватности (*Privacy-enhancing technologies* – PET) (ICAEW, 2011). Оне су засноване на:

- алатима за помоћ појединцу да управља својим личним подацима и који су стога фокусирани на транспарентност и контролу; и
- алатима намењеним да спрече друге да сакупљају туђе личне податке укључујући:
 - анонимност или псеудоанонимност производа који скида идентитет појединца од остатка података;
 - алате за енкрипцију који спречавају неауторизоване стране да приступе информацијама;
 - филтре и блокере који спречавају трећу страну да стигне до појединца; и
 - уређаје за брисање евиденција и трагова који се могу пратити.

²⁰ Извлачење закључака и правилности из огромног скупа наизглед неповезаних података.

²¹ Више на: <http://www.theguardian.com/world/edward-snowden>

²² нпр. полако стварање шире варијансе

²³ Google се већ суочио са таквим нападима код оптимизације претраживача black hat search engine optimization

И Европска унија је представила своје мере у извештају под називом *IoT Privacy, Data Protection, Information Security*, објављеном у јануару 2013. године. Једна од препорука је да се развијају *privacy-friendly* дефинисана подешавања за *IoT* производе и сервисе који ће корисницима дати већу контролу над информацијама и о томе да ли ћемо их и како делити са другима. Штавише, сугерише се да *IoT* мрежа појединцима да право на своје сопствене податке.

ЗАКЉУЧАК

Брзи развој и увођење нових технологије драстично мења наше друштво. Тако данас модерно друштво своје активности заснива на скоро неограниченом приступу информацијама (са било којег места у било које време) што га чини готово зависним од употребе интернета и савремених технологија у мрежном окружењу. Нове технологије као што су *cloud computing*, обрада великих података (*big data processing*) и Интернет ствари (*Internet of Things - IoT*) иако модернизују друштво и пружају несумњиве бенефите уједно и уводе велики број нових изазова у област информационе безбедности.

Међу њима су доминантни етички и правни проблеми везани за питања приватности. То питање је посебно наглашено у случају анализе великих података (*data mining, big data analytics*) и обраде информација добијених из сензорских мрежа и других дистрибуираних извора података (укључујући и друштвене медије) који омогућују аутоматизовану идентификацију, праћење, надзор и профилисање појединца. Другим речима, технологија омогућава да приватност појединца буде угрожена преко: инвазије (*invasion*) - када је нечији приватни простор нарушен без дозволе; профилисања (*profiling*) - акт претпоставке или спекулације о особи на основу информација које не морају да оправдају ове претпоставке; крађе идентитета (*identity theft*) и ухођења (*stalking*) - пракса праћења и прикупљања приватних информација о особи. Прикупљањем и анализом свих доступних података о појединцу омогућени су циљани тј. индивидуализовани сервиси (или ускраћивање истих). Њих све више користе не само компаније у циљу повећања профита, већ и владине службе, и то пре свих, службе безбедности. Фузија података друштвених и сензорских мрежа са биометријским подацима омогућила је раније незамисливу инвазију на приватност појединца.

Ово су само неки од изазова на које није дат адекватан одговор и којима друштво мора озбиљно да се позабави пре него што (неселективна и без прецизних регулатива) примена савремених технологија обесмисли сваки напор стручњака да се обезбеди информациона безбедност и заштити приватност појединца у модерном друштву.

ЛИТЕРАТУРА

- ACMA-Australian Communications and Media Authority (2009): Trends in Communications and Media Technology. *Applications and Use* [online]. Доступно на: http://www.acma.gov.au/webwr/_assets/main/lib310658/trends_comms_media_technology_applications_and_use.pdf (10.05.2014).
- Albrecht, K., Michael, K. (2013). Connected: To Everyone and Everything, *IEEE Technology and Society Magazine*, 32(4), pp. 31-34.
- Ben-Israel, I. and Tabansky, L. (2011). An Interdisciplinary Look at Security Challenges in the Information Age, *Military and Strategic Affairs*, 3(3), pp. 21-37. Доступно на: <http://d26e8pvoto2x3r.cloudfront.net/uploadimages/Import/%28FILE%291333532835.pdf> (08.05.2014).
- Byrne, J., Marx, G. (2011). Technological Innovations in Crime Prevention and Policing. A Review of the Research on Implementation and Impact. *Cahiers Politistudies*, 3(20), pp. 17-40.
- Chong, T. (2014). IEEE Spectrum Skype Will Translate Multilingual Conversations by Next Year [online]. Доступно на: <http://spectrum.ieee.org/tech-talk/computing/software/skype->

- will-translate-multilingual-conversations-by-next-year/?utm_source=techalert&utm_medium=email&utm_campaign=052914 (12.06.2014.)
- Feki, M.A., Kawsar, F., Boussard, M., Trappeniers, L. (2013). The Internet of Things: The Next Technological Revolution. *Computer*, 46(2), pp. 24-25.
- Fortinet (2014): 2014 Threat Landscape Report [online]. Доступно на: <http://www.fortinet.com/sites/default/files/whitepapers/Threat-Landscape-2014.pdf> (15.06.2014).
- GARTNER: Top 10 Strategic Technology Trends for 2014 [online]. Доступно на: <http://www.gartner.com/technology/research/top-10-technology-trends/> (15.06.2014).
- Gharibi, W., Mirza, A. (2011). Security Risks and Modern Cyber Security Technologies for Corporate Networks. *IJCSIS-International Journal of Computer Science and Information Security*, 9(1). Доступно на: <http://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1105/1105.2002.pdf> (11.03.2014).
- GTISC>RI (Georgia Tech Information Security Center and the Georgia Tech Research Institute) (2014): Emerging Cyber Threats Report [online]. Доступно на: <http://www.gtcybersecuritysummit.com/2014Report.pdf> (11.06.2014).
- Higgins, K.J. (2014): PayPal two-factor authentication broken, *Dark Reading* [online]. Доступно: <http://www.informationweek.in/informationweek/news-analysis/296772/paypal-factor-authentication-broken> (01.07.2014).
- ICAEW (2011): Building trust in the digital age: rethinking privacy, property and security, making information systems work initiative [online]. Доступно на: <http://www.icaew.com/~media/archive/files/technical/information-technology/business-systems-and-software-selection/making-information-systems-work/building-trust-in-the-digital-age-report.pdf> (01.03.2014).
- InformationWeek (2014a): New IBM invention can help eliminate fraudulent behavior in the cloud [online]. Доступно на: <http://www.informationweek.in/informationweek/press-releases/296046/ibm-invention-help-eliminate-fraudulent-behavior-cloud> (17.06.2014).
- InformationWeek (2014b): Gartner Says Organizations Must Prepare for the Security Implications of the Digital Workplace [online]. Доступно на: <http://www.informationweek.in/informationweek/press-releases/296139/gartner-organizations-prepare-security-implications-digital-workplace> (17.06.2014).
- Kosutic, D. (2012). 9 Steps to Cybersecurity: The Manager's Information Security Strategy Manual, EPPS Services Ltd [online]. Доступно на: <http://www.iso27001standard.com/en/free-ebooks/9-steps-to-cybersecurity-managers-information-security-manual> (01.06.2014).
- Larosa, S. (2013). Use of modern technology in the public security sector. *Resolution DOC/ CESI-64/2013 of the European Confederation of Independent Trade Unions (CESI)*. Brussels, 12 July 2013 [online]. Доступно на: <http://www.cesi.org/wp-content/uploads/2014/03/CESI-Use-of-modern-technology-in-the-public-security-sector.pdf> (01.05.2014).
- Lemos, R. (2012). Companies Need Defenses Against Mobile Malware, *Dark Reading*, Доступно на: <http://www.darkreading.com/advanced-threats/companies-needdefenses-against-mobile-m/240062687> (10.04.2014).
- Mankotia, V. (2014): Biometrics: a modern security enabler? [online]. Доступно на: <http://www.eccouncil.org/news/biometrics-a-modern-security-enabler/> (02.05.2014).
- Mason, R.O. (1986). Four Ethical Issues of the Information Age. *Management Information Systems Quarterly*, 10(1). Доступно на: <http://www.gdrc.org/info-design/4-ethics.html> (01.02.2014).
- McQuade, S. (2006). Technology-enabled Crime, Policing and Security. *The Journal of Technology Studies*, 32(1) [online]. Доступно на: <http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/JOTS/v32/v32n1/mcquade.html>
- Michael, K. & Miller, W. (2013). Big Data : New Opportunities and New Challenges. *Computer*, 46(6), pp. 22-24.
- Moore, H.D. (2013): The Security Space Age [online]. Доступно на: <https://community.rapid7.com/community/infosec/blog/2013/10/25/the-security-space-age> (01.03.2014).

- Ning, H.S., Liu, H., Yang, L.T. (2013). Cybersecurity Security in the Internet of Things. *Computer*, 46(4), pp. 46-53.
- Newman, L.H. (2013): Can You Trust NIST? Revelations that the NSA undermined the U.S. standards agency leave cryptographers feeling queasy [online]. Доступно на: http://spectrum.ieee.org/telecom/security/can-you-trust-nist/?utm_source=techalert&utm_medium=email&utm_campaign=101013 (01.02.2014).
- Остојић, Н. (2013). „ПРИЗМА“ и амерички концепт сајбер ратовања. *Војнотехнички гласник*, 61(4), стр. 319-356.
- Perlroth, N., Larson, J. and Shane, S. (2013): N.S.A. Able to Foil Basic Safeguards of Privacy on Web [online]. Доступно на: http://www.nytimes.com/2013/09/06/us/nsa-foils-much-internet-encryption.html?pagewanted=all&_r=1& (01.02.2014).
- Pitt, J., Bourazeri, A., Nowak, A., Roszczynska-Kurasinska, M., Rychwalska, A., Rodriguez, S.I., Lopez, S.M., Florea, M., Sanduleac, M. (2013). Transforming Big Data into Collective Awareness. *Computer*, 46(6), pp. 40-45.
- Ponemon Institute (2014): Can a data breach in the cloud result in a larger and more costly incident? [online]. Доступно на: <http://www.ponemon.org/blog/can-a-data-breach-in-the-cloud-result-in-a-larger-and-more-costly-incident> (21.06.2014).
- Поповић Б., Ранђеловић, Д., Банђур, М. (2010). Изазови везани за приватност и безбедност приликом употребе биометрике. Зборник радова [Електронски извор], *Саветовање Злоупотреба информационих технологија и заштита - ZITEX '10*, Београд : ИТ Вештак.
- Поповић, Б. (2013). Улога информационо-комуникационе технологије у модерној организацији полицијске службе. *Структура и функционисање полицијске организације*. 2, Београд : Криминалистичко-полицијска академија, 2013, стр. 251-270.
- Popović, B., Bandur, M., Raičević, A. (2014). Security challenges of modern technologies utilization. In: *Thematic conference proceedings of international significance „Archibald Reiss Days“*, Belgrade, 3-4 march 2014, pp. 95-105.
- Poursaberi, A., Yanushkevich, S., Gavrilova, M.L., Shmerko, V.P. (2013). Situational Awareness through Biometrics. *Computer*, 46(5), pp. 102-104.
- Rozenfeld, M. (2014). The Value of Privacy: Safeguarding your information in the age of the Internet of Everything [online]. Доступно на: <http://theinstitute.ieee.org/technology-focus/technology-topic/the-value-of-privacy> (11.05.2014).
- Ryan, M.D. (2011). Cloud computing privacy concerns on our doorstep. *Commun. ACM* 54(1), pp. 36-38. Доступно на: <http://doi.acm.org/10.1145/1866739.1866751> (01.03.2014).
- Steenstrup, K. (2014). The Internet of Things is moving to the mainstream [online]. Доступно на: <http://www.informationweek.in/informationweek/perspective/287432/internet-moving-mainstream> (15.04.2014).
- Talia, D. (2013). Clouds for Scalable Big Data Analytics. *Computer*, 46(5), pp. 98-101.
- Verizon White Paper (2010): Security in the new information age: Striking a balance between risk and opportunity [online]. Доступно на: http://www.verizonenterprise.com/resources/whitepapers/wp_security-in-the-new-information-age_en_xg.pdf (01.04.2014).
- Wolfe, T. (2014): Six tips for using Big Data to wipe out cyberthreats [online]. Доступно на: <http://www.informationweek.in/informationweek/news-analysis/296971/tips-wipe-cyberthreats> (15.07.2014).
- Young, M.D. (2011). Electronic surveillance in an era of modern technology and evolving threats to national security. *The Free Library (January,1)* [online]. Доступно на: [http://www.thefreelibrary.com/Electronic surveillance in an era of modern technology and evolving...-a0261729763](http://www.thefreelibrary.com/Electronic+surveillance+in+an+era+of+modern+technology+and+evolving...-a0261729763) (01.03.2014).

INFORMATION SECURITY – LOOK TO THE FUTURE

Summary

The rapid development of modern technologies (primarily information and communication technology- ICT), have been changing dramatically the way we live, thereby recognizing the benefits of their use as a basis for the functioning of modern society. It's never been easier to find and access relevant information from anywhere at any time, making everyday activities much easier, but on the other hand significantly increasing the threats to information security. Today, addressing the problem of information security is inseparable with issues such as computer systems security, network security and application security. It is emphasized with the new trends of development and implementation of ICT such as cloud computing, big data processing and Internet of Things (IoT). IoT paradigm in which every physical object is mapped as one (or more) cyber entities with the possibility of mutual (smart) interaction and automated data exchange (even without the permission of the subject), introduces new challenges in the field of network and application security with an emphasis on ethical and legal issues related to the issues of information security and privacy protection. This issue is particularly pronounced in the case of large-scale data analysis (data mining, big data analytics) and the processing of information obtained from sensor networks and other distributed sources of data (including social media) that allow automated identification, tracking, monitoring and profiling of individual. By collecting and analyzing all the available data of the individual, targeted/individualized services are enabled (or denial of the same as well). They are increasingly being used not only by companies in order to increase their profits, but also by government agencies, above all security services, which makes it an controversial issue. By integrating the data from the social and sensor networks a 'higher form of collective awareness' is obtained, where the search technology, data mining and visualization allow trends to be detected and events anticipated. At the same time fusion of social networks data with biometric data and traditional surveillance techniques allows almost unlimited power of secret tracking and monitoring, which is again a potential invasion of privacy. On the other hand, cloud computing as a challenge recognizes the accumulation of data with insufficient guarantee of access control by authorized entities. There is also a growing outsourcing of the company's business operations, which includes a large number of business partners, external suppliers and independent professionals who all have access to classified information. All of the above suggests that a revision of the traditional strategies and approaches to information security is needed. The aim of this paper is to point out some of the challenges and open issues where no adequate answer exist, and that society has to take seriously before (non-selective) employing of modern technologies make pointless every effort of professionals to ensure information security and protect the privacy in modern society.

УЧЕЊЕ НА ДАЉИНУ КАО ИНОВАТИВАН МЕТОД ЕДУКАЦИЈЕ ЗА ПОТРЕБЕ ПОЛИЦИЈЕ

Дане Субошић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Ненад Милић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Радом се проблематизују предности и мане учења на даљину које је подржано употребом слободног (бесплатног) софтвера за електронско учење *Moodle* из угла тренера. Ова врста наставе прилагођена је едукацији за потребе полиције, посебно када се ради о едукацији полицијских службеника, који због бројних и дуготрајних службених ангажовања, нису у прилици да похађају наставу у фиксно одређеним терминима и просторима. Такво учење може да буде индивидуално (некоординирано) и групно - тимско (координирано), што одговара генеративном (развојном) управљању знањем актуелних и будућих полицијских службеника. Сам метод подржава корисника у асинхронном приступању садржајима наставе (текстовима, презентацијама, тонским записима, фотографијама, филмовима и др.), а компатибилан је и синхроним (видео-конференцијском и др.) повезивању с осталим актерима учења на даљину (остали корисници, наставници, тренери и администратори), флексибилан је (по времену приступања, методу учења и вредновања знања, овлашћењима актера, као и по повезивању садржаја различитих образовних установа и организационих јединица у земљи и иностранству) и економичан (не захтева штампање велике количине едукативних материјала). Дакле, да би се ова врста учења на даљину применила, потребно је обезбедити сервер и администратора система 24 часа дневно. Наставници, тренери и полазници треба да владају радом у *Moodle* окружењу, а потребно је да буде обезбеђена заштита садржаја који су предмет едукације.

Кључне речи: учење на даљину, *Мудл (Moodle)*, полицијски службеници, корисници, тренери.

УВОД

Овај рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта Криминалистичко-полицијске академије под називом: "Структура и функционисање полицијске организације - традиција, стање и перспективе" који се реализује у периоду 2011-2014. године. Замисао реализатора пројекта била је да се током прве године чланови научноистраживачког тима тежишно баве традицијом полицијске организације, у другој - њеним стањем, а у трећој - њеним перспективама. Како је наведени пројекат тренутно у трећој години реализовања, аутори овогодишњег саопштења су се одлучили да рад посвете перспективама едукације полицијских службеника, пре свега учењем на даљину. Такав избор теме није сагласан само теми пројекта и његовој актуелној фази, већ је у сагласности и са образовним и радним профилима његових аутора, као и са актуелним потребама и трендовима развоја едукације полицијских службеника.

Учење на даљину је: „Употреба информационо-комуникационе технологије у сврхе учења; односно, приближавање и спајање интернета и учења или интернетом омогућено учење.¹ Почетну активност усмерену на учење на даљину полицијских службеника у Републици Србији представља конференција о учењу на даљину (е-учење) коју је у марту 2010. године организовала Мисија ОЕБС-а у нашој земљи. Учесници конференције су

1 Click and Learn, Уčenje preko interneta, besplatan e-book o učenju na daljinu, e-learning.com. Доступно на: http://www.link-elearning.com/site/media/files/Učenje_preko_Interneta.pdf (20. 6. 2014).

упознати са концептом и могућностима учења на даљину, као и са праксом у тој области у Шведској, Словенији и Турској. Маја 2010. године организована је студијска посета Словенији, ради стицања искуства у предметној области. У септембру исте године образована је Радна група за увођење е-учења у МУП РС. Њени задаци били су: анализа образовних потреба, израда стратегије е-учења и реализација пилот пројекта. По завршетку анализе образовних потреба, радна група је заједно са представницима мисије ОЕБС-а у Србији сачинила документ: „Увођење е-учења у циљу подршке развоју система обуке у Министарству унутрашњих послова“, који је усвојен у МУП РС у марту 2011. године. Након тога, израђен је Акциони план за увођење е-учења у МУП РС (Хурн, 2012: 5).

Током 2011. године реализована су два курса за креаторе наставе и администраторе средњег нивоа. Пилот курс е-учења у МУП РС на тему „Вештине комуникације“ одржан је у периоду од 16. 1. 2012. до 18. 2. 2012. године. Наведени курсеви успешно су реализовани [прва два посебно (Хурн, 2012: 77-94)], о чему сведоче резултати евалуације експерата, која је подржана од Европског полицијског колеџа – CEPOL (Хурн, 2012: 6, 54). Осим тога, МУП РС је у сарадњи са Женевским центром за демократску контролу оружаних снага (*Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces – DCAF*), успешно реализовао обуку командира станица граничне полиције електронским учењем.

Потреба за учењем на даљину полицијских службеника повезана је са њиховом немогућношћу да похађају различите облике стручне едукације у фиксним терминима и просторима, због службених ангажовања (Хурн, 2012: 61; Navickienė and Bronius, 2014; Veispak-Rawlings, 2014). Осим тога, разлози економичности налажу да се трошкови едукације смањују (Хурн, 2012: 107-110; Navickienė and Bronius, 2014; Veispak-Rawlings, 2014), а да њихови ефекти буду ваљанији, што води ка већој ефикасности стручног образовања, оспособљавања и усавршавања за потребе полиције (Хурн, 2012: 81-94). У таквим условима, управо учење на даљину или електронско учење (е-учење) има потенцијал да ублажи проблеме ефикасности, економичности, а тиме и ефикасности дела садржаја стручне едукације актуелних и будућих полицијских службеника (Хурн, 2012: 62).

Како би тезе из претходног пасуса биле проверене, аутори су приредили саопштење које је пред вама. Оно што ћете у њему прочитати, последица је тога што су аутори анализирали предности и мане учења на даљину које је подржано употребом софтвера за електронско учење *Moodle* (у даљем тексту Мудл), претежно из перспективе тренера, а имајући увид у садржаје е-учења за потребе полиција Литваније, Летоније, Естоније (првопотписани аутор присуствовао је конференцији „Иновативне методе обуке у полицијском образовању“ одржаној у Литванији – *Innovative training methods in police education, Trakai, Lithuania, 27-28. 3. 2014*), као и у Белорусије (где је исти аутор боравио у периоду 5-8. 5. 2014. године, током службене посете Академији Министарства унутрашњих послова Републике Белорусије у Минску, која реализује студијски програм учењем на даљину) и других држава. Исход овог рада односи се на могућности које електронско учење пружа тренеру, при омогућавању и усавршавању учења на даљину полазницима (слушаоцима) едукација за потребе полиције.

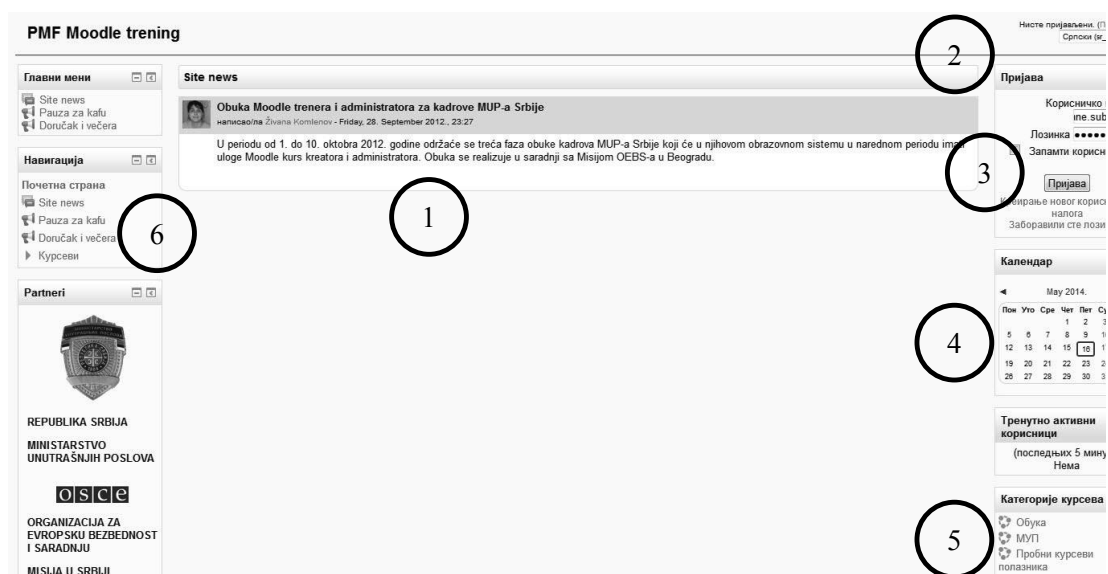
Као илустрација текста, у раду је коришћен електронски курс урађен на сајту Природно-математичког факултета Универзитета у Новом Саду, у Мудл окружењу. Према Вербићу и Томићу (2010: 11): „Мудл је апликација, односно софтверски пакет чија је основна намена израда и одржавање *on-line* курсева на интернету. Назив *Moodle* представља акроним за *Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment*, што значи *Модуларно објектно оријентисано динамичко окружење за учење*. Уједно, Мудл је *web* апликација, која спада у системе за управљање курсевима (*Course management System – CMS*) (Cole and Foster, 2007: 1), и доступан је на адреси: <http://www.moodle.org>.

Наведени курс носи назив „Организација и послови полиције“, што одговара истоименом предмету на Криминалистичко-полицијској академији у Београду, на коме су аутори овог рада били или још увек јесу вишегодишњи наставници. Скраћеница за курс је КДС (може се дати произвољно), а сврстан је у категорију курсева „МУП“, што значи да се односи на полицијску проблематику. Обрађена тема односи се на шесту тематску

област истоименог предмета и удбеника из 2013. године, која носи назив „Полицијско комуницирање“ (Субошић, 2013: 157-178), аналогно пилот курсу е-учења у МУП РС на тему „Вештине комуникације“.

ОПШТИ ПОДАЦИ О КУРСУ „ОРГАНИЗАЦИЈА И ПОСЛОВИ ПОЛИЦИЈЕ“ У МУДЛ ОКРУЖЕЊУ

На фотографијама одговарајућих страница курса „Организација и послови полиције“ приказане су неке од могућности и алати које платформа МуДл нуди тренеру за организацију електронске наставе, тј. учење на даљину. Неке од фотографија садрже и кружне ознаке са одговарајућим бројевима, које прати текст испод фотографије. Курс можете да користите и сами, ако се шифром (коју добијате као заинтересовани полазник) улогујете на страницу: <http://edumoodle.pmf.uns.ac.rs>. У супротном, можете да видите само резиме курса. До општих података о наведеном курсу може се доћи преко почетне странице наведеног сајта, која је приказана на наредној слици.

Слика 1: Почетна страница сајта на адреси: <http://edumoodle.pmf.uns.ac.rs>

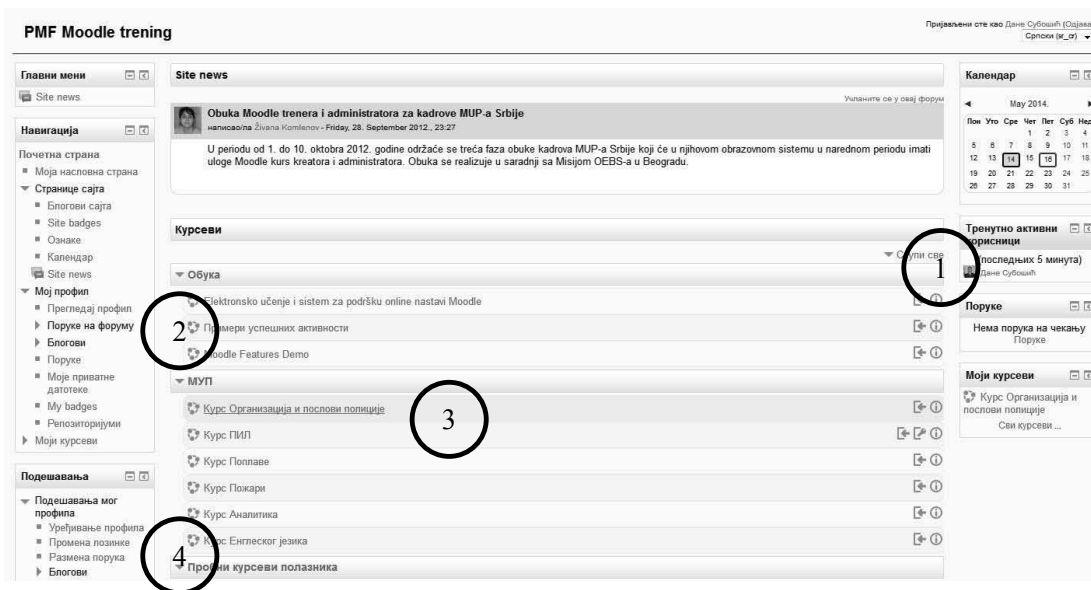
Претходни приказ треба да буде схваћен на следећи начин:

- 1) На сајту који је предвиђен за поставку е-курсева можете поставити поруку добродошлице свим заинтересованим слушаоцима. Поруку поставља администратор курса и она може да садржи слике и пригодан текст или неке сервисне информације које се односе на један део наставе или на све курсеве заједно.
- 2) Најпре треба одабрати језик на којем жалите да пратите странице курса. Од понуђених опција бира се једна, кликом на стрелицу.
- 3) Место за логовање се појављује на више локација и доступно је са различитих страница, али углавном садржи поља која траже да се упише *корисничко име* и *лозинка*. Сваки тренер од администратора курса са дозволом за рад добија и своје корисничко име и лозинку. Пријавом, тренер улази на део сајта на коме су му доступни сви његови курсеве, било да је он њихов креатор или је и сам полазник неког од понуђених курсева. Ако је корисник креатор курса, тј. у улози је *тренера*, он онда може да утиче на изглед, опције и садржај тих курсева, а ако је полазник, онда може

да чита и одговара на питања, коментарише и др. Као што смо нагласили у уводу, овде је реч о коришћењу Мудл платформе из перспективе тренера.

- 4) Календар на страници сајта може да се користи као подсетник, по датумима, на обавезе полазника, рокове, доступност курса у целини, односно неких његових тема.
- 5) Сви курсеви на сајту могу се сврстати у категорије. То могу да буду катедре, уже научни области, предмети. Циљ је да се полазници што лакше сналазе док траже неки е-курс, или неки материјал који се нуди. Осим овога, постоји још и претраживач по називима курсева. Кликом на одређену категорију добија се списак свих доступних курсева.

Ако се е-настава одвија организовано у неком договореном простору и времену, онда сервисне информације о распореду у току дана могу бити приказане овде. Како је сваки корисник опредељен за одређену категорију курсева, њено проналажење и долазак до ње представља следећи корак у приступању жељеном курсу. Страница садржаја одређене категорије курсева приказана је на наредној слици.

Слика 2: Страница садржаја одређених категорија курсева

Претходна слика може да се прокоментарише на следећи начин:

- 1) Сви пријављени корисници који су тренутно активни на сајту, појављују се у блоку *Тренутно активни корисници*. Они међусобно могу да размењују поруке.
- 2) Овде се могу прегледати поруке и форуми. Тренер може да има и свој одељак за личне датотеке.
- 3) Кликом на назив курса, тренер улази на почетну страницу свог е-курса.
- 4) Свој профил тренер може да уреди сам, додавањем или променом слике и података. Такође може да промени своју тренутно важећу лозинку.
- 5) Наведеном следи резиме курса, што је приказано на наредној слици.

The screenshot shows a Moodle course interface. On the left, there is a sidebar with navigation options like 'Moji kursevi', 'Podешavanja', and 'Partneri'. The main content area displays the course 'Kursevi' with a sub-section 'ОБУКА'. A red circle with the number '1' is drawn around the course title 'Курс: Организација и послови полиције'. Below the title, there is a description of the course, its objectives, and a list of activities. The course is taught by 'Дане Субошић'.

Слика 3: Резиме курса

- 1) Кликом на кружић са словом отвара се резиме курса. Овај кратак садржај курса тренер припрема да би заинтересовао полазнике да се на њега пријаве, као и да им предочи какво место имају е-часови у његовој настави уопште. Тиме смо дошли и до профила тренера, који је приказан на наредној слици.

The screenshot shows a user profile page for 'Дане Субошић'. The page title is 'Дане Субошић: Јавни профил'. The profile information includes:

- Држава: Србија
- Место: Београд
- Датум рођења: Није постављено
- Профилни курс: Курс Организација и послови полиције
- Први приступ: Wednesday, 23. April 2014., 16:48 (23 дана)
- Последњи при...: Friday, 16. May 2014., 17:08 (сда)

 A red circle with the number '1' is drawn around the profile header area. The page also features a navigation menu on the left and a 'Уреди ову страницу' button.

Слика 4: Профил тренера

- 1) Сваку страницу тренер може да преуреди и обогати садржајем. Треба само прећи из мода прегледа у мод за уређивање кликом на дугме *Уреди ову страницу*. Наведеним приказом исцрпљени су општи подаци о курсу „Организација и послови полиције“ у МуДЛ окружењу, чиме су се стекли услови за анализу садржаја Курса.

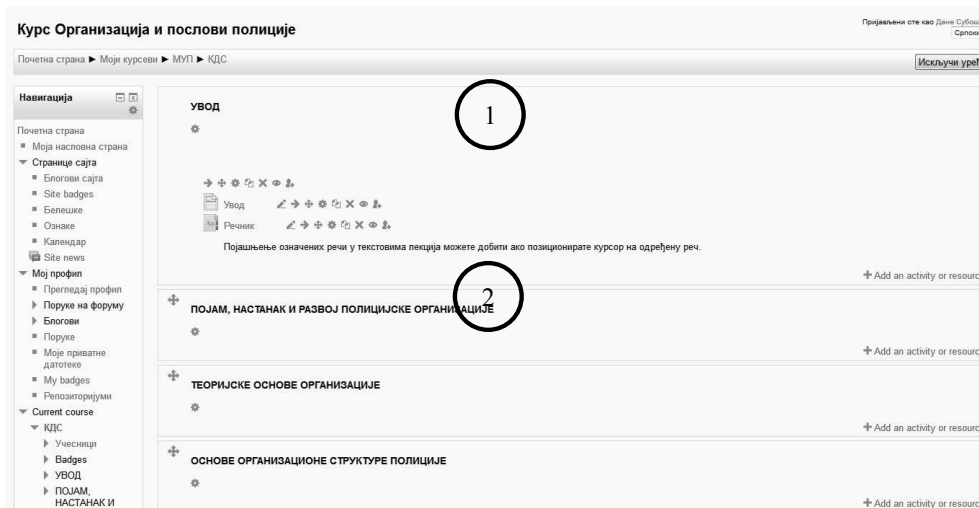
САДРЖАЈ КУРСА „ОРГАНИЗАЦИЈА И ПОСЛОВИ ПОЛИЦИЈЕ“

Након свега што је до сада наведено, следи увод у теме курса, што је приказано на наредној слици.

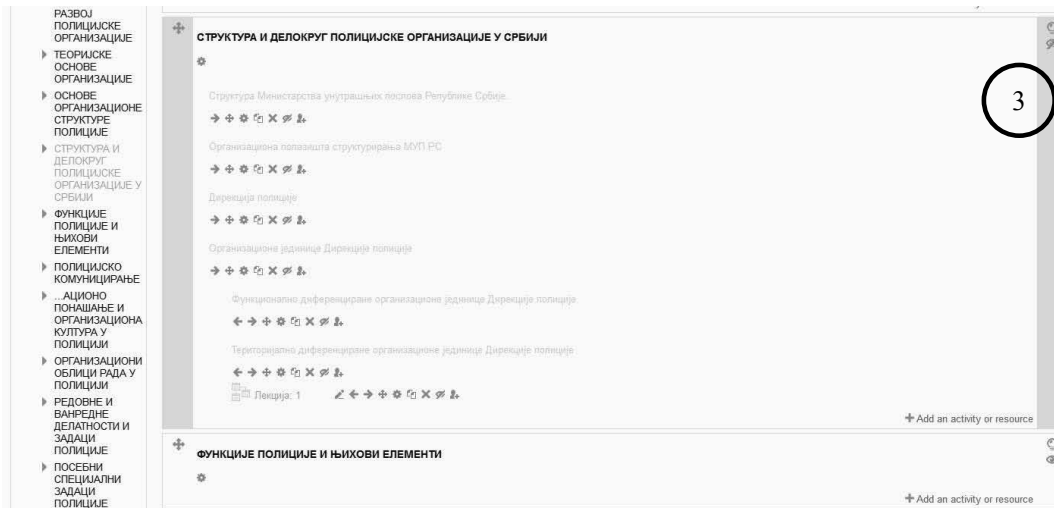
Слика 5: Увод у теме курса

На самом почетку се налази уводни текст који говори о темама курса, о терминима, доступности тема за полазнике, о начелном садржају лекција и обавезама полазника, као и о осталим правилима понашања на курсу. Почетна страница курса приказана је на наредној слици.

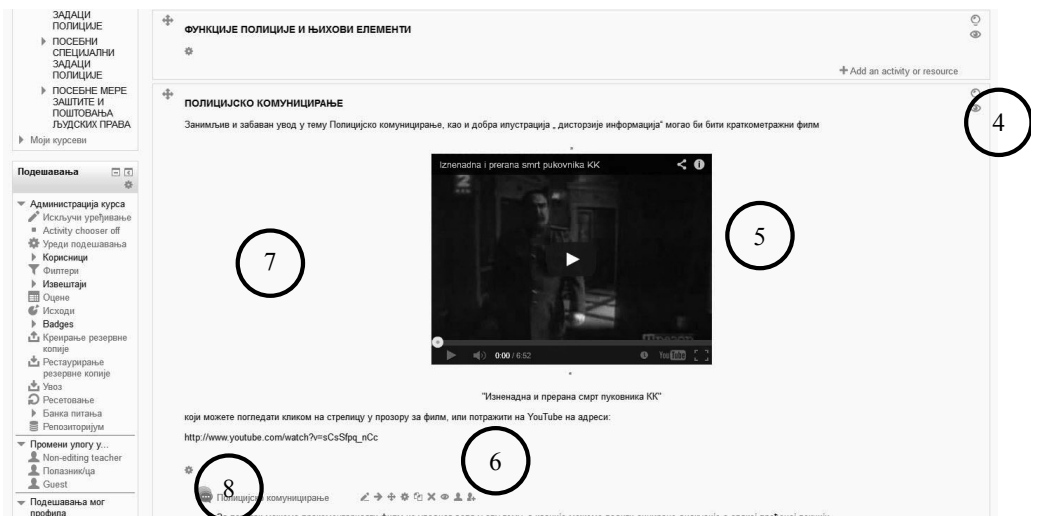
Слика 6а: Почетна страница курса (1)

- Увод је овде постављен као засебан документ, који треба да се отвори да би се видео. Тренер може да направи речник за свој курс и да га подеси на различите начине. У њему појашњава појмове за које мисли да је потребно додатно објашњење њиховог значења. Такви појмови у текстовима лекција имају изглед линка, и када се позиционира на ту реч из речника (коме је накнадно посвећен део овог рада), приказује се одговарајући текст.
- Све теме које жели да обухвати е-курсом, тренер додаје у садржај на почетној страни, на коју корисник може да се врати сваки пут када пређе одређену целину. Тренер сам утиче на садржај, изглед и прегледност почетне стране курса.

Слика 6б: Почетна страница курса (2)

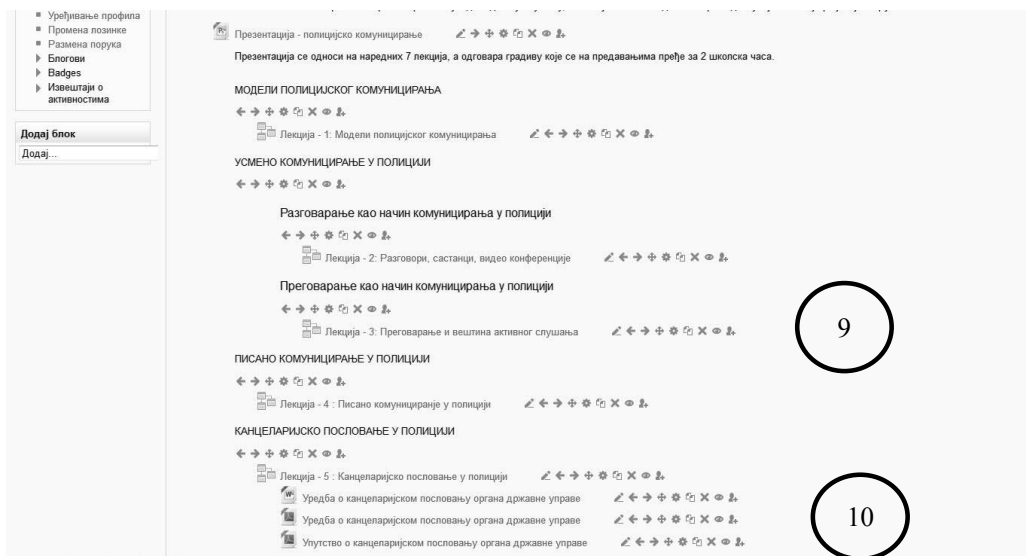
- 3) Е-настава даје могућност да се материјал за кориснике израђује паралелно са његовом употребом. С тим у вези, тренер може да припреми једну тему и да је учини доступном полазницима, док другу тему коју још није завршио, или жели да је доради, може да учини невидљивом за полазнике. Наиме, кликом на ознаку *око*, поред наслова теме, она постаје невидљива за полазнике. На предметном курсу тако је урађено са темом „Структура и делокруг полицијске организације у Србији“, што је приказано на претходној слици.

Слика 6в: Почетна страница курса (3)

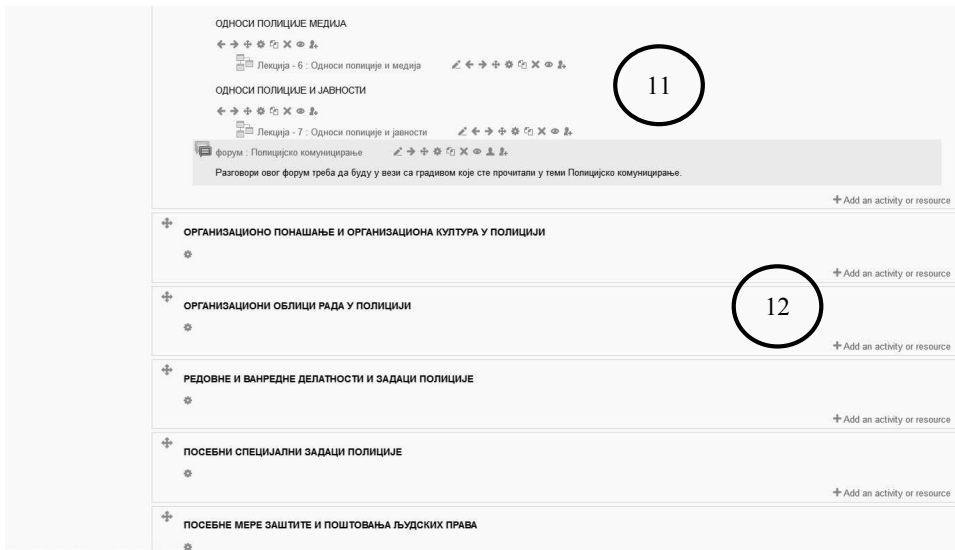
- 4) На овом примеру, завршена и доступна тема је „Полицијско комуницирање“.
- 5) Тренер може да користи разне видео и аудио материјале са интернета, наравно, водећи рачуна о ауторским правима и садржају материјала. Један од алата Мудла, даје могућност *линковања* или *качења* таквих материјала.

- 6) Полазницима може да се омогући да синхронно размењују поруке или мишљења на неку од задатих тема. Алат *Причаоница* даје ту могућност. Ово може да буде искоришћено као својеврсна групна активност полазника, где тренер може да види и оцени са ког рачунара и колико је ко допринео задатој теми, као и да оцени квалитет урађеног текста.
- 7) Блок *Администрација курса* садржи неколико веома битних ставки за тренера. Ту могу да се покрену опције за уређење начина оцењивања знања полазника, а може и да се направи резервна копија курса коју тренер може упаковану да чува на свом диску. Могуће је преузимање делова неког другог курса са удаљених сервера, формирање разних филтера који одређују излазе курса. За цео курс може да се направи банка питања из које полазник случајним избором бира по три питања, симулирајући ситуацију са испита.
- 8) Приликом израде курса тренер може да промени своју улогу у улогу полазника, да би из те перспективе видео како изгледа оно што је припремио.

Слика 6г: Почетна страница курса (4)

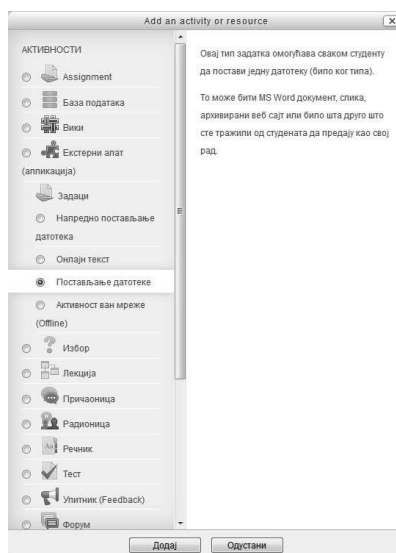
- 9) Лекције су суштина курса, при чему треба да представљају удобно радно окружење корисника. Да би лекције биле такве, њиховој изради треба да буде посвећена посебна пажња. У оквиру лекције, осим самог текста, тренер може да понуди још низ занимљивих садржаја, што зависи од његове креативности, заинтересованости и расположивог времена за тај посао. С тим у вези, постоји обука на тему коју нуди Управа за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку МУП РС.
- 10) Уз теме, тренер полазницима може да понуди и разне ресурсе у електронској форми, које полазник можда не би прочитао да му нису доступни у оквиру самог курса (прописи, стручни и научни радови, статистички прикази, флајери и др.).

Слика 6д: Почетна страница курса (5)

- 11) Форум на изабрану тему је још један од начина да тренер направи занимљиву групну активност за заинтересоване полазнике. Уопште, овакав начин наставе даје могућност тренеру да натпросечне полазнике не своди на ниво просечно заинтересованог полазника, него да отвори више могућности за оне које одређена тема више интересује.
- 12) Опција *Додавања активности или ресурса* садржи разне корисне и креативне алате за обогаћивање садржаја курса. О некима је већ било речи. На наредним сликама приказан је мени ове опције.

Блок **АКТИВНОСТИ** нуди између осталог и базу података, *Вики*, *екстерни алат*, *затке*, *напредно постављање датотека*, *он-лине текст*, *активност ван мреже* и др., што је приказано на следећој слици.

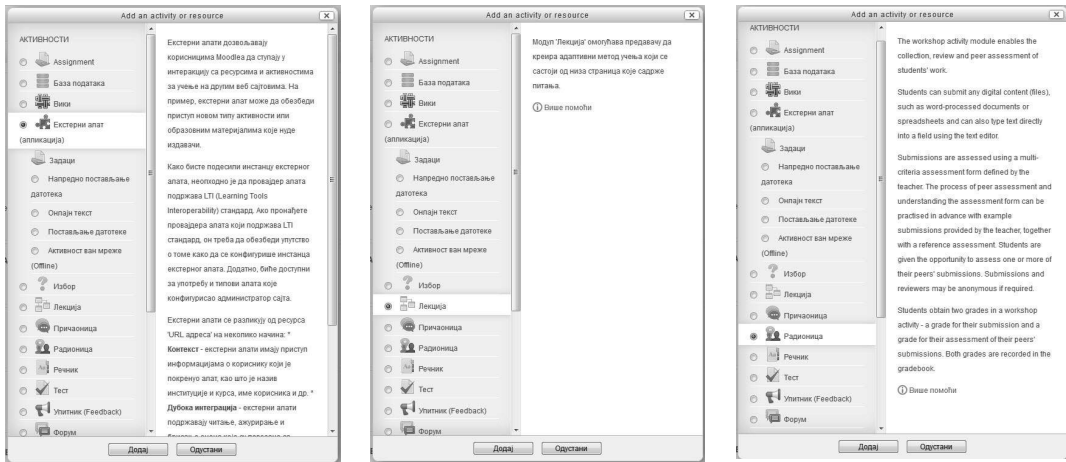

Слика 7: Додавање активности или ресурса

Алати који се користе садрже и функцију појашњења. Наиме, кликом на дугме жељеног алата, са леве стране, појавиће се скромно појашњење опције. Ако није преведен, текст ће бити приказан на енглеском језику. Сваки корисник Мудла може да даје свој допринос превођењу делова упутстава, ако добро преводи са енглеског на матерњи језик.

Такође, корисник може да направи нову врсту питања и пошаље их у Мудл. Када се послато верификује као исправно, поставља се на сајт Мудла, одакле га преузимају заинтересовани администратори за сопствене сервере.

Наведене опције су корисне за све кориснике, јер је Мудл бесплатно окружење и сами корисници могу да га обogaђују. Опширније о овој функцији може се наћи на сајту Мудла. То је приказано на наредној слици са објашњењем.

Слика 8: Појашњење Мудлових алата

ИЗГЛЕД ЛЕКЦИЈЕ

Саму лекцију тренер именује, обележава и попуњава садржајем према својој жељи. Он може континуирано да је прегледа, поново уређује или дорађује, прегледа или извештава о њој. Свака лекција може да има више страница, према тематским целинама, или то могу да буду задаци за проверу знања полазника. Изглед лекције приказан је на наредној слици.

Курс Организација и послови полиције

Почетна страна > Моји курсеви > МУП > МУП > ПОЛИЦИЈСКО КОМУНИЦИРАЊЕ > Лекција - 1: Модели полицијског комуницирања

Навигација

Почетна страна
 Моја насловна страна
 Странице сајта
 Мој профил
 Current course
 КУРС
 > Учесници
 > Бодови
 > УПОД
 > ПОЈАМ НАСТАНАК И РАЗВОЈ ПОЛИЦИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ
 > ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ
 > ОСНОВЕ ОРГАНИЗАЦИОНЕ СТРУКТУРЕ ПОЛИЦИЈЕ
 > СТРУКТУРА И ДЕЈСТВО ПОЛИЦИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У СРБИЈИ
 > ФУНКЦИЈЕ ПОЛИЦИЈЕ И

Лекција - 1: Модели полицијског комуницирања

Преглед | Уреди | Измени | Дадни есеје

Модели полицијског комуницирања

Комуницирање је процес размена информација, изајд или ставова између његових полицајца и прималаца. (1) Значај размене информација у полицији је толики да се може рећи да има кључни значај за њихов рад и резултате који се постигну. Заправо, информација су основно средство полицијског рада.

Комуницирање се може поделити на више критеријума:

- Према **учесницима комуникације**, она може да буде **внутрашња** (међу члановима организације) и **внотрашња** (омању чланова организације и окупљања).
- У **односу на структуру организација** у којима се комуницира, комуникација се дели на **оноу која се одвија у малом групима**, и на **оноу која се одвија на шире организационе нивоима** (на пример, између организационих јединица).
- Према **степену централизованости**, комуникација се дели на **централизовану** (у којима се комуницира преко једне особе) и **децентрализовану** (у којима нема последника у комуникацији) (2).

Централизована комуникација се у односу на модел дели на оноу која је у виду крста, ланца (шафетне) и слова "У". С друге стране, децентрализована комуникација се у односу на модел може поделити на оноу која је у виду кружице и на оноу која се реализује свим везама.

Слика 9: Изглед лекције

Кликом на *Уреди*, тренер добија преглед свих страница које је уредио, као и путања према којима, са те странице, корисник може даље да се креће, што је приказано на наредној слици.

Слика 10: Изглед лекције (картица *Уреди*)

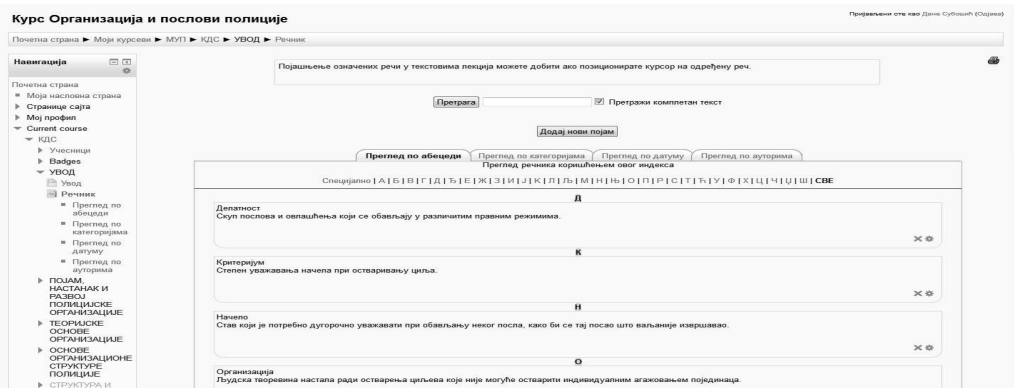
Картица *Извештаји* даје преглед и могућност уређења разних врста прегледа и статистика везаних за посете полазника овом курсу. Изглед екрана, када се активира картица *Извештаји*, приказана је на наредном графичком приказу.

Слика 11: Изглед лекције (картица *Извештаји*)

У оквиру лекције могу се постављати питања у различитом облику. То могу да буду питања са *ДА/НЕ* одговорима, или *вишеструки избор* или *упаривања* и слично. Сва та питања програм сам оцењује према ономе шта тренер означи као избор тачног одговора. Једино код питања типа *есеј*, тренер мора да прочита одговор полазника и лично га оцени. Због тога је овде дата и картица *Оцени есеје*. На овом примеру лекције постављено је такво питање, и на следећој слици је приказ пристиглих одговора које тренер треба да прегледа.

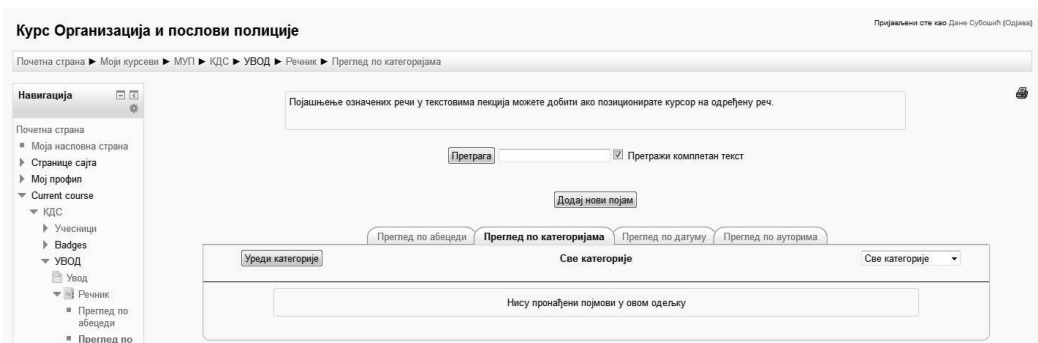
Слика 12: Изглед лекције (картица *Оцени есеје*)

Изгледу и квалитету лекције умногоструко доприноси и *Речник*, Ради се о корисној бази појмова који се појављују у текстовима лекција. Приказан је на наредној слици.

Слика 13: Речник

Картице *прегледа* нуде различите врсте увида у појмове које је тренер сврстао у *Речник* (азбучним/абecedним редом, по категоријама, по датуму уноса, по ауторима). Такве картице приказане су на наредним сликама (слике 14 и 15).

Слика 14: Преглед по категоријама

Слика 15: Преглед по ауторима

ВРЕДНОВАЊЕ ЗНАЊА ПОЛАЗНИКА КУРСА

Повратна информација (*feedback*) у едукацији веома је важна, а што је бржа, то је ваљанија, односно кориснија. Мудл окружење омогућава комуникацију на реализацији тренер – полазник у којој је повратна информација правовремена. То је посебно значајно када се ради о вредновању знања полазника.

Када тренер кликне на датум одговора, отвориће се текст који је полазник уписао и послао, а оцену и одговор тренер може полазнику да пошаље мејлом. Полазник може да види сопствену оцену поводом овог задатка у прегледу остварених бодова по лекцијама. Испод текста који је послао полазник, тренер осим оцене или броја бодова, може да напише и свој коментар, као што је то урађено на овом примеру (следећа слика).

The screenshot shows a Moodle course interface for 'Курс Организација и послови полиције'. The page title is 'Лекција - 7 : Односи полиције и јавности'. The main content area displays a question titled 'Питање' with a description: 'Описи ситуацију која би по вашем мишљењу била илустрација доброг односа полиције и јавности. Пример добрих односа полиције и јавности представљају ванредне ситуације, било да су изазване друштвеним, природним или техничко-технолошким узроцима. То се огледа на примерима ангажовања полиције током обавезења 'Гарде поноса' 2010. године у Београду или поводом ангажовања полиције на задацима заштите и спасавања становништва и материјалних добара од катастрофалних попова у мају 2014. године и у другим случајевима. Завојно и успешно извршавање посебног безбедносних задатака: заштите људи, имовине и других штељених вредности, у тежим условима, зближава полицију и јавност, што јача међусобно поверење. Што је опасност већа, услови ангажовања тежи и што су израженије жртве полицијара и полиције у целини (нпр. већи број повређених полицијара), то је однос јавности према њој повољнији. Однос полиције и јавности у наведеним околностима треба и да се променише, пре свега посредством средстава јавног информисања.'

Below the question, there is a section for 'Ваши коментари' (Your comments) with a text area containing the comment: 'Веома сам задовољан Вашим одговором!'. At the bottom, there is a 'Резултат есеја' (Essay result) dropdown menu set to '1'.

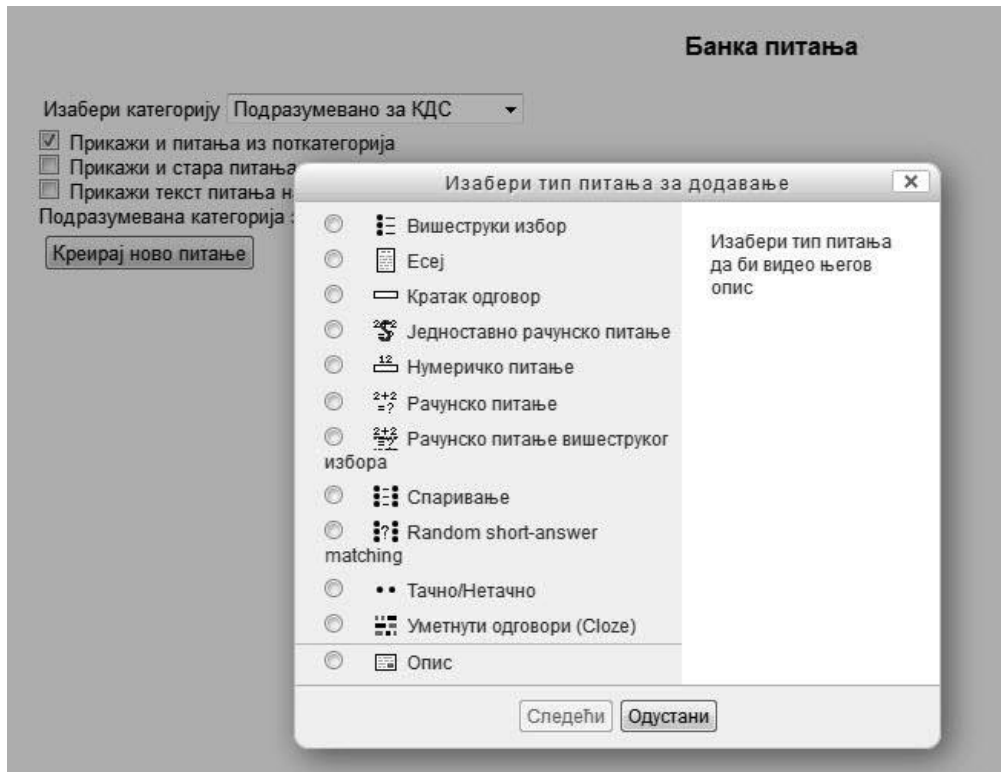
Слика 16: Коментар наставника на есеј којим је полазник одговорио на његово питање

Банку питања тренер креира посебно, за цео курс. За свако питање тренер прави и одговоре. Банка може да се користи за припрему е-тестова на крају теме. Бодовањем тестова може да се услови прелазак на нову тему. На пример, ако полазник по преласку једне теме и израде теста освоји више од 60% предвиђених бодова, постаје му доступна следећа тема и сл. Банка питања приказана је на наредној слици.

The screenshot shows the 'Банка питања' (Bank of questions) interface in the same Moodle course. The page title is 'Курс Организација и послови полиције'. The breadcrumb trail is 'Почетна страна > Моји курсеви > МУП > КДС > Банка питања > Питања'. The main content area has a heading 'Банка питања' and a dropdown menu for 'Изабери категорију' (Select category) set to 'Подразумевано за КДС'. There are three checkboxes: 'Прикажи и питања из поткатегиорија' (checked), 'Прикажи и стара питања' (unchecked), and 'Прикажи текст питања на списку питања' (unchecked). Below these is the text 'Подразумевана категорија за питања дељена у контексту 'КДС''. At the bottom, there is a 'Креирај ново питање' (Create new question) button.

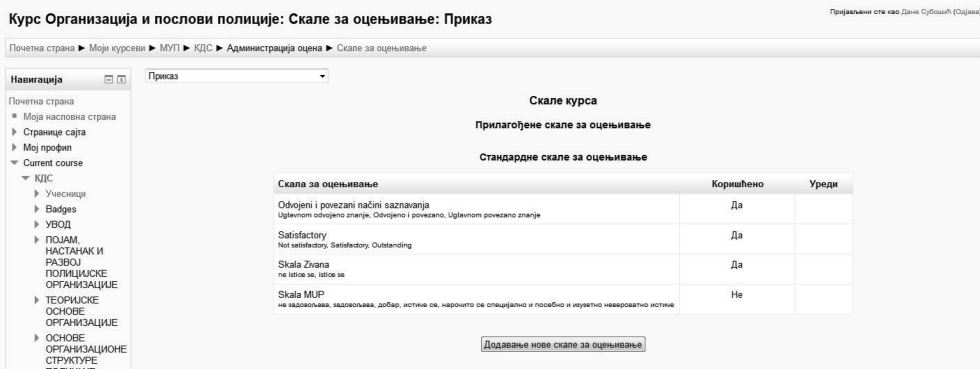
Слика 17: Банка питања

Врста питања коју тренер бира највише зависи од градива. Тренер треба да влада вештинама израде ових питања. Свако питање има тачан и један или више нетачних одговора. При састављању питања и одговора, тренер води рачуна о пропратном тексту којим ће да појасни питање и тиме олакша избор тачног одговора полазнику. Типови питања приказани су на наредној слици.

Слика 18: Типови питања

При вредновању нечијег постигнућа, тренер користи скале при оцењивању појединих задатака, или за доделу оцене на основу освојених бодова поводом свих задатака у лекцији. Скале за оцењивање током и након курса приказане су на наредној слици.

Слика 19: Скале за оцењивање

Постоје већ доступне скале за оцењивање, а тренер може по свом нахођењу да направи и нову скалу, као што је то приказано у следећем примеру (следећа слика).

Курс Организација и послови полиције: Скале за оцењивање: Приказ

Почетна страна ► Моји курсеви ► МУП ► КДС ► Администрација оцена ► Скале за оцењивање

Навигација: Показ

Почетна страна
 ► Моја насловна страна
 ► Странице сајта
 ► Мој профил
 ► Current course
 ▼ КДС
 ► Учесници
 ► Ваџе
 ► УВОД
 ► ПОЈАМ, НАСТАНАК И РАЗВОЈ ПОЛИЦИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ
 ► ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ
 ► ОСНОВЕ ОРГАНИЗАЦИОНЕ СТРУКТУРЕ ПОЛИЦИЈЕ
 ► СТРУКТУРА И ДЕЛОВАЊЕ ПОЛИЦИЈСКЕ

Скале курса

Прилагођене скале за оцењивање

Скала за оцењивање	Коришћено	Уреди
Скала - Дане Субошић 5, 6, 7, 8, 9, 10	Не	✕

Стандардне скале за оцењивање

Скала за оцењивање	Коришћено	Уреди
Одвојени и повезани паћини saznavanja Uglavnom одвојено знање. Одвојено и повезано. Uglavnom повезано знање	Да	
Satisfactory Not satisfactory, Satisfactory, Outstanding	Да	
Skala Zivana ne istina ni, istina ni	Да	
Skala MUP ne zadovoljava, zadovoljava, dobar, istina se, нарочито се специјално и посебно и изгубило невероватно истине	Не	

Додавање нове скале за оцењивање

Слика 20: Прилагођене скале за оцењивање

Оцењивач

Презиме ▲ Име

Student MUP

Курс Организација и послови...

На крају сваке лекције, за питања и задатке које је урадио, полазник добија поене. Приказ тих поена, из перспективе тренера, приказан је на слици 21.

Лекција - 1	Лекција - 1: Модели	Лекција - 2: Разговори, ...	Лекција - 3: Преговарање и ...	Лекција - 4 : Писанс
0,00	0,00	66,67	100,00	100
0,00-100,00	0,00-100,00	0,00-100,00	0,00-100,00	0,00-100,00
0,00	0,00	66,67	100,00	100,00
0,00	0,00	100,00	100,00	6
0,00-100,00	0,00-100,00	0,00-100,00	0,00-100,00	0,00-100,00
0,00	100,00	100,00	100,00	6

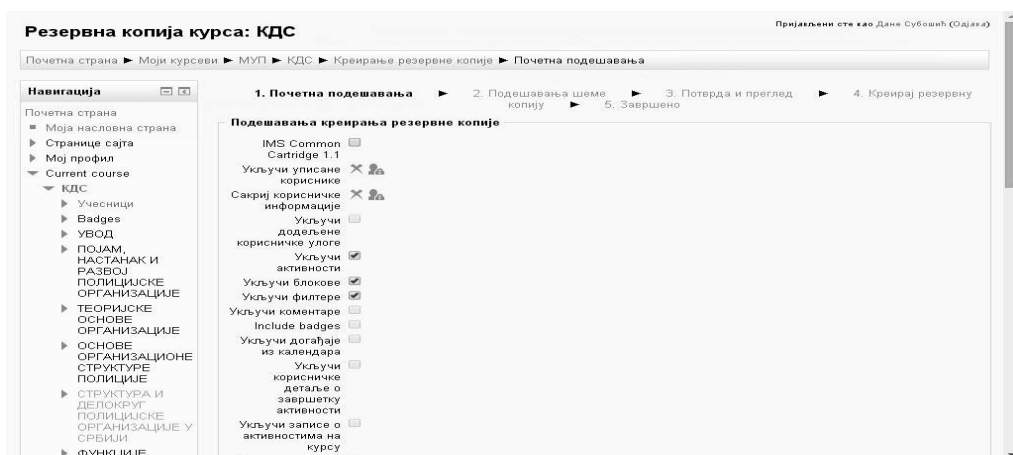
Слика 21: Приказ поена из угла тренера

КРЕИРАЊЕ РЕЗЕРВНЕ КОПИЈЕ КУРСА У МУДЛ ОКРУЖЕЊУ

Резервна копија курса се креира због ризика при увођењу нове верзије Мудла на сервер, пребацивања курса на други удаљени сервер, коришћења делова курса или само неких лекција и др. Курс, као фајл са .mbz екстензијом може да се чува на персоналном рачунару, да се нареже, односно да се пошаље на други сервер итд. Да би креирали резервну копију курса у Мудл окружењу, потребно је да се прво улогујемо на сопствени

курс. При томе, на курс треба ући као тренер, јер полазник не може да преузме или копира курс на свој рачунар. Са леве стране у блоку *Администрација курса* треба активирати опцију *Креирање резервне копије курса*. Страница која се при томе отвара води тренера кроз четири корака, у којима он треба да подеси неке од понуђених опција. Кораци које треба проћи представљени су картицама на врху стране, а активан корак има назив црне боје. Остали су сиво обојени или су представљени као неутрални, у зависности од верзије Мудла.

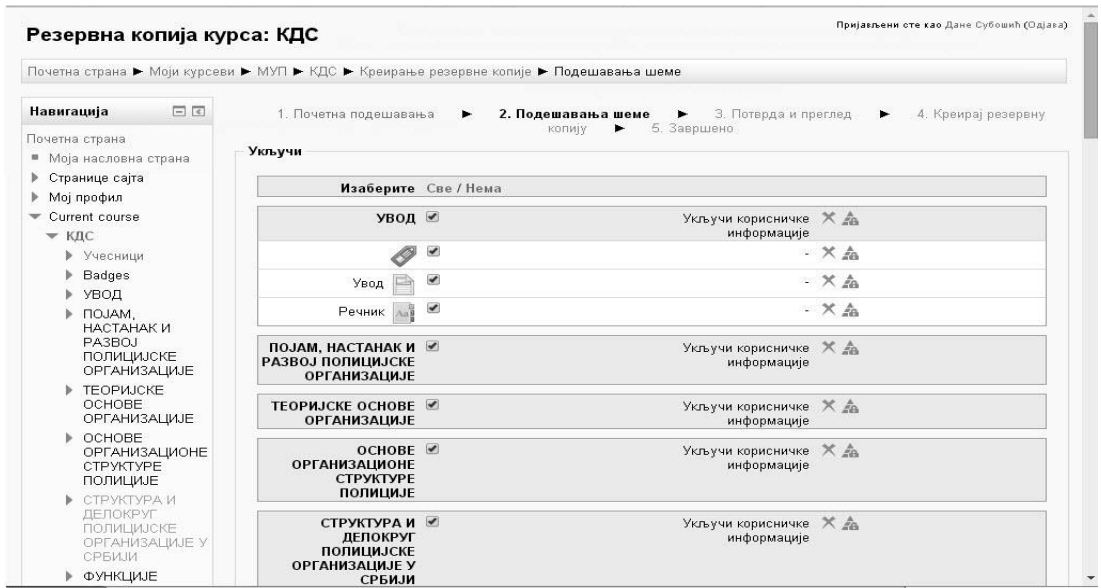
Креирање резервне копије курса у Мудл окружењу почиње *Почетним подешавањима* (слика 22).

Слика 22: Почетна подешавања у креирању резервне копије курса

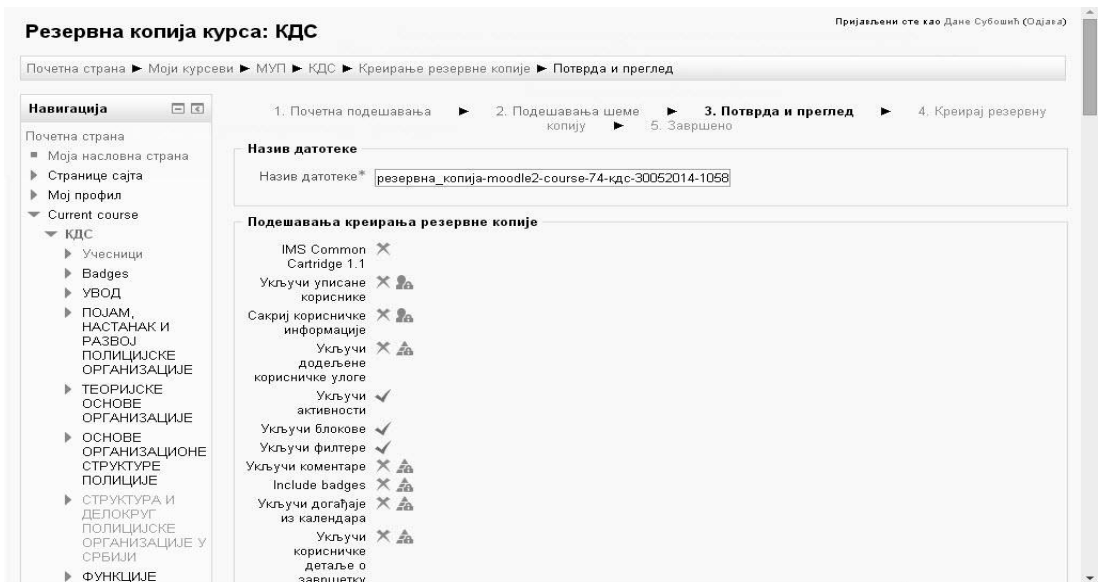
Од опција које се нуде за подешавање, обавезно треба чекирати *Активности*, *Блокове* и *Филтере*. То су уобичајени делови курса, које претежан број (вероватно сви) креатора жели да се нађу у његовој резервној копији. Остале опције зависе од садржаја курса и од онога шта све креатори желе да сачувају. На пример, ако у оквиру курса креатор жели да сачува и све оцене полазника курса и све њихове контакте, онда треба да потврди и опцију *Уписани корисници* и *Детаљи корисника*. На крају стране је дугме *Следеће*, које потврђује крај подешавања за тај корак.

Следећи корак креирања резервне копије курса у Мудл окружењу је тзв. *Подешавање шеме*. На страници овог корака, Мудл даје приказ садржаја целог курса. У смислу чувања садржаја курса, могуће је чување свих тема или парцијални избор тема које су потребне. Обично тренер чува цео курс, ако му је циљ да направи резервну копију. Међутим, некада тренеру из већ постојећег курса треба само једна тема коју жели да „уведе“ у неки нови курс. Тада је препоручљиво сачувати резервну копију која се састоји само од оне теме која му је потребна. Аутоматски су потврђене све теме и ресурси који су видљиви на почетној страници курса, а уколико тренер не жели неку тему да копира, треба само да скине „чек“ ознаку из квадратића поред њиховог назива (слика 23).

Слика 23: Подешавање шеме у функцији креирања резервне копије курса

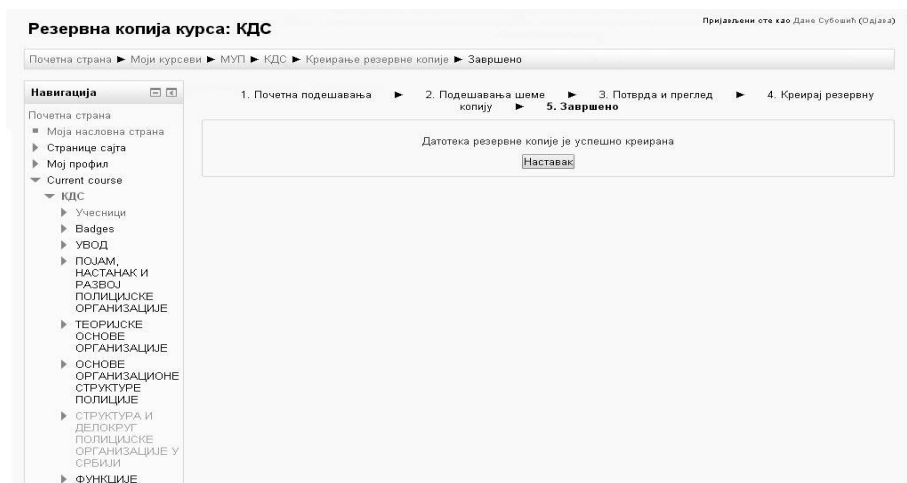
Следећи корак у креирању резервне копије курса у Мудл окружењу је *Потврда и преглед* (слика 24).

Слика 24: Потврда и преглед у функцији креирања резервне копије курса

Током овог корака веома је битно да се констатује назив копије коју Мудл сам додељује датотеци у пољу *Назив датотеке*. То је по правилу мало дужи назив, састављен из неколико делова који упућују на све потребне сегменте резервне копије. У овом случају то је: *rezervna_kopija-moodle2-course-74-kds-30052014-1058*. Поље *Назив датотеке* је отворено за измене и тренер може да по жељи промени овај, комплексан назив фајла, али се то не препоручује. Назив фајла треба да буде записан и везан за одређени датум. Опције које

су испод назива дате за потврду, већ су чекиране, тако да ту, углавном, не треба ништа да буде мењано. Пошто су обављена сва потребна подешавања, тренер може да пређе на креирање резервне копије курса. Тај корак се назива *Креирај резервну копију* и приказан је на наредној слици.

Слика 25: Кораци „Креирај резервну копију“ и „Завршено“ у функцији креирања резервне копије

Ако је све протекло без грешака, појављује се порука којом се потврђује да је резервна копија успешно креирана. Кликом на дугме *Наставак*, отвара се страница у којој се види датотека у којој је фајл сачуван. Одатле тренер може да преузме датотеку на свој рачунар, па да је по потреби рестаурира на неком другом серверу или да је одмах рестаурира у неки други курс. Кликом на натпис *Преузимање*, датотека се пребацује са интернета (из Мудл окружења) на персонални рачунар, што је приказано на наредној слици.

Слика 26: Рестаурирање курса

Фајл који је из репозиторијума пребачен на персонални рачунар је *.mbz* екстензије и не може да се отвори ни распакује ако на рачунару не постоји инсталирано Мудл окружење. Наведени фајл је приказан на наредној слици.

резервна_копија-moodle2-course-74-кдс-30052014-1058-nu.mbz

30.5.2014 11:02

MBZ Datoteka

1.527 kB

Слика 27: Назив фајла резервне копије, датум креирања, .mbz екстензија и заузет простор у меморији рачунара

Приказани фајл се чува као било који други фајл, а може да буде нарезан на CD или DVD. Када тренеру поново треба тај фајл, он може да га ископира и рестаурира на рачунару, где ће га Мудл окружење препознати. С тим у вези, препорука је да се верзије курсева креирају као резервне копије након сваке веће или значајније измене, тако да се не чува велики број копија, него, на пример, две најновије.

Да би наведени поступак био потпун, потребно је рестаурирање резервне копије курса у Мудл окружењу. Да би се то урадило, креатор поново треба да се пријави у Мудл окружењу, али овог пута као администратор. Само администратор може да отвара или „уводи“ нове курсеве на сајт, што је једна врста заштите и контроле садржаја који се нуди полазницима. У блоку *Администрација курса*, треба активирати опцију *Рестаурација резервне копије*, након чега ће се отворити следећа страница, што је приказано на наредној слици.

УВЕЗИ ДАТОТЕКТУ РЕЗЕРВНЕ КОПИЈЕ

Датотеке

Нема приложених датотека

[Рестаурирање резервне копије](#)

ПРОСТОР ЗА РЕЗЕРВНЕ КОПИЈЕ КУРСА

Назив датотеке	Време	Величина	Преузми	Рестаурирање резервне копије
резервна_копија-moodle2-course-еучионица-18022012-1601.mbz	Saturday, 18. February 2012., 16:01	622.7Kb	Преузми	Рестаурирање резервне копије
резервна_копија-moodle2-course-еучионица-24012012-1820.mbz	Tuesday, 24. January 2012., 18:20	333.1Kb	Преузми	Рестаурирање резервне копије

Слика 28: Рестаурирање резервне копије курса у Мудл окружењу

Кликом на дугме *Изабери датотеку*, отвара се прозор у којем администратор може да пронађе фајл који жели да рестаурира. Због тога је потребно да зна и тачан назив датотеке. На крају треба да кликне на дугме *Рестаурирање резервне копије*, чиме је наведени поступак окончан.

ЗАКЉУЧАК

Претходном анализом дошло се до довољно података о предностима и недостацима учења на даљину, које је подржано употребом софтвера за електронско учење Мудл из угла тренера. У предности примене наведеног софтвера спадају: доступност (бесплатан је); економичност; могућност допуњавања класичне наставе; прегледност функција и наставног садржаја (сврставање курсева); постојање претраживача курсева; јасност и логичност функција и наставног садржаја; прилагодљивост – која се испољава у могућности бирања језика и писма на коме се ради, постојању календара у функцији подсетника, могућности планирања динамике курсева, бирањем времена када ће (24h доступан) и у

ком простору тренер да ради (било који простор који има рачунар и интернет), нуђењу помоћи при коришћењу софтвера (функцијом *Help*), што све заједно чини удобно радно окружење тренера. Поред тога, у предности наведеног софтвера спадају и: могућност представљања претежно теоријских садржаја наставе, њихово ажурирање, могућност представљања ресурса које је могуће конзумирати само на часовима (наставни филмови, анимације, симулације, презентациони материјали и др.), могућност креирања речника појмова, означавањем речи које су садржане у тексту лекције и приказивањем њиховог значења. Томе треба додати и предности у виду: праћења активности полазника, нпр. кроз извештаје о његовом раду, рад с већ постојећим датотекама и образовним садржајима; управљање корисничким улогама (јер тренер може да буде и у улози полазника курса, како би из те перспективе сагледао садржај едукације); могућности синхроног рада (коришћење алата за комуникацију и тимски рад); управљање групама корисника; израда различитих врста *on-line* тестова, у циљу вредновања знања полазника курсева; могућност креирања скале за оцењивање знања полазника курсева. Најзад, предности коришћења Мудла од стране тренера обухватају и: управљање Мудлом, у смислу развоја софтвера и пружања подршке корисницима, под условом да тиме не ограничавају могућности коришћења Мудла другим корисницима, као и могућност заштите садржаја курса, креирања профила тренера, односно прављења резервне копије курса.

С друге стране, идентификоване мане коришћења Мудла из угла тренера полицијских службеника су следеће: потребни су рачунар, сервер и интернет, администратор система (24 часа дневно), као и извесно информатичко знање креатора курса (посебно о Мудлу), нема непосредног контакта тренера са полазницима курсева, као ни непосредног контакта међу полазницима курсева (у смислу трансфера знања). Осим тога, Мудлом је немогуће реализовати претежно практичне садржаје обуке полицијских службеника (гађање, одржавање наоружања и личне опреме полицајаца, борилачке вештине, употреба осталих средстава принуде, практичне радње при примени полицијских овлашћења и др.), изузев њихових појединих садржаја, који се односе на вођење службених аката који се односе на документовање одређених службених радњи.

Имајући наведено у виду, стекли су се услови за извођење закључка који иде у прилог ставу да предности Мудла преовлађују у односу на његове мане. Овај закључак треба буде ограничен на кориснике Мудла у улози тренера, јер се управо уз то предметно одређење дошло до претходног закључка. Будућа истраживања у овој области треба да буду усмерена ка анализи предности и недостатака коришћења Мудла из угла полазника курсева, истраживању синтетичког приступа коришћењу наведеног софтвера (на релацији тренер–полазник), као и ка идентификацији начина за ублажавање или превазилажење мана његове примене.

ЛИТЕРАТУРА

- Click and Learn, Уčenje преко Interneta, бесплатна e-book о ученју на daljinu, Link e-learning.com. Доступно на: http://www.link-elearning.com/site/media/files/Učenje_preko_Interneta.pdf (20. 6. 2014.)
- Cole, J., Foster, H. (2007). Using Moodle: Teaching with the Popular Open Source Course Management System, O'Reilly Media, Inc, Sebastopol. Доступно на: <http://www.google.rs/books> (21. 6. 2014.).
- Хурн, Ц. (2012). Евалуација пилот курса е-учења за припаднике полиције у Србији, CEPOL, Брамсхил.
- Мудл веб сајт. Доступно на: <http://www.moodle.org>.
- Navickienė, Ž; Bronius, S, *Distance Learning System as Innovative Police Training Format*, presentation, International Scientific – Practical Conference, „Innovative training methods in police education“, Trakai, Lithuania, 27–28. 3. 2014.
- Организација и послови полиције, електронски курс, Доступно на: <http://edumoodle.pmf.uns.ac.rs>.

- Субошић, Д. (2013). *Организација и послови полиције*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
- Veispak-Rawlings, K, *Language Robot*, presentation, International Scientific – Practical Conference, „Innovative training methods in police education“, Trakai, Lithuania, 27–28. 3. 2014.
- Вербић, С., Томић, Б. (2010). Рачунарски тестови знања у софтверском пакету MOODLE, приручник за наставнике, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, Београд. Доступно на: www.ceo.edu.rs (21. 6. 2014).

DISTANCE LEARNING AS AN INNOVATIVE EDUCATION METHOD FOR POLICE PURPOSES

Summary

By implementation, the advantages and disadvantages of distance learning, supported by the use of the free E-learning software Moodle from the trainer's point of view, are problematized. This kind of instruction is adapted to the education for police purposes, especially when it comes to educating the police officers who are, because of the numerous and long-lasting official commitments, unable to attend classes in fixed timings and locations.

Some of the advantages of the distance learning supported by the use of the E-learning software Moodle from the trainer's point of view are: availability (it is free of charge), effectiveness, possibility to supplement the traditional instruction, clearly visible functions and curriculum (courses classification), courses browser, clear and logical functions and flexibility manifested through the following: it is possible to choose the language and the script one wants to use; there is a calendar in the form of an agenda; it is possible to plan the dynamics of the courses as well as the time and location (any location with a computer and access to the Internet) the trainer will work at (available 24 hours a day); for any help needed regarding the software use there is the *Help* function. All these features make the trainer's working environment very comfortable. Moreover, there are quite a few other advantages to the software: the possibility to present predominantly theoretical curriculum; curriculum updating; the possibility to present resources which can be consumed only in the classroom (educational movies, animations, simulations, presentation materials...); and the possibility to create glossary of terms. User activity can be tracked through reports on their activities, working with the existing files and educational contents, user role management (trainer can take over the role of the student), synchronous operations (using the tools for communication and team work), user groups management, designing different kinds of online tests with the goal of knowledge evaluation, creating the grading scale. Finally, the advantages of Moodle from the point of view of a trainer also include: Moodle management, in terms of software development and user support, provided that the other users' possibility to use the software is not restricted, as well as the possibility to protect the course content, charge for the use of the contents, create the trainer profile, that is, make the backup copy of the course.

On the other side, identified disadvantages of the Moodle from the point of view of the police officers' trainer include the following: a computer, server, internet, system administrator (24hours a day), as well as some IT knowledge of the course creator are needed; there is no direct contact between the trainer and the students, nor is there direct contact between the students themselves (in terms of knowledge transfer). Moreover, Moodle makes it impossible to realize practical training contents for the police officers (shooting, maintenance of weapons and police officers' personal equipment, martial arts, using other means of coercion, practical actions while exercising power etc).

Having this in mind, what can be concluded is in favor of the standpoint that the advantages of the Moodle far outweigh its disadvantages. This conclusion should be limited to the Moodle users in the trainer roles, as well as the standpoints related to the use of the acquired knowledge and the directions of the future researches in the field.

УПОТРЕБА САВРЕМЕНИХ ТЕХНИЧКИХ СРЕДСТАВА У ЦИЉУ УНАПРЕЂЕЊА НАДЗОРА ДРЖАВНЕ ГРАНИЦЕ

Бојан Јанковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Саша Милојевић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Традиционална метода надзора државне границе, који обављају униформисани полицијски службеници, спроводила се војним методама, стационарним граничним војним пунктовима и патролама, посебно на местима за која се зна или се сматра да су из неког разлога безбедносно осетљива. Иако наведени начин ни данас није искључен, тај концепт се није показао довољно ефикасним у супротстављању свим облицима прекограничног криминала, а захтевао је и велика финансијска средства за спровођење у дело. Модерне тенденције у заштити државне границе, за разлику од досадашњих које су потенцирале веће физичко присуство службеника за обезбеђење државне границе, усмерене су у два правца - на јачи обавештајно-информативни рад и на већу употребу модерних техничких система. Развој нових информационих технологија покретач је организационих промена у граничним полицијама. Аутори су у раду приказали и објаснили нека од бројних техничких средства која припадници граничне полиције данас користе приликом надзора државне границе. У закључним разматрањима аутори предлажу начин на који се може унапредити надзор државне границе употребом савремених техничких средстава, као и мере које би требало предузети у циљу повећања нивоа њихове употребе.

Кључне речи: *техничка средства, надзор, државна граница, гранична полиција.*

УВОД

На глобалном нивоу, данас је у већини држава делатност граничне безбедности у надлежности министарстава унутрашњих послова, односно у надлежности граничне полиције (Милојевић и Јанковић, 2012: 116). Основну функцију граничне полиције, без обзира на облике организације, представља контрола прелажења и обезбеђење државне границе, с циљем супротстављања свим облицима прекограничног криминала. Контрола прелажења државне границе (гранична контрола) и обезбеђење државне границе у циљу очувања њене неповредивости, сузбијања одређених деликата и заштите људи и животне средине, представљају два основна чиниоца заштите државне границе (Милетић и Југовић, 2009: 244). Гранична контрола би се могла дефинисати као контрола лица, путних исправа и превозних средстава, коју врши гранична полиција на подручју граничног прелаза у вези са намераваним преласком државне границе или непосредно по извршеном преласку државне границе. Обезбеђење државне границе представља спречавање промета људи и роба преко граничне линије, а изван за то предвиђених прелаза, као и спречавање прекограничног криминала (Јанковић и Милојевић, 2013: 181). Сврха обезбеђења државне границе јесте:

- да се спрече и обесхрабре илегални преласци државне границе;
- супротстављање прекограничном криминалу;
- примена, односно предузимање мера против лица која су илегално прешла границу (Јанковић, 2014: 183).

Обезбеђење државне границе је планска активност, у којој се полицијски службеници и техника распоређују на основу претходно спроведене анализе ризика угрожености државне границе од прекограничног криминала. Традиционална метода надзора држав-

не границе спроводила се војним методама, стационарним граничним војним пунктима и патролама, посебно на местима за које се зна или се сматра да су из неког разлога безбедносно осетљива (Мијалковић, 2009: 319). Наведене методе су наставиле да користе и полицијске јединице, које су од војске преузеле обезбеђење државне границе, али су тактике модернизоване и потпомогнуте савременим техничким средствима.

УНАПРЕЂЕЊЕ ГРАНИЧНЕ КОНТРОЛЕ ЛИЦА УВОЂЕЊЕМ ТЕХНОЛОГИЈЕ 3Д ПРЕПОЗНАВАЊА

Кроз историју, провере идентитета на граници у разним друштвеним системима заснивале су се пре свега на визуалном препознавању одређених особа од стране припадника граничне полиције. С обзиром на пораст безбедносних захтева за ефикаснију контролу уласка и изласка преко граничних прелаза, с временом су се као најпоузданије и најприменљивије методе за проверу идентитета издвојиле биометријске методе (Radmilović, 2008: 164). На простору европског континента, шире коришћење биометријских метода у контроли прелажења границе започело је 2004. године, доношењем Уредбе Савета Европске уније, број 2252/2004 (Regulation, 2004). Уредба дефинише обавезу свих држава ЕУ да у свим новим путним исправама интегришу биометријске податке својих грађана, односно уношење дигиталних фотографија и отисака прстију.

Након увођења биометријских путних исправа започела је гранична контрола путем 2Д технологије препознавања лица, машинским читавањем података из путних исправа. Међутим, технологија 2Д могла се преварити коришћењем слике са лаптопа или са мобилног телефона, и то је било довољно да се прође кроз систем (Benderoth *et al.*, 2008: 176). Током спровођења граничне контроле установљено је да она има низ мањкавости, нарочито приликом промена светлосних услова и мењања поза лица (Fladsrud, 2004: 10), а она није испуњавала још један битан захтев нових безбедносних критеријума, а то је обезбеђивање потпуне аутоматске контроле прелажења границе, без учешћа људског фактора. Да би се спровела потпуна аутоматска контрола прелажења државне границе, минималан услов за њено увођење била је транзиција из 2Д у 3Д технологију препознавања лица, у којој се аутентификација путне исправе обавља путем тродимензионалног скенера (Welti, Suchier and Busch, 2008: 125).

Због свега наведеног, започет је програм „3D Face“, подржан од стране Европске комисије, заснован на истраживањима 3Д препознавања лица (Castro Neves, 2008: 48). Пројекат није у потпуности одбацио 2Д технологију, већ су до тада постављени системи за контролу прелажења државне границе били комплементарни са 3Д технологијом. Основни разлог увођења 3Д технологије препознавања лица је тај што она омогућава потпуно аутоматизовану граничну контролу, и тиме ефикаснију проверу идентитета, али не на уштрб квалитета контроле.

Технологија 3Д се заснива на коришћењу информација које пружа геометрија површине лица, коришћењем тродимензионалних скенера (Welti, Suchier and Busch, 2008: 125). Добијене информације користе се за идентификацију карактеристика површине лица, као што су контуре очне дупље, носа и браде. Након скенирања систем анализира добијене податке и упоређује их са 2Д фотографијама коју су похрањене у систему, пратећи принцип триангулације. Систем прорачунава раздаљину између тачака на лицу које се скенира и упоређује их са тачкама на фотографији које су похрањене у систему или на путној исправу. Једна од предности 3Д технологије препознавања лица је да промене у осветљењу не утичу на препознавање одређеног лица, као и да омогућава идентификацију лица из различитих углова гледања, укључујући и профил (Benderoth *et al.*, 2008: 176).

Један од најпоузданијих 3Д система је систем „RAPID“ (*Automatic Recognizing of Passengers with Credentials*), употребљен у мају 2007. године, као пилот пројекат, на аеродрому Фаро (Португалија), који је за кратко време постао оперативан (Berglund and

Karbauskaite, 2008: 112). Од августа 2007. године систем је постао оперативан и на аеродрому у Лисабону, а план португалских власти био је да га примене на свим аеродромима и лукама у Португалији. Систем је заснован на 3Д препознавању лица и омогућава аутоматску контролу прелажења границе путника који имају биометријске пасоше са чипом за електронско читавање. Аутоматска гранична контрола започиње скенирањем путне исправе. Путник ставља пасош у читач докумената којим се, преко чипа, проверавају безбедносни елементи заштите одређене путне исправе. Када се подаци успешно учитају и верификују, аутоматски се отварају врата кабине у коју путник улази. У кабини се налази монитор са упутствима за поступање путника и две камере. Једна од камера је стандардна широкоугаона, ниске резолуције и користи се само за надзор дешавања у кабини. Друга камера је високе резолуције и путем ње се обавља биометријска верификација путника. Две слике које у једној секунди направи ова друга камера се анализирају и пореде са сликама из путне исправе. Ако се слике подударају, односно ако је извршена верификација путника, врата на другој страни кабине се отварају и на тај начин путник је прешао границу. Ако се верификација не изврши у року од 30 секунди, прва врата кабине се отварају и граничну контролу настављају службеници граничне полиције.

Овај систем није савршен и у свом раду показао је одређене недостатке. Први недостатак односи се на рад система који зависи од квалитета фотографије која се налази у путној исправи. Квалитет слика варира, јер државе нису поставиле исти стандард за фотографије у путним исправама. Други проблем је у томе што поједини путници не знају да ставе путну исправу у читач докумената, а неки од њих имају и страх од боравка у затвореној кабини док се контрола не заврши. Трећи проблем се може појавити ако је у путну исправу унета нека биометријска грешка, због које је систем не може користити. У сваком случају, овај пилот пројекат може да унапреди контролу прелажења државне границе, мада је и њему самом још увек потребно усавршавање.

СИСТЕМ ЗА АУТОМАТСКУ КОНТРОЛУ ПРЕЛАСКА ВОЗИЛОМ ПРЕКО ДРЖАВНЕ ГРАНИЦЕ (ANPR – AUTOMATIC NUMBER PLATE RECOGNITION)

Систем за аутоматско препознавање регистарских таблица ANPR (*Automatic Number Plate Recognition*) јесте систем за видео-надзор који препознаје, чита и региструје регистарске таблице возила (дању, ноћу, у свим временским условима) и пореди резултате са референтном базом таблица које су безбедносно интересантне за рад полиције (Sluis, Marks and Bekkers, 2011: 368). *Automatic Number Plate Recognition* (ANPR), или како га поједини аутори називају *License Plate Reader* (LPR) (Lum et al., 2011: 321), јесте систем који омогућава да се на граничним прелазима обезбеди аутоматска контрола преласка државне границе и провера возила на основу одговарајућих база података. Кључна предност овог система је што се полицијском службенику аутоматски приказује „сумњиво возило“ које је као такво уочено на „црној листи“, што му служи као основ за заустављање тог возила, преглед возила и путника и предузимање других неопходних радњи (Corrbet, 2008: 137). Овај систем је инсталиран дуж граничних линија у оквиру ЕУ (што омогућава аутоматски мониторинг возила и путника који улазе/излазе из земље), и до сада се показао као веома поуздан.

Систем ANPR се састоји од камере високе резолуције која снима возило и рачунара са софтвером повезаним са базом података, који анализира слику. Систем поседује две врсте камера: прву, инфрацрвену камеру са ИС рефлектором која читава таблицу на основу одбијеног ИС зрака на растојању до 25 m са 95% тачности при брзинама до 150 km/ч и другу, колор камеру која даје неколико колор фотографија, које служе прецизнијој идентификацији возила. Други део система представља рачунар са софтвером, који је повезан са базом података.

Међутим, уколико не би био повезан са базама података, овај систем самостално би био бескористан, пошто оне омогућавају брзу идентификацију регистарских таблица одређеног возила које је снимљено на граничном прелазу, на основу података који се на-

лазе у систему. Базе података могу бити различитог карактера - база украдених возила, база са подацима о кривичним делима кријумчарења и трговине људима итд. Од овог система се тек очекује да пружи значајније резултате у наредним годинама, када се буду прошириле и повезале базе података из различитих држава.

ТЕХНИЧКА СРЕДСТВА ЗА ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ДРЖАВНЕ ГРАНИЦЕ И ЕЛЕКТРОНСКИ НАДЗОР

Модерне тенденције у обезбеђењу државне границе, за разлику од досадашњих које су потенцирале веће физичко присуство службеника, заснивају се на већем коришћењу модерних техничких средстава, односно на увођењу електронске контроле граница (Sheptycki, 2001: 147). У зависности од државе до државе, системи електронске контроле граница имају различите техничке карактеристике и састављени су од различитих сегмената. Без обзира на врсту система, сваки од њих мора да обезбеди:

- рано откривање, упозоравање и алармирање о уласку у осетљиве области непозваних људи;
- несметан, сигуран рад у свим временским условима, мултидимензионалан, 24 сата, 365 дана у години;
- да систем обухвата детекцију, анализу, алармирање и реаговање;
- независно функционисање од рада човека, без обзира да ли је припадник граничне полиције уморан, поспан, незаинтересован и др., да систем аутоматски препознаје опасности и алармира остале делове система, и
- да је погодан за све терене и временске услове (Јанковић, 2014: 186).

Електронска контрола граница се може састојати од неколико увезаних положаја за осматрање, који могу бити стационарни и мобилни, и који могу преносити податке до командног центра. Један од мобилних сегмената електронске контроле граница могу бити и термовизијска возила. Она су намењена за надзор државне границе у циљу откривања свих облика прекограничног криминала, али посебно су ефикасна у откривању илегалног пребацивања људи преко границе. Сврха возила је да помогне полицијским службеницима граничне полиције на терену при раном откривању и правовременом деловању, на основу информација добијених из система.

Термовизијско возило (слика 1) може бити опремљено различитом опремом, у зависности од произвођача, али у принципу оно се састоји из неколико система. Комплетна опрема за електронски надзор мора бити уграђена на теренском возилу које може савлађивати неприступачне терене - нпр. џипови, камиони, оклопна возила и др. У возилу се обично налазе системи за снимање и осматрање, систем за напајање, систем за обраду података и систем везе.

Слика 1: Термовизијско возило

Овакви системи могу да детектују, препознају и идентификују одређене објекте и лица. Најмодернији системи, у зависности од сочива која имају, могу да детектују објекат или лице на удаљености од 12 до 16 km, на удаљености од око 4 до 7 km могу да одреде да ли се ради о лицу, ауту, камиону или неком другом објекту, а на удаљености од 2 до 4 km могу да идентификују лице које је уочено (Јанковић, 2014: 187). Систем покреће један извршилац и усмерава га у жељеном правцу, тако да објекти могу да се уоче само на страни према којој је систем усмерен. Добијени подаци морају да се обраде на рачунару са посебним софтверима за обраду података, који се такође налази у возилу. Сваки систем може да скенира терен и аутоматски детектује покрете, односно да укључи аларм без укључивања људског фактора.

Оперативна процедура црногорске граничне полиције (Влада Црне Горе, 2009: 12) приликом сензорског евидентирања објеката и догађаја од интереса за граничну безбедност и друге полицијске послове, обухвата неколико корака:

- сензорска детекција (уочавање циља);
- сензорска квалификација (одређивање врсте возила-пловила-лица);
- сензорска идентификација (једнозначно одређивање возила-пловила-лица);
- процена ситуације - анализа ризика;
- доношење одлуке, и
- предузимање потребних активности ангажовањем патрола на терену у реалном времену.

Да би систем могао да функционише у континуитету, возило мора да има унутрашње (интерно) напајање и спољашње (екстерно) напајање. У возилу морају да постоје уређаји за радио везе, како би се одржавао контакт са патролама на терену, као и са командним центром. Поред наведених, могу постојати и други уређаји.

Слично термовизијском возилу, постоје и термовизијско-радарски системи (слика 2). Ови системи су технички модернији од претходно поменутих, јер поред свега што је наведено за термовизијско возило, садрже и модерне радарске уређаје. Радари могу аутоматски да детектују присуство лица и на удаљености од неколико десетина километара. Код термовизијског возила систем може да детектује покрете само на страни према којој су окренута средства за осматрање, док је код овог система осматрање могуће на свим странама истовремено. Када радар на једној страни уочи објекат, термовизијске камере се аутоматски окрећу на страну на којој се налази објекат, како би га идентификовале.

Слика 2: Термовизијско-радарски систем

Припадници граничне полиције за обезбеђење државне границе на самој граничној линији или у њеној близини у најновије време користе тактичке аеростатске системе (ТАС) (слика 3). Тактички аеростатски системи (ТАС) су напредни системи за надзор из ваздуха, засновани на суперлаком стабилизovanом постројењу за снимање, уграђеном на малим и лаким за управљање балонима са хелијумом (Јокић и Јевтић, 2011). Они се састоје од балона у облику цепелина, чији омотач је направљен од материјала мале тежине, за који су закачени колор камера, термовизијска камера, разни сензори и систем за комуникацију са земљом. Балон је сајлама фиксиран за стационарну тачку на земљи, где се налази земаљска контролна станица која прима видео-сигнал и телеметријске информације са опреме на балону и шаље команде за рад опреме. Осим слике која се шаље у реалном времену, сви снимци се могу архивирати са ознакама времена и места снимања, што омогућава да они буду употребљени као доказни материјал пред судом.

Слика 3: Тактички систем Аеростат

Министарство унутрашњих послова Републике Србије недавно је добило на употребу три тактичка аеростатска система, од којих су два дата јединицама граничне полиције (Јанковић, 2014: 189). Системе опслужују посаде од четворо људи, који се за време снимања налазе у командном центру на земљи. Састоје се од две целине - ваздушног система и земаљског система. Ваздушни систем се састоји од балона (цепелина), опреме која је прикачена за балон, ужади за привезивање и система за брзо постављање. Омотач балона је направљен од најлона (који је отпоран на цепање) и уретана (који обезбеђује издржљивост). Да би могао да се подигне на висину балон се пуни хелијумом, који је лакши од ваздуха, што омогућава да се лако одржава у ваздуху. За подизање у ваздух цепелина довољно је свега четврт сата. За разлику од других летелица за снимање, балон може да стоји у ваздуху и по 24 часа, при оперативној висини до 150 метара, током којих непрекидно снима ситуацију на терену (Јокић и Јевтић, 2011).

Опрема прикачена за балон састоји се од следећих делова: стабилизovanог кућишта са колор и термовизијском камером, комуникационог система за пренос слике од камере до контролне станице на земљи и за пријем управљачких сигнала, система за прикупљање података битних за рад (тренутна позиција, брзина и правац ветра, стање батерија итд.) и батерије за напајање. Камере су смештене у покретном кућишту које омогућава померање од $+20^{\circ}$ до -110° по елевацији и 360° континуално по азимуту. Камере омогућавају јасно „зумирање“ циља удаљеног и десетак километара, а посебно је занимљива напредна опција „везивања“ камере за циљ који се прати (Нинић, 2011).

Како је балон напуњен хелијумом, могло би се десити да он одлети без контроле, због чега систем поседује сигурносну ужад за привезивање. Постоје главно и секундарно уже за везивање балона за тачку на земљи. Систем поседује и мобилни подсистем за брзо постављање, који омогућава лансирање, управљање и слетање балона, без обзира на правац ветра.

Земаљски систем се састоји од GCS (*Ground Control Station*) – земаљске контролне станице и GDT (*Ground Data Terminal*) - земаљског терминала за податке, црне кутије и батерије. Земаљска контролна станица је део земаљског система чија примарна функција је да контролише и прати аеростатички систем, односно омогућавање оператеру на земљи да у потпуности контролише опрему у ваздуху. Контролна станица на земљи комуницира са аеростатским системом преко GDT. Она преноси наредбе за аеростат и прима телеметријске податке и снимке у реалном времену. Комуникација између опреме на балону и опреме на земљи је бежична.

Земаљска контролна станица је интегрисани рачунар који има екран осетљив на додир, а уједно користи и оперативну оловку. Рачунар се користи да прима податке које је послао систем за прикупљање података у ваздуху, који је прикачен за балон (садржи GNSS локације које су приказане на геотопографском материјалу, плану, карти или дигиталном ортофотоу), податке о брзини и правцу ветра, висини балона и статусу батерије, а такође контролише покретно кућиште са камерама користећи додељени софтвер који контролише џојстик, којим се са земље мануелно управља (Нинић, 2011).

Приказани систем представља један од начина за контролу границе из ваздуха. Државе са већом територијом наведене послове обављају уз помоћ авиона, хеликоптера, а у последње време започет је и развој беспилотних летелица, посебно намењених надзору границе. Тако је у САД започет програм надзора границе према Мексику са беспилотним летелицама (Blazakis, 2006: 156). Електро-оптичка идентификациона технологија коју имају беспилотне летелице је довољно напредовала да се могу идентификовати предмети мале величине, као на пример паковање млека и то на удаљености од 18 km (Blazakis, 2006: 156). Уз то, беспилотна летелица може оператеру који са њом даљински управља пренети слику у реалном времену, тако да се може одмах реаговати на промене које су уочене на терену. Такође, предност беспилотних летелица је и у томе што оне могу дуго остати у ваздуху без додатне допуне горива (чак и до тридесет сати), као и што су знатно јефтиније за коришћење од других средстава за надзор из ваздуха.

ЗАКЉУЧАК

У тексту је показано да припадници граничне полиције не могу ефикасно да контролишу државну границу без укључивања нових технологија у свој рад. Нове технологије омогућавају повећану сигурност граница уз минимално коришћење људских ресурса.

Анализа карактеристика и могућности коришћења аутоматизованих система за граничну контролу упућује на закључак да су ти системи углавном још увек у пробној фази примене. Да би наведени системи заживели у пракси, неопходно је да се успоставе нове базе података, које би садржале специфичне информације о појединим категоријама лица, и омогућавале квалитетније праћење феномена прекограничних криминалних активности, као и његово ефикасније спречавање и сузбијање. Без обзира на поменуте недостатке техничких система, неопходно је да гранична полиција прати и укључује у свој рад нове технологије, како би се успешно супротставила свим облицима прекограничног криминала. Неопходна је и даља модернизација и побољшање опреме и инфраструктуре, како на граничним прелазима, тако и приликом обезбеђења граничне линије.

Међутим, обезбеђење и контрола прелажења границе се не могу безрезервно ослањати на технологију, као коначно решење сваког проблема. Техником, ипак, рукује припадник граничне полиције, који претходно мора да буде стручно оспособљен како би њоме могао да управља. Сва описана техничка средства и системи могу да унапреде надзор државне границе, али они првенствено могу да послуже као помоћно средство у раду припадника граничне полиције. Без обзира на могућности техничких система, у њиховом раду је и даље кључан човек који њима управља, те је на њему да максимално искористи могућности система за испуњавање постављених задатака и постизање жељеног полицијског циља. Због тога је потребно да се модернизује и побољша систем обуке граничне полиције по програмима стручног оспособљавања и усавршавања, да се

креирају планови и програми за даље усавршавање стечених знања у свим областима рада, а посебно знања из области примене техничких средстава кроз специјалистичке курсеве о примени техничких средстава за надзор државне границе.

ЛИТЕРАТУРА

- Benderoth, C., Yan, J., Hooshiar, K., Bell, R. L., Frankowski, G. (2008). 3D measurement of human faces for biometric application by digital fringe projection with digital light projection (DLP). *BIOSIG 2008, The Special Interest Group on Biometrics and Electronic Signatures*, Darmstadt – Germany, pp. 175-187.
- Berglund, E., Karbauskaite, R. (2008). Frontex Perspectives on Biometrics for Border Checks. *BIOSIG 2008, The Special Interest Group on Biometrics and Electronic Signatures*, Darmstadt – Germany, pp. 107-116.
- Blazakis, J. (2006). Border Security and Unmanned Aerial Vehicles. *Connections: The Quarterly Journal*, 5(2): 154-160.
- Castro Neves, M. (2008). Performance Evaluation of Multibiometric Face Recognition Systems. *BIOSIG 2008, The Special Interest Group on Biometrics and Electronic Signatures*, Darmstadt – Germany, pp. 47-58.
- Corbett, C. (2008). Roads Policing: Current Context and Imminent Dangers. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 2(1): 131-142.
- COUNCIL REGULATION (EC), No 2252/2004 of 13 december 2004 on standards for security features and biometrics in passports and travel documents issued by Member States. Доступно на: <http://www.libertysecurity.org/article133.html> (01.10.2013).
- Fladsrud, T. (2005). Face Recognition in a border control environment: Non-zero Effort Attacks' Effect on False Acceptance Rate. *Master's Thesis*, Gjøvik – Norway.
- Јанковић, Б. (2014). *Улога граничне полиције у супротстављању трговини људима : докторска дисертација*, Крагујевац : Правни факултет.
- Јанковић, Б. ; Милојевић, С. ; Рачић, Ј. (2013). Утврђивање оспособљености полицијски службеника граничне полиције Министарства унутрашњих послова Републике Србије за надзор државне границе. *Структура и функционисање полицијске организације 2*, Београд : Криминалистичко-полицијска академија, стр. 179-191.
- Јокић, Н. ; Јевтић, Б. (2011), *Тактички аеростатски системи*, Технички дани МУП Републике Србије, презентација, Златибор.
- Lum, C., Hibdon, J., Cave, V., Cooper, S., & Merola, L. (2011). License plate reader (LPR) police patrols in crime hot spots: an experimental evaluation in two adjacent jurisdictions. *Journal of Experimental Criminology*, 7 (4): 321-345.
- Мијалковић, С. (2009). *Национална безбедност*, Београд : Криминалистичко-полицијска академија.
- Милетић, С., Југовић, С. (2009). *Право унутрашњих послова*, Београд : Криминалистичко-полицијска академија.
- Milojević, S., Janković, B. (2012). Uopredni prikaz graničnih policija država nastalih raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i granične policije Republike Srbije. *Strani pravni život*, (1): 115-137.
- Нинић, Д. (2011). *Технички системи за заштиту државне границе – Тактички аеростатски систем*, Технички дани МУП-а Републике Србије, презентација, Златибор.
- Radmilović, Ž. (2008). Biometrijska identifikacija. *Policija i sigurnost*, 17(3-4): 159-180.
- Sheptycki, J. (2001). Patrolling the New European (In)Security Field; Organisational Dilemmas and Operational Solutions for Policing the Internal Borders of Europe. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 9 (2): 144-158.

- Sluis, V. A., Marks, P., & Bekkers, V. (2011). Nodal Policing in the Netherlands: Strategic and Normative Considerations on an Evolving Practice. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 5 (4): 365–371.
- Влада Црне Горе – Министарство унутрашњих послова и јавне управе (2009). Упитник-информација коју од Владе Црне Горе захтијева Европска комисија у циљу припреме Мишљења о захтјеву Црне Горе за чланство у Европској унији, поглавље 24 - Правда, слобода и безбједност, Подгорица.
- Welti, P., Suchier, J., Busch, C. (2008). Improving Border Control with 3D Face Recognition. *BIOSIG 2008, The Special Interest Group on Biometrics and Electronic Signatures, Darmstadt – Germany*, pp. 123-134.

THE USE OF MODERN TECHNICAL MEANS TOWARDS IMPROVING BORDER SURVEILLANCE

Summary

The traditional method of monitoring border security performed by uniformed police officers has been done using military methods, at stationary military border checkpoints in places that are known or thought to be remarkable for some reason, and by patrols. The above method has neither been, nor will be excluded, however, this concept has not proven to be sufficiently effective in combating all forms of transnational crime, and also it required significant financial resources in order to be implemented in practice. Modern trends in state border protection, unlike previous ones that emphasized greater physical presence of officers in border security, are focused on another two directions, and these are stronger intelligence information work and greater use of modern technical systems. Nowadays, members of the border police use numerous technical means in border surveillance, some of which the authors have presented and explained in the paper. In order to increase efficiency in the control of crossing the border, the border police use the most modern technical systems. One of such systems has derived from the “3D Face”, supported by the European Commission, based on the research on 3D face recognition, which has enabled fully automated border control of passengers and thus more efficient identity check, but not at the expense of the quality of control. There are several systems of the automatic border control known in the world, the most famous of which being the “RAPID” system (Automatic Recognizing of Passengers with Credentials), applied at airports in Portugal. Another system used in automated border control, but in this case the vehicle control, is the system of automatic control of vehicles crossing the state border (ANPR – Automatic Number Plate Recognition). The ANPR system is a system for video surveillance which recognizes, reads and records the license plates of vehicles, by day and night, in all weather conditions, and which compares the results with the reference database of license plates that are interesting to the police for security reasons. The paper also presents the technical means used in border security, such as the thermovision vehicle, thermovision and radar system, tactical aerostatic systems and unmanned aerial vehicles. In conclusion, the authors suggest that modernization of the Border Police by introducing new technical equipment, which will increase efficiency, is necessary. However, security and control of the border crossing cannot rely on unconditional faith in technology as the ultimate solution of every problem. In this regard, it is necessary to modernize and improve the system of the border police training, in terms of creating plans and programs for further development of the acquired knowledge, especially from the field of application of technical means. Permanent education of members of the border police in all fields of work is needed, but it is also important to undergo specialized trainings aimed at application of technical means in state border surveillance.

(ДЕ)ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА ПОЛИЦИЈЕ У СРБИЈИ

Сретен Југовић

Криминалистичко полицијска академија, Београд

Сажетак: Ни у једној земљи полиција није сасвим централизована или децентрализована, а један и други модел имају предности и недостатке. Полиција је у Србији била децентрализовано организована, почев од педесетих година 20. века, све до 1990. године, када је Уставом Републике Србије целокупна државна управа, а тиме и полиција – централизована. Након анализе предности и недостатака једног и другог модела организовања полиције, аутор се залаже за уважавање специфичних друштвено-политичких прилика, и у складу са тим предност даје централизовано организованој полицији у Републици Србији, уз даље развијање механизма децентрализованог деловања и одлучивања, чиме се задржавају предности а елиминишу слабости оба модела организовања полиције.

Кључне речи: *полиција, централизација, децентрализација, деконцентрација.*

ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА И ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА КАО СНАГЕ И ПРОЦЕСИ – РАЗЛИКА ИЗМЕЂУ ДЕКОНЦЕНТРАЦИЈЕ И ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈЕ

Поред тога што се у савременој теорији све више говори о власти (управљању) на више нивоа, односно о регионализацији и регионализму (Lane, 2009: 127–141), деконцентрација и децентрализација представљају традиционалне инструменте остваривања јединствене државне власти у унитарној држави, каква је и Србија. Централизација и децентрализација стога представљају снаге и процесе у које је неизоставно укључена и полиција, као део државне управе. Реч је о различитим политичко-правним модалитетима, којима је заједничко то што и један и други инструмент државну управу (власт), тиме и полицију, приближавају грађанима. Само што се деконцентрацијом послови са централних органа преносе на државне нецентралне (подручне) органе који су, у ствари деташиране, дислоциране испоставе (организационе јединице) централних органа, а децентрализацијом се државни послови преносе на децентралне, недржавне, локалне органе и организације, изван структуре државног апарата. Пример деконцентрације у Србији представљају управни окрузи или подручне полицијске управе и полицијске станице (МУП-а Републике Србије), као и царинарнице (као подручни органи Управе царина), капетаније, и још неки органи, а пример децентрализације представљају општинске и градске (само)управе, као и покрајински органи управе. Ко-муналне јавне службе су такође пример децентрализације. Вешто комбиновање оба инструмента јесте обележје добро уређене државе, јер се, како је говорио Наполеон III, „са даљине може владати, али се само из близине може управљати“ (Марковић, 2008: 399). Вођен овом идејом, Орију (Hauriou) каже да се у добро уређеној држави власт не врши из престонице, него на лицу места (*Ibid.*). Притом се првенствено мисли на поверавање нецентралним органима појединих послова управне власти (*pouvoir administratif*), а не власти одлучивања, политичке власти (*pouvoir politique*), која остаје у надлежности централних државних органа.

Ублажавање централизације могуће је на два начина: деконцентрацијом и децентрализацијом. Деконцентрација је антипод концентрацији, која је подударна са централизацијом. А децентрализација је антипод централизацији. Стога се деконцентрација још означава и као административна или зависна децентрализација, јер и сама представља „децентрализацију“ у ширем смислу. Понегде се користи и мање одговарајући термин „алокација“ (Vreban, 2009: 54). Деконцентрација је измештена централизација, прилагођена државној територији, при чему нецентрални (подручни) органи уживају извесну самосталност, али су они, у основи, организационо и функционално подређени централним

органима, који врше надзор над законитошћу и целисходношћу њиховог рада, могу тражити извештаје о раду, издавати обавезне инструкције, као и преузети обављање послова од подручног органа и, најзад, централни органи доносе мериторне (коначне) одлуке (по изјављеним жалбама и другим правним средствима против појединачних аката подручних, нецентралних органа). Принцип хијерархије између подручних и централних органа је опредељујући. Децентрализација, пак, представља преношење одређених послова централне управне власти локалним органима (општинским, градским, покрајинским), који су изван државне хијерархије, и нису, како се у теорији истиче, у субординираном односу према државним органима. Међутим, ово је само делимично тачно, кад је реч о њиховим изворним, али не и повереним пословима, будући да у вези са повереним пословима децентралним органима, централни органи управе имају бројна овлашћења хијерархијског карактера (Милков, 1997: 76).

О мерилима за разликовање деконцентрације и децентрализације нема сагласности у теорији. По једнима, код деконцентрације послови државне управе се поверавају нецентралним државним органима, представницима државе, док се код децентрализације ти исти послови поверавају недржавним органима, представницима грађана (Nauriou; наведено према: Р. Марковић, 401). По другима, мерило разликовања је право одлучивања (Becker, 1989: 213; Стевановић, 2012: 175). У том смислу „децентрализација је последица делегирања ауторитета као права на одлучивање, а деконцентрација последица делегирања послова (без суштинског делегирања права на одлучивање) на подређене организационе јединице, најчешће на дивизије ван организационог седишта“ (Стевановић, 2012: 179). По једном (трећем) схватању (Thieme, 1984: 171), основно мерило разликовања између децентрализације и деконцентрације налази се у праву централе да даје обавезна упутства за обављање управне делатности нижим инстанцама, код деконцентрације, односно у одсуству тог права, код децентрализације. Неки аутори (четврто схватање) разлику одређују спрам финансијске самосталности. Тако кад ниже управе имају финансијску самосталност у односу на више управе реч је о децентрализацији, а кад је немају реч је о деконцентрацији (Puttner, 72; наведено према: Петровић, 2010: 202). Све ово, дакле, поверавање, односно делегирање послова и одлучивања, доношење инструктивних аката, управљање и располагање одређеним финансијским средствима децентралних органа, могуће је само на основу изричитих законских овлашћења. Према томе, деконцентрацију, као и децентрализацију држава установљава законом.

Наведени теоријски ставови о обележјима деконцентрације и децентрализације неспорно доприносе њиховом разликовању. Ипак, њима треба придодати још једно кључно мерило разликовања, а то је, како исправно истиче М. Петровић, персонална власт, тачније степен те власти, коју централна управа има над нижим управама (Петровић, 2010: 202–203). Ако су руководиоци нижих управа службеници централе које она мање-више самовољно може да поставља и смењује, онда се може радити само о деконцентрацији. Ако централа такву дискрециону власт нема, посебно ако она припада члановима ниже управе, што ће рећи ако се ради о „самоуправи“ (када је та управа образована по територијалном принципу) или о „самоуправљању“ (када је дотична управа образована по реалном принципу), онда је, барем, положена основна претпоставка децентрализације, било територијалне, било „стварне“.

Руководиоце у полицији у Србији поставља и разрешава централна власт (министар, по прибављеном мишљењу директора полиције, односно директор по овлашћењу министра – начелнике и командире ПС). Дакле, и према том мерилу посреди је деконцентрисана централизација полиције.

ОРГАНИЗАЦИЈА ПОЛИЦИЈЕ У СРБИЈИ – ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА, ДЕКОНЦЕНТРАЦИЈА И ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА

Организација полиције у свакој земљи одраз је историјских и савремених услова. Најчешће се комбинују централизовани и децентрализовани облици организовања (ме-

шовити полицијски системи), при чему у последњих осамдесетак година (од Светске економске кризе тридесетих година 20. века), чини се, преовлађује централизација државне управе, тиме и полиције, а траже се и проналазе децентрализовани облици њеног деловања. Према комбинован, код нас је у последњих шест деценија био заступљен и један и други облик организовања полиције. Притом, другу Југославију претежно карактерише децентрализација у области унутрашњих послова, почев од педесетих година (1956), када је Законом о органима унутрашњих послова, као и следећим – Основним законом о служби унутрашњих послова (1964) омогућено образовање органа унутрашњих послова (секретаријата) у општинама. Поред општинских секретаријата (органа управе), постојали су и градски и међуопштински (заједнички) секретаријати, али као органи унутрашњих послова територијалне децентрализације, којима су подређени општински органи унутрашњих послова, а они су само делимично подређени РСУП-овима. Будући да су покрајине у Србији надилазиле „територијалну аутономију“, практично су имале обележја државе, постојали су и покрајински секретаријати унутрашњих послова САП Косова и Метохије и САП Војводине, као и републички секретаријат унутрашњих послова, све до почетка деведесетих година, када је Уставним амандманима од 1989. и Уставом из 1990. године централизована државна управа, а тиме и ресор унутрашњих послова. После уставних промена, доношењем Закона о министарствима и Закона о унутрашњим пословима из 1991. године, МУП је постао једини орган државне управе надлежан за обављање унутрашњих (полицијских) послова на целокупној територији. Стога је министар унутрашњих послова, на основу специјалног законског овлашћења, донео Правилник о унутрашњој организацији МУП-а и образовао мрежу подручних (унутрашњих) организационих јединица полиције, чиме је, у ствари полиција централизована, а локални полицијски органи, тј. општински, градски и заједнички секретаријати унутрашњих послова (СУП) су подржављени (етатизовани), и тако од децентрализованих (локалних) органа постали су нецентрализовани, подручне организационе јединице централног органа (МУП-а) (Стевановић, 2013: 147–170). Таква организација и данас постоји, само што су промењени називи Секретаријата и органа (одељења) унутрашњих послова у подручне полицијске управе и полицијске станице.

У Републици Србији постоји један орган надлежан за обављање полицијских (унутрашњих) послова на читавој државној територији, што значи да је полиција централизовано организована. То је Министарство унутрашњих послова (МУП), образовано Законом о министарствима. МУП је самостални, централни, посебни и оружани орган државне управе, образован за обављање унутрашњих послова. То је поједине ауторе (нпр. Б. Милосављевића) определило да полицијски систем Србије квалификују као прост полицијски систем. Међутим, поред МУП-а, особено безбедносну (полицијску) делатност обављају и поједина полицијска овлашћења имају и неки други државни и недржавни органи и организације, као нпр. БИА, која превасходно штити безбедност државе, ВБА и ВОА, које се баве превасходно војном безбедношћу, и комунална полиција, која примењује одређена полицијска овлашћења и обавља послове из њеног делокруга и надлежности у (за сада) неким градовима. А због промењеног концепта безбедности поједина полицијска овлашћења законом добијају и приватни субјекти (привредна друштва) који пружају услуге обезбеђења и обављају друге, по свом карактеру безбедносне послове. Ако се о овоме дода и комплексна унутрашња организација МУП-а, затим постојање Савета за националну безбедност и његовог оперативног тела, Бироа за координацију рада, онда постаје јасно да је реч о сложеном полицијско-безбедносном систему (Стевановић, 2013).

Правно-технички посматрано, у нашем правном поретку правне норме о организацији полиције (управе) су најпре уставна материја, затим *materia legis*, материја прописа владе, специјалних уредаба као што је Уредба о начелима за унутрашње уређење МУП-а (2006/2009), као и (интерног) акта о унутрашњем уређењу који доноси министар у складу са Законом о полицији (Правилника) уз сагласност владе. Дакле, постоје три легислативна хијерархијска нивоа организовања полиције (закон, уредба, правилник).

Закон о полицији (2005/2009/2011: 1) каже да полицију чини заокружена област рада Министарства унутрашњих послова за коју се образује Дирекција полиције (члан 1, став 1). Како се види, законодавац је полицију одредио комбиновањем органског и функционалног мерила. На овај начин се одређује положај полиције, која је најзначајнији део Министарства унутрашњих послова и која се „одваја“ од осталих области рада које такође постоје у Министарству, и то Сектора за ванредне ситуације, Сектора унутрашње контроле полиције, Сектора финансија, људских ресурса и заједничких послова и сл. При том, два првонаведена сектора такође чине полицију иако су у организационом смислу изван дирекције полиције, док Сектор финансија, људских ресурса и заједничких послова обавља тзв. пратеће послове. Приметимо да је назив сектора који обавља послове системске подршке погрешан и да су људски ресурси по свом значају увек испред финансија.

Са становишта правне политике чини се исправним овакво нормативно (статусно) одређење полиције, јер органи управе у саставу министарстава имају мања овлашћења од самосталних органа. Због чињенице да је полиција најзначајнији део МУП-а, у јавности често долази до поистовећивања МУП-а и полиције, односно до означавања овог министарства као министарства полиције, или се ова министарства (унутрашњих послова и одбране) означавају као министарства силе. Законом је уређен положај полиције, тако што су поред осталог уређени и односи између полиције и министра, с једне, и полиције и министарства, с друге стране.

Министар је челна личност министарства, дакле, и министарства унутрашњих послова у чијем је саставу полиција. Односи између министра и директора полиције су уређени законом. Та решења су, чини се, избалансирана и обележје су свих савремених демократија. Залагања појединих „стручњака“ да министар нема одређена овлашћења према директору полиције и полицији, под видом „деполитизације“, негација су монократског принципа, и демократске политичке контроле полиције.

Министар, дакле, представља и руководи министарством, доноси прописе и одлучује о другим питањима из делокруга министарства. Одговоран је Влади и Народној скупштини за рад министарства и стање у свим областима из делокруга министарства и за стање безбедности. Када је реч о односу полиције и министра, Законом о полицији положене су претпоставке деполитизације полиције, јер полицијом руководи директор полиције. С друге стране, министар је члан Владе и функционер који је политички одговоран за стање јавне безбедности, али и рад полиције. Ипак, министар је, формалноправно и даље челни човек Министарства у целини, а тиме и полиције, иако се у јавности истиче да „министар престаје да буде и шеф полиције, а директор полиције то постаје“.¹ Министри су неспорно „подељене личности“, и политичари (чланови владе) и шефови управних ресора. То је обележје свих савремених демократија. Закон о полицији овај однос уређује у основним одредбама (члан 8) где начелно утврђује овлашћења министра. Министар може да захтева извештаје, податке и друге документе у вези са радом полиције. Представник полиције министру редовно и на његов посебан захтев, подноси извештаје о раду полиције и о свим појединачним питањима из делокруга полиције.

Министар даје полицији смернице и обавезна упутства за рад, уз пуно поштовање оперативне независности полиције (ово је кључна формулација за оперативну самосталност и деполитизацију и професионализацију полиције). Министар може наложити полицији да у оквиру своје надлежности изврши одређене задатке и предузме одређене мере и да му о томе поднесе извештај. Надлежности министра за полицијска поступања важе до тренутка када јавни тужилац буде обавештен о кривичном делу и преузме управљање над полицијским поступањем у преткривичном поступку. Поред ових одредаба, бројна су овлашћења министра према полицији.

Законом су одређени послови Дирекције полиције, подручних полицијских управа, као и послови полицијских станица.

1 НИИ, Специјални додатак „Полиција и грађани“, 5. јануар 2006. године.

У седишту дирекције обављају се управљачки, плански, студијско-аналитички, контролно-надзорни, криминалистичко-технички послови (вештачења) и послови међународне полицијске сарадње на оперативном нивоу; по потреби се и непосредно учествује у обављању сложенијих полицијских послова из делокруга подручних полицијских управа.

Радам подручне полицијске управе руководи начелник подручне полицијске управе кога поставља и разрешава министар, по прибављеном мишљењу директора полиције. Начелник је полицијски службеник, што је такође законска претпоставка за професионализацију и деполитизацију полиције. Тако је у теорији и закону, међутим пракса бележи и случајеве политизације. Но, утицај централне власти (министра) на избор начелника подручне полицијске управе, уз преношење послова и задатака, недвосмислено говори да је реч о централизованог организацији, тј. да је МУП централни орган, а да су подручне полицијске управе његове деконцентрисане испоставе.

Послови полицијске станице су да непосредно обавља полицијске и друге послове и остварује локалну сарадњу на подручју за које је образована у саставу подручне полицијске управе. Међутим, одредба о локалној сарадњи без санкције за њено неостваривање је пуко начело. Стога будућим законским решењима, у циљу ублажавања слабости централизације, треба установити квалитетније нормативне претпоставке.

Кад је реч о избору руководиоца полицијских станица треба рећи да директор полиције, по овлашћењу министра и прибављеном мишљењу начелника подручне полицијске управе, поставља и разрешава полицијског службеника – начелника полицијске станице. И овакво решење сведочи о утицају центра(лне) полицијске власти на подручне организационе јединице полиције. Уколико министар не да овлашћење директору, он га и нема.

ЗБОГ ЧЕГА СРБИЈИ ВИШЕ ОДГОВАРА ДЕКОНЦЕНТРИСАНА ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА ПОЛИЦИЈЕ НЕГО ЊЕНА ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА?

Већ је речено да је безбедносни систем у Србији сложен. Будући да су службе безбедности надлежне преваходно за безбедност државе (националну безбедност) и да се и оне баве спречавањем и сузбијањем одређеног организованог (тешког) криминала, а законски појам организованог криминала је веома широко одређен, надлежности ових служби (БИА, ВБА и ВОА) и полиције имају много додирних тачака, штавише у великој мери се поклапају. Да би се спречио ривалитет тих служби и полиције, односно да би се обезбедило њихово јединство и координација Законом о основама уређења служби безбедности (2002), као и потоњим, Законом и ВБА и ВОА (2009. и 2012. - Одлука УС) образовано је заједничко тело – Савет за националну безбедност - и његово оперативно тело, Биро за координацију њиховог рада, који усмеравају и координирају рад полиције и служби безбедности. Притом, овај нови „центар моћи“ нема уставни положај, па би ваљало размислити о његовом конституционализовању. Ова тела представљају својеврсну централизацију безбедносног сектора, али не у прав(н)ом смислу речи, будући да, према законским решењима Савет и Биро имају саветодавну, усмеравајућу и координирајућу улогу.

Организацију полиције у Србији карактерише деконцентрација послова по нивоима организовања – Дирекција полиције и остале организационе јединице у седишту МУП-а – подручне полицијске управе – полицијске станице.

Предности централизоване полиције су бројне. Пре свега, централизација полиције ствара претпоставке за јединственост и недељивост остваривања безбедности. Овако постављена организација омогућава уједначено поступање у свим истоветним ситуацијама на читавој територији са свим појединцима (законитост), мобилност, оперативну покретљивост полицијских јединица ради извршавања полицијских задатака, нпр. униформисаних јединица полиције ради одржавања јавног реда, уједначено

финансирање и, као најзначајније, „акционо и функционално јединство полиције“ (Милетић, 2003).

Деконцентрацијом централизовано организоване полиције (МУП-а) ублажава се централизам тако што се извесна самосталност додељује подручним полицијским управама и полицијским станицама, а истовремено се задржавају најважније предности централизовано организоване полиције. Децентрализација такође има своје предности, међутим, начелне предности децентрализоване организације ипак *немају* универзално важење (Петровић, 2010: 203). Управо оне, чини се, у великој мери не важе код организовања полицијске делатности. Тако, предност да је „одлучилац ближи ствари“, посебно код територијалне децентрализације, задржава се такође деконцентрацијом код „полицијских ствари“, јер се полицијске станице образују за сваку општину, а подручне полицијске управе за најмање три општине. Полицијске станице и подручне полицијске управе су „оперативни (стварни) одлучиоци“, што је за остваривање безбедности и обављање унутрашњих послова најбитније. Оне имају готово пуну самосталност у обављању полицијских послова и познају локалну проблематику, тако да су најближи „полицијским стварима“ које решавају. Затим, „боља могућност усмеравања процеса одлучивања помоћу једноставније организације“, као предност децентрализације, такође је обезбеђена деконцентрацијом, добром унутрашњом организацијом полиције. У складу са вертикалном „линијском организацијом“ процес одлучивања се једноставно усмерава. Даље, „мања оптерећеност линија низлазне и узлазне комуникације“, као предност децентрализације, код деконцентрисане полиције је такође обезбеђена, због извесне самосталности коју имају подручне полицијске јединице и различитих линија рада полиције. Линије комуникације су неминовност а њихова оптерећеност је оптимална. На крају, „јача свест о одговорности и људски однос са грађанима који ступају у међусобне правне односе“, тј. развијање поверења и креативности, као предности децентрализације, обезбеђују се и у деконцентрисаној полицијској организацији, учешћем грађана и локалних самоуправа у безбедносним питањима, добрим руковођењем, као и чвршћом сарадњом и развијањем концепта „полиција у заједници“. Када се свест о одговорности и значај поверења које долази од грађана развије у деконцентрисаној полицији, разлика између деконцентрације и децентрализације постаје готово изlišна.

Најзад, ту су и познате предности централизације, а то су (Петровић, 2010: 204): 1) централизација унапређује једнообразност извршења управних одлука (одлука као општих и појединачних аката); 2) централне одлуке ближе су местима где се ствара државна политика, те стога обично омогућују боље остваривање политичких циљева; 3) иновације које потичу од централних планских штабова имају већу продорност када је управа централизованија; 4) средства за аутоматску обраду података и техничка средства уопште, економичније и делотворније се користе у централизованој организацији. Предности су још (Стевановић, 2012: 175-176) брзина реаговања на промене, што је за непосредност и конкретност полиције веома значајно, 2) конзистентност одлука, и 3) ефикасна интеграција организације. Ово потоње је од кључног значаја, будући да је полиција сложен систем, а дезинтегративно дејство свих чинилаца парализује функционисање полиције као система.

У стручној јавности често се расправља о децентрализовању управних послова полиције, тј. преношењу издавања појединих јавних исправа из надлежности МУП-а. У вези са тим најпре треба знати да до преношења свих управних послова никада не може доћи, јер управна функција прожима целокупну делатност полиције, а састоји се у доношењу управних аката, вршењу управних радњи, издавању јавних исправа и вођењу јавних евиденција. Премда је реч о пословима који само посредно имају везе са безбедношћу, преношењем појединих послова појавили би се бројни проблеми правне и ваноправне природе. У сваком случају томе би требало да претходи темељна функционална анализа, на основу које би се видело да ли, и који су управни послови погодни за децентрализацију. Већ постоје одређени покушаји у вези са регистрацијом возила.

Мањој држави каква је Србија свакако више одговара централизована полиција. Тако снаге и средства као битни елементи ових појмова омогућавају ефективну и равномерну заштиту јавне безбедности. У прилог тези о предности централно организоване полиције у нас иде и структура становништва у појединим деловима унитарне државе (Србије), као и стање безбедности појединих делова територије. Поред тога, шездесетих и седамдесетих година XX века, када су општине имале своју полицију и оне постављале шефове полиције – истакнуте партијске активисте а не професионалне полицијске службенике – полиција је, по дефиницији, била више политизована, а општине су, као „друштвенopolитичке заједнице“ практично биле „парадржавне организације“. У пракси је због постојања једне партије, политизација тада можда била мање изражена, док би у данашњим условима вишестранацја локална полиција тешко одолела политизацији. У том смислу, децентрализација полиције, тј. формирање локалних (општинских) полицијских органа, представљало би извесан корак уназад. Слабости централне полиције ублажавају се пре свега њеном деконцентрацијом, која је, у ствари, ништа друго до шири процес децентрализације. Али, свакако треба развијати постојеће и изграђивати нове облике институционалне сарадње и подстицати што интензивније учешће грађана, њихових организација и разних тела локалне самоуправе (савета и сл.) у остваривању јавне безбедности. Законом о полицији су нормативно унапређени одређени облици сарадње државне полиције и локалне самоуправе и, на тај начин, унеколико ублажена крутост централне полиције. Те односе сарадње неопходно је стално унапређивати, како нормативно тако и фактички, и на тај начин одржавати преко потребну равнотежу између крајности и лоших страна централизације и децентрализације. Следећи корак могао би бити институционално учествовање општина и градова у предлагању полицијских руководилаца, у форми мишљења.

ЗАКЉУЧАК

Код организовања полицијске делатности треба увек полазити од подједнаког уважавања традиције и савремених услова, а организацију полиције сместити у политичко-социолошко-економско-културолошки контекст, уз уважавање и државних и локалних прилика. Уколико у вршењу унутрашњих послова грађанин не осећа припадност полицијског службеника државној или локалној полицији, односно уколико је уверен да полиција своје дужности испуњава законито, професионално и савесно, утолико је организација полиције у држави добро избалансирана, а полиција делотворна и ефикасна. Развијањем деконцентрације полиције у Србији, задржавају се све предности, како централизације, тако и децентрализације и, истовремено, у великој мери елиминишу њихови недостаци.

ЛИТЕРАТУРА

- Breban, G. (2002). *Administrativno pravo Francuske*, Beograd : Službeni list SRJ; Podgorica : CID.
- Delblond, A. (1995). *Police administrative*, Paris.
- Крбек, И. (1929). *Управно право*, Тисак и наклада југословенске штампе, Загреб.
- Лане, Ј. Е. (2012). *Државно управљање*, Београд : Службени гласник : Мегатренд Универзитет.
- Марковић, Р. (2008). *Уставно право и политичке институције*, Београд : Службени гласник.
- Марковић, Р. (2002). *Управно право*, Београд.
- Милетић, С. (2003). *Полицијско право*, Београд : Криминалистичко-полицијска академија.
- Милетић, С. (2009). *Коментар Закона о полицији*, Београд : Службени гласник.
- Милков, Д. (1997, 2009, 2010). *Управно право I, II, III*, Нови Сад : Правни факултет.
- Петровић, М. , Прица, М. (2010). *Наука о управљању као претпоставка управне политике*, Ниш : Свен : М. Петровић.

- Стевановић, О. (2012). *Безбедносни менаџмент*, Београд : Криминалистичко-полицијска академија.
- Стевановић, О. (2013). Организациона структура полиције у Републици Србији у последњој деценији XX века, *Структура и функционисање полицијске организације : традиција, стање и перспективе : тематски зборник радова I*, Београд : Криминалистичко-полицијска академија, стр. 147–170.
- Структура и функционисање полицијске организације : традиција, стање и перспективе : тематски зборник радова I–II* (2013). Београд : Криминалистичко-полицијска академија.
- Thieme, W. (1984). *Verwaltungslehre, Köln etc.* : Heymann.

(DE)CENTRALISATION OF THE POLICE IN SERBIA

Summary

No country has a completely centralised or decentralised police force; both models have their strengths and weaknesses. In the fifth decade of XX century, the organisational structure of the Serbian police was decentralised, and remained such up to 1990, when, with the new Constitution of the Republic of Serbia, the entire state administration system, including the police, was centralised. After analysing the advantages and disadvantages of both police organisational models, the author advocates that the specific social and political setting should also be valued and, accordingly, gives preference to the centralised policing system in the Republic of Serbia, with developed mechanisms for decentralised actions and decisions, thereby retaining the advantages and eliminating the weaknesses of both police organisational models.

УТИЦАЈ СПЕЦИЈАЛИЗОВАНИХ МЕНАѢМЕНТ ДИСЦИПЛИНА НА РАЗВОЈ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ ПОЛИЦИЈСКОГ МЕНАѢМЕНТА

Светлана Ристовић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: У савременој науци менаѢмента поред развоја досадашњих теорија развијају се нови концепти и приступи у менаѢменту – тзв. специјализоване менаѢмент дисциплине. Оно што специјализоване менаѢмент дисциплине по садржају и смислу јесу, заједно са њиховим све већим доприносом развоју теорије и унапређењу праксе менаѢмента, охрабрује њихову примену и у полицијском менаѢменту. У раду ће се укратко изложити неке од нових специјализованих менаѢмент дисциплина уз сагледавање могућности њихове имплементације у полицијски менаѢмент: управљање у тзв. новом друштву, управљање променама, теорија хаоса, процесна теорија, менаѢмент тоталним квалитетом, реинжењеринг пословних процеса, управљање знањем, организација која учи и теорија културног склада.

Кључне речи: полиција, полицијски менаѢмент, специјализоване менаѢмент дисциплине, пракса полицијског менаѢмента.

УВОД

Спознате чињенице из актуелне праксе остваривања полицијског менаѢмента указују да савремени проблеми у остваривању и развоју делатности (и организације) полиције траже иманентан модел менаѢмента, спреман да брзо доноси добре одлуке и да их ефикасно спроводи. На том путу, поред савремених теорија и најновије специјализоване менаѢмент дисциплине, креиране превасходно ради унапређења пословног сектора, инспиришу и подстичу на примену и у полицијском менаѢменту. Управо ово сазнање указује на изазов (и ризик!) првог реда, пред којим се налази менаѢмент у полицији, посебно у земљама у транзицији. Тако се у савременој пракси полицијског менаѢмента, па и у литератури коју менаѢнери користе за своју едукацију, најчешће не виде ови вредни извори, или се пак некритички преферирају разне савремене идеје менаѢмента, као да се ради о приватним корпорацијама, а не о типичном и основном државном органу. Уместо такве праксе, потенцира се креативна примена нових менаѢерских погледа на полицијски менаѢмент, посебно оних који су неспорно корисни у свакој области, јер се односе на пословну изврсност¹ којој доприносе: управљање знањем, менаѢмент тоталним квалитетом, управљање променама и друге специјализоване менаѢмент дисциплине којима је заједнички именитељ усмереност на значај знања које организација, па тако и полиција и менаѢнери у њој, треба да поседују и исказују. Коришћење постулата ових савремених тенденција и образаца за развој теорије и унапређење праксе полицијског менаѢмента мора бити сагласно премисама такође нове менаѢмент дисциплине – теорије културног склада, која има за суштину поштовање различитости.

Као нови концепти и приступи у менаѢменту, у раду се излажу следеће специјализоване менаѢмент дисциплине: управљање у тзв. новом друштву, управљање променама, теорија хаоса, процесна теорија, менаѢмент тоталним квалитетом, реинжењеринг пословних процеса, управљање знањем, организација која учи и теорија културног склада.

¹ Појам пословне изврсноности треба посматрати као израз врхунског квалитета и поузданости. Основне парадигме пословне изврсноности су: усмереност на резултате; постизање резултата, који обезбеђује задовољство свим заинтересованим странама; оријентација на корисника; остварење трајне вредности за корисника; лидерство и одрживи успех; циљно оријентисано и инспирирано руковођење, повезано са друштвено одговорним односом; менаѢмент на основу процеса и чињеница; менаѢмент организације на бази развоја партнерства, непрекидног учења, иновација и унапређења http://www.cqm.rs/2014/cd2/pdf/papers/focus_1/03.pdf, 11. 9. 2014.

Наведене специјализоване менаџмент дисциплине у извесној мери су и промишљане са становишта могућности њихове имплементације за унапређење праксе и развој теорије полицијског менаџмента.

ТЕОРИЈА УПРАВЉАЊА У „НОВОМ ДРУШТВУ“

Ново друштво, како га поима Питер Дракер (Peter Drucker), јесте „друштво промена“. У питању су динамичке и драматичне промене „савременог“, „новог“ друштва, у свим сферама. Највећи проблем 21. века биће демографски изазов, који се огледа у смањењу младе популације. У наредних 20–30 година биће доминантна социјална питања. Ефекти информатичке револуције тек су пред нама. Аутсорсинг (outsourcing)² запослених је међународни тренд. Ново друштво биће друштво знања. Знање ће бити његов кључни ресурс, а радници знања биће доминантна група у оквиру радне снаге. Технички потковани и иновативни људи су постали невероватно скупи. Они нису радна снага, они су капитал. Највиши менаџмент организације ће морати да схвати реалност Новог друштва и да управо на томе заснива своје политике и стратегије. Да би опстала и успела, свака организација ће морати да постане кључни субјекат промена. Менаџмент ће морати да преузме руковођење важним ресурсима који су заједнички за све делове организације: кључним људима и новцем. Репрезентоваће организацију пред спољашњим окружењем, медијима, радничким организацијама и сл. Дракер на крају закључује да ако постоји једна ствар коју је могуће са сигурношћу предвидети, то је да ће будућност бити неизвесна (Дракер, 2005).

У низу мисли Питера Дракера један број се чини сувишним, а поједине чак и апсурдним са становишта њихове примењивости у полицији. Међутим, ако се боље промисли, онда је њихова креативна имплементација сасвим могућа, а посебно она која је садржана у деловима који говоре о научном друштву, радницима знања, уопште о људским ресурсима, као и о технолошким и друштвеним променама у целини.

Из теоријских поставки Питера Дракера о менаџменту у Новом друштву могуће је закључити да се улога полиције не минимизира. Надлежност полиције и амбијент њеног остваривања у Новом друштву условиће и промену метода рада полиције у чијем средишту више неће бити сила и принуда, већ и све више знање, искуство и мудрост, те вредносне оријентације полиције и њена организациона култура и клима, који су примерене достигнутим стандардима друштвеног развоја. Чини се да ће тзв. социјално-услужни рад полиције бити доминантан, те да ће структуре полиције и њеног менаџмента које остварују партнерство са грађанима бити главни промотери и интегратори остваривања мисије полиције (Талијан и Ристовић, 2006: 461–472).

ТЕОРИЈА УПРАВЉАЊА ПРОМЕНАМА

Творац ове теорије је Исак Адигес (Ishac Adizes) који је суштину менаџмента дефинисао као тимски процес доношења и спровођења одлука којима се решавају проблеми изазвани променама. Заправо, по њему, менаџмент је процес решавања проблема који се појављују због промена.

Ова теорија истиче да је за менаџмент у организацији битно уочити утицај промена, било да су оне физичке, друштвене или неке друге природе, предвидети проблеме који настају услед тих промена и спрам тога, предузимати управљачко-руководне акције за њихово решавање. Адигес сматра да – променама треба перманентно управљати. Сврха менаџмента је: решити данашње проблеме и бити спреман да се суочиш са проблемима

² Овај израз означава договорно преношење или препуштање дела или целокупних послова другим, за ту врсту специјализованим фирмама, уз одређену накнаду. Организације задржавају само основну делатност због које постоје. Основни разлог за овакво пословање представља рационализација пословања и настојање да се трошкови сведу на минимум, а да се при томе, не угрози пословање.

сутрашњице. Свака промена ствара проблеме, сваки проблем тражи решење, а свако решење ствара нове промене.

Да би управљање променама било успешно морају постојати два процеса: а) доношење добре одлуке, а после тога б) добро спровођење одлуке. Неодлучност или одлагање доношења одлуке је такође врста одлуке, која најчешће води замрзавању проблема, односно у кризу. Одлука је добра ако се њоме извршавају четири улоге доброг руковођења, и то: произвођења (П); администрирања (А); предузетништва (Е) и интеграције (И). По емпиријским истраживањима појединац не може извршавати све улоге једнако добро и тешко је наћи руководиоца код кога су све четири улоге заступљене подједнако. Због тога се мора формирати комплементаран руководни тим у којем се извршавају све П-А-Е-И улоге, тако да се оне међусобно допуњују, а њихови носиоци међусобно поштују. За добро спровођење одлуке потребан је тим, коалиција (САРИ)³, састављена од појединаца који имају овлашћење, моћ и утицај и који се међусобно уважавају (Адижес, 2006).

Наведени постулати теорије управљања променама не могу се заобићи у развоју теорије и унапређењу праксе полицијског менаџмента. Исти могу допринети креирању валидних модела и ове врсте менаџмента, оног који полицију води да ради праве ствари на прави начин, и то како краткорочно тако и дугорочно (Ристовић, 2007: 50–62). У полицији је неопходно што више имплементирати тимски менаџмент. Такав менаџмент ће правилно идентификовати проблем, донети добру одлуку и спровести је, руководећи се при томе тежњом да истовремено остварује и безбедност државе и безбедност људи.⁴

ТЕОРИЈА ХАОСА

Ова теорија или научна дисциплина настала је шездесетих година 20. века на основама математике, физике и системске динамике.⁵ Бави се проучавањем комплексних нелинеарних система и истраживањем њихове унутрашње логике. Теорија хаоса настоји да у наизглед анархичним системима, који не поседују јасну структуру и динамику функционисања, пронађе скривени поредак елемената, односно обрасце функционисања система.

У новије време теорију хаоса све више проучавају друштвено-хуманистичке науке, организационе, политичке, безбедносне, војне и др.⁶ Основне поставке теорије хаоса настале су на бази истраживања и доказивања премиса и претпоставки да је свет око нас, свет у коме живимо, изузетно комплексан, те да у њему промене на одређеном крају планете могу да изазову промене потпуно друге врсте на супротном крају планете (тзв. „ефекат лептира“).⁷

Линеарни системи подразумевају постојање одређених функционалних релација између узрока и последице, што даје претпоставку да је излаз из било ког процеса пропорционалан улазу. За разлику од њих, у нелинеарним системима мала промена на улазу може изазвати велике промене на излазу, а истовремено постоји могућност да до промене уопште ни не дође. На основу оваквих релација (законитости) у линеарним и нелинеарним системима, постоји вероватноћа да се, на основу догађаја који су се десили у

3 Овај акроним означава: сједињено овлашћење, моћ и утицај – *coalesced, authority, power, influence*.

4 О теорији Исака Адижеса види: Стевановић, О. (2003). *Руковођење у полицији*, Београд : Полицијска академија, стр. 52–56; Стевановић, О. (1998). *Стилови и улоге руковођења у теорији Исака Адижеса, Безбедност*, бр. 3, стр. 339–355 и Стевановић, О. (1998). *Одлучивање и спровођење одлука у теорији Исака Адижеса, Безбедност*, бр. 4, стр. 482–495.

5 Почетком 20. века физичар Анри Поинкаре, ради на проучавању појединачних физичких система, открива њихово унутрашње својство које се састоји у веома тешком предвиђању даљег функционисања и развоја. Он поставља основне постулате теорије хаоса. Шездесетих година прошлог века Едвард Лоренц први експериментираше на подручју хаоса и то у области временске прогнозе. Види: http://wikipedia.org/wiki/chaos_theory

6 Види: Nicholls, D., Tagarev, T., *What Does Chaos Theory Mean for Warfare?*, Aerospace Power Journal, Fall 1994, <http://www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/apj/apj94/nichols.html>

7 Едвард Лоренц је децембра 1972. године у Вашингтону, на научно-стручном скупу америчке асоцијације за унапређење науке први указао на „ефекат лептира“, објашњавајући суштину теорије хаоса. Види: wikipedia.org/wiki/chaos_theory

прошлости, предвиде промене у линеарним системима, док у нелинеарним системима то није могуће, јер су промене дисконтинуалне и са непредвидивим осцилацијама.

Теорија хаоса указује на веома комплексну повезаност свих фактора у окружењу што *de facto* онемогућава прецизна дугорочна предвиђања. Због тога што се сложени системи понашају непредвидиво и њихова комплексност онемогућава било какве квантитативне или квалитативне прорачуне, теорија хаоса поставља границе способности предвиђања у системима ове врсте.

Теорија хаоса може бити основа процесима организационог развоја и стратегијског менаџмента, зато што може допринети разумевању наизглед хаотичне ситуације, која влада у окружењу, као и побољшању квалитета прогноза будућих промена. За потребе менаџмента ова теорија омогућава да се донекле утврди одређена логика, која помаже да се лакше сагледа и разуме време дисконтинуитета, чак и да се проникне у обрасце узрочно-последичних веза на основу којих долази до промена.

Полиција представља комплексан систем, како у организационом, тако и у функционалном смислу. Упркос строгом хијерархијском устројству и уредном преношењу налога линијским путем (системом), структура полицијске организације подложна је променама. Стога, теорија хаоса може и у полицијском систему да буде од помоћи у сагледавању и предвиђању тенденција и акција у будућности, а на основу тога образовању адекватнијих планова функционисања, оптималних путева и поступања до остваривања постављених циљева и задатака.

ПРОЦЕСНА ТЕОРИЈА

Процесна теорија објашњава организацију као мрежу пословних процеса, кроз које организација функционише и остварује своје циљеве. Ова теорија сматра да је за ефикасно постизање циљева важно на који начин, односно којим процесима се обављају активности организације.

Окружење у које организације обављају своју делатност је пуно турбуленција, неизвесности и ризика. „У таквим условима деловања постају важна нека нова обележја организације од до тада важећих. Уместо величине постала је важнија брзина, а уместо ефикасног модела организације показало се да је важнији начин на који она функционише“ (Петковић, 2008: 257). Као кључно питање за менаџере намеће се разумевање процеса којим се постижу високе перформансе организације. Суштинска порука процесне теорије је да нису сви процеси подједнако важни за организацију: постоје основни процеси, који производе додатну вредност за организацију, и помоћни, који потпомажу основне процесе.

Процесна теорија је означила промену менаџерске доктрине, у смислу новог разумевања организације, као мреже пословних процеса и заокрета у владајућем систему вредности, ставова, норми и веровања. Она је покренула процесе трансформисања вертикалних хијерархијских структура у политике хоризонталне структуре (*Ibid.*, 258).

Процесни приступ подразумева прописана организациона понашања и принципе, међу којима су најважнији они који се односе на задовољавање потреба корисника односно грађана, те је стога њена имплементација у полицијски менаџмент неминовна. Полицијска организација због своје гломазности и сложене организационе структуре мора интензивно изналазити начине односно процесе којима се најефикасније постижу постављени циљеве. Потребно је преиспитати постојеће начине (процесе) којима се остварује надлежност полиције, препознати њихове недостатке и увести нове који ће, уз остале реформске мере, допринети преображењу полиције у сервис грађана. Примена ове теорије треба да унесе промене у постојећи вредносни систем у коме ће сви процеси који се одвијају у полицији бити у функцији, односно помагати основни процес, а то је спречавање и сузбијање криминалитета и задовољавање других безбедносних потреба грађана на што ефикаснији и квалитетнији начин.

МЕНАЏМЕНТ ТОТАЛНИМ КВАЛИТЕТОМ

Менаџмент тоталним квалитетом има као основни циљ постизање врхунског квалитета и поузданости, то јест тоталне пословне изврности организације. Пословна изврност може се сматрати вишим обликом менаџмента тоталним квалитетом. Менаџмент такве организације мора да континуирано унапређују своје пословање, да се прилагођава променама у окружењу, али истовремено и да иницира промене.

Основне поставке пословне изврности су: 1) посвећеност резултатима – постизање резултата који су у основи задовољства свих интересних страна у организацији; 2) сврсисходно управљање – које подразумева инспиративно управљање са јасном визијом и расположивим циљевима; 3) управљање процесима – које захтева менаџмент са низом повезаних система, процеса и чињеница; 4) развој и укључивање запослених – подразумева развој и укључивање запослених да би повећали њихов допринос; 5) континуирано унапређивање – подразумева критичко проверавање постојећег стања и увођење промена путем учења и иновација; 6) развој партнерских односа – остварује се развојем и одржавањем партнерских односа који додају вредност, и 7) друштвена одговорност – што подразумева превазилажење ужег законског оквира у којем делује организација и активан однос према очекивањима интересних група као и друштва у целини (Перко-Шепаровић, 2006: 98).

Да би менаџмент тоталним квалитетом био успешан мора се успоставити одговарајући систем за стално управљање, развој и документовање квалитета. Тај систем мора бити ефикасан, лако применљив и мора јамчити да ће корисничке потребе и очекивања бити испуњени. Систем квалитета мора покривати организацијску структуру, одговорност, процесе и ресурсе који воде и управљају операцијом, да би се увек постигли постављени циљеви квалитета.

Менаџмент тоталним квалитетом је веома захтеван процес, који од менаџера захтева перманентно побољшање руковођења, а од свих запослених побољшање радног учинка, па и онда када су постигнути високи стандарди рада. Тражи се да цела организациона култура буде усмерена ка квалитету. То је доста тешко остварило у органима државне управе, којима припада и полиција.⁸ Њихова строго формализована организациона структура и хијерархијски начин функционисања, као и висок степен бирократизације отежавају добро спровођење менаџмента тоталним квалитетом. Ипак, све више, у органима државне управе, па и у полицији, постаје тренд контрола квалитета пружених услуга учествовањем грађана и других корисника. Успешна примена теорије менаџмента тоталним квалитетом претпоставља рашчишћавање и јачање везе између обавезе коју једна организација преузима, те радних метода и рутине којом се користи. У том циљу органи државне управе, међу којима и полиција, морају успешно дефинисати потребе, захтеве и очекивања својих корисника, а након тога усталити системску и децентрализовану повратну информацију о квалитету услуга од грађана. Као предуслов тога, неопходно је са корисницима својих услуга успоставити интензиван и дуготрајан однос, који се темељи на: сигурности, обзирности и поштовању.

РЕИНЖИЊЕРИНГ ПОСЛОВНИХ ПРОЦЕСА

Реинжињеринг пословних процеса је организација знања. Представља темељит трансформациони процес који омогућава превазилажење постојеће пословне инерције и за-

8 Поједини аутори су тврдили да се менаџмент тоталним квалитетом не може применити у државним органима, јер се он првенствено развио за потребе производње и пласирања производа, а не пружања услуга. Осим тога, квалитет се боље може контролисати код производа, него код пружања услуга, а није лако одредити ни ко је „купац“ (корисник) услуга неке државне (јавне) организације. Овакво становиште демантује пример Шведске која је у свим важнијим подручјима социјалне политике путем закона увела нове захтеве за развој система квалитета на свим радним местима. Локална самоуправа даје релевантне примере менаџмента тоталним квалитетом у разним јавним службама: брига за децу, образовање, социјална помоћ и брига за старије (Перко-Шепаровић, 2006: 99).

старелих и несврхисходних метода рада. Заправо, реинжињеринг пословних процеса је повезивање подељеног рада у логички повезане и јединствене процесе и преиспитивање сврховитости сваког посла. Реинжењеринг инсистира на променама, али не парцијалним и површним, већ дубинским (коренитим) променама које мењају читаву организацију, начин рада и размишљања свих запослених. Реинжењеринг подразумева сложене процесе и захтева елиминисање већине рутинских послова, па се губи потреба за једноставним пословима и нижим квалификацијама. Његов главни циљ је да обезбеди оптималну ефективност и ефикасност организације у савременим условима живота и рада (Пржуљ, 2007: 458–464).

Посматрајући кроз призму организације и функционисања полиције у савременим условима, ова теорија добија све више на значају. Ово због тога што је у центру пажње ове теорије човек као кључни ресурс сваке организације. И у полицији, као и у било којим другим органима и организацијама, неопходно је створити „кадар наоружан знањем“ који је услед великих промена насталих на нивоу образовања и повишених стандарда у систему знања принуђен на перманентно учење и лични развој како би одржао корак са временом и био способан да се адаптира на променљиве услове савременог доба. Ова теорија се чини незаобилазном у актуелном осмишљавању и спровођењу реформе полиције, те институционалне изградње иманентног менаџмента у њој.

УПРАВЉАЊЕ ЗНАЊЕМ

Управљање знањем фокусира се на знање као капитал који се налази унутар саме организације. Представља циклус који садржи пет фаза и то: 1) стварање знања, 2) освајање знања, 3) чување знања, 4) подела знања са другима и 5) примена знања (Sydanmaanlakka, 2002). Управље знањем које је *de facto* капитал радника, али и целе организације, развија културу и понашање, позитивно усмерених ка знању, потпомогнутих одговарајућим процесима и неопходном технологијом. Управљање знањем, односно менаџмент који у својој основи баштини знање, нужно ствара потребу за постојањем организације која учи (Copley, 2003: 10).

Пуна имплементација управљања знањем има значајан утицај на структуру и културу организације, улоге менаџера и свих запослених. Све више се траже запослени који поседују знање које је веће и шире од експлицитних информација садржаних у прописима, приручницима и базама података. Поред тога све је већа потреба за искуством и интуицијом запослених. Ни полиција није изузетак од таквих тенденција. У полицији се мора стварати култура поделе (знања, искуства) и сарадње, јер ако ту постоји празнина никаква технологија, новчана или друга материјална средства је не могу надоместити. Мора се максимално употребљавати лично знање које ће се претворити у организацијско (корпоративно), а потом повећавати, делити и прикладно применити у полицијској организацији узимајући у обзир постављене циљеве. Не треба се односити према управљању знањем као према циљу за себе, већ само као средству за остварење једног циља – ефикаснијег и ефектнијег деловања полиције.

ОРГАНИЗАЦИЈА КОЈА УЧИ

Организација која учи је она у којој људи на свим нивоима, индивидуално и колективно, континуирано повећавају свој капацитет како би произвели резултате до којих им је уистину стало. Организација која учи охрабрује учење људи у организацији. Провише размену информација између запослених и ствара особље с више различитих знања. То резултира врло флексибилном организацијом у којој ће људи прихватити нове идеје и промене и прилагодити им се делећи заједничку визију. Наредни логичан корак сваке организације јесте да постане организација која учи. Више је разлога за то, али пре свега: 1) *људи се развијају* (већа мотивација; флексибилност запослених; људи су креативнији; побољшана друштвена интеракција); 2) *тимови и групе раде боље* (дељење знања; међузависност) и 3) *организације имају корист* (рушење традиционалних

комуникацијских баријера; односи према клијентима; информацијски ресурси; иновативност и креативност) (Sengi, 2003).

Организацију која учи карактерише: 1) стално учење и континуирано подизање нивоа индивидуалних и укупних организационих знања; 2) перманентна едукација и непрекидни развој постају саставни део посла и приоритетне обавезе организације и запослених; 3) учење се не доживљава као засебна, издвојена и специјална активност, већ је значајан сегмент организационе културе и пословне политике, те начин понашања и услов постојања и опстанка организације; 4) креирање нових модела мишљења, промена понашања и примена наученог у пракси; 5) ослањање на знања, вештине, способности, иновације, промене и прилагођавање променама и 6) јачање конкурентске способности и стратегијске предности путем увећаног знања, побољшаних вештина и унапређених способности (Peters, 1989: 751; Кулић, Милошевић и Ристић, 2005: 193).

Организације које уче у свом фокусу имају знање, захтевају сасвим нови приступ руковођењу и лидерству. То неминовно захтева и нове лидере окренуте ка знању тј. лидере знања (*knowledge leader*).

Успешна едукација и перманентно усавршавање и обука запослених постају најзначајнији предуслов за опстанак и развој организације, односно сигурности посла и напредовања запослених због чега и полиција треба да примењује и имплементира што више теорију организације која учи.

Конверзија традиционалне полицијске организације у организацију која учи, значи промену става који она заузима према будућности. Тај став се огледа у томе да таква нова полиција информације, знање и људске ресурсе уздиже на пиједестал. У том смислу менаџмент знања треба да мобилише своје запослене на свим нивоима организације, да уче брже од других и максимално користи потенцијале знања, као и води рачуна да се програми образовања и обучавања запослених стално преиспитују, модификују и прилагођавају. И полиција треба менаџмент знања који ће да врши реконцептуализацију застарелих пословних процеса у њој и инкубирају знање, које ће се ефикасно преносити на целу полицијску организацију и све запослене у сврху постизања циљева.

ТЕОРИЈА КУЛТУРНОГ СКЛАДА

Теорија културног склада захтева од менаџмента и организације, поштовање различитости. Ова теорија је надградња ситуационе теорије, с том разликом што њен творац Чарлс Хенди (Charles Handy), начело разноврсности проширује са организационог нивоа на друштвени ниво. При томе се наглашава да се, због разлика у средини, националној култури и професионалној средини у самим организацијама, начин на који се ради у једној земљи мора разликовати од начина на који се ради у другој земљи. Ова теорија је донекле била одговор на тзв. „универзалне“ теорије, зато што се у основи једне такве теорије налазе претпоставке, које имају основа у једној култури за коју су решења креирана, док у другој култури могу бити неосноване и бесмислене. Не постоји „најбоље“ решење за успешно вођење организације (Петковић, 2008: 258–259).

Пресликавањем туђих решења, и организовањем по „провереном“ моделу неких успешних организација, што је у време транзиције у нас веома изазовно и догађа се, они који осмишљавају и спроводе реформу полиције и њеног менаџмента могу несвесно упасти у замку културних ограничења, због чега ће њихова примена бити ограничена или чак немогућа, и уместо очекиваних користи могу произвести штету. Базични став теорије културног склада могао би да гласи: „успешно вођство организације је оно чије су основне активности, креирање визије и мотивисање запослених, у складу са националном културом“ (*Ibid.*, 259).

ЗАКЉУЧАК

Све што је изложено о специјализованим менаџмент дисциплинама говори о вредности, потреби и могућности њиховог коришћења како у функцији развоја теорије, тако и њихове имплементације у циљу унапређења праксе полицијског менаџмента.

Полиција не може успешно функционисати у савременом друштву (тј. друштву знања како га назива Дракер) ако и сама не постане организација знања и агенс иновација и промена. То знање не може се заснивати само на практичним већ и на теоријским основама. Ово тим пре, што се у савременим условима не могу имати и сачувати основни управљачки ресурси, па и друге вредности, уколико се не поседује знање. Савременој полицијској организацији се као императив намеће неопходност увећања њеног интелектуалног капитала у функцији креирања и увођење савремених система и облика менаџмента који ће подржати стратешке и оперативне планове за безбедност лица, имовине и поретка.

Неопходност данашњег времена је да се приступи коришћењу специјализованих менаџмент дисциплина у процесу иновирања и унапређења праксе полицијског менаџмента.

Нажалост, мора се констатовати да српска полиција још увек није спремна за то. Поред, организационих, функционалних, кадровских, техничких и финансијских проблема који би се могли наћи као препрека на путу имплементације наведених менаџмент дисциплина, ипак највећи проблем представља подизање нивоа свести самих полицијских менаџера и прихватање нове филозофије рада. Пошто је то дуготрајан процес, није реално очекивати да ће у скорије време доћи до примене постулата ових менаџмент дисциплина, иако објективно посматрано постоје небројене могућности за то. Тренутно, у постојећим условима у којима делује наша полиција могле би се сегментарно применити менаџмент дисциплине које истичу тимски рад, едукацију припадника полиције, перманентни развој људских ресурса, подизање стандарда рада и нивоа знања, а пре свега третирање грађана као корисника својих услуга.

ЛИТЕРАТУРА

- Адижес, И. (2006). *Управљање променама*, Adizes, Нови Сад.
- Copley, G. R. (2003). Knowledge Management in Times of Crisis, *Defense & Foreign Affairs Strategic Policy*, (4), стр. 5–14.
- Дракер, П. (2005). *Управљање у новом друштву*, Adizes, Graph Style, Нови Сад.
- Кулић, Ж., Милошевић, Г., Ристић, С. (2005). *Управљање кадровима и њиховим потенцијалима*, Виша железничка школа, Београд.
- Nicholls, D., Tagarev, T. (1994, Fall). What Does Chaos Theory Mean for Warfare?, *Aerospace Power Journal*. Доступно на: <http://www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/apj/apj94/nichols.html>
- Перко-Шепаровић, И. (2006). *Изазови јавног менаџмента, дилеме јавне управе*, Голден маркетинг – Техничка књига, Загреб.
- Peters, T. (1989). *Thriving on Chaos – Handbook for a Management Revolution*, Mc-Millan, London.
- Петковић, М. (2008). *Организационо понашање*, Центар за издавачку делатност Економског факултета, Београд.
- Пржуљ, Ж. (2007), *Менаџмент људских ресурса*, Факултет за трговину и банкарство, Београд.
- Ристовић, С. (2007). Сазнања Исака Адижеса о управљању променама и могућности њихове имплементације у полицијски менаџмент, *Безбедност*, (1), стр. 50–62.
- Sengi, P. (2003). *Пета дисциплина*, Адижес, Нови Сад.
- Sydanmaanlakka, P. (2002). *An Intelligent Organization : Integrating Performance, Competence and Knowledge Management*, Capstone, Oksford.
- Стевановић, О. (2003). *Руковођење у полицији*, Полицијска академија, Београд.

- Стевановић, О. (1998). Стилони и улоге руковођења у теорији Исака Адигеса, *Безбедност* (3), стр. 339–355.
- Стевановић, О. (1998). Одлучивање и спровођење одлука у теорији Исака Адигеса, *Безбедност*, (4), стр. 482–495.
- Талијан, М., Ристовић, С. (2006). Потребе и могућности имплементације у полицијски менаџмент сазнања Питера Дракера о менаџменту у Новом друштву, *Безбедност, полиција, грађани*, (1), стр. 461–472.
- Талијан, М. (2008). Прилог за креирање валидних модела менаџмента у превенцији криминалитета на основу схватања Исака Адигеја о управљању променама, *Зборник Институт за криминолошка и социолошка истраживања: Казнено законодавство и превенција криминалитета*, Београд, стр. 465–477.
- Талијан, М., Талијан, М. М., Ристовић, С. (2013). *Управљање људским ресурсима у институцијама безбедности*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
- Талијан, М., Талијан, М. М. (2011). *Општи и безбедносни менаџмент*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука.
- <http://:wikipedija.org>, *Chaos theory* (8. 4. 2014).

INFLUENCE OF SPECIALIZED MANAGEMENT DISCIPLINES IN DEVELOPMENT OF POLICE MANAGEMENT THEORY AND PRACTICE

Summary

The modern science of management in addition to the development of existing theories develop new concepts and approaches to management – so called. specialized management disciplines. As far as the specialized management disciplines, the content and terms are, and by increasing their contribution the development of the theory and the improvement of management practices and encourages their use in police management. This paper outlines some of the specialized management disciplines with consideration of their possible implementation in police management: Managing in the Next Society, Mastering change, Chaos theory, Process theory, Total Quality Management, Business Process Reengineering, Knowledge management, Learning organization and the Theory of cultural harmony.

Exposed about contemporary specialized management disciplines talk about values, needs and possibilities of their use as a function of development theories and their implementation in order to improve the practice of police management. Police can successfully function in modern society by becoming a knowledge organization and agent of innovation and change. This knowledge can not be based only on practical but also on theoretical grounds. Because, in modern terms can not have and keep resources, and other values, if not have knowledge. Modern police organization as the imperative necessity of increasing its intellectual capital is a function of the creation and introduction of modern systems and forms of management to support strategic and operational plans for the safety of persons, property and order. The necessity of the present time is to approach the use of specialized management disciplines in the process of innovating and improving police management practices.

УНАПРЕЂЕЊЕ ОРГАНИЗАЦИОНЕ КУЛТУРЕ У ПОЛИЦИЈСКОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Златко Беленцан

МУП Републике Србије, Дирекција полиције, Управа саобраћајне полиције

Далибор Кекић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Аутори су у раду дали осврт на тренутно стање организационе културе у Министарству унутрашњих послова Републике Србије. Након тога су покушали да дефинишу културу организационих промена, садржај и обухват овог појма. Култура промена би Министарству донела одређена унапређења, јер постојеће стање не може адекватно да одговори на захтеве грађана, као ни на савремене изазове, ризике и претње безбедности. Због тога, образац понашања, мишљења и ставова полицијских службеника мора бити променљива категорија, у складу са општеприхваћеним стандардима и моралним вредностима окружења. У раду је употребљен превходно позитивистички приступ и историјско-компаративни метод, као и анализа садржаја. Циљ рада је да у духу савремених захтева друштва укаже на неопходност да се полицијска организација сврста у ред оних државних служби које треба да предводе промене у друштву, на тако жељеном путу ка ЕУ. Резултати истраживања наводе на потребу хитне промене свести полицијских службеника, као и на њихово усмеравање ка резултатима рада, уз обраћање пажње на сам процес рада.

Кључне речи: *организациона култура, култура промена, полицијски службеници, организациона трансформација, полицијска организација.*

УВОД

Свака организација има властиту културу или скуп вредности. Углавном, организација не покушава свесно да ствара одређену културу, већ се култура организације ствара несвесно и заснована је на вредностима топ менаџмента или оснивача организације (Лојић, 2010: 260). Оно чему организација стреми – вредности које се нада да ће достићи (визија), може се разликовати од вредности, веровања и норми изражених у постојећој и текућој пракси и опхођењу. Процена културе може да обезбеди реалне податке о стварним вредностима и нормама организације.

Организациона култура у полицији обухвата највише тзв. „невидљиве“ елементе организације, за разлику од структуре која представља њене екстерне, манифестне елементе (Субошић и Кекић, 2009). Садржај организационе културе у полицији се може објаснити као начин размишљања, уверења, ставова и вредности полицијских службеника док обављају службене задатке. Организациона култура представља сложен образац веровања, очекивања, идеја, вредности, ставова и понашања, које деле чланови једне организације. Конкретније, организациона култура обухвата рутинска понашања, норме, доминантне вредности, филозофију, „правила игре“. Ниједна од тих компоненти појединачно не представља културу организације. Међутим, узете заједно, оне одражавају организациону културу (Стевановић и Кекић, 2012).

Организациона култура настаје у процесу социјалне интеракције међу члановима једне организације. Будући да је организациона култура један од најбитнијих сегмената организационе успешности, та успешност је од великог значаја за један такав систем какав је полиција. Наиме, за успешне организације карактеристична је јединствена организациона култура, која одређену организацију издваја од осталих. Организациона култура је својство организације, којој се појединци, поготово новопридошли, морају прилагођавати, али је и усвајати. Култура у једној организацији представља „звезду водилу“, којом се воде запослени у постизању организационих циљева. Са развојем организације, мења се и организациона култура, односно долази до промена у мишљењима и веровањима. Организациона култура је променљива категорија и њеном променом утичемо на то да се и рад организације, као и организациони циљеви мењају, али и супротно.

С историјске тачке гледишта, садржај појма организациона култура деценијама се мењао у српској полицији. Са развојем српске државе развијао се и полицијски апарат, а са њим и одређени степен културе. Треба напоменути да су услови за пријем у полицијску службу били увек прецизирани и да се давао значај личним особеностима кандидата. Тако, у време кнеза Милоша, од будућег полицајца тражило се да је честит и из добре куће; већ из тих услова може се закључити да се тражио и одређени степен културе, и то у организационом смислу. Овом приликом осврнућемо се на организациону културу у полицији и начин на који она треба да се унапреди. У Краљевини Србији полицијски кадар се регрутовао из војног састава, и то из подофицирског и официрског кора. Након Првог светског рата, у време Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца јавила се потреба за вишим и обимнијим школовањем полицијског кадра. Исто тако, Арчибалд Рајс је писао да „...добром полицајцу треба нешто више од војничке дисциплине - треба му интелигенције, а дисциплинован дух...“, што показује да је у ондашње време организациона

култура имала велики значај у полицијској организацији. Он се нарочито залагао за образовање официрског кадра, јер је сматрао да подофицирски полицијски кадар зависи од одлука и понашања официрског кора, који мора бити образован и оспособљен за полицијске послове. У то време, претежно су полицијски официри постајали они који су прелазили из војске у полицију. Због тога, Рајс је предлагао преквалификацију или допунску обуку за официре, како би се на полицијским курсевима прилагодили потребама полиције. Он је нарочито инсистирао на „добром одабиру кадрова“ за полицију, јер сам одабир не значи да ће бити и добар, због чега је овде апострофирано његово виђење доброг одабира кандидата за полицајце. У погледу организације културе у полицији, Рајсов допринос је и у томе што се залагао за децентрализацију и делимичну децентрализацију полиције, односно што је посебну подршку пружио стварању тзв. општинске полиције, јер су му предности тог модела биле познате, с обзиром на то да је примењиван у развијеним земљама.

ОРГАНИЗАЦИОНА КУЛТУРА У ПОЛИЦИЈСКОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Ако се осврнемо на културу подручја у коме се организује полиција, потребно је да се управо припадници полиције прилагоде, као и да познају обичаје и културу поднебља и народа, односно грађана са којима ће радити и за које ће радити. Овакав принцип се може назвати „локализам државне управе“ и треба га селективно прихватити и делимично примењивати у пракси. Поред тога, полиција мора ићи укорак са глобалним трендовима и променама, а да би успела да се прилагоди постојећим тенденцијама у друштву, неопходно је да се развије целовит систем сталних промена, који се може навести као култура промена. Међутим, да би се о култури промена у српској полицији могло уопште расправљати, неопходно је прво пружити критички осврт на организацију полиције, и то на примеру критике неколико сегмената који на посредан или непосредан начин утичу на успоравање или заустављање тока развоја културе промена, као што су бирократија (преоптерећеност писањем разних аката); непотпуно утврђена надлежност полиције у погледу обављања послова (посебно преклапање надлежности унутар полиције, али и са другим организацијама и институцијама, као и сукоб прописа, којих се полиција придржава током обављања послова); и што је свеprisутно у свим полицијама света, утицај политике на њен рад.

Након Другог светског рата у СФРЈ се значајна пажња посвећивала организационој култури, јер идеологија комунизма је човека сматрала најбитнијим у друштву, а тимски рад јединим начином који доводи до успеха. Колективна свест и припадност колективу су предуслов и за успех организације у којој је појединац ангажован. У циљу добијања што квалитетнијег кадра, основане су Школа за подофицире Народне милиције (у Врбасу 1947. године), Школа за градску Народну милицију у Панчеву, Средња школа унутрашњих послова (у Сремској Каменици 1967. године), Виша школа унутрашњих послова (1972. године), а од 1993. године и Полицијска академија. Све ове институције утицале су на развој специфичне организационе културе у полицији.

Од када је човек почео да живи организовано у заједницама, почев од хорде, преко племена, па све до савремених држава у којима владају одређена правила, битан сегмент чинила је организациона култура, или како је данас још називају - корпоративна култура. У ширем смислу речи, термини корпоративан и корпорација најчешће се везују за скупове предузећа, или за одређене организације. Неретко, одређени термин који се искључиво везивао за одређену област, прераста током времена границе свог првобитног значења, постајући применљив у више области које су базично сасвим различите. Тако се термин безбедност дуго везивао за државу и њену безбедност, док се термин обезбеђење везивао за предузећа. Данас смо сведоци да се све више користи термин корпоративна безбедност, који се везује за предузећа и привредне субјекте и њихову заштиту.

Корпоративна култура почива на приступу да сваки систем чине људи и да у зависности од њиховог ангажовања и размишљања зависи и успех саме компаније. Криминалне групе и организације се много брже прилагођавају новонасталим околностима, много су еластичније и лакше се одлучују на финансирање својих подухвата тј. пројеката који су криминалног садржаја, циља и вредности. У полицији постоји хомогеност групе, јер већина чланова је заинтересована за што већу ефективност у области обављања полицијских послова. Хомогеност се огледа и у томе што имају сличан систем вредности, слично комуницирају (утврђеним симболима), као и релативно уједначено знање, вештине и способности. У појединим сегментима оне се разликују, и то је управо предност група да сваки појединац да свој допринос раду групе из области у којој је најбољи. На пример, у криминалистичкој полицији појединци изузетно добро запажају и памте контуре лица, што је неопходно за оперативни надзор, док други познају технике извршења одређених кривичних дела. Заједно, ини су на истом задатку, ради што делотворнијег сузбијања и откривања починиоца кривичних дела, као и заштите личне и имовинске сигурности грађана. На тај начин остварује се социјална интеракција између запослених, и доводи до размене и тумачења закона, али и појава које се уочавају приликом обављања полицијских послова.

Организациона култура се ствара, она није нешто што се само од себа дешава, већ је организује, усмерава и унапређује управљачки орган, менаџмент, али и сами чланови колектива. Постоји мишљење да када се прихвати одређена организациона култура, она се ретко мења. У полицији постоји синкризија војне и полицијске организационе културе, али делимично и корпоративне културе (организациона култура која се практикује и развија у привредним организацијама и компанијама). О

томе да ли је полиција орган управе или јавна служба воде се озбиљне теоријске дебате (сервис), а чак у појединим радовима из ове области војска и правосуђе се сврставају у јавне службе, што у основи мења организациону културу тих организација. У Министарству унутрашњих послова Републике Србије предузето је низ формалних активности у циљу да се додатно унапреди организациона култура и то применом законских, али и подзаконских аката из области међуљудских односа. Као најважнији документ у развоју Министарства унутрашњих послова, поред Закона о полицији, може се навести и Стратегија развоја Министарства унутрашњих послова 2011-2016. године (Стратегија, 2010). У Стратегији су наведени конципирани циљеви и основни правци акција у постизању организационих циљева полиције. Посебно важна за организациону културу су поглавља о унапређеном стратегијском управљању и руковођењу, систему управљања људским ресурсима, партнерским односима са организацијама цивилног друштва, као и о спровођењу демократске и цивилне контроле.

Овом приликом укратко ћемо се осврнути на примену Закона о спречавању злостављања на раду, начин на који се он примењује, као и на питање да ли може доћи до евентуалних проблема или парадокса због специфичности полицијских послова. Наведени закон има за циљ да спречи злостављање на раду и у вези са радом, и да унапреди међусобне односе запослених. Често се говори само о мобингу чланова менаџмента над подређенима, док се о случајевима мобинга подређених у односу на надређене говори мање, и то се углавном приписује неспособности менаџера да наметне или стекне ауторитет. Такав облик мобинга често се извргава руглу и претежно има пежоративно значење. У обављању полицијских послова врло тешко је разграничити шта се може подразумевати под мобингом, јер за извршење службеног задатка, као што је на пример успостављање нарушеног јавног реда и мира, у већем обиму одговоран је старешина који руководи јединицом и који је подређен штабу који командује његовим активностима, тачније јединици којом руководи. Сваки запослени полицајац може поставити питање целисходности или оправданости поступања или ангажовања у тој мери. Тачно је да се у том тренутку могу тумачити и остали закони који регулишу материју поступања полиције, али преостаје увек могућност за разматрање. Ради спречавања наведених аномалија у МУП-у и његовој организационој култури, прописан је низ подзаконских аката.

Кодекс полицијске етике указује на начин и циљеве обављања полицијских послова (Кодекс, 2006). Полицијски службеници своје послове обављају у складу са законом и међународним стандардима који су прихваћени од стране Републике Србије, руководећи се при томе циљевима полиције у демократском друштву и принципом владавине права. Из напред наведеног већ се може закључити да МУП има за циљ да своје стандарде у организационој култури прилагоди међународним стандардима. Полиција Србије у спровођењу својих активности поступа по кодексима - како по националном, тако и по Европском кодексу полицијске етике, који је усвојио Комитет министара Савета Европе 2001. године (Препорука, 2001). У оквиру ове европске препоруке утврђено је да одабир кадрова за рад у полицији треба да се обавља на објективан и недискриминаторски начин. То практично значи да се тежи пријему на рад мушкараца и жена из различитих друштвених група, укључујући етничке мањинске групе, а све са циљем да полиција одражава структуру друштва у коме обавља своје активности. Овим кодексом је предвиђено да полицајски службеник током свог рада развија своје личне способности којима се испољава исправно расуђивање, отворен став, зрелост, поштење, комуникативност, и где је потребно, вештина руковођења у колективима. Све ово може се назвати и мотивима за запослене, јер је ваљана организациона култура одличан мотиватор за запосленог.

У организацијама као што је полиција потребан је развијен осећај припадности. Ако је организациона култура развијена, онда је и осећај припадности на вишем нивоу. Полицијци су традиционално поносни на припадност служби, и то није нешто што је карактеристично само за Србију, већ је и у другим земљама присутно, нарочито у оним које су развијене. У тим организационим културама припадност је израженија, јер на њен ниво утиче и материјални статус полицијских службеника. На пример, некада су организоване спортске радничке игре милиције Југославије, што је поспешивало припадност и побољшање организационе културе код тадашњег састава милиције. Данас због недостатка материјалних средстава нема таквих облика дружења, што умањује могућност размене знања и вештина код полицајаца.

Поред постојећег закона о полицији, који на неки начин представља основу за успостављање стабилне организационе културе, потребно је поменути још неколико прописа, који на директан или посредан начин утичу на формирање организационе културе у полицији. Прво, то је Правилник о начину обављања полицијских послова, који уређује неке од основних правила у обављању полицијских послова, нарочито понашање полицијских службеника у односу на кориснике услуга – грађане. У овом пропису наводи се како старешина треба да поступа у случају да неко од потчињених користи нека од омалгуђујућих средстава, као и на који начин да прикупљају обавештења и податке (Правилник, 2007: 7). Исто тако, Правилником о полицијским овлашћењима утврђене су основне смернице о појединим полицијским овлашћењима утврђеним Законом о полицији, и то на упозорење и наређење, проверу и утврђивање идентитета лица и идентификацију предмета, позивање, довођење и друга полицијска овлашћења (Правилник, 2006: 1).

Веомо је важно споменути и следеће прописе, тј. подзаконска акта: Посебан колективни уговор за полицијске службенике, Правилник о стручним испитима запослених у Министарству унутрашњих послова, Правилник о правима, обавезама и одговорности полазника стручног оспособљавања и усвршавања,

Правилник о критеријумима за избор кандидата за полазнике стручног оспособљавања, Правилник о техничким обележјима и начину употребе средстава принуде, Упутство о поступању полицијских службеника према малолетним и млађим пунолетним лицима, Правилник о униформи, и многа друга подзаконска акта. Сви ови прописи утврђују многе организационе циљеве полиције Републике Србије, као и организациону културу и вредности којима се полицијски службеници морају водити о обављању својих послова, како би на адекватан, правичан и правиан начин репрезентовали полицијску организацију. Последњих година, а нарочито на основу Закона о полицији и Посебног колективног уговора, утврђено је право на синдикално удруживање полицијских службеника. С тим у вези, појавио се проблем репрезентативности, јер је тренутно активно осам до девет синдикалних удружења полицијских службеника, што често више ствара, него што решава проблеме запослених и често утиче на урушавање организационе културе и циљева полиције. У том смислу неопходно је увести новине у организациони развој полиције и новим прописима утврдити правиан раст и развој полицијске организације.

Оно што тренутно карактерише организациону културу полицијске организације у Србији, јесу традиционални елементи, који се не мењају годинама, па и деценијама. Ту се пре свега мисли на вредности, норме, ставове, уверења и сл. Такође, у полицијској организацији Србије већ дуги низ година заостало је схватање да креативност није пожељан принцип, али да је принцип субординације и те како постојан. Наиме, принцип субординације видљив је кроз рад менаџера и потчињених – менаџер у полицији има право, и понекад је дужан да одлучи и да ту одлуку пренесе на потчињеног, док је потчињени у обавези да ту одлуку изврши, осим у случају да је одлука у вези са извршењем кривичног дела. Исто тако, питање креативности веома је дискутабилно, јер правила и прописи којих се полицијски службеници придржавају у обављању послова ограничавају креативност. Да би организациона култура полицијске организације у Србији била унапређена, она мора бити у складу са ставовима већег дела становништва, али и у складу са праксом полиција држава ЕУ. У том смислу посебно се захтева од полиције да према свим грађанима поступа недискриминаторски у погледу политичког опредељења, сексуалне оријентације и сл. Посебна пажња мора бити усмерена на нове трендове у погледу криминалних активности, али и на нарушавање безбедности. Дакле, будући да је окружење променљива категорија, да би полиција могла ваљано да обавља своје послове и она сама мора се стално мењати. С обзиром на то да организациону културу намеће превасходно топ менаџмент – у овом случају то су Влада, Скупштина, али и Дирекција полиције, неопходно је навести да уколико желимо ефикаснију и ефективнију полицију, ови органи морају да унапреде организациону културу, организационе вредности и да поставе реалне и општеприхватљиве организационе циљеве. Дакле, потребно је променити и унапредити организациону културу, и убрзањем и унапређењем организационог развоја увести организациону трансформацију (реформа), реинжењеринг и реорганизацију. Све наведено односи се пре свега на културу организационих промена, тј. културу промена. Дакле, у културу промена уврштавају се промене саме организационе културе, али и промене у раду, развоју и менаџменту полицијске организације.

КУЛТУРА ПРОМЕНА У ПОЛИЦИЈИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Организациони развој, као компонента организационих промена, представља ланац систематичних интервенција (промена) којим власници, топ менаџмент и други органи и менаџери управљају и руководе организацијом. Организациони развој се остварује и примењује ради повећања ефикасности (профита, смањења броја упослених радника, скраћења времена), ефикасности (остваривање циљева, постављање нових циљева) и здравља (организационе климе) организације. Посебно је значајна употреба знања и науке о понашању људи. Поред топ менаџмента, у постављању нових захтева полицији потребно је да учествују и јавно мњење, и нарочито корисници њених услуга – грађани Србије. У погледу Линовог истраживања, организациони развој, као истраживање у акцији, може се разврстати у неколико етапа (Gibson and Barsade, 2003: 28):

- 1) прикупљање података о проблему (посматрање, интервју, упитник);
- 2) приказ прикупљених информација као групе, организацији;
- 3) планирање акције, након што је проблем идентификован;
- 4) извођење разних промена адекватним интервенцијама;
- 5) преиспитивање првобитних проблема и евентуално насталих нових проблема.

Друга компонента организационих промена – организациона трансформација (реформа) укључује свеобухватне промене. Оне доносе доста тога новог, али и радикално преформулисано. И у овом случају носиоци промена морају бити представници власти, дакле пре свега чланови Владе и Дирекције полиције. Они су ти који треба да иницирају радикалне потезе, уз преиспитивање жеље грађана за савременом полицијском организацијом. Дакле, министар (и Кабинет министра) са помоћницима, мора имати визију о савременој полицијској организацији, како би утицали на измену менталног склопа посебно средњих (координирајућих) менаџера – начелника управа у седишту Дирекције и територијалних полицијских управа, приказујући врхунску мотивацију, хтење, способност, креативност и иновативност. Организациона трансформација се може применити на део или

на целу полицијску организацију, од чега зависи да ли ће се мењати карактер целокупне, или дела организације (Dauber, Fink and Yolles, 2012: 5).

Наредна компонента организационих промена је реинжењеринг. Под реинжењерингом се подразумева „темељно промењено мишљење и радикални редизајн пословних процеса због постизања драматичних побољшања у критичним мерама перформанси као што су трошкови, квалитет, услуге и брзина“ (Hammer and Champy, 1993: 17). Дакле, овде је у питању оријентација на грађане и њихово задовољство радом полиције. Док код организационе трансформације имамо стратешки приступ променама, овде су промене усмерене на потребе корисника, тј. грађана. Такође, полиција Србије мора да пореди свој рад са радом других државних органа, као и полиција у окружењу, као и да обрати пажњу на њихов однос према остваривању организационих циљева и успеха. Потребно је да менаџери учествују у основном побољшању радних процеса (активности) који се предузимају у раду полиције, тј. у основи се морају променити правила и процедуре – радници полиције за креативност у раду треба да буду награђени и потребно је да им се омогући да напредују у служби у складу са квалитетом и резултатима које постижу (постављање што јаснијих критеријума за унапређење). За менаџерско место (координирајући и стратешки менаџери) у полицији мора бити расписан конкурс, са јасно утврђеним критеријумима. Такође, неопходно је да се редизајнирањем што хитније успоставе критични стандарди (мерила) делотворности у раду полиције. Поред законитости у раду, пред полицију треба да се поставе и стандарди за успехе, али и за њен превентивни рад. Неопходно је да се што више поједноставе процедуре и правила у раду полицијских службеника, као и да се утиче на њих да буду што спремнији да самостално доносе одлуке, нарочито у критичним ситуацијама, чиме се одговорност делегира на што већи број полицијских службеника. Такође је неопходно да полиција што више сарађује с другим државним органима и приватним агенцијама за безбедност, како би операције које обавља биле хибридног карактера. Потребно је да у свести сваког полицијског службеника буде усмереност на резултате рада, чиме би се променио систем вредности у полицијској служби. Реинжењеринг је превасходно усмерен на процес рада, а не на саму организацију.

Реорганизација, као компонента организационих промена, представља промену структуре и односа због реституисања нових стања и ситуација, уз дистанцирање од пређашњих ситуација и стања (Mallinger, Goodwin and O'Hara, 2009). У оквиру реорганизације могућа је прво промена структуре, као што се догодило пре неколико година у Министарству унутрашњих послова Републике Србије, када су нпр. оформљени Сектор за ванредне ситуације и Сектор унутрашње контроле. Затим, постоји могућност да се промене односи унутар полицијске организације Србије или да настану неке нове ситуације или стања, која би значајно утицала на организациону културу. Постоји могућност да дође до промене у целокупној организацији – таква промена би се могла назвати стратедијском, или само у појединим деловима полицијске организације (инкрементална). Реорганизације може да се обави у неколико облика: реструктурирање (главни аспект), реадапација (поновно прилагођавање) и редизајн (промена структуре и односа истовремено).

Многобројни ставови, пре свега запослених, помажу у дефинисању културе једне организације, те их је лако искористити за промену организационе културе. Позитивни ставови и мишљења често надгласавају оне из конкурентских организација. Организације покушавају да илустрирају своје ставове и вредности кроз заједничку визију и мисију. Визија даје аспирације, а мисија пружа смер којим се треба кретати. Нажалост, визија и мисија су често постављени циљеви полиције, оскудног садржаја. То су углавном апстрактни појмови и њима се не утврђују улоге и одговорности, нити се ангажују радници. Ипак, промена културе организације зависи од тога да сви запослени имају заједнички оквир. Оквир може да се употребљава на различите начине: да запослени дистрибуирају приче о томе како људи широм организације пружају изузетне перформансе, што у случају полиције није баш респектабилно, будући да о полицији прву и последњу реч дају грађани и јавно мњење уопште. Организације свој развој приказују у склопу оквира компетенција, које су сачињене од скупова речи и фраза које рефлектују вештине, знања, ставове и понашања – стога запослени треба да добро обављају свој посао. Оквири компетенција не само да пружају солидну основу за управљање талентом, него су погодне за иницирање културе промена. Они пружају јасну позадину за постављање питања и ангажовање радника да причају о томе шта они добро раде. Коришћење оквира компетенција је најбољи начин да се генерише низ прича које илустрирају најбоље аспекте организације, и да у том процесу ефикасно промене културу набоље.

Како би се унапредила организациона култура у Министарству, потребно је прићи аналитички и методолошки, а то значи да се нешто може предузети са расположивим снагама и ресурсима. Треба уложити труд и добру вољу, а резултати ће се сигурно постићи. Вештина руковођења се управо и заснива на томе да се расположивим снагама и средствима добију бољи резултати, што наравно не значи да се треба одрећи потреба за бољим материјалним условима. МУП је донео неке стратешке одлуке (поглед у будућност са ове тачке гледишта), које је имплементирао у одређена акта о стратешком планирању. У наредном периоду првенствени задатак је унапређење организационе културе са циљем смањења конфликта, да би се постигла таква клима у којој већина запослених о одређеној појави имају сличне ставове, што би довело до бољих резултата у раду. Први задатак је да се међу запосленим радницима у МУП-у развије осећај за културу сталних организационих промена. Организациона култура је незаобилазна променљива у одређивању успеха напора да се спроведу институционалне промене.

Постоје два вида организационих промена – концептуална и промена процеса. Оба ова облика организационих промена су модификована да одражавају улогу културне динамике у ублажавању напора менаџера да утичу на ставове, норме и понашање следбеника. Тако би ове категорије постале организационе вредности (Latta, 2009: 19). Концептуални модели организационих промена усмерени су на садржај и величину стратешких иницијатива, са посебним нагласком на когнитивне механизме у постизању жељених исхода. Процесни модели организационих промена односе се на редослед догађаја неопходних за организационе промене, фокусирајући се више на основне кораке имплементације него на концептуалне задатке. Оба ова модела примењују се истовремено и представљају сталне процесе – културу промена.

Уколико постоји потреба да се у одређеној организацији, ради ефикасног и ефективног остваривања организационих циљева, промени организациона култура, прво се обавља анализа и процена, тј. мерење организационе културе: поређење стварне и жељене организационе културе; поређење резултата узрочних фактора који утичу на тренутну организациону културу, који су исходи мотивације запослених, нивоа стреса који трпе, задовољства, тимског рада, прилагодљивости на екстерно окружење и сл.; поређење организационе културе са другим полицијама у свету или са другим државним институцијама, попут војске, и др. Други корак је да се промена организационе културе изврши, како би се унапредила ефикасност и ефективност организације. Ово је дуготрајан пројекат, који се може претворити у процес (тада говоримо о култури промена), и он подразумева спремност кључних људи у организацији на спровођење великих организационих промена. Смер промене организационе културе утврђује се на основу циљне (жељене) организационе културе, а унапређење ефективности и ефикасности на основу корелације узрочних фактора и организационе културе и исхода и културе. Не постоји идеално решење, већ се оно намеће у зависности од тренутне културе, у зависности од узрочних фактора и исхода, али и у зависности од потреба клијената – грађана. Неки од смерова акционог плана за извођење промена могу бити: развој лидерства, развој менаџмента, редизајн организационе структуре или појединих елемената (систем управљања радним учинком, систем награђивања и др.), тимски развој, развој неопходних менаџерских знања и вештина и сл. И напослетку, потребно је да се обави евалуација свега постигнутог. Да би се постигао задати степен промена организационе културе, потребна је, по неким прорачунима најмање двогодишња посвећеност кључних људи – менаџера у полицијској организацији. Након реализације акционих планова обавља се евалуација, тј. понавља се мерење организационе културе и ефективности/ефикасности. Резултати се пореде са претходним и тим за промене осмишљава смернице за наставак развоја. Промена организационе културе је непрекидан процес (култура промена), који је потребно стално осмишљавати и побољшавати у жељеном смеру. Из овог произилази да потреба за променама треба да постане свакодневна вредност међу запосленима, и да су креативност и иновативност важни принципи у раду полиције.

Све док се не промени понашање, ништа се не може променити у организацији. Руководство које има визионарске способности, са позитивним вредностима и понашањем, може довести до радикалне промене. Акција почиње оног тренутка када лидери и менаџери дефинишу жељену културу и циљеве уз прецизиране термине, тј. кораке у процесу промена, фокусиране на испуњавање стварних потреба основних актера и крајњих корисника. Неопходно је да се дијагностификују актуелна питања перформанси и предузму мере да се постигне жељена организациона култура. Потребно је да Влада, министар или директор полиције имају визију о томе, какво је жељено понашање и организациона култура. Након тога, потребно је дефинисати модел промене који се жели применити, како би се омогућило полицијској организацији да брзо створи значајне промене (Atkinson, 2012: 35). Оно што је критично у овом процесу, јесте да се промени понашање кључних менаџера, попут координирајућих менаџера, како би се обезбедило њихово уклапање у основне вредности организације. Наиме, руководство у једној организацији је најважније у погледу измене понашања, организационе културе и организационе климе. Веома је значајно да поред конкурса за координирајуће и стратешке менаџере, буде отворен конкурс за свако радно место и да ниједно место у МУП-у не буде на неодређено, већ на одређено време, како би се створили услови да се полицијски и други службеници усмере на резултат. Потребно је испитати главне компоненте које доприносе стварању жељене организационе (пословне) културе. Оно што би топ менаџмент у једној полицијској организацији дијагностификовао као главни проблем у постизању жељених циљева, водиља је за дизајн и изградњу културе. Без сумње, визија за пословање мора бити јасно артикулисана, јер евентуална стратегија, коју би Кабинет министра (Биро за стратешко планирање) могао да сачини, мора бити утемељена на остваривој визији полицијске организације. Визија и мисија артикулишу зашто организација постоји и њену кључну улогу у остварењу стратешких смерница. Визија не мора да буде нешто изузетно компликовано – она може бити једноставно постављена, разумљива, и наравно, остварива.

Проблем са покушајем промене организационе културе потиче од њене аморфности и из разлога што је она нејасна карактеристика организација: тешко је знати шта треба и где треба почети

с њеном изменом (Cameron, 2004: 11). Оно што је вероватно најтеже оствариво у култури промена, јесте како покренути тај процес. Дакле, уколико утврдимо визију и поставимо стратешке циљеве, потребно је потом покренути процес. Стратешким менаџерима је вероватно најтеже да у постојећој полицијској организацији Србије мобилишу људе на акцију. Кључно је да се људима пружи прилика да се на време упознају са предстојећим променама, као и са начином на који се очекује да ће оне бити извршене. Потом, проблем се односи и на питање координације и приоритета промена, тј. колико и у којој мери би се која од компоненти промена применила. Потребно је људима појаснити где је њихова позиција у оквиру наведених промена. Посебно је важно да у оквиру Управе за људске ресурсе буду у потпуности упознати са предстојећим променама и да буду увек спремни на промене. То подразумева да је Правилник о организацији и систематизацији радних места подзаконски акт који се мора и може свакодневно преиспитивати и мењати. Такође, Уредба о начелима за унутрашње уређење Министарства унутрашњих послова у члану 10, мора бити прецизирана у погледу елемената за оцењивање рада (Уредба, 2006/2009: 10). Сви наведени елементи за оцењивање рада полицијских службеника нису прецизирани, него су амалгам захтева. Након тога, потребна је блиска сарадња између представника Управе за људске ресурсе и координирајућих менаџера (начелника управа), како би се усагласила постављена политика промена. Веома је важно да координирајући менаџери пренесу оперативним менаџерима (начелницима полицијских станица и командирима полицијских испостава) значај наступајућих промена, и да осмисле начин на који оне треба да буду спроведене. Култура промена је на неки начин неадекватан израз и репродукција организационе културе (Alvesson and Sveningsson, 2008: 159). Она је динамичан, а организациона култура статичан израз понашања, ставова и опхођења запослених унутар једне организације. С обзиром на то да смо у времену свакодневних промена, очекује се да и полиција иде укорак с наведеним променама. Из тог разлога, да би Република Србија имали модерну, од грађана поштовану и подржану државну службу, Министарство унутрашњих послова мора бити стециште енергичних и учених менаџера, који ће наметати свакодневне промене у раду полиције (не по сваку цену), како би оне постале образац понашања и начина размислања.

ЗАКЉУЧАК

Организациона култура је један од најважнијих сегмената у раду полицијске организације. Поред многобројних прописа којих полиција мора да се придржава у раду, организациона култура је успостављени прототип понашања, мишљења, ставова и вредности, којим сваки полицијски службеник мора да се води у обављању посла. Међутим, под утицајем глобалних феномена, а пре свега савремених медија, грађани као корисници услуга полиције, али и сама држава, свакодневно су под ингеренцијом разних информација које намећу образац мишљења о појавама и догађајима. С тим у вези, често су на мети медија и припадници полиције, који се у свом раду претежно носе анахроним вредностима и начинима рада.

Значајно је да се рад полицијских службеника промени и да им се наметне ситуациони приступ у обављању свакодневних задатака, и да им се притом уподоби мишљење о свакодневним појавама и општеприхваћеним вредностима са екстерним окружењем. Зато је промена кључна реч за полицијске службенике, која мора постати парадигма њиховог рада, а креативност и иновативност основни принцип мишљења и понашања. Будући да је међу грађанима, али и самим полицијским службеницима уврежено стереотипно мишљење о полицији, као рудиментарној државној служби, а о полицијским службеницима, као крутим представницима државе, култура промена мора постати синоним организационе културе, како би се таква мишљења поништила, а полиција постала модерна организација за решавање свакодневних изазова, ризика и претњи безбедности.

Поједине организационе промене, већ су се догодиле, или се догађају у оквиру Министарства унутрашњих послова Републике Србије, као што је увођење нових сектора или одељења. Међутим, уместо да власт буде усмерена на развој Министарства, све чињенице указују на то да су њени представници били усмерени на раст овог државног апарата. Од почетка овог века, број припадника Министарства увећао се за око 25%, што је у потпуности неоправдано, ако се упореди сложеност безбедносне ситуације из деведесетих година, са тренутним стањем безбедности. Из тог разлога је потребно да се у наредним годинама, као најважнија компонента културе промена организације, у први план стави организациона трансформација (реформа) Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

ЛИТЕРАТУРА

- Alvesson M., Sveningsson, S. (2008). *Changing Organizational Culture*, Routledge, Abington, New York.
- Atkinson, E., P. (2012). Creating culture change. *Operations Management*, (5), pp. 32–37.
- Gibson, E., D., Barsade G., S. (2003). Managing Organizational Culture Change: The Case of Long-Term Care. *Journal of Social Work Long-Term Care*, 2(1/2), pp. 11–34.

- Dauber, D., Fink, G., Yolles, M. (2012). A Configuration Model of Organizational Culture. *SAGE Open*, pp. 1–16.
- Закон о спречавању злостављања на раду (2010), *Службени гласник РС*, бр. 36/2010.
- Кодекс полицијске етике (2006), *Службени гласник РС*, бр. 92/2006.
- Latta, F. G. (2009). A Process Model of Organizational Change in Cultural Context (OC3 Model). *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 16(1), pp. 19–37.
- Mallinger, M., Goodwin, D., O'Hara, T. (2009). Recognizing Organizational Culture in Managing Change. *Graziadio Business Review*, 12 (1), pp. 34–42.
- Лојић, Р. (2010). Организациона култура. *Војно дело*, 62(3), стр. 258–277.
- Правилник о начину обављања полицијских послова (2006), *Службени гласник РС*, бр. 54/2006.
- Правилник о полицијским овлашћењима (2007). *Службени гласник РС*, бр. 27/2007.
- Препорука (2001)10 о Европском кодексу полицијске етике, Комитет министара Савета Европе 19. 9. 2001. године, 765. састанак заменика министара.
- Стевановић, О., Кекић, Д. (2012). Организациона култура у полицији на прагу трећег миленијума. *Култура полиса, Год. 9, пос. изд. 1, стр. 231–254.*
- Стратегија развоја Министарства унутрашњих послова 2011–2016. године, (2010, децембар).
- Субошић, Д., Кекић, Д. (2009). Организационо понашање и организациона култура у полицији. *Култура полиса, 6 (11–12), стр. 639–655.*
- Уредба о начелима за унутрашње уређење Министарства унутрашњих послова (2006/2009). *Службени гласник РС*, бр. 8/2006, 14/2009.
- Hammer, M., Champy, J. (1993). *Reengineering The Corporation : A Manifesto for Business Revolution.* Harper Business, New York.
- Cameron, K. (2004). A Process for Changing Organizational Culture. Michael Driver (Ed.), *The Handbook of Organizational Development*, pp. 2–18.

IMPROVING ORGANIZATIONAL CULTURE IN THE SERBIAN POLICE

Summary

The authors of this paper gave a review of the current state of organizational culture in the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia. Organizational culture is created in the process of social interaction among members of an organization. Since the organizational culture is one of the most important segments of organizational success, this success is of great importance for such a system such as the police. In organizations such as the police need a developed sense of belonging. Since the organizational culture imposes primarily top management, in this case the Government, the Parliament, and the Police Directorate, it is necessary to state that, if we want a more effective and efficient police force, these authorities must improve the organizational culture, organizational values and set realistic and generally accepted organizational goals. After that, the authors have attempted to define the culture of organizational change, the content and scope of the term. Culture changes to the Ministry brought much prosperity, because the current state did not adequately respond to the demands of citizens, and contemporary challenges, risks and threats. Therefore, the pattern of behavior, thoughts and attitudes of police officers must be variable categories, in accordance with generally accepted standards and moral values of the environment.

It is necessary to change and improve organizational culture and to the acceleration and improvement of organizational development, introduce organizational transformation (reform), reengineering and reorganization. Organizations running their own development within the framework of competences, which are made up of sets of words and phrases that reflect the skills, knowledge, attitudes and behaviors, so employees need to do their job well. In order to improve the organizational culture of the Ministry should be analytical and methodological approach, which means that they can do something with the available forces and resources. In order to achieve a given level of organizational culture change is needed, according to some estimates, at least a two-year commitment of key people - managers in the police organization. The problem with trying to change the organizational culture stems from its amorphousness and because it is unclear characteristics of organization: it is hard to know what to do and where to start with her changes. To the Republic of Serbia have a modern, citizens respected and supported the civil service, the Ministry of Interior must be the meeting place of energetic and educated managers, who will impose daily changes in policing, so that they become a pattern of behavior and thinking.

The authors used primarily positivist approach and the historical-comparative method, and content analysis. The aim of this study was that, in the spirit of modern society demands, point to the necessity of police organization ranks of those public services which should lead to changes in society so desired path towards the EU. Results of this study point to the urgency of reform and awareness of police officers need to be directed towards the results of work with attention to the work process itself.

ПОЈАМ И КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОЛИЦИЈЕ У ЗАЈЕДНИЦИ

Бобан Симић

Криминалистичко полицијска академија, Београд

Сажетак: У свету су се крајем осамдесетих и почетком деведесетих година XX века почели појављивати нови приступи који су пошли од редефинисања полицијске улоге у друштву, постављања нових стратешких циљева, облика организације и увођења нових метода деловања, како би се отклониле слабости традиционалног концепта који је био доминантан у највећем периоду XX века. Један од тих пројеката јесте и *полиција у заједници (community policing)*, који се почео развијати крајем седамдесетих година прошлог века. Ради ефикасније верификације овог концепта, неопходно је његово појмовно, термилошко и методолошко усклађивање, а све са циљем избегавања страних, гломазних и, по правилу, тешко разумљивих термина и израза.

Кључне речи: *полиција у заједници, полиција, заједница, партнерство.*

УВОД

Пратећи историјски развој улоге и рада полиције у држави и друштву, запажа се њено споро еволуирање, готово од настанка, који сеже у период првобитних градова-држава (грч. *полиса*), па све до краја XX века.

Тако је држава, усмерена на заштиту и унапређење своје власти у домену унутрашње политике, мењајући разне облике ауторитарности, пажљиво неговала доминантну и репресивну улогу полиције.

Тек са развојем савременог друштва током последња два века и са појавом демократије као облика власти, праћене перманентним променама политичких, економских, социјалних и друштвених односа, омогућене су брже промене на пољу функције и рада државних органа.

Демократски развој друштва, као најважнија тековина савременог доба, мења схватања појма безбедности, како у односима између држава (*теорија демократског мира*), тако и међу грађанима, чије слободе и права постају загарантовани највишим правним актима државе, и као таква, морају бити поштована и од стране државних власти. На овај начин, грађани су од објекта друштвених односа у претходном периоду, постали њихов субјект који активно партиципира у свим важнијим функцијама друштва и његових институција, било као корисник услуга који их потражњом моделује или као порески обвезник који их финансира.

Пораст криминалитета, до кога је дошло у другој половини двадесетог века, указао је на чињеницу да дотадашње методе рада полиције нису дале жељене резултате, односно да нису биле довољно ефикасне.

Традиционални модел рада полиције био је доминантно репресиван и најчешће се одражавао кроз једнострани однос полиције према *безбедносним субјектима*¹, не обезбеђујући при томе повратну информацију о квалитету полицијског рада, која је најзначајнији идентификациони елемент слабости безбедносног система (Милосављевић, 2012: 139-149).

1 Постоје три врсте субјеката система безбедности: конвенционални, неконвенционални и суплементарни субјекти. Конвенционални субјекти безбедности, обављањем редовне делатности, директно остварују функцију безбедности (полиција, војска, царина, инспекције, тужилаштво, суд и органи надлежни за извршење кривичних санкција). Неконвенционални су они субјекти безбедности који обављањем своје редовне делатности индиректно реализују функцију безбедности (народна скупштина, влада, председник републике, органи иностраних послова). Суплементарни субјекти безбедности обављањем редовне делатности доприносе реализацији функције безбедности (локална заједница и органи локалне самоуправе, јавне службе и друге организације).

Као одговор на то, поједине државе су крајем осамдесетих и током деведесетих година прошлог века отпочеле са осмишљавањем једног новог концепта организације и рада полиције, усмереног на превенцију и сузбијање криминалитета.² Тај нови концепт полази од чињенице да је, по природи ствари, локална заједница најнепосредније информисана о криминалним појавама у њој и да је као таква, највише заинтересована за своју безбедност.

До почетка деведесетих година XX века постало је јасно да је *нови приступ у раду полиције у заједници* на сузбијању криминалитета више од тактике или технике рада полиције. Реч је, пре свега, о једном *новом приступу* у организацији и раду полиције који се фокусира, с једне стране на заједницу – јавност и на њене потребе као и на то да полиција, на одговоран начин и кроз поштовање људских права, служи заједници. С друге стране, и заједница мора активно да учествује са полицијом у превенцији проблема и да дели одговорност са полицијом. За одређивање овог новог приступа који је постао познат под интернационалним називом *community policing* (*полиција у заједници*) користе се различити називи, у зависности од аспекта који се у конкретном случају жели истаћи. За потребе овог рада, користећемо термин *полиција у заједници*. Термину *полиција у заједници*, који превасходно означава *нови концепт* полицијског рада, придају се различита значења и донекле је постао девалвиран услед честе и разнолике употребе.

У појединим државама се примењују различити модели непосредне сарадње полиције и грађана, у зависности од локалних специфичности, проблема и разлика у стратегијским приступима. Међутим, постоје одређене сличности у полицијском раду на нивоу локалне заједнице које се могу сматрати светским стандардом и примењују се широм света у различитим модалитетима. Прихватање и увођење концепта *полиције у заједници* и трансформисање полиције по овом моделу рада, представља тренд, односно модерни демократски захтев који државе треба да реализују.

Поменути концепт почео је најпре да се примењује у САД почетком осамдесетих година прошлог века, да би се од деведесетих година истог века почео примењивати и у земљама западне Европе (Велика Британија, Норвешка, Данска, Шведска, Холандија, Француска, Немачка), у неким земљама Азије (Кина, Јапан), Канади и Аустралији. Од 2000. године, актуелан је и у посткомунистичким земљама источне и средње Европе.

ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ КОНЦЕПТА ПОЛИЦИЈЕ У ЗАЈЕДНИЦИ

Када говоримо о концепту *полиције у заједници* тешко је одредити се за конкретну дефиницију овог појма, пре свега због великог броја елемената који могу бити презентовани у различитим комбинацијама и могућим разликама у приступ. Концепт је и поред тога у основи лако разумљив и прихватљив (Seagrave, 1996: 5).

Постоји неколико стратешких приступа новим облицима полицијског рада у локалној заједници. Сви ови различити приступи могу се обухватити генусним називом *полиција у заједници*, као јединственим појмом. Међутим, уколико се потенцирају разлике и истичу поједине специфичности у приступу, може се говорити и о појединим моделима, односно о више нових модела рада полиције у локалној заједници. Све ово отежава и онемогућава утврђивање јединствене дефиниције појма *полиција у заједници*. У Републици Србији, као и у земљама бивше СФРЈ, за нови модел полицијског рада у локалној заједници, усталио се превод *полиција у заједници*.

Један од битних проблема у дефинисању је тај што појам *полиција у заједници* нема исто значење код нас и на просторима западноевропских земаља. Један од разлога за другачије схватање појма је у историјском положају полиције у друштву. Док је у

² Иако се концепт полиције у заједници сматра иновативним, једна од његових кључних карактеристика – сарадња са заједницом и реаговање на њене проблеме – наслеђена је још из доба сер Роберта Пила, који је основао Метрополитен полицију 1829. године, при чему је навео: „Полиција је јавност и јавност је полиција“. Током претходног века, рад полиције је у тој мери одступао од овог принципа, да данас он делује свеже и смислено.

земљама Западне Европе полиција била аутономна у доношењу одлука, код нас је била видно присутна доминација политике над полицијом, као и њена злоупотреба од стране центара политичке моћи (полиција као инструмент власти).

Међутим, и поред свих ограничења и немогућности сачињавања свеобухватне дефиниције концепта полиција у заједници, у литератури се најчешће наводи дефиниција које су дали амерички теоретичари концепта полиције у заједници, Роберт Тројановић (Robert Trojanowicz) и Бони Букеро (Boonie Bucqueroux) у својој књизи *Community policing (Полиција у заједници)*.

По њима, полиција у заједници представља „филозофију и организациону стратегију која промовише ново партнерство између грађана и полиције. Она је базирана на премиси да и полиција и заједница морају да раде заједно као равноправни партнери да би идентификовали, одредили приоритете и решили актуелне проблеме, са циљем побољшања свеукупног квалитета живота у локалној заједници“ (Trojanowicz and Bucqueroux, 1998: 6).

У складу са тим, превлађујући циљеви полицијског рада су превенција и смањење опште стопе криминалитета, пружање безбедности грађанима (у смислу њиховог безбедног окружења), поштовање људских права и слобода, стварање осећаја опште сигурности код грађана, изградња међусобног поверења. У међусобној релацији, полиција мора да препозна динамику заједнице и њене захтеве, док заједница, с друге стране, мора да прихвати лидерску позицију полиције у организацији и спровођењу концепта безбедности.

Према истим ауторима, концепт полиције у заједници може се представити кроз третирање следећих проблема:

- 1) Циљ – решавање проблема.
- 2) Линија функционисања – редовни контакти између полицијских службеника и грађана.
- 3) Решавање проблема на које указују грађани ангажовани на пружању помоћи у дефинисању плана деловања полиције.
- 4) Одговорност полиције према грађанима који траже помоћ.
- 5) Управљање променама и реструктуирање у оквиру полицијских одељења, када је реч о селекцији, обуци, вредновању и напредовању.
- 6) Прихватање полиције у заједници као филозофије на нивоу читаве полицијске организације.
- 7) Ширење утицаја са дна према врху – грађани и чланови патроле помажу у дефинисању приоритета и политике.
- 8) Стално доступни полицијски службеници у децентрализованим одељењима.
- 9) Подстицање грађана од стране полиције на решавање сопствених проблема.
- 10) Смањење страха грађана од криминалитета и нереда у оквиру заједнице, као показатељи успешности (Trojanowicz, наведено према: Seagrave, 1996:1).

Поједини аутори покушавају да дефинишу концепт полиције у заједници у смислу реалне акције, потенцирајући да се он састоји од четири кључна елемента, који дају нову димензију раду полиције. Ти елементи су:

- а) консултовање,
- б) адаптирање,
- ц) мобилизација,
- д) проблемски орјентисани приступ (Seagrave, 1996: 6).

Консултовање подразумева формирање заједничких тела полиције и локалне заједнице у оквиру којих се доносе одлуке које се тичу безбедности.

Адаптирање представља прилагођавање полиције специфичним условима који постоје у локалној заједници. То захтева децентрализацију полицијске организације,

поделу територије полицијских сектора на мање територијалне јединице и чињење одговорним појединих полицијских службеника за стање безбедности на конкретној територији.

Мобилизација подразумева да полиција мобилише грађане, институције, потенцијале локалне заједнице, доприноси организовању мултиагенцијског приступа у циљу подизања превенције криминалитета у локалној заједници на виши ниво.

Проблемски оријентисани приступ значи да полиција, удружена са локалном заједницом, покушава да уочи и реши проблеме који доприносе настанку криминалитета и друге проблеме који угрожавају заједницу и умањују квалитет живота њених грађана.

Значајно је осврнути се и на следеће дефиниције:

„*Полиција у заједници* је стратегија менаџмента која промовише заједничку одговорност грађана и полиције за безбедност заједнице путем радног партнерства и интерперсоналних контаката“ (Palmiotto, 2000: 201).

„*Полиција у заједници* није пакет специфичних тактичких планова већ организационо стратегија која редефинише циљеве полицијског деловања. То је пре процес који тече, него продукт, није модел или дефинисани пројекат, већ нова филозофија полицијског рада“ (Trojanovicz and Bucqueroux, 1998: 9).

„*Полиција у заједници* подразумева устројство полиције и деловање на локалном нивоу које је скројено према потребама локалне заједнице“ (Skogan, 2000: 160).

„*Полиција у заједници* представља „кишобран“ испод кога се налази више елементарних програма који имају за циљ да код грађана редукују страх од криминалитета, одвраћају потенцијалне делинквенте, повећају присуство полиције у локалној заједници, негују и унапређују релације полиције са локалном заједницом“ (Goldstein, наведено према: Alpert and Piquero, 1998: 3-5).

Већина аналитичара прихвата да полиција у заједници подразумева, не само повећано полицијско повезивање са јавношћу, већ и комплетну реорганизацију полицијског менаџмента и структура, ради креирања неопходних промена у полицијској филозофији и систему вредности. У питању је потпуно другачији концепт од полицијских иницијатива из прошлости које су биле усмерене ка превенцији криминалитета и побољшању релација између полиције и грађана и имале су ограничен (бирократски) одговор у односу на поједине проблеме (Trojanovicz, наведено према: Seagrave, 1996: 1-2).

Иако не постоји општеприхваћена дефиниција појма „полиција у заједници“, добра радна дефиниција би могла бити да је то „прихватање нове филозофије која је заснована на сервисно оријентисаном раду полиције, као децентрализоване полицијској организацији, уз активно партнерство са грађанима у решавању проблема криминалитета и страха од истог, а са крајњим циљем да се повећа општа сигурност и безбедност, а самим тим и квалитет живота грађана.“

Ово су заправо и кључни појмови или компоненте *полиције у заједници*, за које треба пронаћи начин да се примене у пракси.

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ПОЛИЦИЈЕ У ЗАЈЕДНИЦИ

Када говоримо о концепту полиције у заједници, треба истаћи да се у литератури наводе различите карактеристике нових начина рада полиције у локалној заједници.

Према појединим ауторима, полиција у заједници обухвата партнерство између полиције и заједнице, чији се циљ огледа у борби против криминалитета, док Скоган (Skogan) наводи четири општа принципа који се везују за поменути термин:

1) усвајање широке филозофије проблемски оријентисаног полицијског рада и удаљавање од уског фокусирања на сузбијање криминалитета;

2) децентрализација – нове патролне тактике и двосмерна комуникација између полиције и грађана;

3) одговорност полиције према проблемима које су дефинисали грађани;

4) полиција помаже суседству да се самостално ангажује у решавању сопствених проблема (Skogan, 1990: 2).

Принципи на којима је базиран концепт *полиције у заједници* према Тројановичу (Trojanovicz) и Букеру (Bucqueroux) су:

1. *Промене* – Промена је константна категорија у оквиру транзиције ка „полицији у заједници“ и утиче на организациону културу и индивидуално понашање. „Полиција у заједници“ представља промену у деловању полиције, односно води ка изграђивању партнерства са заједницом, партиципацију ка изграђивању локалне заједнице и проблемски оријентисаном раду.

2. *Лидерство* – Лидерство подразумева константно истицање и усавршавање визије *полиције у заједници*, као основне вредности и мисије у оквиру сваке полицијске организације, на свим нивоима. То значи да свако, у оквиру полицијске организације, мора да подржава и промовише примарне принципе *полиције у заједници* (пре свега унапређење заједнице и проблемски оријентисан рад).

3. *Визија* – Визија је идеална слика о побољшаној јавној безбедности и унапређеном квалитету живота која се остварује заживљавањем *полиције у заједници*. Визија треба да представља инспирацију и мотивацију и за полицију и за локалну заједницу како остварити концепт, имајући у виду краткорочне и дугорочне циљеве. Визија о „полицији у заједници“ је потпуно нова филозофија која утиче на организациону политику, процедуре и праксу.

4. *Партнерство* – Овај принцип подржава развој партнерства између свих група у локалној заједници као средство промовисања сарадње и консензуса. Развој партнерства у оквиру *полиције у заједници* је организациона филозофија и стратегија за изграђивање локалне заједнице и решавање проблема.

5. *Решавање проблема* – Решавање проблема је аналитички процес и стратегија за заједничко идентификовање и опредељивање за стратегије реаговања на специфичне ситуације, догађаје у локалној заједници (криминалитет и друге узроке који угрожавају квалитет живота у заједници), као и њихових узрока. Решавање проблема иде изван традиционалног одговора на криминалитет и сходно томе, захтева и организационе промене у полицији.

6. *Праведност* – Принцип једнакости (праведности) подразумева да се полицијске услуге усмеравају према свим грађанима, независно од њихових расних, националних, религиозних, полних, имовинских, образовних и других специфичности. „Полиција у заједници“ настоји да препозна специфичне потребе специфичних делова локалне заједнице (жена, младих, старих, инвалида и сл.).

7. *Поверење* – Поверење се базира на уверењу да људи заиста мисле оно што кажу. „Полиција у заједници“ као организација мора да демонстрира поседовање интегритета, односно, да спроведе оно што обећа заједници.

8. *Опуномоћење (овлашћење)* – „Полиција у заједници“ креира промене у оквиру полицијске организације и даје већу аутономију (слободу доношења одлука) полицијским службеницима на терену, како би могли да се ангажују на унапређењу заједнице и решавању проблема у њој.

9. *Служба* – Овај принцип подразумева прихватање децентрализовања и персонализовања полицијске службе у суседству у погледу интензитета и врсте полицијских услуга које су условљене безбедносним потребама локалне заједнице. Полиција треба да третира грађане као кориснике полицијских услуга. Посматрајући грађане као своје клијенте, полиција може да спознаје (путем емпатичког доживљаја) које су полицијске услуге најпотребније заједници.

10. *Одговорност* – Овај принцип се односи на заједничку одговорност полиције и локалне заједнице у вези промоције и успостављања јавне сигурности и подизањем општег квалитета живота (Trojanovicz and Bucqueroux, 1998: 8-9).

У делу „*Community policing*“, Браун (Brown) наводи следеће карактеристике *полиције у заједници*:

- *Резултати рада* полиције једнако су важни као и сам процес. Полиција добија резултате, наглашавајући установљавање, анализу и решавање проблема.
- Наглашене су *полицијске вредности* које истичу улогу грађанина о питањима која директно утичу на сигурност и квалитет живота у насељу.
- Полиција мора *одговорати захтевима насеља* у локалној заједници. Често различита насеља имају различите проблеме, жеље и приоритете. Полицијски службеници морају рутински комуницирати са станарима и имформисати их о напорима које полиција предузима у превенцији криминалитета у насељу.
- Полиција мора бити *децентрализована*, како по структури, тако и по овлашћењима. Полицијским службеницима се мора допустити да учествују у важним одлукама. Полиција може успоставити „*мини полицијску станицу*“ у неким деловима града.
- Полиција *партнерски дели власт са локалном заједницом* да би се установили и решили проблеми.
- *Границе реона надлежности* (подручје, сектор) поново су уцртане тако да се поклапају са природним границама између насеља, уместо да се заснивају на потребама полиције.
- *Полицијским службеницима се дају стални задаци* у вези са подручјем на којем раде и за смене у којима раде. То значи да би један полицијски службеник требао бити распоређен у исто насеље најмање шест месеци, а по могућности и неколико година.
- Полицијски службеници надлежни за одређене реоне имају могућност да дају *креативна решења проблема у насељу*.
- *Улога надгледања и руковођења* се мења. На пример, патролни полицијски службеници постају „руководиоци“ својих подручја, а руководилац је одговоран да му пружи помоћ да идентификује и реши проблеме. Руководиоци су одговорни и за прикупљање средстава потребних за решавање проблема.
- *Програми полицијске обуке* се мењају. У фази запошљавања, полицијским службеницима дају се информације о сложености и динамици локалне заједнице и начину на који се полиција уклапа у укупну слику. Новопридошли полицијски службеници се обучавају у руководним вештинама и о томе како да установе проблеме локалне заједнице.
- *Процена резултата рада* базирана је на способности полицијских службеника да реше проблеме и укључе локалну заједницу у борбу против криминалитета и очување сигурности у насељу.
- *Интервенција по позивима за помоћ полиције* мења се од стриктног одговора на појединачни случај до покушаја одређивања разлога због којих долази до тих случајева и да ли се они односе на већи проблем који треба анализирати. Реакције полиције на мање озбиљне догађаје могу бити измењене (нпр. телефонски извештаји уместо слања полицијских службеника), како би полицијски службеници имали више времена за решавање проблема (Brown, 1998: 72-82).

Када изузмемо све те разлике, различито навођење редоследа и значаја појединих карактеристика, постоји општа сагласност да се *полиција у заједници* састоји од две комплементарне, кључне компоненте: *партнерства са локалном заједницом и проблемски оријентисаног полицијског рада полиције*.

Партнерство је категорија која се темељи на *равноправности* заједнице, полиције и осталих субјеката који партиципирају у процесу решавања безбедносних и сродних проблема у друштву. На тој основи даље се развија *сарадња* у комуникацији, идентификацији и решавању проблема учесника у поступку и то: полиције, институција, локалних самоуправа, организација, пословне заједнице и грађана. Полиција и њени партнери морају да раде *заједно* јер проблеми безбедности и криминала у заједници у великој мери утичу на квалитет живота грађана, и никада нису у потпуности под контролом полиције и

других органа заједнице. Из тих разлога је неопходан заједнички рад полиције и осталих субјеката ради решења проблема, које пак сама полицијска организација не може да реши. У том смислу полиција и заједница удружују ресурсе и раде на проналажењу решења за отклањање узрока и последица криминалитета, делују *проактивно* у сусрет проблемима и потенцијалним кризним ситуацијама (Симић, 2009).

Начела на којима се развијају партнерски односи полиције и заједнице су следећа:

- *равноправности и једнакости* (узајамно поштовање, слобода одлучивања, креативност, једнакост у заједничком раду и вредновању доприноса и др.),
- *поверења* (испуњење датих обећања полиције и очекивања јавности, партнера и др.),
- *решавања проблема* (на упоран и доследан начин),
- *заједничке одговорности* (полиције и заједнице у делу сарадње, планираних и реализованих активности у остваривању безбедности) (Симоновић, 2006).

Проблемски оријентисан рад полиције подразумева интерактивно и заједничко деловање полиције и друштва на идентификовању и решавању проблема. Према Голдштајну (Goldstein) проблемски оријентисан рад за основ узима *студију* конкретног случаја - проблема заједнице, која пак обухвата: *анализу безбедносне проблематике* са којом се суочава локално подручје (просјачење, проституција, малолетничка деликвенција), *очекивања грађана* од полиције, *средства и методе одговора* и др. Суштина концепта је у томе да *полиција иде у сусрет проблемима* и не чека да се они развију, већ проблеме решава у сарадњи са грађанима и осталим субјектима социјалне контроле (Goldstein, 1979).

ЗАКЉУЧАК

Савремени концепт полицијског рада у заједници, познатији под интернационалним називом *полиција у заједници* (*community policing*), као нови модел организације полиције почео је најпре да се примењује у САД почетком 80-тих година прошлог века, да би од 90-тих година заживео и у земљама западне Европе (Велика Британија, Норвешка, Данска, Шведска, Холандија, Француска, Немачка), неким земљама Азије (Хонг Конг, Јапан), Канади и Аустралији. Од 2001. године концепт *полиције у заједници*, у форми пилот-пројекта, је актуелан и у Републици Србији.

Прелазак са *традиционалног* реактивног, ка акцији усмереног стила обављања полицијских послова, на услужно оријентисани концепт *полиције у заједници* представља најзначајнију позитивну промену у полицијској филозофији. Увођење концепта полиције у заједници уследило је као последица ограничености традиционалног полицијског модела који је био претежно *реактиван* у односу на контролу криминала и неспособан да развије и одржи блиске радне релације са заједницом у контроли криминала

Заменом *традиционалног* модела *полицијом у заједници*, полиција смањује репресију и у први план ставља *превентивно деловање*, излазећи у сусрет захтевима заједнице. Због тога можемо рећи да се *полиција у заједници* све више препознаје као *идејни темељ* који највише одговара демократској полицијској служби. Он се базира на поштовању људских права, одговорности и потреби да се ефектне полицијске операције спроведу у партнерству са заједницама за које полиција врши јавну услугу. Оваква *филозофија* се фокусира на заједницу – јавност – и на њене потребе као и на то да полиција на одговоран начин и кроз поштовање људских права служи заједници. На тај начин шири се одговорност полиције, али и иницира одговорност грађана за квалитет њиховог живота и даје им се могућност да раде на његовом унапређењу.

Концепт *полиције у заједници*, упркос неким својим недостацима, представља најприхватљивији облик деловања у данашњим демократским друштвима.

ЛИТЕРАТУРА

- Brown, L. P. (1989). *Community policing : A Practical Guide for police Officials*, Washington D. C. : National Institute for Justice.
- Cordner, G.W. (1995). Community policing : elements and effects. *Police Forum*, Vol. 5 No. 3, pp. 1-8.
- Flun, D. (2000). *Defining the Community in Community policing*. Prema: Alpert-Piquero, *Community policing Contemporary Readings*, Illinois.
- Goldstein, H. (1979). Improving policing: a problem-oriented approach. *Crime & Delinquency*, Vol. 25, pp. 236-258.
- Goldstein, H. (1990). *Problem-Oriented Policing*, McGraw-Hill Publishing Company, New York, NY.
- Kelling, G.L. and Stewart, J.K. (1989). Neighbourhoods and police : the maintenance of civil authority. *Perspectives on Policing*, National Institute of Justice, Washington, DC.
- Милосављевић, Б. (2012). Теоријске основе безбедносне процене. *Војно дело*, Год. 64, бр. 2, стр. 139-149.
- Никач, Ж. (2010). *Полиција у заједници*, Криминалистичко полицијска академија, Београд.
- Palmiotto M. (2000). *Community Policing : A Policing Strategy for the 21st Century*, Maryland.
- Riechers, L.M. and Roberg, R.R. (1990). Community policing : a critical review of underlying assumptions. *Journal of Police Science and Administration*, Vol. 17 No. 2, pp. 105-114.
- Симоновић, Б. (2001). Улога полиције у превенцији криминала на нивоу локалне заједнице. *Безбедност*, Год. 43, бр. 1, стр. 33-54.
- Simonović, B. (2006). *Rad policije u zajednici (Community policing)*, ВШУП, Бања Лука.
- Симић, Б. (2009). Савремени концепт полицијског рада у оквиру заједнице. *Безбедност*, Год. 51, бр. 3, стр. 157-172.
- Seagrave, J. (1996). Defining Community Policing. *American Journal of Police*, 15(2): 1-22.
- Skogan, W. (2000). Community Policing in Chicago. U: Alpert Geoffrey; Piquero Alex: *Community Policing Conterporary Readings*, Waveland Press, pp. 159-174.
- Skogan, W. (1990). *Disorder and Decline : Crime and the SDiral of Decav in American Neiehborhoods*. The Free Press, New York.
- Trojanovicz, R., Bucqueroux, B. (1998). *Community Policing: How to Get Started*, Cincinnati, OH.
- Wilson, J. and Kelling, G. (1982). Broken Windows. *Atlantic Monthly*, (3), 29-38.
- Wolfer, L., Baker, T. and Zezza, R. (1999). Problem Solving Policing Eliminating Hot Spots. *FBI Law Enforcement Bulletin*, (11), 9-14.

CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF COMMUNITY POLICING

Summary

Contemporary models of community policing represent different organizational innovations police work, moving away from the traditional work of the police, creating new forms of action of the police in carrying out their duties. The basic idea behind all these models is the cooperation between the police and citizens in solving local community problems. It should be borne in mind that these models represent a whole and together build a unified, comprehensive strategy for the practical suppression of crime, its causes and conditions, and other dangerous phenomena in society that threaten the quality of life in the community and disrupt the sense of security among citizens. They give a whole new quality of police and security activities of the good of society. These are all strategic models community policing and each of them focuses on some important aspects of the concept. Different models of community policing make whole and should not be considered separately from each other. They do not apply separately, each for himself, but in a constructive and mutual respect and combinations depending on the issues,

resources, and specific features of the community. The interconnection and interdependence of these models is the essence of community policing. Therefore, the police and the community should be familiar with these models, the possibilities offered by each of them, the way each of them function individually, together or in combination with one another. Only integrated application of these models is more than the sum of individual giving each of them. The practical implementation of a project can be more oriented towards establishing partnerships with the community and improving relations between distinct police forces and communities, while others may be more focused on the identification of community problems and their solution, with more or less co-operation with the citizens.

УПРАВЉАЊЕ ЉУДСКИМ РЕСУРСИМА У ПОЛИЦИЈИ С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ОРГАНИЗАЦИОНЕ ЈЕДИНИЦЕ КРИМИНАЛИСТИЧКЕ ПОЛИЦИЈЕ

Зоран Ђурђевић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Славиша Совтић

*Дирекција полиције, Служба за борбу против организованог криминала
Министарство унутрашњих послова Републике Србије*

Сажетак: Рад полиције, која је највидљивији симбол државне власти, један је од индикатора за извођење закључака о степену демократије једног друштва. Посебни захтеви које друштво ставља пред полицију и специфичност полицијске професије захтевају висок степен посвећености и ефикасности полицијских службеника. Да би се наведени циљ постигао неопходно је радити на развоју стручних потенцијала полицијских службеника и изградњи система за његово објективно вредновање. Полазећи од наведених постулата, као и од усвојеног става да степен заштите основних права и слобода грађана директно зависи од степена изграђености интегритета полицијске професије, у раду су представљени основни оквири система управљања људским ресурсима. Уважавајући значај имплементације савременог система за праћење и управљање стручним потенцијалима полицијских службеника у Републици Србији у раду је посебан акценат стављен на његове основне елементе, пре свега на едукацију, уређење каријерног система и вредновање рада полицијских службеника. У закључку је наведен низ препорука које могу допринети стварању модерног система управљања људским ресурсима у чијој основи су резултати и компетентност полицијских службеника криминалистичке полиције.

Кључне речи: *људски ресурси, едукација полиције, каријерни систем, управљање перформансама, полиција, криминалистичка полиција.*

УВОД

Полиција је највидљивији симбол државне власти. Успех полиције у заштити основних права и слобода је важан индикатор за извођење закључака о степену демократије једног друштва. Посебно место у друштву и специфичност полицијске професије захтева ефикасан механизам управљања људским ресурсима заснован на објективним, професионалним стандардима. Полицијски службеници су дужни да поштују норме и стандарде полицијске професије, како док су на дужности, тако и када нису, и то од дана заснивања радног односа, до одласка у пензију.

На потребу да се установи нови модел управљања људским ресурсима указују идентификовани проблеми: ефикасност и ефективност рада; мотивисаност и посвећеност циљевима полицијске професије. Циљ је да се изгради модел који ће обезбедити ефикасан и квалитетан рад и то кроз стварање и одржавање задовољних, мотивисаних и продуктивних кадрова. Квалитетан модел управљања људским ресурсима се заснива на дефинисању: јасних стандарда селекције кадрова; квалитетном систему усавршавања, специјализацијама у складу са друштвеним и професионалним трендовима; усаглашавању одговорности и овлашћења за обављање послова; правичном каријерном систему; систему за објективно вредновање резултата рада (увођење система обрачуна зарада по учинку); моделу квалитетне комуникације између надређених и подређених. Уређењем наведених елемената подићи ће се степен мотивације и ефикасност рада полицијских службеника и створити позитиван радни амбијент чије основно обележје ће бити посвећеност професионалним обавезама и задовољство грађана полицијским

радом. На овакав начин ће се створити и општа сагласност о визији, циљевима и суштинским вредностима полицијске професије као елементима организационе, професионалне културе.

С обзиром на то да је полицијска професија комплексна, и да њени посебни делови, организовани у односу на врсту посла коју обављају, захтевају одређене специфичности, у раду ће бити представљени општи стандарди управљања људским ресурсима који су применљиви на све организационе јединице, као и посебни, који се у највећем делу односе на рад криминалистичке полиције.

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ УПРАВЉАЊА ЉУДСКИМ РЕСУРСИМА

Дефинисање и примена објективних стандарда селекције, едукације, вредновања рада и промоције, којима најбољи и најквалификованији заузимају и најважнија места, мера је за заштиту професионалног интегритета, предуслов веће мотивисаности и посвећености полицијских службеника, ефикасности и функционалности рада.

Важан индикатор постојања жеље да се квалитет и функционалност рада полиције унапреди је постојање Стратегије за управљање људским ресурсима. У дефинисању стратегије треба имати у виду екстерне и интерне факторе. Поред законског оквира којим је дефинисан рад и начин управљања људским ресурсима, треба имати у виду шири дијапазон фактора, као што су привредни раст, демографске промене и технолошке иновације. Друштвене, демографске промене су један од најважнијих фактора за усклађивање рада полиције са потребама друштва. Развој технологија, посебно информационих, захтева и већи степен стручности полицијских службеника, који у поступку откривања кривичних дела извршених уз помоћ компјутера, тако и у коришћењу различитих софтвера за повећање рационалности и ефикасности полицијског рада. Рад оперативне аналитике, као стуба за доказивање кривичних дела, нарочито серија и дела извршених од стране организованих криминалних група, незамислив је без примене различитих софтвера (на пример, „I2“). Кључни екстерни фактори обликују стратешки контекст за управљање људским ресурсима, а самим тим утичу и на промене у начину организације рада. У овом контексту ефикасно управљање људским ресурсима је више него икада у центру интересовања сваке организације. Квалитетно управљање људским ресурсима се може посматрати не само као ефикасна подршка променама, већ као генератор промена.

На велики значај управљања људским ресурсима указује и спроведено истраживање на подручју држава чланица Европске уније (ЕУ), чији резултати су директно утицали на доношење „Стратегије управљања људским ресурсима за подршку организационим променама државне управе држава чланица ЕУ“ у Луксембургу 2005. године. Циљеви реализације истраживања и доношења саме стратегије су били: модернизација, побољшање квалитета услуга и задовољство грађана. Стављање акцента на запошљавање стручног кадра и на управљање каријером, тачније на „избор“ и „развој“ квалитетног кадра од којег зависи кредибилитет и ефикасност јавних институција, основа су стратегије коју је 2000. године усвојила и Влада Шведске. Тачније, основна суштина наведених докумената заснивала се на принципу: „јавна управа у служби демократије“ (ЕУ, 2005: 17).

Суштина стратегије управљања људским ресурсима у полицији је стварање услова у којима ће највећи број полицијских службеника бити задовољан, мотивисан и посвећен свом раду, који ће се у крајњој линији манифестовати на квалитет и ефикасност рада и већи степен задовољства грађана радом полиције.

Питања која се у реформи полиције најчешће постављају су: реструктурирања улоге полицијског службеника; реформа кадровских процеса; централизација и децентрализација полицијске организације, нарочито са аспекта ефикасности комуникације и размене података. У многим земљама ЕУ се спроводе пројекти, чији предмет је управљање људским ресурсима. У односу на ниво организације ком су намењени, они могу бити стратешки и оперативни. Највећи број стратешких циљева

који се настоје остварити реализацијом конкретних пројеката, а који се односе на јавне службенике у ЕУ, могу се применити и на полицијске службенике. Повећање квалитета рада и развој лидерства настоји се доћи реализацијом пројеката који се односе на: нове профиле полицијских службеника и политику управљања; развој каријерних програма; анализу фактора мотивације. У циљу повећања квалитета кадрова, у употреби су и софтверски алати који се односе на развој кадрова и политику управљања (на пример, *PeopleSoft HR package* или *SAP HR*), као и програми за анализу плата (ЕУ, 2005: 12-14).

Посебно важан сегмент за унапређење квалитета се односи на реструктурирање улоге полиције у друштву, имплементацију новог система оцењивања, развој модела за праћење и промоцију кадрова, имплементацију новог платног система по учинку; алате за евалуацију и оцену управљања. Одржавање високе мотивисаности и посвећености заснива се на објективном вредновању резултата рада. Због тога је врло битно спровести реформу система награђивања и унапређивања. Један од битних сегмената се односи на анализу флексибилног начина обрачуна плата у односу на постигнуте резултате. Сваком раднику треба створити услове за унапређивање стручних капацитета, којим се обезбеђује постизање тражених резултата кроз систем доступности информација о примерима добре праксе, као и обуку на даљину. Стратегијом морају бити уважени захтеви и стратешког и оперативног нивоа, проактивних и реактивних активности, свакодневних и посебних ситуација, општих и специјалистичких знања (ЕУ, 2005: 12-14).

Квалитетно управљање људским ресурсима подразумева доследну примену донете стратегије, што подразумева и евалуацију њене примене. Суштина је да се идентификују проблеми и дефинишу смернице за њихово отклањање. Треба имати у виду да имплементација усвојене стратегије није ни једноставан, ни праволинијски процес.

Квалитетна и доследна примена стратегије управљања људским ресурсима зависи од спремности и посвећености руководиоца, нарочито високих менаџера. Од њих у највећој мери зависи ниво организационе културе, став према организацији и циљевима организације и спремност за промене, односно жеља за применом стратегије управљања људским ресурсима (Armstrong, 2010: 199).

Припадници полицијског менаџмента су стратешки одговорни за: анализу и систематизацију радних места; дефинисање радних профила, и у складу са њима за пријем нових радника; систем обуке, усавршавања и размене знања; стандарде рада; услове рада; систем оцењивања, награђивања и унапређивања; квалитет комуникације међу припадницима организације; дисциплину; вођење кадровских евиденција. Својом преданошћу у имплементацији наведених система руководиоци на свим нивоима доприносе развоју мотивације и посвећености полицијских службеника професионалним циљевима.

ЕДУКАЦИЈА ПОЛИЦИЈСКИХ СЛУЖБЕНИКА

Квалитетно образовање, стручно оспособљавање и усавршавање су кључни елементи ефикасности. То је систем међусобно усклађених активности усмерен на унапређење и повећање знања, вештине и способности појединца и организационе јединице из жељене области. Квалитет полицијске обуке је предмет честих расправа. Нажалост, не можемо рећи да је квалитет полицијске обуке увек био на потребном нивоу, нити да је она увек схватана на правилан начин. Уместо као приоритет и продуктивна инвестиција, обука и усавршавање се често схватају као непотребан трошак и губитак времена.

Ни ми се не можемо похвалити да код нас постоји јасно дефинисана визија која указује на свест о значају обуке криминалистичке полиције, нарочито специјалистичке. Чињеница која указује на овај закључак је да код нас није донета стратегије управљања људским ресурсима, да самим тим нису дефинисани општи и посебни стандарди, укључујући и стандарде који уважавају посебне карактеристике криминалистичке полиције. Не постоји ни јасна свест о потребним врстама и нивоима специјалистичке обуке, тачније, још нисмо донели акт који ће предвиђати врсте и нивое специјализације

у складу са пирамидом едукације и хоризонталном и вертикалном усклађеношћу радних места, што је основа за ефикасан рад. Код нас не постоји ни квалитетан приступ анализи тренутних кадровских потенцијала, односно јасно дефинисана методологија анализе потреба, нити план развоја кадрова, као ни база са основним подацима о реализованим курсевима и семинарима. Наведеним проблемима треба додати и изостанак јасно дефинисаног система стучних компетенција неопходних за конкретна радна места, као и регистра кадрова. Посебан проблем је у изостанку специјалистичких курсева за високе полицијске официре, који обухватају и сегмент управљања људским ресурсима. Ова тема је, нажалост, потпуно занемарена у свим програмима полицијских обука, укључујући и криминалистичке. Вештина комуникације, нарочито надређених према својим подређенима често доводи до баријера између њих, што за последицу има лоше резултате. У дефинисању полазне основе, као и самог оквира развоја кадровских потенцијала у Министарству унутрашњих послова, неопходно је:

- 1) идентификовати екстерне и интерне факторе који ће у средњем временском периоду утицати на полицијску професију;
- 2) идентификовати тренутне кадровске, стручне потенцијале;
- 3) направити пројекцију потребних кадрова (број, врсте и степени специјализације) на националном и регионалном нивоу;
- 4) дефинисати јасне визије обука/ специјализација;
- 5) дефинисати програме обука по линијама рада и нивоима специјализације и извршити њихову акредитацију;
- 6) донети планове обука и специјализација који ће обухватити национални и регионални ниво;
- 7) дефинисати стандарде за тренере, тачније, извршити њихово лиценцирање;
- 8) дефинисати моделе и методе обука, специјализација;
- 9) дефинисати критеријуме за објективну селекцију полазника;
- 10) створити материјално-техничке услове за квалитетну реализацију обука;
- 11) дефинисати начине евалуације, јасне индикаторе за оцену квалитета обуке/ специјализације, нарочито са аспекта њиховог утицаја на квалитет и резултате рада; и
- 12) усвојити правни акт којим ће се уредити систем обука, оспособљавања и усавршавања полицијских службеника.

Како за криминалистичку полицију, тако и за све друге линије рада, број и врста курсева и семинара мора бити одраз објективних потреба професије, резултат анализе потребних кадрова и рада полицијских службеника (идентификовани проблеми, пропусти у раду који захтевају додатну едукацију у циљу њиховог елиминисања). Битан сегмент, поред правилне идентификације потреба и на основу њих израђених програма, чине квалитет реализације и резултати обуке. Да би држали одређену обуку наставници или тренери морају бити за њу лиценцирни. На такав начин се стварају предуслови да квалитет обуке и усавршавања буду на високом нивоу. Критеријуми за полазнике морају бити усклађени са врстом и нивоом обуке. Нико ко није завршио основни ниво не може похађати виши, нити би полазник специјалистичког курса требало да буде неко ко обавља послове који нису у вези са програмом. Заправо, морају бити дефинисани основни и специјалистички нивои обуке, као и критеријуми за полазнике, који би за специјалистичке курсеве требало да буду повезани са претходним резултатима рада и нивоом специјализације. *Не може бити упућен на специјалистички курс неко ко нема основна знања, односно сертификат о нижем курсу и ко није показао резултате у њиховој примени. Исто тако, на радно место које захтева специјализацију не може бити запошлен неко ко нема сертификат о њеном завршетку.*

Циљ свих програма едукације је да се дође до квалитативних промена у раду полицијских службеника. Евалуација не подразумева само анкету полазника о степену и корисности усвојених знања, већ и анализу примене тих знања у решавању практичних проблема, њихов утицај на повећање квалитета и ефикасности рада.

Развијен систем обука и усавршавања обезбеђује већи степен искоришћености људских, а самим тим и других организационих потенцијала. Да би се имала јаснија слика о наведеним процесима и самим кадровским потенцијалима, поред регистра кадрова неопходно је изградити базу података у којој ће се налазити подаци о курсевима, тренерима, полазницима и резултатима.

Поред наведеног, потребно је радити на промени става о едукацији, нарочито руководиоца. Циљ је да се обука и усавршавање прихвате као најефикаснији начин за унапређење квалитета рада полиције. Један од индикатора који указује на приступ и место које обука има на листи приоритета полиције је постојање годишњег плана обуке који је усаглашен са идентификованим проблемима у раду (потребама) и стратегијом управљања људским ресурсима. Програми обуке морају бити резултат размене стручних савета, консултација са организационим јединицама у идентификацији проблема у раду и неопходних знања за њихово решавање.

Битан сегмент за унапређење система је и успостављање електронског, даљинског система за учење, којим би опште тематске целине биле доступне свим полицијским службеницима појединачно, и то у времену када њима одговара. Ти модули су корисни за службенике различитих нивоа: нова законска решења; заштита основних права и слобода; примена средстава принуде; лидерство; мотивација; комуникација, вештине посредовања, итд. Поред тога, на овакав начин се може организовати и полагање пријемног теста за виши ниво специјализације. Примена овог начина едукације помаже успостављању и промоцији културе учења, као основе за повећање квалитета и ефикасности рада.

Без квалитетне, континуиране обуке и развоја кадрова не могу се пратити законске промене, увођење нових техника у рад полиције, као и промене самог окружења у којем полиција ради и које често захтева преиспитивање постојеће, као и увођење нове филозофије приступа у рад полиције.

У крајњој линији, наведени приступ утиче на формирање сета моралних норми и принципа који одређују шта је полиција и на који начин она обавља своју делатност, нарочито на однос према слободама и правима грађана (Macvean and Cox, 2012: 16).

На значај развоја стручних компетенција указује и стварање система за управљање знањем у различитим организацијама, укључујући и полицију. Као пример, Хаусел и Бел наводе систем управљања знањем у складу са моделом (*The knowledge management maturity* – КММ) (Housel and Bell, 2001: 136). Европол има Центар за унапређење управљања знањем (*Knowledge Management Centre* - КМС).

ПРАЋЕЊЕ И УПРАВЉАЊЕ КАРИЈЕРОМ ПОЛИЦИЈСКИХ СЛУЖБЕНИКА

Успех организације зависи од квалитета руководиоца, менаџера који су на челу организације. Руководиоци су одговорни за организацију и усмеравање активности у обављању послова из надлежности организације. С обзиром на значај послова које обављају, руководиоци треба да буду изабрани транспарентно и у складу са објективно дефинисаним критеријумима. Нису ретке ситуације да су способни полицијски службеници често на нижим радним местима од оних које заслужују. Насупрот тога, нису ни ретке ситуације да се на високим позицијама налазе и они чије компетенције су испод потребних стандарда. Наведене чињенице указују да не постоји уређен каријерни систем, да је управљање људским потенцијалима лоше.

Имплементација савременог система за праћење и управљање стручним потенцијалима полицијских службеника је нужност. Руководиоци изабрани искључиво на основу критеријума способности, показаних резултата и етичких карактеристика су основа за унапређење рада.

Постоје различити модели управљања каријером. Најчешћи критеријуми за постављање на више радно место су: дужина радног стажа (искуство), оцена резултата рада и поседовање сертификата о траженом нивоу специјализације. Прва дилема која

се намеће је да ли они представљају три одвојена, самостална критеријума која се алтернативно примењују или је у циљу објективности боље да се кумулативно користе у изградњи стандарда новог, савременог каријерног система?

Стаж и искуство су до скоро били главни фактор за напредовање у каријери. Примена овог критеријума указује на изостанак објективног и ефикасног управљања људским ресурсима. Дужина радног стажа не треба да буде главни критеријум, што не значи да га треба потпуно избацити.

Од почетка овог века модели управљања каријером се све више **заснивају на учинку**. Данас је већина јавних служби у ЕУ увела овај систем. Резултати су најобјективнији начин да се дефинише место сваког полицијског службеника у организацији, као и да сваки полицијски службеник на њиховим основама гради своја очекивања повезана са напредовањем. Да би овај систем био опште прихваћен, неопходно је дефинисати и полицијске службенике упознати са јасним стандардима и објективним критеријумима за вредновање њиховог рада. Тачније, створити услове да резултати рада буду јасни, објективни и свима видљиви. На такав начин полицијски службеници се мотивишу да активно, не само планирају, већ и учествују у развоју сопствене каријере. Наравно, додатни сегмент стандарда и критеријума се користи за постављање на руководећа радна места, нарочито када је у питању виши ниво. Тада се као критеријуми користе и резултати пртходне организације којом је руководио кандидат. Државе чланице ЕУ уводе систем обрачуна плата на основу резултата, нарочито за више руководиоце. Усмереност на управљање, засновано на учинку, показују да је за ниво лидера, поред објективности, веома значајна способност комуникације и могућност да се обезбеди повратна информација од колега, која ће се често састојати у конструктивним предлозима како би могао да се унапреди рад организационе јединице.

Трећи стандард који треба имати у виду је завршетак одређеног специјалистичког курса. Квалитетно осмишљена и актом о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места, као услов за конкретно радно место, одређена специјализација представља основу за квалитетан и ефикасан рад. Креирање и вредновање неопходних компетентности као услова за свако радно место је мотив за сваког полицијског службеника који је посвећен својој професији. Једна од мера за заштиту професионалног интегритета јесте увођење обавезних програма обуке и специјализације које сваки полицијски службеник мора да прође пре постављања и унапређења. Дефинисање објективних и прецизних критеријума и стандарда за напредовање представља меру заштите полицијске организације од политизације. Обука, семинар - једна је врста гарант стручности и претпоставка да ће организациона јединица успешно функционисати.

Менаџери на свим нивоима треба да редовно раде на унапређењу својих менаџерских способности. Развој менаџмента и доследно поштовање стандарда вредновања рада ће допринети већем степену мотивације полицијских службеника. Како је један од послова менаџера оцена својих радника, тако би и менаџери требало да буду предмет оцењивања од стране подређених.

Дефинисање модерног система управљања људским ресурсима, у чијој основи је резултат и компетентност, доприноси развоју веће посвећености полицијских службеника успеху својих организационих јединица. Посвећен полицијски службеник показује боље резултате, он је мотивисан да унапређује сопствени, а самим тим и рад целокупне организације. Проблем постоји када неки полицијски службеник професију идентификује са собом, уместо да себе идентификује са професијом. Лојалност полицијској професији се унапређује објективним вредновањем резултата полицијских службеника. Већи степен лојалности и број лојалних чланова једне организације разликује успешне од мање успешних организација. Управо се на наведеним елементима и остварује функција управљања људским ресурсима. Програми усмерени на лични развој државних службеника или лидерски програми у државама чланицама ЕУ чине основу стратегија управљања људским ресурсима. У последњих неколико година, многе владе су развој лидерства позиционирале као високи приоритет.

У циљу стварања услова да квалитетни полицијски службеници са резултатима, тј. највише квалификовани кандидати буду унапређени, предлаже се увођење *Balanced Scorecard System* (BSS).

СИСТЕМ УПРАВЉАЊА ПЕРФОРМАНСАМА ПОЛИЦИЈСКИХ СЛУЖБЕНИКА

Управљање перформансама је елемент управљања људским ресурсима и кључна компонента организационог стратешког планирања. Унапређење рада полиције немогуће је без мерења, процене и праћења резултата, успостављања јасних критеријума за оцену одговорности, како појединачне, тако и тимске, организационе.

Приоритети сваке полиције су смањење криминалитета превентивним активношћима; ефикасне истраге и привођење учинилаца лицу правде; промовисање јавне безбедности и смањење асоцијалног понашања. Грађани од полиције очекују сигурно окружење, правичност и једнакост. Испуњавање наведених задатака је основа на којој се гради поверење грађана у полицију

Вредновање резултата рада је важан сегмент за управљање људским ресурсима. Када је у питању мерење учинка, треба разликовати мерење учинка организационе јединице, које представља основу за оцену рада руководиоца, и мерење учинка појединца. Применом система управљања перформансама стварају се услови да се послови сваког конкретног радног места повере службенику који има потребан ниво стручности за њихову ефикасну реализацију. На овакав начин стварају се услови да полиција са успехом оствари своју функцију. То није систем који је само карактеристичан за полицију, већ се он користи у свим јавним службама. За Кенедија, управљање учинком (*Performance Management System*) је централни део новог приступа управљању јавним сектором (Kennedy, 2004: 165-166).

Систем управљања перформансама се заснива на мерама, стандардима, наградама и санкцијама које могу утицати на мотивацију свих полицајаца. Награде и санкције су мере чија објективна примена је начин да се направи разлика између полицијских службеника са добрим и лошим резултатима. Континуирано добри резултати треба да воде ка унапређењу, а континуирано лоши треба да буду предмет анализе и организације додатне обуке или предузимања других мера како би се отклонили идентификовани проблеми у раду.

Систем управљања перформансама у Великој Британији је доживео неколико промена. Први пут показатељи за вредновање полицијског рада под називом „Best Value“ публиковани су 1999. године (Home Office, 2009). Од 2005. до 2008. био је у употреби „Police Performance Assessment Framework“ (PPAF) (Home Office, 2007), који је замењен „Assessments of Policing and Community Safety“ (APACS). Последње измене су се десиле 2012. године. Предмет ове анализе био је како да се у условима, када се буџет полиције смањује, повећају ефикасност и ефикасност. Истим проблемом су се бавиле и Уједињене нације, које су идентификовале два кључна питања - како у условима економске кризе побољшати ефикасност јавних служби и посебно како се већим степеном децентрализације може побољшати квалитет услуга на локалном нивоу (Уједињене нације, 2010: 12).

Суштина овог система се заснива на установљавању објективних индикатора за мерење учинка. Шајн указује да је, пре него што се индикатори учинка почну примењивати, неопходно узети у обзир структуру сваке димензије учинка, тренутну ситуацију, пројектоване циљеве и начине на који се најефикасније могу остварити (Shane, 2010: 15-16).

У Извештају о пружању услуга и перформансама полиције у Квинсленду дефинисан је оквир за управљање који се састоји од шест елемената (*Performance Management Review Framework*): квалитет организационог планирања и избор правца стратешког развоја; управљање ресурсима усмерено на системе и процесе мониторинга људских,

материјалних и финансијских ресурса у циљу остваривања бољих резултата; мерење перформанси и мониторинг усмерен на процес прикупљања и анализе података који су неопходни за управљање перформансама; управљање организацијом, тачније системи и процеси који се користе за управљање организацијом на транспарентан и одговоран начин; евалуација и континуирано побољшање учинка предлагањем мера за побољшање квалитета и управљање перформансама; развој лидерства и изградња приступа да је важан организациони циљ развоја стручних компетенција на свим нивоима (Queensland Government, 2008: 131-155).

Наведени процеси подразумевају да су успостављени конкретни стандарди који их одређују. Пре свега, да је наведени процес јасно дефинисан и усаглашен са позитивним законским процесима, да је развијен систем компетенција за свако радно место, као и начини како се компетенције утврђују и прате, укључујући и могућности унапређења компетенција конкретних полицијских службеника.

У образложењу америчког система управљања људским ресурсима, као циљеви су наведени: побољшање перформанси рада; постављање система плата по заслугама/резултатима рада; јасна пројекција о могућим очекивањима сваког запосленог; доношење одлука о унапређењу; мотивисање запослених; процена радних потенцијала запосленог; идентификација потребних обука; успостављање бољих односа између запослених; помоћ запосленима у остваривању професионалних циљева (саветовање запослених како да повећају степен своје ефикасности); додела послова запосленима који ће их на најефикаснији начин реализовати; доношење одлуке о преносу, делегирању овлашћења; доношење одлуке о отпуштањима; објективније дугорочно планирање; провера процедура запошљавања; и правдање других менаџерских активности (Gillespie, 2006: 60).

Предуслов за унапређење рада полиције је усаглашеност организационих, стратешких циљева са циљевима највећег броја полицијских службеника. Главну улогу у њиховом усаглашавању имају руководиоци, тачније њихова способност да запосленима на релевантан начин представе да су професионални циљеви, циљеви сваког полицијског службеника. На успех у извршавању овог задатка утиче стварни ауторитет руководиоца и ефективност комуникације унутар организације. Полицијски службеници морају јасно разумети стандарде и начин на који њихов рад доприноси укупним резултатима, уз посебну свест о објективности оцене рада и корисности критика и сугестија (Christian and Stefanie, 2010).

ЗАКЉУЧАК

Степен заштите основних права и слобода грађана директно је повезан са степеном изграђености интегритета полицијске професије. Интегритет полицијске професије је одраз степена професионализације, чији најважнији индикатор, поред етичког кодекса је идентификовани тип знања неопходан за обављање полицијских послова, односно тип образовања припадника професије (Djordjevic, Radovic and Vukovic, 2013: 159). Знање, тј. управљање знањем чини основу ефикасности, ефективности и квалитета рада полиције.

Аналогно наведеном, полицијска професија мора да дефинише стандарде којима ће се штитити полицијски интегритет и створити услови за његов развој. Да би се додатно унапредио стручни потенцијал полицијских службеника у Републици Србији неопходно је:

1) да се у складу са трендовима развоја друштва и саме полицијске професије прецизно дефинише радни профил полицијских службеника за свако радно место предвиђено у акту о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места;

2) успоставити нови систем селекције/пријема кандидата, уз поштовање општих елемената профила линија рада у Министарству;

3) дефинисати систем обуке, оспособљавања и усавршавања у складу са пирамидом едукације, поштујући организацију Министарства;

4) установити регистар кадрова;

5) дефинисати систем за праћење и управљање кадровима, укључујући и систем за управљање перформансама и плаћање по учинку, као и осавременити садашњи систем оцењивања;

б) правно регулисати све наведене елементе.

Програми развоја стручних компетенција су основа за квалитетан рад. Побољшањем стручних потенцијала полицијских службеника повећава се ефикасност њихове реакције у свим професионалним ситуацијама. Да би ови ефекти били још бољи, неопходно је прецизно дефинисати и радне профиле полицијских службеника, и у складу са њима дефинисати систем пријема у радни однос. Уколико је знање основа ефикасности, опис стручних компетенција као критеријум за конкретно радно место требало би да буде примаран у селекцији кадрова. То значи да не може свако да ради сваки посао, и да се у акту о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места за свако радно место мора прецизно одредити врста школе која је матична за ту врсту послова. Неприхватљиво је да се у наведеном акту наводе школе различите матичности, укључујући и оне које у својим наставним плановима и програмима не предвиђају ниједан предмет повезан са криминалистичком полицијом. То не значи да је Криминалистичко-полицијска академија једино матична за сва радна места у Министарству. Свакако да су физички, биолошки и хемијски факултет матични за велики број радних места систематизованих у Националном криминалистичко-техничком центру. Наравно, ту су и други факултети који су матични за обављање појединих послова у оквиру Министарства. Међутим, за објективно сагледавање места и значаја њиховог рада у поступка доказивања, неопходно је да ти кандидати заврше основни курс за криминалистичку полицију.

Мера заштите полицијског интегритета је и дефинисање степена специјализације у складу са пирамидом едукације:

1) основни курс криминалистичке полиције за рад у одсецима криминалистичке полиције у ПС;

2) специјалистички курс за рад у специјализованим одсецима (доказивање конкретне врсте кривичних дела) или за обављање других послова у криминалистичкој полицији (на пример, оперативна аналитика); и

3) менаџерски курс за руководиоце организационих јединица криминалистичке полиције.

Наведени стандарди имају смисла само уколико буду имплементирани у акт о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места, којим ће се спречити да неко ко није завршио одређени степен специјализације може бити запослен на радно место које захтева више, специјалистичко знање. Наравно, како смо то већ истакли, то је само један од три кумулативна услова за напредовање (радни стаж, резултати рада).

Овако конципиран систем је део поступка лиценцирања полицијских службеника за рад на појединим врстама послова, што је део процеса унапређења рада великог броја европских полиција. Посебан сегмент представља акредитација наставних планова и програма и установе која ће реализовати наведене едукације. Акредитација наставних планова и програма и установе за едукацију је услов за издавање адекватног сертификата, диплома, који ће као такви бити препознати у образовном систему Републике Србије, и бити доказ квалитета у поступку лиценцирања

На жалост, и поред чињенице да је о стандардизацији и акредитацији као начину професионализације пре пола деценије писао професор Симоновић ми смо и даље на самом почетку (Симоновић, 2009: 236-253).

Поред наведеног, веома важан сегмент за уређење каријерног система, је и објективно вредновање резултата. Унапређење мање компетентних кадрова, са лошијим резултатима за последицу има демотивисање квалитетних и високоефикасних полицијских службеника, као и нарушавање позитивних међуљудских односа, што утиче на ефикасност и квалитет рада организационих јединица полиције. Аналогно томе, сам по себи се намеће закључак да се процес изградње позитивне мотивације и посвећености полицијској професији заснива на правичним одлукама у управљању људским ресурсима. Мејер

и Хинрик указују да до несклада између ставова јавних службеника и стварне праксе управљања људским ресурсима у Централној и Источној Европи долази под утицајем политике. Према наведеним ауторима мешање политичара у управљање људским ресурсима има негативан утицај на задовољство и мотивацију државних службеника. Штавише, значајна разлика у зарадама за исте послове у различитим државним институцијама није у складу са европским принципима, који фаворизују концепт једнаке плате за једнак рад, без обзира на локацију у владином апарату (Meyer and Jan, 2011: 17).

Развој и унапређење стручних потенцијала полцијских службеника неће бити могуће без доношења Стратегије развоја и управљања стручним потенцијалима полицијских службеника криминалистичке полиције и Акционог плана за њену имплементацију, као и посебног тела за заштиту полицијског интегритета у чијој надлежности би био надзор над поштовањем стандарда управљања људским ресурсима.

ЛИТЕРАТУРА

- Armstrong, M.(2010). *Essential Human Resource Management Practice: A Guide to Action*. Kogan Page Limited, London.
- Christian, S. & Stefanie, M (2010). Human resource management in Europe : Looking again at the issue of convergence. Paper presented at the 11th International Human Resource Management Conference Birmingham, UK, 9–12 June 2010, Birmingham.
- Djordjevic, Z., Radovic, N. & Vukovic, S. (2013). Police integrity and standards of work profile of crime police investigators. *Thematic proceedings of international significance Archibald Reiss Days*, pp. 159-167.
- European Union (2005). *Human Resources management strategies to support organizational changes*. Survey for the 44th meeting of the Directors general responsible for Public Administration of the EU member states, June 2005, Luxembourg.
- John, G. (2006). Policing Performance Management Systems: Identifying key design elements within a 'New' Public Management context. Edith Cowan University.
- Home Office (2009). *Protecting the Public; Supporting the Police to Succeed*. Home Office. London, UK.
- Home Office (2007). *Police Performance Assessments 2006/07*. Home Office Publications, London, UK.
- Housel, T., & Bell, A. H. (2001). *Measuring and managing knowledge*. McGraw-Hill Irwin, New York.
- Kennedy, G. (2004). Final Report of the Royal Commission into whether there has been corrupt or criminal conduct by any Western Australian police officer. State Law Publisher, Perth.
- Macvean, A. & Cox, C. (2012). Police Education in a University Setting: Emerging Cultures and Attitudes. *Policing: a Journal of Policy and Practice*, 6(1), pp. 16–25.
- Meyer, S. & Jan, H.(2011) The Durability of EU Civil Service Policy in Central and Eastern Europe after Accession. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 24(2), pp. 231-260.
- Meyer, S. & Jan, H. (2011). The Durability of EU Civil Service Policy in Central and Eastern Europe after Accession. *International Journal of Policy Administration and Institutions*, 24(2), pp. 231-260.
- Shane, J.M. (2010). Performance management in police agencies: a conceptual framework. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 33(1), pp. 6-29.
- Симоновић, Б. (2009). Стандардизација и акредитација као један од начина професионализације полиције и криминалистичке службе. *Безбедност*, God. 51(1-2), стр. 236-253.
- United Nations (2010). Challenges to and opportunities for public administration in the context of the financial and economic crisis. Economic and Social Council, E/C.16/2010/2. London.
- Queensland Government (2008). *Report on the Service Delivery and Performance Management Review of the Queensland Police Service*. December 2008, Queensland Government.

HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN THE POLICE WITH A SPECIAL FOCUS ON THE ORGANIZATIONAL UNITS OF LAW ENFORCEMENT POLICE

Summary

Police is the most visible symbol of state authorities and an indicator which can be used for drawing conclusions about the level of democracy in one society. Special requirements which society puts before police and special traits of policing require a high degree of commitment and efficiency of police officers. In order to achieve the stated goal, it is necessary to work on development of vocational and professional potentials of police officers and also construction of the system for objective evaluation of the process of development. Starting from this hypothesis, and adopted view that the level of protection of fundamental rights and freedoms of citizens depends directly on the level of construction of integrity of the police profession, in this work it is presented that the basic framework of the system of human resource management.

This being said, in order to further enhance the professional potential of officers in Serbia it is necessary to: 1) precisely define vocational and work profile of police officers for each working position provided for in the Act on internal organization and job classification in accordance with the trends of the development of society and the law enforcement profession itself; 2) redefine the system of selection / admission of candidates respecting the general elements of the profile of all lines of work in the Ministry; 3) define a system of training, education and development in accordance with the pyramid of education respecting the organization of the Ministry, 4) establish a register of staff, 5) define a system for monitoring and management of human resources, also including a performance management system and performance-related pay, which means to modernize the current assessment system; 6) legally regulate all of these elements.

Implementation of a modern system for monitoring and managing of professional potentials of police officers in the Republic of Serbia is a necessity. Executives should be elected solely on the criterion of knowledge, achieved results with ethical characteristics, as a prerequisite and condition for improving the quality and efficiency of the organizational units of the police.

Starting from the hypothesis that the technical potential is the base of efficiency, in this work a proposal has been presented that in the Act on internal organization and job classification for each position it must be accurately determined what type of school is in question, which is the first option school for the job. In addition, as a special measure to protect the integrity of the police it is highlighted that there is a need for the certain level of specialization as a requirement to work in a specific place: 1. basic course of criminalistic police to work in police crime departments; 2. specialization course to work in specialized departments (for specific offenses) or to perform other tasks in criminal police (for example, operational analytics); and 3. management course for managers of organizational units of criminal police. In this way, licensing is being introduced, which will prevent hiring a person who has not completed a certain degree of specialization needed in order to be employed in a position which requires higher, specialized knowledge. In order for this to be recognized in the educational system of the Republic of Serbia.

СТРУКТУРНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КРИМИНАЛИСТИЧКЕ ПОЛИЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Обрад Стевановић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Једну од кључних области рада Министарства унутрашњих послова Републике Србије чине и послови криминалистичке полиције. За њихово обављање, у организационом саставу Дирекције полиције тог Министарства, образовано је више различитих организационих јединица, националног, регионалног и локалног нивоа. За разлику од релативно високог нивоа научне и стручне истражености функција, послова, облика и метода рада криминалистичке полиције, њена организациона структура се, само спорадично и углавном декларативно, анализира у ретким научним и стручним радовима. Полазећи од тога, рад је резултат истраживања спроведеног са циљем да се идентификују и научно опишу и објасне основне карактеристике савремене организационе структуре криминалистичке полиције у Републици Србији. Резултати тако усмерене упоредне анализе релевантних теоријских и нормативноправних садржаја, потврђују претежну заступљеност специфичне комбинације функционалног и територијално-дивизионалног модела груписања послова и вишелинијског и асиметричног модела делегирања ауторитета у тој организационој структури. Једна од карактеристичних последица таквог организационог дизајна огледа се и у чињеници да криминалистичка полиција, супротно преовлађујућој перцепцији, није формално структурирана тако да чини једну субординацијски уређену организациону целину у оквиру Дирекције полиције, упркос томе што се традиционално назива „линијом рада“.

Кључне речи: *криминалистичка полиција, организациона структура, груписање послова, делегирање ауторитета, линије рада.*

УВОД

Организациона структура (у правој терминологији: „унутрашња организација“ или „унутрашње уређење“) одређује се као формално уређен систем организационих делова, људи (појединаца), материјалних и других ресурса, са њиховим задацима (улогама, наменом), унутрашњим везама и односима успостављеним одговарајућим дизајнирањем структурних параметара поделе рада, груписања послова, делегирања ауторитета и координације (упоредити: Петковић, 2006: 33; Ђуричин, 2005: 85). Она је резултат процеса организовања и најбоље се изражава организационом шемом као упрошћеном сликом распореда организационих делова, њихових улога, веза и међусобних односа у организацији. Квалитетно дизајнираном организационом структуром организације обезбеђују висок ниво сопствених перформанси (стабилност, флексибилност и респонзивност, ефективност и ефикасност), као и својеврсне мостове између сопствене прошлости, садашњости и будућности (више у: Стевановић, 2012: 186 и 2013: 148).

На основу Закона о полицији (Закон, 2005: 20-25 и 129) и одговарајућег прописа Владе (Уредба, 2006/2009), организациону структуру Министарства унутрашњих послова Републике Србије (у даљем тексту: Министарство или МУП) формално је утврдио министар унутрашњих послова (Правилник, 2006/2007/2009/2012).¹ Тако утврђену, савремену организациону структуру Министарства, поред осталих (функционално дизајнираних) основних организационих јединица, чини и Дирекција полиције (у даљем тексту: Дирекција). Њену унутрашњу организациону структуру, поред организа-

1 Савремену организациону структуру Министарства чине следеће основне организационе јединице: 1) Кабинет министра, 2) Секретаријат, 3) Дирекција полиције, 4) Сектор за ванредне ситуације, 5) Сектор финансија, људских ресурса и заједничких послова, 6) Сектор унутрашње контроле полиције, 7) Сектор за аналитику, телекомуникационе и информационе технологије и 8) Служба интерне ревизије (Информатор, 2014).

ционих јединица опште, саобраћајне, граничне, интервентне и полиције за обезбеђења, чине и организационе јединице криминалистичке полиције.

За разлику од Министарства и Дирекције, чије су организационе структуре чешће анализирани у стручним и научним радовима (Цветковић, 2010; Стевановић, 2012, 2013, 2013a), организациона структура криминалистичке полиције била је ређе и спорадично предмет таквих анализа. Поред осталог, и због тога, у научно-стручним радовима и у полицијској пракси постоје одређене несагласности, посебно у погледу одговора на следећа питања: 1) да ли је појам криминалистичке полиције јасно (експлицитно) одређен?, 2) који су теоријски модели груписања послова и делегирања ауторитета доминантно примењени у дизајнирању њене организационе структуре?, и 3) које су последице, добре и лоше стране заступљености тих модела? Полазећи од тога, рад је фокусиран на истраживање формалне организационе структуре криминалистичке полиције у Републици Србији, са циљем да се применом метода анализе садржаја, системске, морфолошке и компаративне анализе релевантних, пре свега теоријских и нормативноправних садржаја, идентификују, опишу и класификују њени основни елементи и њихове специфичне карактеристике.

ПОСЛОВИ КРИМИНАЛИСТИЧКЕ ПОЛИЦИЈЕ И КРИМИНАЛИСТИЧКА ПОЛИЦИЈА

Послови државне управе за чије је обављање образовано Министарство (традиционално: унутрашњи послови), утврђени су Законом о министарствима (чл. 11). Као претежни део тих послова, Законом о полицији су утврђени полицијски послови (чл. 10), за чије обављање је образована Дирекција (чл. 1). На тај начин, Законом о министарствима је утврђена надлежност Министарства за обављање унутрашњих послова, док је Законом о полицији утврђена надлежност Дирекције за обављање полицијских послова. Међутим, тим законима, као кључним за утврђивање делокруга и организационе структуре полиције, као ни одговарајућим прописима Владе, нису експлицитно утврђени појмови опште, криминалистичке, саобраћајне, граничне, интервентне и полиције за обезбеђења. Њима су утврђени, само појам полиције, начелни називи и надлежност основних организационих јединица Дирекције (Закон, 2005: 1 и 20-25; Уредба, 2006/2009: 1-8). Следствено томе, појам криминалистичке полиција и изведени појмови (управе, службе, одељења или одсеци криминалистичке полиције), нису експлицитно утврђени законом, па ни одговарајућом уредбом Владе.

Имплицитно, појам криминалистичке полиције у функционалном смислу, односно појам послова криминалистичке полиције који се традиционално називају и пословима спречавања и сузбијања криминала, може се одредити посредством појмова унутрашњих и полицијских послова. Тако одређене, послове криминалистичке полиције чине (унутрашњи) „послови државне управе који се односе на спречавање и откривање кривичних дела, на проналажење и хватање учинилаца кривичних дела и на њихово привођење надлежним органима“ (Закон, 2014: 11), односно (полицијски) „послови спречавања, откривања и расветљавања кривичних дела, други видови борбе против криминала и отклањање његових организованих и других облика, као и откривање и хватање извршилаца кривичних дела и других лица за којима се трага и њихово привођење надлежним органима“ (Закон, 2005: 10, ст. 1, тач. 3 и 4). На тај начин, послови криминалистичке полиције (криминалистичка полиција у функционалном смислу) се уопштено одређују као део, законом утврђених (унутрашњих) послова државне управе из надлежности Министарства, односно као део, законом утврђених полицијских послова из надлежности Дирекције полиције.

С друге стране, појам криминалистичке полиције у структурном смислу, може се одредити, такође имплицитно, посредством организационих јединица Дирекције образованих правилником (Правилник, 2005/2006/2007/2009/2012) као подзаконским актом који, у складу са Законом о полицији (Закон, 2005: 20-25) и одговарајућом уред-

бом Владе (Уредба: 1-8), доноси министар.² Тако одређену криминалистичку полицију у структурном смислу, чини скуп организационих јединица Дирекције чији претежни делокруг (управе, службе, одељења, одсеци криминалистичке полиције) или део делокруга (подручне полицијске управе, полицијске станице) чине послови криминалистичке полиције. На тај начин организована, криминалистичка полиција чини интегрални део Дирекције на чији се рад, статусна питања, права и дужности запослених, примењују општи прописи и правила утврђена за све организационе јединице Дирекције и за све полицијске службенике у Републици.

ГРУПИСАЊЕ ПОСЛОВА КРИМИНАЛИСТИЧКЕ ПОЛИЦИЈЕ

Од бројних критеријума хоризонталне диференцијације организационих делова, често се као најзначајнији узима критеријум доминантно примењеног модела груписања послова (депарментализације), као једног од четири основна структурна параметра. Поређењем теоријских модела организационе структуре заснованих на том критеријуму са називима и делокругом основних организационих јединица Министарства и Дирекције, потврђују се претходна истраживања према којима је у њиховом дизајнирању примењен сложен модел организационе структуре који укључује скоро све теоријски познате моделе груписања послова (функционални, дивизионални, хибридни, пројектни и матрични) (више о томе у: Минтзберг, 1979: 152-153; Ђуричин, 2006: 85-90; Стевановић, 2012: 151-162 и 2013: 158-159). Према тим истраживањима, у оквиру сложене структуре Министарства, доминира специфична комбинација организационих јединица дизајнираних применом функционалног и дивизионално-територијалног модела, која се у теорији организације назива хибридним моделом груписања послова (Стевановић, 2013а: 97; Више о томе у: Субошић, 2013: 83-104). Резултат примене тог модела јасно је препознатљив на сваком од три структурна нивоа Дирекције (Правилник, 2005/2006/2007/2009/2012; Информатор, 2014) – слика 1.

На нивоу Дирекције, послови криминалистичке полиције претежно су груписани: 1) у Управу криминалистичке полиције (УКП) у седишту Дирекције³ и 2) у сваку од подручних полицијских управа (ППУ).⁴ При томе, УКП⁵ је дизајнирана применом функционалног модела, за обављање послова криминалистичке полиције на територији Републике као целине, док су ППУ дизајниране применом дивизионално-територијалног (територијалног) модела, за обављање свих полицијских послова, укључујући и послове криминалистичке полиције, на подручјима своје надлежности.

2 Изузетно од тога, и упркос статусу унутрашње организационе јединице Управе криминалистичке полиције образоване правилником министра, Служба за сузбијање организованог криминала, образована је Законом (Видети: Закон, 2002/2003/2004/2005/2009/2011/2013: 10);

3 Поред УКП, у истом статусу, у седишту Дирекције образоване су и следеће организационе јединице: Управа полиције, Управа саобраћајне полиције, Управа за обезбеђење одређених личности и објеката, Управа граничне полиције, Управа за управне послове, Управа за међународну оперативну полицијску сарадњу; Оперативни центар, Јединица за заштиту, Жандармерија, Специјална антитерористичка јединица, Противтерористичка јединица, Хеликоптерска јединица, Преговарачки тим и Координациона управа за Косово и Метохију (Информатор, 2014).

4 У саставу Дирекције, поред ПУ за Град Београд и Координационе управе за Косово и Метохију, начелно за по један административни округ, образовано је и 26 ППУ, и то са седиштем у: Бору, Ваљево, Врању, Зајечару, Зрењанину, Јагодини, Кикинди, Крагујевцу, Краљеву, Крушевцу, Лесковцу, Нишу, Новом Пазару, Новом Саду, Панчеву, Пироту, Пожаревцу, Пријеполу, Прокупљу, Смедереву, Сомбору, Сремској Митровици, Суботици, Ужицу, Чачку и Шапцу (Информатор, 2014).

5 У саставу УКП, образоване су следеће организационе јединице: 1) Одељење за оперативну аналитику, Одељење за праћење и истраживање појава тероризма, Одсек за контраобавештајне послове, Одељење за опсервацију и документовање, Група за послове криминалистичке психологије и полиграфска испитивања, Служба за сузбијање организованог криминала, Служба за сузбијање криминала, Служба за откривање ратних злочина, Служба за специјалне истражне методе, Служба за криминалистичко-обавештајне послове и прикривене иследнике и Национални криминалистичко-технички центар (Информатор, 2014).

По истом принципу, на нивоу Полицијске управе за град Београд (ПУ за БГ), послови криминалистичке полиције груписани су претежно: 1) у УКУП у седишту ПУ⁶, и 2) у полицијске станице (ПС) у општинама, док су, на нивоу остлих ППУ, ти послови претежно груписани: 1) у одељења криминалистичке полиције (ОКП) у седишту ППУ⁷ и 2) у ПС у општинама ван седишта ППУ. При томе, УКУП са одељењима у свом саставу, односно ОКП, дизајнирани су применом функционалног модела, за обављање послова криминалистичке полиције на територији ППУ, док су ПС дизајниране применом територијалног модела, за обављање свих полицијских послова, укључујући и послове криминалистичке полиције, на подручјима општина за које су образоване.

На нивоу ПС у општинама ван седишта ППУ послови криминалистичке полиције груписани су претежно: 1) у одсеке или групе за сузбијање криминалитета (ОЗСК, ГЗСК) и 2) у безбедносне секторе у саставу полицијских испостава (ПИ), односно ПС. Одсеци и групе су дизајнирани применом функционалног модела за обављање послова криминалистичке полиције на територији општине, а безбедносни сектори применом територијално-дивизионалног модела, за обављање свих полицијских послова, укључујући и послове криминалистичке полиције које на територији безбедносних сектора обављају полицијски службеници опште надлежности.

Тако структуриране организационе јединице Дирекције не чине, међутим, целину организационих јединица Министарства образованих за обављање послова криминалистичке полиције. Као изузетак од правила, организационим јединицама криминалистичке полиције (у ширем смислу) припадају и друге организационе јединице Министарства и Дирекције чији делокруг, у већој или мањој мери, чине послови криминалистичке полиције. Тој категорији организационих јединица, пре свих, припадају и: 1) Управа граничне полиције (УГП) у седишту Дирекције, са Одељењем за сузбијање прекограничног криминала и криминалистичко-обавештајне послове – у њеном седишту и групама за криминалистичко-обавештајне послове и одсецима за сузбијање прекограничног криминала, илегалних миграција и трговине људима – у њеним регионалним центрима (РЦГП);⁸ и 2) Управа полиције (опште надлежности) у седишту ПУ за Град Београд са ОЗСК у саставу њених полицијских испостава за безбедност на железници (ПИЖ) и полицијских испостава за безбедност на рекама (ПИР); али и 3) Управа за међународну оперативну полицијску сарадњу, Јединица за заштиту, Противтерористичка јединица или Преговарачки тим, па чак и Сектор унутрашње контроле полиције, који структурно не припада Дирекцији.

ХОРИЗОНТАЛНА ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА ОРГАНИЗАЦИОНИХ ЈЕДИНИЦА КРИМИНАЛИСТИЧКЕ ПОЛИЦИЈЕ

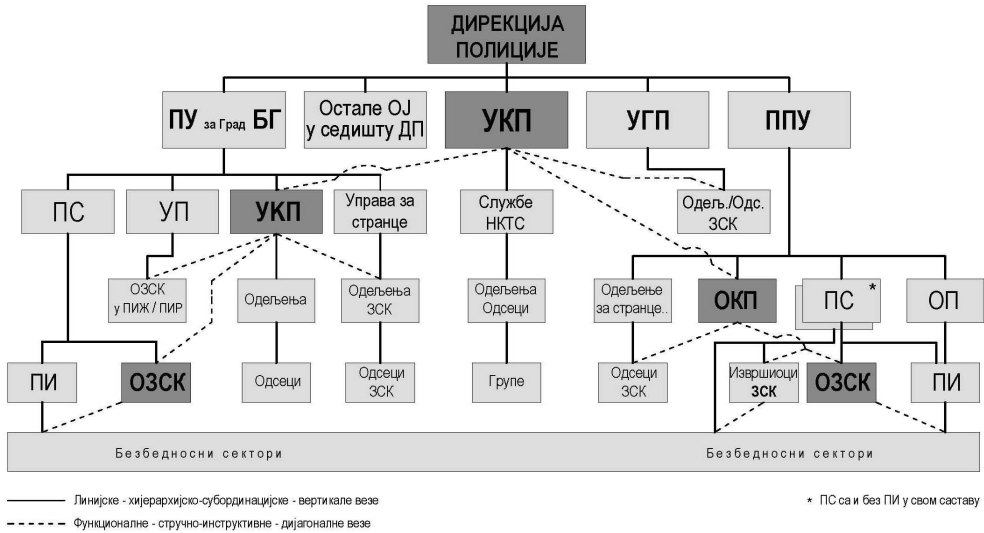
Полазећи од претходно објашњене доминантне примене хибридног модела груписања послова, јасно је да се организационе јединице Дирекције, образоване ради извршавања послова криминалистичке полиције, суштински могу сврстати у две основне категорије.

6 У саставу те Управе, у статусу њених ужих организационих јединица, образовано је: 1) Одељење за сузбијање привредног криминалитета, Одељење за сузбијање имовинских деликата, Одељење за сузбијање крвних и сексуалних деликата, Одељење за сузбијање наркоманије, Одељење за истраживање експлозија, пожара и хаварија, Одељење за сузбијање малолетничке деликвенције, Одељење за потраге, Одељење за увиђајно-оперативне послове, Одељење за опсервацију и документовање, Одељење за криминалистичку технику, Одељење за криминалистичко-оперативну аналитику и Одељење оперативне технике (Информатор, 2014).

7 ОКП у свом саставу имају: Одсек за сузбијање привредног криминалитета, Одсек за сузбијање општер криминалитета и Одсек за криминалистичку и противдиверзиону технику. ППУ у Врању, Краљеву, Нишу, Новом Саду, Суботици, С. Митровици и Ужицу у свом саставу имају и: Одсек за експлоатацију и презентацију?, а у ПУ у Краљеву, Нишу и Новом Саду и Одсек за опсервацију (Информатор, 2014).

8 По истом принципу, у саставу Управе за странце (УЗС) ППУ за град Београд, образовано је и Одељење за сузбијање илегалних миграција и трговине људима, са одговарајућим одсецима у свом саставу. Аналогно томе, делокруг Одељења за странце, сузбијање илегалних миграција и трговине људима у осталим ППУ (ОЗС), сагласно свом називу, чине и одговарајући послови криминалистичке полиције за чије обављање су образовани одговарајући одсеци или систематизована одговарајућа радна места.

Првој припадају организационе јединице дизајниране применом функционалног модела (УКП, ОКП, ОЗСК, ГЗСК), а другој организационе јединице дизајниране применом територијалног модела груписања послова (ППУ, ПС, безбедносни сектори). Првонаведене се, са пословима из свог делокруга, условно могу назвати криминалистичком полицијом у ужем смислу, док се другонаведене, са пословима из свог делокруга, могу назвати криминалистичком полицијом у ширем смислу. Прве припадају организационим јединицама посебне (једнофункционалне) надлежности, а друге организационим јединицама полиције опште надлежности. Сагласно теоријским изворима, тако диференциране организационе јединице, на сваком од организационих нивоа посебно, карактеришу обрнуто сразмерна обележја у погледу ширине стварне и месне надлежности и врсте њихових организационих улога.

Слика 1: Начелна организациона структура криминалистичке полиције у Републици Србији

Организационе јединице у оквиру којих су послови криминалистичке полиције груписани применом функционалног модела (УКП, ОКП, ОЗСК, ГЗСК), у основи, карактерише мањи обухват делокруга (ужа стварна надлежност) и већи територијални обухват (шира месна надлежност). С друге стране, основне карактеристике организационих јединица у оквиру којих су послови криминалистичке полиције груписани применом територијалног модела груписања послова (ППУ, ПС, безбедносни сектори), у основи карактерише већи обухват делокруга (шира стварна надлежност) и мањи територијални обухват (ужа месна надлежност). Конкретније, прве су образоване за претежно обављање послова криминалистичке полиције, начелно на широј територији, а друге за обављање свих полицијских послова, укључујући и послове криминалистичке полиције, начелно на ужој територији.

Према теоријским изворима, улога првих је претежно стручна и оне су чешће одговорне за то да стручно помажу руководиоцима вишег нивоа у доношењу и руководиоцима истог или нижег нивоа у спровођењу одлука, док је улога других претежно пословна и оне су чешће одговорне за непосредно обављање законом утврђених полицијских послова на територији за коју су образоване (Стевановић, 2013а: 99-101). И поред тога што улога УКП (као и улога других управа) у седишту Дирекције, у односу на ППУ и организационе јединице криминалистичке полиције у њиховом саставу, није одлучи-

вачка и наредбодавна, већ помоћно-стручна, она је изузетно значајна, пре свега због тога што је суштински развојна, унапређујућа, усмеравајућа, координирајућа, контролна и саветодавна. Уз ту, помоћно-стручну улогу, УКП у седишту Дирекције у значајном обиму учествује и у непосредном обављању законом утврђених полицијских послова из свог делокруга, што иначе није теоријска карактеристика примене хибридног модела груписања послова.⁹

Осим према заступљеним моделима груписања послова, организационе јединице Дирекције могу се диференцирати и према више других специфичних критеријума хоризонталне диференцијације, као што су: 1) територијални обухват делокруга и одговорности, 2) ширина стварне надлежности и намене, 3) тип организационе структуре, 4) ниво сталности функционисања и 5) статус припадника (више о томе у: Стевановић, 2013: 162-165 и 2013а: 99).

Према критеријуму територијалног обухвата делокруга и одговорности, организациону структуру Дирекције чине унутрашње и уже организационе јединице: 1) националног – државног – републичког обухвата (Дирекција и организационе јединице, укључујући и УКП, у седишту Дирекције); 2) регионалног – окружног – градског обухвата (ППУ и организационе јединице, укључујући и УКП, односно ОКП, у седишту ППУ); 3) локалног – општинског обухвата (ПС и организационе јединице, укључујући и одсеке криминалистичке полиције у саставу ПС); и 4) специфичног – објектног обухвата (гранчне полицијске испоставе – ГПИ, полицијске испоставе за безбедност на рекама – ПИР или за безбедност на железници – ПИЖ, укључујући и ОЗСК у њиховом саставу). Прве су образоване за територију Републике у целини, друге за подручје више општина (које, уз мање изузетке, припадају једном административном округу), треће за територију једне општине, а четврте за просторе или објекте који су ужи од територије једне општине, или обухватају делове територије две или више општина, али не и њихову целину (*ibid.*).

Као што је већ речено, према критеријуму ширине стварне надлежности и намене (кључних области рада, полицијских функција или послова који се обављају са истим циљем), организационе јединице криминалистичке полиције (у ужем смислу) припадају јединицама посебне (једнофункционалне) надлежности. Према типу организационе структуре (формалном називу), сталности функционисања и статусу преовлађујућег броја припадника, организационе јединице криминалистичке полиције (у ужем смислу) припадају категорији организационих јединица управног типа (управе, службе, одељења, одсеци), сталног и неуниформисаног састава полиције (*ibid.*).

ВЕРТИКАЛНА ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА ОРГАНИЗАЦИОНИХ ЈЕДИНИЦА КРИМИНАЛИСТИЧКЕ ПОЛИЦИЈЕ

Основни критеријум диференцијације организационих јединица по вертикалној димензији организационе структуре, у свим организацијама, су организациони нивои, односно хијерархијска позиција на којој се организациона јединица налази. Према том критеријуму, свака организациона јединица се може истовремено посматрати као систем (састављен од ужих организационих делова – подсистема), као подсистем (део већег система – надсистема) и као надсистем (у односу на подсистеме у свом саставу). И поред тога што их у пракси може бити више, општа теорија система познаје три основна организациона нивоа, и то: стратегијски (генерални, главни), координирајући (средњи) и оперативни (тактички) ниво (Стевановић, 2013а: 96; 2012: 59; 2013: 159).¹⁰

9 Скоро идентичну комбинацију улога на нижим нивоима имају и УКП у ПУ за Град Београд и ОКП у седишту осталих ППУ – с једне стране и ПС у општинама ван седишта ППУ и ПИ у седишту ППУ – с друге стране. Такође и ОЗСК и ГЗСК у ПС и у ПИ за безбедност на железници и за безбедност на реци, имају скоро идентичан однос улога – у односу на безбедносне секторе.

10 Поред тога, у теорији постоје и други, слични али ипак различити, модели класификације организационих нивоа, као што су: 1) организациони, групни и појединачни; 2) макроструктура, мезоструктура и микроструктура; или 3) национални, регионални и локални организациони ниво.

Таква подела организационих нивоа препознатљива је и у „организационој пирамиди“ Дирекције, у којој стратегијски – највиши и најужи ниво, свакако чини њен организациони врх. Непосредно нижи – координирајући – средњи ниво чине унутрашње организационе јединице Дирекције, и то: 1) управе и друге организационе јединице у њеном седишту (укључујући и УКП), 2) ПУ за Град Београд, и 3) остале ППУ. Најнижи и најшири – оперативни организациони ниво Дирекције чине: 1) уже организационе јединице у саставу управа и других организационих јединица у седишту Дирекције (укључујући и службе, одељења и одсеке у саставу УКП) и 2) уже организационе јединице у седишту ППУ (укључујући и УКП у саставу ПУ за град Београд, ОКП у саставу осталих ППУ) и ПС у општинама¹¹ (слика 1).

На тај начин утврђен распоред организационих јединица полиције по организационим нивоима, резултат је примене хибридног модела груписања послова у организационој структури Дирекције. Правни основ за примену тог модела утврђен је Законом о полицији (чл. 20, ст. 3), којим је одговорност руководиоца, за свој рад и за рад организационих јединица којима руководе, успостављена тако да: 1) директору полиције одговарају начелници управа, укључујући и начелника Управе криминалистичке полиције у седишту Дирекције и начелници ППУ; 2) начелнику ПУ за град Београд одговарају начелници управа (укључујући и начелника УКП) и руководиоци осталих организационих јединица у седишту ППУ и начелници ПС у општинама; 3) начелнику ППУ одговарају начелници одељења (укључујући и начелника ОКП) у седишту ППУ и начелници ПС у општинама ван седишта ППУ.

Одговорност руководиоца организационих јединица Дирекције утврђена на тај начин заснована је на принципу једностарешинства, према којем сваки подређени има само једног непосредно надређеног руководиоца. Тиме су, истовремено, законом утврђене формалне вертикалне везе које, у организационом смислу, подразумевају хијерархијско-субординацијске односе (надређености и подређености) између руководиоца организационих јединица Дирекције. Такве везе, начелник УКП у седишту Дирекције, остварује само према директору полиције (узлазна веза) и према службама, одељењима и другим организационим јединицама у свом саставу (силазна веза). На исти начин, начелник УКП у ПУ за град Београд и начелници ОКП у осталим ППУ, остварују вертикалне везе само са начелником ППУ и преко њега са директором полиције (узлазна веза), као и према ужим организационим јединицама или појединим запосленим у свом саставу (силазна веза) (детаљније у: Стевановић, 2013: 161).

То, на пример, значи да су вертикалне – хијерархијске везе (линије делегирања ауторитета и одговорности) између директора полиције и одсека (или група) за сузбијање криминалитета у ПС, успостављене вишелинијски, односно преко начелника ППУ и начелника ПС, али не и преко начелника УКП у седишту Дирекције и начелника УКП, односно ОКП у ППУ. На сличан али ипак различит начин, вертикалне везе између директора полиције и одељења, одсека или група за сузбијање криминалитета у саставу УГП, ПИ за безбедност на железници и ПИ за безбедност на рекама Управе полиције (опште надлежности) у ПУ за Град Београд, такође заобилазе УКП у седишту Дирекције и УКП у седишту ПУ за Град Београд.

На тај начин, упркос томе што су структуриране на сва три организациона нивоа Дирекције, вертикалне (субординацијске, хијерархијске) везе и односи надређености и подређености између УКП у седишту Дирекције и осталих организационих јединица криминалистичке полиције у саставу ППУ (УКП, ОКП, УЗСК, ГЗСК) нису успостављене. Тиме, организационе јединице криминалистичке полиције, у оквиру Дирекције, нису међусобно повезане тако да чине једну субординацијски уређену организациону цели-

¹¹ Конкретније, у тако структурираној савременој организацији Дирекције, истим организационим нивоима припадају: 1) на нивоу Дирекције: УКП у седишту Дирекције и ППУ; 2) на нивоу ПУ за Град Београд: УКП и ПС у општинама; и 3) на нивоу осталих ППУ: ОКП и ПС у општинама ван седишта ППУ. С тим у вези, јасно је да између организационих јединица истог организационог нивоа не могу постојати вертикалне (субординацијске), већ само хоризонталне организационе везе које подразумевају односе сарадње, заједничког рада и садејства као облика координације.

ну, већ само интегралне делове више организационих целина (УКП, ППУ, ПС). Због тога се криминалистичка (као ни саобраћајна или општа) полиција у оквиру Дирекције не може сматрати „линијом рада“ у организационом смислу, упркос томе: 1) што се често али ипак погрешно, назива „линијом рада“, 2) што је Законом о полицији (чл. 20 ст. 4.) предвиђено да се организационе јединице, укључујући и УКП, у седишту Дирекције образују „тако да су по *линијском принципу* радно повезане са одговарајућим организационим јединицама и пословима ППУ и ПС.“¹² и 3) што, према пословима из свог делокруга неспорно чини једну од основних полицијских пословних функција (група сродних послова који се обављају са истим циљем или кључних области рада полиције).¹³

Осим специфично уређених субординацијских односа, примена хибридног модела, сагласно принципу слагања структурних параметара, подразумева и обрнуто сразмерна обележја функционално и територијално диференцираних организационих јединица (криминалистичке) полиције. То се посебно односи на нивое и врсте делегирања ауторитета и одговорности руководиоца наведених организационих јединица. У погледу нивоа делегирања ауторитета, примена хибридног модела подразумева то, да организационе јединице криминалистичке полиције образоване применом функционалног модела (УКП, ОКП), начелно карактерише нижи ниво делегирања ауторитета и одговорности на њихове руководиоце, што за последицу има централизацију одлучивања. Супротно томе, организационе јединице Дирекције образоване применом дивизионално-територијалног модела груписања послова (ППУ, ПС) карактерише виши ниво делегирања ауторитета и одговорности на њихове руководиоце, што за последицу има децентрализацију одлучивања. У погледу врсте ауторитета који поседују у односу на организационе јединице нижег нивоа и подређене руководиоце, руководиоци функционално диференцираних организационих јединица су носиоци претежно функционалног ауторитета, док су руководиоци територијално диференцираних организационих јединица Дирекције носиоци линијског ауторитета. При томе, под појмом функционалног ауторитета подразумева се формални помоћно-стручни, штабски, дијагонални или ауторитет над нечим (а не над неким), док се под појмом линијског ауторитета подразумева хијерархијски, субординацијски, вертикални или формални ауторитет над неким (а не над нечим).

Сагласно томе, начелник УКП у седишту Дирекције, у односу на УКП и ОКП у ППУ и начелници ОКП у односу на ОЗСК у ПС и безбедносне секторе у ПИ (и у ПС без ПИ), поседују само функционални ауторитет, док линијски ауторитет у односу на те организационе јединице, поседују начелници ППУ, начелници ПС и руководиоци безбедносних сектора. Изузетно од тога, начелници УКП, ОКП и одсека КП поседују и линијски ауторитет, али само у односу на унутрашње организационе јединице и извршиоце послова у организационом саставу тих УКП, ОКП и ОЗСК. При томе је важно имати у виду, да односи надређености и подређености произилазе само из линијског, а не из функционалног ауторитета руководиоца.

ПРЕДНОСТИ, СЛАБОСТИ И ПРОБЛЕМИ ПРИМЕНЕ ХИБРИДНОГ ГРУПИСАЊА ПОСЛОВА КРИМИНАЛИСТИЧКЕ ПОЛИЦИЈЕ

Према теоријским основама, примена хибридног модела груписања послова у дизајнирању организационе структуре подразумева и одређене предности, слабости и проблеме. У пракси, предности његове примене се некада недовољно користе, док се слабости и проблеми могу успешно неутралисати одговарајућим менаџерским и другим активностима. Као кључне предности примене хибридног модела груписања послова, у теорији се наводе: 1) стручност функционално диференцираних, и 2) деконцентрација

¹² Тако наведена законска синтагма не може се тумачити тако да подразумева субординацијски (већ стручно усмеравајући) однос између наведених организационих јединица Дирекције.

¹³ За разлику од криминалистичке полиције, гранична полиција је, на пример, уз мале изузетке, структурирана као „линија рада“, тако што је већина послова граничне полиције, па чак и део послова криминалистичке полиције, груписана у организационе јединице те Управе.

и децентрализација одлучивања територијално диференцираних организационих јединица (Стевановић, 2013а: 97). *Стручност* функционално дизајнираних организационих јединица (УКП, ОКП, ОЗСК и ГЗСК), подразумева висок ниво стручних перформанси (знања, искуства и способности) запослених, чиме се гарантује њихов несумњив допринос доношењу добрих одлука (на нивоу Дирекције, ППУ и ПС) и добром спровођењу тако донетих одлука (на одговарајућим нижим нивоима). *Деконцентрација* послова криминалистичке полиције на ниво територијално дизајнираних организационих јединица Дирекције (ППУ, ПС и безбедносни сектори) подразумева да је криминалистичка полиција лако и једнако доступна свим грађанима на сваком делу територије, односно на нивоу сваке од општина, а преко њих и на нивоу свих насеља и месних заједница у Републици, чиме се омогућава да се проблеми решавају у месту њиховог настајања и/или испољавања. *Децентрализација* одлучивања, као трећа предност примене хибридног модела, омогућава да се руководећи врх Дирекције растерети од доношења бројних оперативних и једноставних одлука како би се посветио доношењу кључних стратегијских и сложенијих одлука, да се тиме организационе јединице средњег и оперативног нивоа и запослени у њима мотивишу за постизање бољих резултата, да се развија њихова иницијативност, креативност и иновативност и јачају односи поверења између њих, а тиме и њихова посвећеност послу (детаљније о томе у: Стевановић, 2012: 175-176).

Насупрот предностима, кључне слабости примене хибридног модела огледају се у тежњи руководиоца ка индивидуалистичком понашању, и у тежњи организационих јединица ка хипертрофији и преклапању одговорности у њиховом раду. *Могућности тежње ка индивидуалистичком понашању* начелника УКП и ОКП, шефова ОЗСК и руководиоца ГЗСК – с једне стране и начелника ППУ и ПС и вођа сектора – с друге стране, најозбиљнија је теоријска слабост примене хибридног модела. Индивидуалистичко понашање првих производи непожељан „ефекат функционалних силоса“, док такво понашање других производи непожељан „ефекат феуда“. Први, „ефекат функционалних силоса“, настаје тежњом руководиоца функционално дизајнираних организационих јединица који према суштини хибридног модела поседују претежно функционални – стручни ауторитет, да се у односу на руководиоце територијално диференцираних организационих јединица и на руководиоце исто-функционалних организационих јединица нижег нивоа (ван свог организационог састава), понашају као руководиоци са линијским ауторитетом. То је чест узрок нарушавања принципа једностарешинства, због чињенице да руководиоци територијално диференцираних организационих јединица имају утицај о постојању више руководиоца који имају право да им наређују и чија наређења су дужни да извршавају, а да при томе не знају ко је од њих главни. Други, „ефекат феуда“ настаје тежњом руководиоца територијално дизајнираних организационих јединица који поседују линијски ауторитет ка већој аутономији и самодовољности, што често доводи до смањења могућности директне координације и отежане интеграције деловања тих организационих јединица. Такво индивидуалистичко понашање често је узрок или последица *наглашених разлика у ставовима и могућих сукоба руководиоца* функционално и територијално дизајнираних организационих јединица, најчешће у вези са радним приоритетима, врстом циљева, заслугама за успех и одговорношћу за неуспех у обављању послова криминалистичке полиције.

Други значајан недостатак примене хибридног модела огледа се у *тежњи организационих јединица ка хипертрофији*, а тиме и ка неекономичности њиховог укупног функционисања. Тај недостатак се најчешће манифестује у неоправданом увећавању броја запослених (административног – техничког и стручног особља), пре свега у саставу функционално дизајнираних и централизованих организационих јединица, и у дуплирању особља у саставу функционално и територијално дизајнираних организационих јединица (упоредити: Стевановић, 2013а: 98). Трећи недостатак тог модела огледа се и у *тежњи ка хоризонталном и вертикалном преклапању* (расипању) одговорности организационих јединица и њихових руководиоца у обављању послова из свог делокруга. Тај недостатак се посебно огледа у формалном успостављању одговорности

више организационих јединица и њихових руководилаца истог или различитог нивоа за обављање истих или веома сличних послова на истој или претежно истој територији.¹⁴

Посебан проблем примене хибридног модела груписања послова постоји када се његове теоријске основе недоследно примењују у пракси. Први и чешћи облик испољавања тог проблема постоји када се на руководиоце територијално дизајнираних организационих јединица (ППУ, ПС) не делегира очекиван ниво права на одлучивање, пре свега о радно-правним и другим питањима људских ресурса и о располагању ограниченим буџетским и другим материјалним средствима. Из тог разлога обично изостаје и очекивано виши ниво мотивисаности, креативности, иновативности и флексибилности тих руководилаца, па и њихове посвећености послу, као теоријски значајних *предности* хибридног модела груписања послова. Други облик тог проблема постоји када запослени у функционално дизајнираним организационим јединицама не поседују очекивано висок ниво стручних знања и искуства, због чега територијалним организационим јединицама често недостају њихови добри стручни савети и инструкције (упоредити: Стевановић, 2013а: 97-98).

Неразликовање организационих нивоа као критеријума вертикалне диференцијације и територијалног обухвата делокруга и одговорности организационих јединица, као сличног али ипак различитог критеријума њихове хоризонталне диференцијације, такође је чест проблем примене хибридног модела груписања послова. С тим у вези, за правилно схватање примене тог модела важно је уочити да су, на пример, управе у седишту Дирекције и ППУ, различитог територијалног обухвата али истог организационог нивоа. На тај начин диференциране, управе у седишту Дирекције, укључујући и УКП, иако имају статус организационих јединица националног обухвата, нису надређене ППУ које су у статусу организационих јединица регионалног обухвата. По истој логици, одељења у седишту ППУ и ПС у општинама различитог су територијалног обухвата свог делокруга, али су истог организационог нивоа, због чега између њих није успостављена вертикална веза односно хијерархијски и субординацијски однос надређености и подређености (Стевановић, 2013: 164). То фактички значи да је, за односе надређености и подређености организационих јединица, битан њихов хијерархијски ниво, а не њихов територијални обухват.¹⁵

Историјско-компаративна анализа организационих структура Министарства, као и упоредна анализа актуелног делокруга организационих јединица криминалистичке полиције у саставу Дирекције, јасно индицирају постојање неких од наведених слабости, које заслужују посебно истраживање. Чини се, хипотетички, да су у организационој структури Дирекције посебно уочљиви проблеми вертикалног и хоризонталног преклапања одговорности (између УКП, ОКП, ОЗСК и ГЗСК; између УКП у седишту Дирекције и ППУ; и између ОКП у седишту ППУ и ПС, ОЗСК и безбедносних сектора), као и проблеми несразмерне одговорности, дуплирања особља и мешања линијског и функционалног ауторитета руководилаца у односима са руководиоцима организационих јединица истог или нижег нивоа, чиме се нарушава принцип једностарешинства и субординације у организационој структури Дирекције.

ЗАКЉУЧАК

Синтезом резултата истраживања презентованих у раду, може се закључити да савремену организациону структуру криминалистичке полиције у Републици Србији, карактеришу одређена структурна обележја, према којима је она слична или се разликује од осталих врста полиције у Републици. Прво од тих обележја може се одредити као ек-

14 За илустрацију преклапања одговорности у обављању послова криминалистичке полиције може се навести пример кривичног дела разбојништва извршеног на граничном прелазу од стране непознатог извршиоца. За расветљавање тог дела утврђена је одговорност најмање три организационе јединице Дирекције (ОКП у седишту ППУ, ОЗСК у саставу ПС и ОЗСК у саставу Регионалног одсека УГП).

15 Организационе јединице ширег територијалног обухвата обично јесу, али не морају бити надређене организационим јединицама ужег територијалног обухвата.

сплицитна формално правна неодређеност појма криминалистичке полиције (у функционалном – послови криминалистичке полиције и у структурном смислу – криминалистичка полиција), како на законском тако и на подзаконском – правилничком нивоу. Како су на исти или сличан начин, одређени и појмови опште, саобраћајне, граничне, интервентне и полиције за обезбеђења, експлицитна законска неодређеност тих појмова није њихово специфично, већ њихово заједничко обележје.

Друго структурно обележје криминалистичке полиције чини доминантна заступљеност хибридног модела груписања послова у њеној организационој структури, као специфичне комбинације: 1) функционално дизајнираних (УКП, ОКП, ОЗСК и ГЗСК) и 2) територијално дизајнираних организационих јединица Дирекције (ППУ, ПС и безбедносни сектори). Првонаведене су образоване за претежно обављање послова криминалистичке полиције, начелно на широј територији, а друге за обављање свих полицијских послова, укључујући и послове криминалистичке полиције, начелно на ужој територији. Улога првих је претежно ужестручна, а улога других претежно ширепословна, због чега се прве условно могу назвати криминалистичком полицијом у ужем смислу, а друге криминалистичком полицијом у ширем смислу. Прве карактерише централизиција одлучивања – нижи ниво делегирања ауторитета, а друге децентрализиција – виши ниво делегирања ауторитета.

Треће, посебно значајно обележје криминалистичке полиције чине вишелинијски успостављене вертикалне – хијерархијске везе (линије делегирања ауторитета и одговорности) између директора полиције и руководиоца организационих јединица криминалистичке полиције у ужем смислу (УКП, ОКП, ОЗСК и ГЗСК), због чега те организационе јединице нису формално повезане тако да чине једну организациону и субординацијски уређену целину – „линију рада“. Последица таквог делегирања ауторитета је структурно нејединство организационих јединица криминалистичке полиције у ужем смислу и подељена одговорност за обављање послова из њеног делокруга између више функционално и територијално дизајнираних организационих јединица Дирекције. При томе, руководиоци првих (УКП, ОКП, ОЗСК и ГЗСК) су носиоци претежно функционалног – стручног ауторитета, док су руководиоци других (ППУ, ПС, безбедносни сектори) доминантно носиоци линијског ауторитета.

Широка заступљеност послова криминалистичке полиције у делокругу већине организационих јединица Дирекције, четврто је њено специфично обележје. Поред УКП, ОКП, ОЗСК, ГЗСК чији делокруг доминантно чине ти послови, и делокруг осталих организационих јединица Дирекције, у значајном или мање значајном обиму, поред послова због којих су те организационе јединице примарно основане, такође чине и послови криминалистичке полиције. Њихова значајнија заступљеност, посебно се препознаје у делокругу УГП, Управе за међународну оперативну полицијску сарадњу, Управе полиције у ПУ за град Београд и у делокругу ПИ, односно у раду полиције опште надлежности на безбедносним секторима и у оквиру реализације концепта рада полиције у заједници. Сагласно томе, и делокруг организационих јединица криминалистичке полиције у ужем смислу не чине само послови због којих су оне основане. По принципу дозирањег преклапања и претежне одговорности, њихов делокруг у неопходном обиму чине и остали полицијски послови.

Доследна искоришћеност деконцентрације послова криминалистичке полиције као предност примене хибридног модела којом се обезбеђује лака доступност криминалистичке полиције грађанима до нивоа локалне заједнице и хипотетичко индиковање постојања одређених теоријски утврђених слабости примене тог модела које је неопходно додатно истражити, пето је специфично обележје криминалистичке полиције. При томе, индиковане слабости се посебно односе на: 1) низак ниво децентрализиције одлучивања (пре свега у области управљања људским и материјалним ресурсима), 2) хоризонтално и вертикално преклапање одговорности организационих јединица у обављању послова криминалистичке полиције, 3) неоправдано умножавање стручног и административног особља, и на 4) мешање линијског и функционалног ауторитета ру-

ководилаца у односу на организационе јединица криминалистичке полиције и њихове руководиоце нижег нивоа.

Обележја криминалистичке полиције која су истраживањем идентификована, карактеристична су за савремено стање организационе структуре полиције у РС. Трагање за одговором на питање, да ли је она била најбољи одговор на савремене и будуће безбедносне ризике и изазове и да ли су и у којој мери искоришћене теоријске предности и неутралисане теоријске слабости примене хибридног модела груписања послова у њеном дизајнирању, свакако може бити предмет будућих истраживања. Резултати овог и будућих сличних истраживања могу се користити при дизајнирању будућих организационих структура криминалистичке полиције, примерених условима окружења и концепту рада полиције у локалној заједници.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђуричин, Д. и др. (2005): *Менаџмент и стратегија*. Београд : Економски факултет.
Закон о министарствима. *Службени гласник РС*, бр. 44/2014.
- Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела. *Службени гласник РС*, бр. 42/2002, 27/2003, 39/2003, 67/2003, 29/2004, 58/2004 - др. закон, 45/2005, 61/2005, 72/2009, 72/2011 - др. закон, 101/2011 - др. закон и 32/2013).
- Закон полицији, *Службени гласник РС*, бр. 101/05, 63/09, 92/2011.
- Информатор о раду Министарства унутрашњих послова РС (2014, април). Доступно на: http://www.mup.gov.rs/cms_cir/sadrzaj.nsf/informator.h
- Mintzberg, H. (1979): *Structuring of Organizations*. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice Hall.
- Петковић, М. (2006). *Организација*. Београд : Економски факултет.
- Правилник о унутрашњој организацији (унутрашњем уређењу) и систематизацији радних места у МУП РС, од 13. септембра 2005; 10. маја 2006; 11. априла 2007; 22. јуна 2009; 3. априла 2012; и 23. маја 2012.
- Стевановић О. (2012): *Безбедносни менаџмент*. Београд : Криминалистичко полицијска академија.
- Стевановић, О. (2013): Организациона структура полиције у Републици Србији у последњој деценији ХХ века. *Структура и функционисање полицијске организације 1*, Београд : Криминалистичко-полицијска академија, 2013, стр. 147-170.
- Стевановић, О. (2013а): Организациона структура полиције у Републици Србији на почетку ХХI века. *Структура и функционисање полицијске организације. 2*, Београд : Криминалистичко-полицијска академија, 2013, стр. 87-102.
- Субошић, Д. (2013): *Организација и послови полиције*, Београд : Криминалистичко полицијска академија.
- Уредба о начелима за унутрашње уређење Министарства унутрашњих послова, *Службени гласник РС*, бр. 8/2006, 14/2009.
- Цветковић, Д. (2010): Макроорганизација Министарства унутрашњих послова Републике Србије. *НБП, Vol. 15*, бр. 1 (2010), стр. 177-194.

STRUCTURAL CHARACTERISTICS OF CRIMINAL POLICE IN SERBIA

Summary

One of the key areas of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia and chores criminal police. For their performance, the organizational structure of the Police Directorate of the Ministry formed a number of different organizational units, national, regional and local levels. In contrast to the relatively high level of scientific and technical research of the func-

tions, tasks, forms and methods of criminal police, its organizational structure, only sporadic and mostly declarative, analyzes of rare scientific papers. The paper is based on research conducted in order to identify and scientifically describe and explain the basic features of modern organizational structure of the criminal police in Serbia. Results so focused comparative analysis of relevant theoretical and normative legal content, confirming the overwhelming presence of specific combinations of functional and territorial divisionally model of job and multiple line and the asymmetric model of delegation of authority in the organizational structure. More specifically, a key specific characteristics such structured contemporary Criminal Police Organization in the Republic of Serbia, the research identified and described: 1) an explicit formal legal vagueness of the notion of the criminal police; 2) the predominance of a combination of functionally and territorially differentiated organizational units of the criminal police, with inversely related characteristics in terms of: their actual width and territorial jurisdiction; their organizational role and scope of representation Affairs Criminal Police in their areas; kind of authority delegated to their managers and the level of decentralization of decision-making; 3) structural disunity organizational units criminal police in the strict sense; 4) a broad representation of the criminal police activities within the scope of other organizational units of the Department; and 5) existence of specific strengths and weaknesses of the implementation of the hybrid model in designing the organizational structure of the criminal police in Serbia.

ПОВЕЗАНОСТ ИСПОЉЕНОГ НИВОА СИЛЕ ОДРЕЂЕНИХ МИШИЋНИХ ГРУПА И УСПЕШНОСТИ САВЛАДАВАЊА ПОЛИЦИЈСКОГ ПОЛИГОНА

Горан Вучковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Радивоје Јанковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Мирољуб Благојевић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Узорак од 227 студената Криминалистичко-полицијске академије реализовао је полицијски полигон, а поред полигона измерен је контрактилни мишићи потенцијал (максимална сила од 10 до 100% - F_{\max} , време потребно за реализацију F_{\max} од 10 до 100% - tF_{\max} , градијент прираста силе од 10 до 100% - RFD и брзина укључења мишића од 10 до 90% - Kf) карактеристичних мишићних група (мишићи леђно-слабинске мускулатуре, мишићи опружача ногу и мишићи прегибачи прстију леве и десне шаке). Резултати регресионе анализе (парцијална повезаност) указале су на постојање различитог нивоа значајности посматраних предикторских варијабли у односу на посматрану критеријску варијаблу. Код прегибача прстију десне и леве шаке парцијалну повезаност показале су варијабле везане за испољену силу на нивоу од 40%, 70% и 80% ($\check{S}AKA_{D_{\max 40\% 70\% 80\%}}$) за десну шаку и од 20% ($\check{S}AKA_{L_{\max 20\%}}$) код леве шаке. Везано за време реализације силе парцијална повезаност испољена је на 100% ($\check{S}AKA_{D_{t_{100\%}}}$) код десне шаке и 40% и 80% ($\check{S}AKA_{L_{t_{40\% 80\%}}}$) код леве шаке, док је за градијент прираста силе карактеристично испољавање на нивоу од 80% и 100% ($\check{S}AKA_{D_{RFD_{80\% 100\%}}}$) за десну шаку и на 60% ($\check{S}AKA_{D_{RFD_{60\%}}}$) за леву шаку. Код брзине укључења мишића парцијална повезаност испољена је на нивоу од 50% и 60% ($\check{S}AKA_{D_{Kf_{50\%}}}$ и $\check{S}AKA_{D_{Kf_{50\%}}}$). Код леђно-слабинске мускулатуре парцијалну повезаност са критеријском варијаблом показале су варијабле везане за испољену силу на нивоу од 20% и 60% ($MrVuF_{\max 20\% 60\%}$). Варијабле које су испољиле парцијалну повезаност везано за време реализације силе су на нивоу од 30%, 80% и 100% ($MrVuT_{30\% 80\% 100\%}$), а повезаност је испољена и код варијабли везаних за градијент прираста силе на нивоу од 20%, 50%, 80% и 90% ($MrVuRFD_{20\% 50\% 80\% 90\%}$). Код брзине укључења мишића парцијална повезаност испољена је на нивоу од 20%, 50%, 80% и 90% ($MrVuKf_{20\% 50\% 80\% 90\%}$). За групу варијабли које описују механизме регулације опружача ногу парцијалну повезаност са критеријском варијаблом испољила је варијабла која описује градијент прираста силе на нивоу од 70% ($NOGERFD_{70\%}$), а код брзине укључења мишића на нивоу од 70% ($NOGEKf_{70\%}$).

Кључне речи: полиција, полигон, сила.

УВОД

У припреми студената за извршавање послова и задатака који су непосредно из домена МУП-а, осим усвајања специфичних техничких и тактичких знања, пажња се поклања и физичком оспособљавању. За то се користе, поред опште припремних средстава и метода у оквиру предмета специјално физичко усавршавање (СФО) и ситуације у којима се симулирају специфичне професионалне ситуације у реалним теренским условима. Актуелне потребе и тренд развоја сазнајних процеса СФО, условљавају и све већу потребу мултидисциплинарног приступа у решавању технологије обуке, опште и специјалне физичке припреме, као и техничко-тактичке обучености и припремљености студената.

Поштујући претходно изнете ставове о потреби за едукацијом и увежбавањем будућих полицијских службеника, у смислу специфичних усавршавања, у едукациони процес перманентно се уводе нови програми рада уз истовремено утврђивање утицаја појединих компоненти физичких способности на успешност решавања задатих програма.

На основу искуства и процене могућих ситуација и препрека, хипотетски симулирајући специфичне услове савладавања временско-просторних задатака полицајаца у решавању проблема који владају у интервентним акцијама, конструисан је полицијски полигон који се користи за тренинг, проверу знања и способности неопходних за ефикасно савладавање поменутог хипотетског простора.

Циљ овог рада је да утврди повезаност испољавања силе, одређених мишићних група, на ефикасност савладавања полицијског полигона.

УЗОРАК И МЕТОДЕ

Узорак испитаника

За узорак је изабрано 227 студената Криминалистичко-полицијске академије у Београду, упућених на Теренску обуку. Основни морфолошки показатељи узорка били су: $VT \pm SD = 1.816 \pm 0.0059$ метара; $MT \pm SD = 79.63 \pm 8.42$ килограма; $BMI \pm SD = 24.13 \pm 3.69$ килограма по метру квадратном (kg/m^2).

Узорак варијабли

Узорак предикторских варијабли чиниле су варијабле контрактилних способности мишића опружача леђа, прегибача прстију леве шаке, прегибача прстију десне шаке и опружача ногу. За изабране варијабле је досадашњим истраживањима утврђено да покривају простор од значаја за кретну структуру која доминира у професионалним пословима које обавља полиција (Милошевић 1985; Милошевић *et al.*, 1985, 1988, 1994, 1995; Милошевић и Зулић, 1986; Стојичић, 1994; Вучковић *et al.*, 2000; Copay and Charles, 2001), као и тестови који се у методологији тестирања основних физичких својстава спортиста користе у савременој пракси, а примену су нашли и за потребе полиције (Dopsaj *et al.*, 2000; Dopsaj *et al.*, 2001).

Контрактилне способности мишића

- 1) Вредност силе мишића леђно-слабинске мускулатуре на нивоу од 10%, 20%, 30%,...,90% и 100% ($MrVuF_{max10\%}$, $MrVuF_{max20\%}$, $MrVuF_{max30\%}$,..., $MrVuF_{max90\%}$, $MrVuF_{max100\%}$),
- 2) Време реализације силе мишића леђно-слабинске мускулатуре на нивоу од 10%, 20%, 30%,...,90% и 100% ($MrVut_{10\%}$, $MrVut_{20\%}$, $MrVut_{30\%}$,..., $MrVut_{90\%}$, $MrVut_{100\%}$),
- 3) Вредност градијента прираста силе мишића леђно-слабинске мускулатуре, на нивоу од 10%, 20%, 30,..., 90%, 100% ($MrVuFRFD_{10\%}$, $MrVuFRFD_{max20\%}$, $MrVuFRFD_{30\%}$,..., $MrVuFRFD_{90\%}$, $MrVuFRFD_{100\%}$),
- 4) Вредност брзине укључења мишића леђно-слабинске мускулатуре на нивоу од 10%, 20%, 30%,...,90% ($MrVuKf_{10\%}$, $MrVuKf_{20\%}$, $MrVuKf_{30\%}$,..., $MrVuKf_{90\%}$),
- 5) Вредност силе мишића опружача ногу на нивоу од 10%, 20%, 30%,...,90%, 100% ($NOGEF_{max10\%}$, $NOGEF_{max20\%}$, $NOGEF_{max30\%}$,..., $NOGEF_{max90\%}$, $NOGEF_{max100\%}$),
- 6) Време реализације силе мишића опружача ногу од 10%, 20%, 30%,...,90%, 100% ($NOGEt_{10\%}$, $NOGEt_{20\%}$, $NOGEt_{30\%}$,..., $NOGEt_{90\%}$, $NOGEt_{100\%}$),
- 7) Вредност градијента прираста силе мишића опружача ногу на нивоу од 10%, 20%, 30,..., 90%, 100% ($NOGERFD_{10\%}$, $NOGERFD_{20\%}$, $NOGERFD_{30\%}$,..., $NOGERFD_{90\%}$, $NOGERFD_{100\%}$),

- 8) Вредност брзине укључења мишића опружача ногу на нивоу од 10%, 20%, 30%,..., 90% ($NOGEKf_{10\%}$, $NOGEKf_{20\%}$, $NOGEKf_{30\%}$,..., $NOGEKf_{90\%}$),
- 9) Вредност силе мишића прегибача прстију леве шаке на нивоу од 10%, 20%, 30%,..., 90%, 100% ($\check{S}AKA_{L_{max10\%}}F$, $\check{S}AKA_{L_{max20\%}}F$, $\check{S}AKA_{L_{max30\%}}F$,..., $\check{S}AKA_{L_{max90\%}}F$, $\check{S}AKA_{L_{max100\%}}F$),
- 10) Време реализације силе мишића прегибача прстију леве шаке на нивоу од 10%, 20%, 30%,..., 90%, 100% ($\check{S}AKA_{L_{10\%}}t$, $\check{S}AKA_{L_{20\%}}t$, $\check{S}AKA_{L_{30\%}}t$,..., $\check{S}AKA_{L_{90\%}}t$, $\check{S}AKA_{L_{100\%}}t$),
- 11) Вредност градијента прираста силе мишића прегибача прстију леве шаке на нивоу од 10%, 20%, 30%,..., 90%, 100% ($\check{S}AKA_{L_{RFD_{10\%}}}$, $\check{S}AKA_{L_{RFD_{max20\%}}}$, $\check{S}AKA_{L_{RFD_{30\%}}}$,..., $\check{S}AKA_{L_{RFD_{90\%}}}$, $\check{S}AKA_{L_{RFD_{100\%}}}$),
- 12) Вредност брзине укључења мишића прегибача прстију леве шаке на нивоу од 10%, 20%, 30%,..., 90% ($\check{S}AKA_{L_{Kf_{10\%}}}$, $\check{S}AKA_{L_{Kf_{20\%}}}$, $\check{S}AKA_{L_{Kf_{30\%}}}$,..., $\check{S}AKA_{L_{Kf_{90\%}}}$),
- 13) Вредност силе мишића прегибача прстију десне шаке на нивоу од 10%, 20%, 30%,..., 90%, 100% ($\check{S}AKA_{D_{max10\%}}F$, $\check{S}AKA_{D_{max20\%}}F$, $\check{S}AKA_{D_{max30\%}}F$,..., $\check{S}AKA_{D_{max90\%}}F$, $\check{S}AKA_{D_{max100\%}}F$),
- 14) Време реализације силе мишића прегибача прстију десне шаке на нивоу од 10%, 20%, 30%,..., 90%, 100% ($\check{S}AKA_{D_{10\%}}t$, $\check{S}AKA_{D_{20\%}}t$, $\check{S}AKA_{D_{30\%}}t$,..., $\check{S}AKA_{D_{90\%}}t$, $\check{S}AKA_{D_{100\%}}t$),
- 15) Вредност градијента прираста силе мишића прегибача прстију десне шаке на нивоу од 10%, 20%, 30%,..., 90%, 100% ($\check{S}AKA_{D_{RFD_{10\%}}}$, $\check{S}AKA_{D_{RFD_{max20\%}}}$, $\check{S}AKA_{D_{RFD_{30\%}}}$,..., $\check{S}AKA_{D_{RFD_{90\%}}}$, $\check{S}AKA_{D_{RFD_{100\%}}}$),
- 16) Вредност брзине укључења мишића прегибача прстију десне шаке на нивоу од 10%, 20%, 30%,..., 90% ($\check{S}AKA_{D_{Kf_{10\%}}}$, $\check{S}AKA_{D_{Kf_{20\%}}}$, $\check{S}AKA_{D_{Kf_{30\%}}}$,..., $\check{S}AKA_{D_{Kf_{90\%}}}$),

Узорак критеријумских варијабли

Време потребно да се савлада полицијски полигон.

УСЛОВИ И ТЕХНИКЕ МЕРЕЊА

Поступак мерења контрактилне способности мишића

Контрактилне карактеристике мишићне силе тестираних мишићних група израчунаване су аутоматски, применом сонди повезаних за хардвер уз коришћење апликативних програма (Допсај *et al.*, 2010).

Резултати промене силе у јединици времена за мишићне карактеристике RFD и Kf_{max} ће се израчунавати на основу следећих формула и поступка:

- основно мерно средство је тензиометријска сонда, максималне силе мерења 7500 њутна (N) при опсегу осетљивости од 1,25 N. A/D конверзија промене силе у јединици времена врши се на 100 килохерца, а сви сирови подаци се архивирају у рачунару; подаци се након архивирања аутоматски софтверски обрађују за сваког испитаника понаособ, израчунавајући прираст силе на сваких 10% силе до максимално постигнуте F_{max} ;
- вредност брзине укључења мишића Kf_{max} израчунавана је применом следеће формуле:

$$K_{max} = -(\ln(1 - F_{(t)} / F_{max}) / t_{(F)}), \text{ где је } F_{(t) \text{ ниво}} \text{ од } 1\%, 2\%, 3\%, \dots, 99\% \text{ од } F_{max},$$

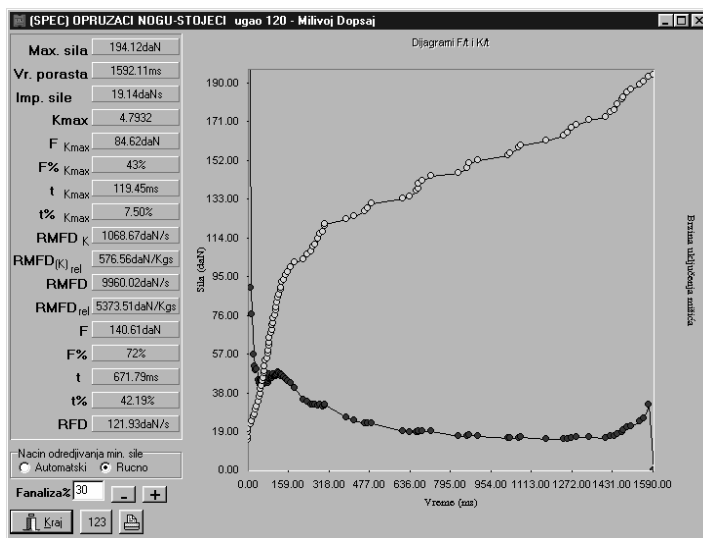
F_{max} је максимална изометријска сила а $t_{(F)}$ време потребно за постизање $F_{(t)}$;

– Прираст силе у јединици времена (RFD) се израчунавао применом следеће формуле:
 $RFD = (F_{max} / tF_{max}) * 1000$, где је F_{max} вредност максималне постигнуте, а tF_{max} време потребно за њено постизање;

На сликама 1, 2, 3, 4 и 5 приказани су тензиометријска сонда са читачем постигнуте силе (слика 1), обрађени резултати мерења, приказани на графички и нумерички начин (слика 2), положај, опрема и процедура мерења максималне силе мишића опружача леђно-слабинске мускулатуре (слика 3), мишића прегибача прстију шаке (слика 4) и мишића опружача ногу (слика 5).

Слика 1: Тензиометријска сонда са дигиталним показивачем силе и конструкцијом за процену силе стиска шаке

Слика 2: Изглед испита са графичким и нумеричким приказом обраде резултата мерења (на примеру „Мртвог вучења“)

Процедура мерења опружача леђно-слабинске мускулатуре

Инструменти

- Платформа са закачком
- Тензиометријске сонде (7500 N)
- Електронски динамометар
- Шипка са куком и ланцем

Задатак

Испитаник стане на платформу, а у рукама му се налази шипка коју качи за платформу, тако да му је ланац између ногу. Након тога заузима положај тела у коме су ноге и руке опружене, а тело у лаганом претклону са грудима избаченим напред, док је у слабинском

делу наглашена лордотична кривина. На знак мериоца испитаник, без савијања колена и ослањања шипке на бутине, врши напрезање леђних мишића у покушају вучења шипке вертикално нагоре (слика 3).

Оцењивање

Резултат се очитава на скали електронског динамометра у њутнима, са тачношћу мерења од 1,25 N.

Слика 3: Процедура, опрема и позиција мерења контрактилних карактеристика мишића леђно-слабинске мускулатуре

Процедура мерења мишића прегибача прстију шаке

Инструменти

- Електронски динамометар
- Тензиометријске сонде (7500 N)
- Држач за шаку са сондом

Слика 4: Процедура, опрема и позиција мерења контрактилних карактеристика мишића прегибача прстију шаке

Оцењивање

Резултат се очитава на скали електронског динамометра у њутнима, са тачношћу мерења од 1,25 N.

Задатак

Испитаник је у стојећем ставу, у руци му се налази држач; на знак мериоца испитаник стиском тежи да што више приближи крајеве држача притом водећи рачуна да нема ослонца на неком делу тела или предмету (слика 4).

Процедура мерења мишића опружача ногу

Инструменти

- Платформа са закачком
- Тензиометријска сонда (7500 N)
- Електронски динамометар
- Шипка са куком и ланцем

Задатак

Испитаник стане на платформу и шипку са ланцем и куком закачи за држач на платформи и заузима позицију тела такву да му се шипка налази испод глутеалног дела тела. Потколеница у односу на натколеницу постављена је под углом од око 130° а руке су максимално опружене. На знак мериоца испитаник максимално снажно опружа ноге, водећи рачуна да руке остану пружене, а труп усправно, не реметећи вертикалну позицију у фронталној и сагиталној равни (слика 5).

Оцењивање

Резултат се очитава на скали електронског динамометра у њутнима, са тачношћу мерења од 1,25 N.

Слика 5: Процедура, опрема и позиција мерења контрактилних карактеристика мишића опружача ногу из стојећег става

*Поступак мерења критеријумске варијабле***Инструменти**

- Службени пиштољ ЦЗ 99 са муницијом
- Опасач са футролом
- Штоперица 1/10 секунди
- Пиштаљка

Задатак

Испитаник стартује из лежећег положаја на стомаку, у футроли се налази пиштољ са оквиrom у коме је 15 метака калибра 9 милиметара. На знак мериоца испитаник устаје и погнутиm трчањем креће се ка првој препреци – вратилу. Након савладавања вратила испитаник ради пад или колут напред, устаје и погнуто трчи до дрвене ограде коју савладава прескоком, а након доскока заузима дијагонални став, вади пиштољ, репетира га и дворучним држањем усмерава га ка првој мети. У моменту доскока испитаника мерилац даје сигнал торњу за подизање прве линије мета, када испитаник отвара ватру. Мете се задржавају 5 секунди. Након падања мете испитаник враћа пиштољ у футролу и наставља погнутиm трчањем до следеће препреке (цев) коју савладава провлачењем. Након устајања долази до лучне пењалице коју савладава из виса наизменичним прехватањем. После саскока претрчава преко пањева где испитаник вади пиштољ из футроле, остаје у паралелном ставу уз благи почучањ и ротирање трупа у правцу руке која не држи оружје тако да цев усмере у правцу мета и тада врше опаљење (инстинктивно пуцање са кука). Мерилац у моменту када испитаник силази са пањева издаје команду торњу за подизање друге линије мета, која се задржава 7 секунди. Након обарања мета испитаник враћа пиштољ у футролу и погнутиm трчањем креће се ка следећој препреци (зид) коју савладава прескоком, ослонцем на обе руке и једну ногу. После доскока трчи до маркера где вади пиштољ из футроле и заузима клечећи став на једном колелу уз дворучно држање оружја. Мерилац у моменту доласка испитаника до маркера издаје наредбу торњу за подизање треће линије и тада испитаник отвара ватру, а мете се задржавају 10 секунди. Након обарања мета испитаник устаје и са оружјем у рукама трчи до следећег маркера, где заузима став лежећи на стомаку уз дворучно држање оружја. Након доласка до маркера, мерилац наређује торњу подизање четврте линије мета, а испитаник отвара ватру. Мете се задржавају 5 секунди. Након обарања мета испитаник празни оружје и враћа га у футролу.

Оцењивање

Мери се време од давања знака за старт до обарања/спуштања мете на четвртој ватреној линији.

МЕТОДЕ ОБРАДЕ РЕЗУЛТАТА

Проблем који је истраживан захтевао је коришћење следећих метода:

- дијалектичка метода (којом је утврђен каузалитет између појединих појава у истраживању),
- експеримент,
- статистичка обрада резултата.

Статистичка обрада података

Статистичка метода је коришћена да би се утврдила величина појава, њихови међусобни односи, остали нумерички и други показатељи.

- Све варијабле су обрађиване применом следећих статистичких софтверских програма:
- SPSS for Windows, release 16.0 – Standard Version (Copyright © SPSS Inc., 2012–2013),
 - STATISTICA for Windows, Release 7.0 (Copyright © StatSoft, Inc., 2007–2013),

– Microsoft® Excel 2003 (Copyright ©2007–2013 Microsoft Corporation).

Од статистичких метода примењене су (Стафановић, 1981; Ђолевић, 1993):

- методе дескриптивне статистичке обраде података, којом су добијене:
 - аритметичка средина (\bar{X}),
 - стандардна девијација (СД),
 - стандардна грешка аритметичке средине ($s\bar{X}$),
 - коефицијент варијације ($\kappa V\%$),
 - минимална и максималне вредност сваке посматране варијабле (Мин, Мах),
 - показатељ степена нагнутости резултата – коефицијент асиметрије (*Skew*),
 - показатељ степена закривљености резултата – коефицијент спљоштености (*Kurt*).
- мултипла регресиона анализа – којом је утврђена количина и статистичка значајност парцијалног утицаја варијабилитета система предикторских варијабли на описивање варијабилитета критеријске варијабле.

Резултати

Резултати варијабли силе на по 10% од максималне мишића леђно-слабинске мускулатуре (табела 1) указују на објективност јер $s\bar{X}$ не прелазе граничну вредност од 30%, док вредности sV означавају изразито хомоген скуп (Перић, 1996). Коефицијент дистрибуције ($K-S$) указује да се дистрибуција свих варијабли разликује од теоретски правилне, вероватно као последица позитивне селекције испитаника, тј. великог броја надпросечно тренираних студената који су купу дистрибуције померили на страну бољих вредности. Варијабла $MrVuF_{\max 20\%}$ нема разлике од теоретски правилне јер је вредности веће од 0,05. Коефицијенти нагнутости и закривљености (*Skew* и *Kurt*) указују да су резултати структурно правилно распоређени.

Резултати варијабли времена реализације силе на по 10% мишића леђно-слабинске мускулатуре (табела 1) указују на објективност јер $s\bar{X}$ не прелазе граничну вредност од 30%. Коефицијент варијације означава просечно хомоген скуп за варијабле $MrVut_{60\%}$, $MrVut_{70\%}$, $MrVut_{80\%}$, $MrVut_{90\%}$ и $MrVut_{100\%}$, код варијабли $MrVut_{20\%}$, $MrVut_{30\%}$, $MrVut_{40\%}$ и $MrVut_{50\%}$ вредности sV означавају нехомоген скуп, док варијабла $MrVut_{10\%}$ има вредност која није поуздана за даљу анализу (Перић, 1996). Коефицијент дистрибуције ($K-S$) указује да се дистрибуција варијабли $MrVut_{10\%}$, $MrVut_{20\%}$, $MrVut_{30\%}$, $MrVut_{40\%}$ и $MrVut_{50\%}$ разликује од теоретски правилне, вероватно због различите морфолошке структуре мишићних влакана (Кукољ *et al.*, 1996). Остале варијабле немају разлике од теоретски правилне, јер су вредности веће од 0,05. Коефицијенти нагнутости и закривљености (*Skew* и *Kurt*) указују да су резултати структурно правилно распоређени; изузетак су варијабле $MrVut_{10\%}$, $MrVut_{20\%}$, $MrVut_{30\%}$, $MrVut_{80\%}$ и $MrVut_{90\%}$, код којих је велики број идентичних резултата који су изазвали изразито шпицаст облик.

Резултати варијабли градијента прираста силе на по 10% мишића леђно-слабинске мускулатуре (табела 1) указују на објективност јер $s\bar{X}$ не прелазе граничну вредност од 30%; изузетак је варијабла $MrVuRFD_{10\%}$ код које је ова вредност изнад граничне вредности sV означавају просечно хомогене скупове и нехомогене скупове изузев варијабле $MrVuRFD_{10\%}$ чија вредност није поуздана за даљу анализу (Перић, 1996). Коефицијент дистрибуције ($K-S$) указује да се дистрибуција свих варијабли разликује од теоретски правилне, вероватно због различите структуре мишићних влакана и брзине просте реакције на унапред одређени сигнал (у овом случају на звук) (Кукољ *et al.*, 1996). Коефицијенти нагнутости и закривљености (*Skew* и *Kurt*) указују да су резултати структурно правилно распоређени, а изузетак су варијабле $MrVuRFD_{50\%}$, $MrVuRFD_{60\%}$, $MrVuRFD_{70\%}$, $MrVuRFD_{80\%}$, $MrVuRFD_{90\%}$ и $MrVuRFD_{100\%}$ код којих је велики број веома идентичних резултата изазвао изразито шпицаст облик.

Табела 1: Основна дескриптивна статистика контрактилних карактеристика мишића леђно-слабинске мускулатуре

	Варијабле	8	SD	Kurt	Skew	min	max	cV	sX	K-S
Максимална сила (daN)	MrVuF _{max10%}	17,38	2,10	0,95	1,13	14,81	24,89	0,12	1,74	.003
	MrVuF _{max20%}	34,36	4,45	0,63	0,86	26,26	49,28	0,13	1,86	.050
	MrVuF _{max30%}	51,49	6,69	0,60	0,85	39,45	73,67	0,13	1,87	.031
	MrVuF _{max40%}	68,62	8,91	0,61	0,86	52,51	98,43	0,13	1,87	.040
	MrVuF _{max50%}	85,72	11,14	0,61	0,86	65,58	122,82	0,13	1,87	.044
	MrVuF _{max60%}	102,89	13,34	0,62	0,86	78,77	147,45	0,13	1,87	.039
	MrVuF _{max70%}	120,00	15,59	0,61	0,86	91,83	171,97	0,13	1,87	.044
	MrVuF _{max80%}	137,12	17,81	0,61	0,86	105,02	196,48	0,13	1,87	.048
	MrVuF _{max90%}	154,25	20,05	0,60	0,86	118,09	221,00	0,13	1,87	.049
	MrVuF _{max100%}	171,30	22,27	0,61	0,86	131,15	245,51	0,13	1,87	.045
Време реализације силе (ms)	MrVut _{10%}	13,72	20,80	10,96	3,07	0,01	133,68	1,52	21,81	.000
	MrVut _{20%}	72,89	59,74	8,00	2,38	11,62	427,85	0,82	11,79	.000
	MrVut _{30%}	122,13	90,16	4,98	1,91	20,12	606,28	0,74	10,62	.000
	MrVut _{40%}	177,65	122,33	2,79	1,50	27,62	724,78	0,69	9,91	.003
	MrVut _{50%}	247,36	157,23	2,01	1,26	35,08	924,95	0,64	9,15	.035
	MrVut _{60%}	345,48	198,38	2,98	1,26	43,50	1360,54	0,57	8,26	.092
	MrVut _{70%}	496,87	265,90	2,14	1,16	53,90	1744,30	0,54	7,70	.063
	MrVut _{80%}	722,37	374,90	4,01	1,40	70,10	2750,15	0,52	7,47	.074
	MrVut _{90%}	1176,41	576,02	4,39	1,53	294,09	4293,43	0,49	7,04	.092
	MrVut _{100%}	2399,63	791,58	0,39	0,47	721,16	5077,39	0,33	4,75	.400
Градјент прираста силе (daN/s)	MrVuRFD _{10%}	200728,94	508403,65	3,69	2,33	162,93	2165000,00	2,53	36,44	.000
	MrVuRFD _{20%}	747,79	497,82	2,41	1,41	75,91	2998,28	0,67	9,58	.002
	MrVuRFD _{30%}	639,36	413,85	3,10	1,49	80,87	2591,45	0,65	9,31	.001
	MrVuRFD _{40%}	582,15	387,32	3,92	1,62	89,61	2518,46	0,67	9,57	.004
	MrVuRFD _{50%}	511,83	350,03	6,15	1,94	96,46	2476,05	0,68	9,84	.001
	MrVuRFD _{60%}	421,85	304,94	12,24	2,81	78,65	2402,99	0,72	10,40	.000
	MrVuRFD _{70%}	328,71	246,04	24,31	4,04	71,62	2255,47	0,75	10,77	.000
	MrVuRFD _{80%}	248,84	176,08	46,06	5,26	51,90	1982,74	0,71	10,18	.000
	MrVuRFD _{90%}	161,00	75,36	1,56	1,15	37,39	453,72	0,47	6,73	.015
	MrVuRFD _{100%}	80,38	32,72	5,21	1,87	28,33	250,85	0,41	5,86	.000
Брзина укључења мишића	MrVuKf _{10%}	2288,18	4398,67	0,52	1,55	0,79	14859,61	1,92	27,66	.000
	MrVuKf _{20%}	5,04	3,55	2,12	1,43	0,52	19,28	0,70	10,14	.001
	MrVuKf _{30%}	4,56	3,06	2,46	1,43	0,59	17,75	0,67	9,67	.007
	MrVuKf _{40%}	4,45	3,05	3,12	1,53	0,70	18,54	0,69	9,87	.005
	MrVuKf _{50%}	4,25	3,02	5,04	1,86	0,75	19,78	0,71	10,24	.000
	MrVuKf _{60%}	3,86	2,93	9,73	2,62	0,67	21,19	0,76	10,92	.000
	MrVuKf _{70%}	3,38	2,65	18,95	3,67	0,69	22,36	0,78	11,26	.000
	MrVuKf _{80%}	2,98	2,16	36,81	4,67	0,59	23,01	0,72	10,40	.000
	MrVuKf _{90%}	2,45	1,22	2,65	1,39	0,54	7,84	0,50	7,17	.001

Резултати варијабли брзина укључења мишића на по 10% мишића леђно-слабинске мускулатуре (табела 1) указују на објективност, јер sX не прелазе граничну вредност од 30%, а вредности cV означавају просечно хомоген скуп за варијаблу MrVuKf_{90%}, док за

остале варијабле ова вредност означава нехомоген скуп, изузев варијабле $MrVuKf_{10\%}$ чија вредност је таква да указује на немогућност даље анализе (Перић, 1996). Коefицијент дистрибуције (K-S) указује да се дистрибуција свих варијабли брзине укључења мишића разликује од теоретски правилне, вероватно због резултата који су изнадпросечни, а разлог је позитивна селекција кандидата. Коefицијенти нагнутости и закривљености (*Skew* и *Kurt*) указују да су резултати структурно правилно распоређени, а изузетак су варијабле $MrVuKf_{70\%}$ и $MrVuKf_{80\%}$ код којих је веома велики број сличних резултата изазвао изразито шпицаст облик.

Резултати варијабли силе на по 10% од максималне мишића прстију леве шаке (табела 6) указују на објективност, јер вредности sX не прелазе граничну вредност од 30%, док вредности sV означавају изразито хомоген скуп (Перић, 1996). Коefицијент дистрибуције (K-S) указује да се дистрибуција свих варијабли разликује од теоретски правилне, вероватно због великог броја изнадпросечних резултата, а што је вероватно последица позитивне селекције студената, тј. великог броја тренираних студената који су купу дистрибуције померили на страну бољих вредности. Коefицијенти нагнутости и закривљености (*Skew* и *Kurt*) указују да су резултати структурно правилно распоређени, а изузетак представљају варијабле $\check{S}AKA_{L\max10\%}$ и $\check{S}AKA_{L\max20\%}$ код којих је велики број веома сличних резултата изазвао изразито шпицаст облик.

Резултати варијабли времена реализације силе на по 10% прстију леве шаке (табела 6) указују на објективност јер sX не прелазе граничну вредност од 30%; изузетак је варијабла $\check{S}AKA_{L10\%}$ чија вредност је таква да указује на даљу необјективност у анализама (Перић, 1996). Коefицијент варијације код свих варијабли означава просечно хомоген или нехомоген скуп, а изузетак су варијабле $\check{S}AKA_{L10\%}$ и $\check{S}AKA_{L20\%}$ чије вредности указују на необјективност ових варијабли. Коefицијент дистрибуције (K-S) указује да се дистрибуција свих варијабли разликује од теоретски правилне, јер су вредности мање од 0,05, вероватно због различите морфолошке структуре мишићних влакана (Кукољ *et al.*, 1996). Коefицијенти нагнутости и спљоштености (*Skew* и *Kurt*) указују да су резултати свих варијабли веома слични, што је довело до изразито шпицастог облика.

Резултати варијабли градијента прираста силе на по 10% мишића прстију леве шаке (табела 2) указују на објективност, јер sX не прелазе граничну вредност од 30%. Коefицијент варијације код свих варијабли означава просечно хомогене и нехомогене скупове; изузетак је варијабла $\check{S}AKA_{LRFD20\%}$ чија је вредност таква да указује на немогућност наставка анализе са овом варијаблом (Перић, 1996). Коefицијент дистрибуције (K-S) указује да се дистрибуција варијабли не разликује од теоретски правилне, јер су вредности веће од 0,05, а изузетак су варијабле $\check{S}AKA_{LRFD10\%}$, $\check{S}AKA_{LRFD20\%}$, $\check{S}AKA_{LRFD30\%}$ и $\check{S}AKA_{LRFD100\%}$ код којих су вредности мање од 0,05, вероватно због различите структуре мишићних влакана и брзине просте реакције на унапред одређени сигнал, у овом случају на звук (Кукољ *et al.*, 1996). Коefицијенти нагнутости и закривљености (*Skew* и *Kurt*) указују да су резултати структурно углавном правилно распоређени, а изузетак су варијабле $\check{S}AKA_{LRFD20\%}$ и $\check{S}AKA_{LRFD100\%}$ код којих је велики број веома сличних резултата изазвао изразито шпицаст облик.

Резултати варијабли брзина укључења мишића на по 10% прстију леве шаке (табела 2) не указују на објективност за варијабле $\check{S}AKA_{LkF20\%}$, $\check{S}AKA_{LkF30\%}$, $\check{S}AKA_{LkF40\%}$ и $\check{S}AKA_{LkF50\%}$, јер вредности sX прелазе граничну вредност од 30%; изузетак су варијабле $\check{S}AKA_{LkF10\%}$, $\check{S}AKA_{LkF60\%}$, $\check{S}AKA_{LkF70\%}$, $\check{S}AKA_{LkF80\%}$ и $\check{S}AKA_{LkF90\%}$ код којих је вредност испод 30%, па су ове варијабле објективне и могу се користити у даљим анализама. Коefицијент варијације код варијабли $\check{S}AKA_{LkF20\%}$, $\check{S}AKA_{LkF30\%}$, $\check{S}AKA_{LkF40\%}$, $\check{S}AKA_{LkF50\%}$ и $\check{S}AKA_{LkF60\%}$ чија је вредност таква да се не могу користити у даљим анализама; остале варијабле имају такве вредности да означавају хомоген, односно просечно хомогене скупове. Коefицијент дистрибуције (K-S) указује да се дистрибуција свих варијабли брзине укључења мишића разликује од теоретски правилне, вероватно због позитивне селекције и позитивног утицаја физичког вежбања на настави, што за последицу има велики број резултата који су груписани око идентичне вредности. Коefицијенти нагнутости и закривљености (*Skew*

и Kurt) указују да су резултати код скоро свих варијабли приближно истих вредности што је изазвало шпицаст облик, уз позитивну нагнутост, тј. позитивну закривљеност ка слабијим резултатима. Изузетак су варијабле $\dot{S}AKA_{L}Kf_{80\%}$ и $\dot{S}AKA_{L}Kf_{90\%}$ које имају структурно правилан распоред у односу на Гаусову криву.

Табела 2: Основна дескриптивна статистика контрактилних карактеристика мишића прегибача прстију леве шаке

	Варијабле	8	SD	Kurt	Skew	min	max	cV	sX	K-S
Максимална сила (daN)	$\dot{S}AKA_{L}F_{max10\%}$	10,26	1,98	58,36	6,89	9,21	30,36	0,19	2,77	.000
	$\dot{S}AKA_{L}F_{max20\%}$	12,27	2,27	19,76	3,22	9,58	30,36	0,18	2,67	.001
	$\dot{S}AKA_{L}F_{max30\%}$	18,00	2,71	2,45	1,16	12,07	30,36	0,15	2,17	.040
	$\dot{S}AKA_{L}F_{max40\%}$	23,86	3,46	1,10	0,91	16,18	37,21	0,14	2,09	.023
	$\dot{S}AKA_{L}F_{max50\%}$	29,73	4,29	1,17	0,90	20,16	46,41	0,14	2,08	.042
	$\dot{S}AKA_{L}F_{max60\%}$	35,67	5,17	1,17	0,91	24,14	55,75	0,14	2,08	.032
	$\dot{S}AKA_{L}F_{max70\%}$	41,61	6,03	1,14	0,91	28,37	65,08	0,14	2,09	.030
	$\dot{S}AKA_{L}F_{max80\%}$	47,52	6,88	1,17	0,92	32,23	74,29	0,14	2,08	.037
	$\dot{S}AKA_{L}F_{max90\%}$	53,46	7,76	1,13	0,91	36,21	83,62	0,14	2,09	.039
	$\dot{S}AKA_{L}F_{max100\%}$	59,31	8,62	1,15	0,91	40,19	92,83	0,14	2,09	.033
Време реализације силе (ms)	$\dot{S}AKA_{L}t_{10\%}$	0,32	1,13	65,42	7,37	0,01	12,01	3,56	51,23	.000
	$\dot{S}AKA_{L}t_{20\%}$	18,60	19,79	8,07	2,56	0,43	123,13	1,06	15,31	.000
	$\dot{S}AKA_{L}t_{30\%}$	53,30	43,12	3,54	1,81	8,97	242,44	0,81	11,64	.000
	$\dot{S}AKA_{L}t_{40\%}$	85,52	68,61	6,10	2,23	19,75	432,07	0,80	11,54	.000
	$\dot{S}AKA_{L}t_{50\%}$	116,67	90,66	7,44	2,40	24,11	597,28	0,78	11,18	.000
	$\dot{S}AKA_{L}t_{60\%}$	150,90	111,54	6,75	2,31	28,07	726,87	0,74	10,63	.000
	$\dot{S}AKA_{L}t_{70\%}$	190,70	128,01	5,38	2,07	45,78	764,89	0,67	9,66	.000
	$\dot{S}AKA_{L}t_{80\%}$	260,68	189,04	16,74	3,22	65,33	1654,94	0,72	10,43	.000
	$\dot{S}AKA_{L}t_{90\%}$	414,29	396,46	72,27	7,02	102,38	4787,61	0,96	13,77	.000
	$\dot{S}AKA_{L}t_{100\%}$	1165,02	629,62	4,41	1,40	188,31	4787,63	0,54	7,78	.020
Градјент прираста силе (daN/s)	$\dot{S}AKA_{L}RFD_{10\%}$	720962,81	459637,28	-0,96	-0,69	828,48	1991000,00	0,64	9,17	.000
	$\dot{S}AKA_{L}RFD_{20\%}$	1412,17	1888,61	94,97	8,37	100,97	23720,93	1,34	19,24	.000
	$\dot{S}AKA_{L}RFD_{30\%}$	545,29	371,83	2,36	1,48	90,17	2022,65	0,68	9,81	.002
	$\dot{S}AKA_{L}RFD_{40\%}$	417,13	238,27	0,61	0,94	64,50	1213,91	0,57	8,22	.050
	$\dot{S}AKA_{L}RFD_{50\%}$	367,20	193,63	0,16	0,73	48,00	965,16	0,53	7,59	.085
	$\dot{S}AKA_{L}RFD_{60\%}$	329,90	166,23	0,65	0,76	55,29	997,51	0,50	7,25	.084
	$\dot{S}AKA_{L}RFD_{70\%}$	293,09	141,25	-0,15	0,61	60,19	714,94	0,48	6,93	.133
	$\dot{S}AKA_{L}RFD_{80\%}$	245,92	119,52	-0,07	0,67	27,29	598,59	0,49	6,99	.097
	$\dot{S}AKA_{L}RFD_{90\%}$	182,93	95,63	0,21	0,81	12,35	474,62	0,52	7,52	.053
	$\dot{S}AKA_{L}RFD_{100\%}$	67,48	40,55	5,19	1,91	13,23	273,59	0,60	8,65	.006
Брзина укључења мишића	$\dot{S}AKA_{L}Kf_{10\%}$	19483,74	6044,38	63,53	6,64	11337,61	82890,82	0,31	4,46	.000
	$\dot{S}AKA_{L}Kf_{20\%}$	1842,19	8547,81	47,40	6,28	0,48	82890,82	4,64	66,76	.000
	$\dot{S}AKA_{L}Kf_{30\%}$	676,24	6879,12	117,67	10,71	0,56	82890,82	10,17	146,36	.000
	$\dot{S}AKA_{L}Kf_{40\%}$	674,12	6879,32	117,67	10,71	0,76	82890,82	10,20	146,82	.000
	$\dot{S}AKA_{L}Kf_{50\%}$	409,66	5760,67	207,00	14,39	1,00	82890,82	14,06	202,32	.000
	$\dot{S}AKA_{L}Kf_{60\%}$	9,53	9,77	108,78	9,05	1,27	128,96	1,02	14,76	.000
	$\dot{S}AKA_{L}Kf_{70\%}$	9,06	5,23	5,56	1,58	1,58	40,34	0,57	8,30	.028
	$\dot{S}AKA_{L}Kf_{80\%}$	8,79	4,72	0,30	0,85	0,98	24,80	0,53	7,73	.013
	$\dot{S}AKA_{L}Kf_{90\%}$	8,31	4,83	1,47	1,16	0,57	28,55	0,58	8,36	.036

Резултати варијабли силе на по 10% од максималне мишића прстију десне шаке (табела 3) указују на објективност, јер вредности sX не прелазе граничну вредност од 30%, док вредности cV означавају изразито хомоген скуп (Перић, 1996). Коефицијент дистрибуције ($K-S$) указује да се дистрибуција свих варијабли разликује од теоретски правилне, а што је вероватно последица позитивне селекције студената, тј. великог броја тренираних студената који су купу дистрибуције померили на страну бољих вредности. Коефицијенти нагнутости и закривљености ($Skew$ и $Kurt$) указују да су резултати структурно правилно распоређени, а изузетак представљају варијабле $\mathit{\check{S}AKA}_{D,F_{\max 10\%}}$ и $\mathit{\check{S}AKA}_{D,F_{\max 20\%}}$, код којих је велики број веома сличних резултата изазвао изразито шпицаст облик.

Резултати варијабли времена реализације силе на по 10% прстију десне шаке (табела 3) указују на објективност, јер sX не прелазе граничну вредност од 30%; изузетак је варијабла $\mathit{\check{S}AKA}_{D,t_{10\%}}$, чија вредност је таква да указује на даљу необјективност у анализама (Перић, 1996). Коефицијент варијације код свих варијабли означава просечно хомоген или нехомоген скуп, а изузетак је варијабла $\mathit{\check{S}AKA}_{D,t_{10\%}}$, чије вредности указују на необјективност ове варијабле. Коефицијент дистрибуције ($K-S$) указује да се дистрибуција свих варијабли разликује од теоретски правилне, јер су вредности мање од 0,05 вероватно због различите морфолошке структуре мишићних влакана (Кукољ *et al.*, 1996). Коефицијенти нагнутости и спљоштености ($Skew$ и $Kurt$) указују да су резултати скоро свих варијабли веома слични, што је довело до изразито шпицастог облика; изузетак су варијабле $\mathit{\check{S}AKA}_{D,t_{80\%}}$ и $\mathit{\check{S}AKA}_{D,t_{100\%}}$ код којих су резултати структурно правилно распоређени.

Резултати варијабли градијента прираста силе на по 10% мишића прстију десне шаке (табела 3) указују на објективност, јер sX не прелазе граничну вредност од 30%; изузетак је варијабла $\mathit{\check{S}AKA}_{D,RFD_{20\%}}$ чија је вредност изнад 30%, што указује на необјективност ове варијабле у даљој анализи (Станишић, 1995). Коефицијент варијације код свих варијабли означава просечно хомогене и нехомогене скупове; изузетак је варијабла $\mathit{\check{S}AKA}_{D,RFD_{20\%}}$ чија је вредност таква да указује на немогућност наставка анализе уз коришћење ове варијабле (Перић, 1996). Коефицијент дистрибуције ($K-S$) указује да се дистрибуција варијабли $\mathit{\check{S}AKA}_{D,RFD_{60\%}}$, $\mathit{\check{S}AKA}_{D,RFD_{70\%}}$, $\mathit{\check{S}AKA}_{D,RFD_{80\%}}$ и $\mathit{\check{S}AKA}_{D,RFD_{90\%}}$ не разликује од теоретски правилне, јер су вредности веће од 0,05, а изузетак су варијабле $\mathit{\check{S}AKA}_{D,RFD_{10\%}}$, $\mathit{\check{S}AKA}_{D,RFD_{20\%}}$, $\mathit{\check{S}AKA}_{D,RFD_{30\%}}$, $\mathit{\check{S}AKA}_{D,RFD_{40\%}}$, $\mathit{\check{S}AKA}_{D,RFD_{50\%}}$ и $\mathit{\check{S}AKA}_{D,RFD_{100\%}}$ код којих су вредности мање од 0,05 вероватно због различите структуре мишићних влакана и брзине просте реакције на унапред одређени сигнал, у овом случају на звук (Кукољ *et al.*, 1996). Коефицијенти нагнутости и закривљености ($Skew$ и $Kurt$) указују да су резултати структурно углавном правилно распоређени, а изузетак су варијабле $\mathit{\check{S}AKA}_{D,RFD_{20\%}}$, $\mathit{\check{S}AKA}_{D,RFD_{30\%}}$, $\mathit{\check{S}AKA}_{D,RFD_{40\%}}$, $\mathit{\check{S}AKA}_{D,RFD_{50\%}}$ и $\mathit{\check{S}AKA}_{D,RFD_{100\%}}$, код којих је велики број веома сличних резултата изазвао изразито шпицаст облик.

Резултати варијабли брзина укључења мишића на по 10% прстију десне шаке (табела 3) указују на објективност, јер вредности sX не прелазе граничну вредност од 30%. Вредности cV означавају хомоген скуп за варијаблу $\mathit{\check{S}AKA}_{D,Kf_{10\%}}$ и просечно хомоген скуп за варијабле $\mathit{\check{S}AKA}_{D,Kf_{50\%}}$, $\mathit{\check{S}AKA}_{D,Kf_{60\%}}$, $\mathit{\check{S}AKA}_{D,Kf_{70\%}}$, $\mathit{\check{S}AKA}_{D,Kf_{80\%}}$ и $\mathit{\check{S}AKA}_{D,Kf_{90\%}}$, а варијабла $\mathit{\check{S}AKA}_{D,Kf_{40\%}}$ означава нехомоген скуп. Коефицијент дистрибуције ($K-S$) указује да се дистрибуција свих варијабли брзине укључења мишића разликује од теоретски правилне, вероватно због позитивне селекције и позитивног утицаја физичког вежбања на настави, што за последицу вероватно има велики број резултата који су груписани око идентичне вредности. Коефицијенти нагнутости и закривљености ($Skew$ и $Kurt$) указују да су резултати код скоро свих варијабли приближно истих вредности, што је изазвало изразито шпицаст облик за варијабле $\mathit{\check{S}AKA}_{D,Kf_{10\%}}$, $\mathit{\check{S}AKA}_{D,Kf_{20\%}}$, $\mathit{\check{S}AKA}_{D,Kf_{30\%}}$, $\mathit{\check{S}AKA}_{D,Kf_{40\%}}$ и $\mathit{\check{S}AKA}_{D,Kf_{50\%}}$, уз позитивну нагнутост, тј. позитивну закривљеност ка слабијим резултатима (Ђолевић, 1993). Изузетак су варијабле $\mathit{\check{S}AKA}_{D,Kf_{60\%}}$, $\mathit{\check{S}AKA}_{D,Kf_{70\%}}$, $\mathit{\check{S}AKA}_{D,Kf_{80\%}}$ и $\mathit{\check{S}AKA}_{D,Kf_{90\%}}$, које имају структурно правилан распоред у односу на Гаусову криву.

Табела 3: Основна дескриптивна статистика контрактилних карактеристика мишића прегибача прстију десне шаке

	Варијабле	8	SD	Kurt	Skew	min	max	cV%	sX	K-S
Максимална сила (daN)	$\check{S}AKA_{D,F_{max10\%}}$	8,23	1,56	54,69	6,51	6,97	23,64	0,19	2,72	.000
	$\check{S}AKA_{D,F_{max20\%}}$	12,85	1,96	3,99	1,27	8,09	23,64	0,15	2,20	.037
	$\check{S}AKA_{D,F_{max30\%}}$	19,13	2,67	0,25	0,56	11,82	28,00	0,14	2,01	.067
	$\check{S}AKA_{D,F_{max40\%}}$	25,44	3,55	0,31	0,58	15,68	37,33	0,14	2,01	.060
	$\check{S}AKA_{D,F_{max50\%}}$	31,74	4,45	0,34	0,59	19,54	46,91	0,14	2,02	.092
	$\check{S}AKA_{D,F_{max60\%}}$	38,09	5,33	0,31	0,59	23,52	55,87	0,14	2,01	.067
	$\check{S}AKA_{D,F_{max70\%}}$	44,43	6,22	0,31	0,59	27,50	65,20	0,14	2,01	.079
	$\check{S}AKA_{D,F_{max80\%}}$	50,76	7,12	0,32	0,59	31,36	74,54	0,14	2,02	.076
	$\check{S}AKA_{D,F_{max90\%}}$	57,09	8,00	0,32	0,59	35,21	83,99	0,14	2,02	.067
	$\check{S}AKA_{D,F_{max100\%}}$	63,34	8,89	0,31	0,59	39,07	93,08	0,14	2,02	.078
Време реализације силе (ms)	$\check{S}AKA_{D,t_{10\%}}$	0,37	1,12	45,00	6,05	0,01	10,83	3,02	43,45	.000
	$\check{S}AKA_{D,t_{20\%}}$	40,36	37,23	5,30	2,18	0,91	205,04	0,92	13,27	.000
	$\check{S}AKA_{D,t_{30\%}}$	72,87	52,98	3,27	1,71	2,45	307,81	0,73	10,46	.000
	$\check{S}AKA_{D,t_{40\%}}$	99,34	68,28	4,67	1,88	10,01	440,25	0,69	9,89	.001
	$\check{S}AKA_{D,t_{50\%}}$	126,30	84,21	5,61	2,03	12,94	568,23	0,67	9,59	.000
	$\check{S}AKA_{D,t_{60\%}}$	155,31	98,27	5,76	2,03	35,84	693,26	0,63	9,10	.000
	$\check{S}AKA_{D,t_{70\%}}$	190,25	110,99	4,25	1,83	61,69	722,70	0,58	8,39	.000
	$\check{S}AKA_{D,t_{80\%}}$	245,54	132,32	2,82	1,57	83,77	764,73	0,54	7,75	.000
	$\check{S}AKA_{D,t_{90\%}}$	370,82	213,42	6,26	2,00	112,66	1499,84	0,58	8,28	.002
	$\check{S}AKA_{D,t_{100\%}}$	1175,92	584,92	1,68	1,12	216,00	3555,20	0,50	7,16	.022
Градјент прираста силе (daN/s)	$\check{S}AKA_{D,RFD_{10\%}}$	566862,83	395358,50	0,56	-0,12	884,58	2364000,00	0,70	10,03	.000
	$\check{S}AKA_{D,RFD_{20\%}}$	694,14	1497,56	138,96	11,00	55,21	20098,90	2,16	31,04	.000
	$\check{S}AKA_{D,RFD_{30\%}}$	428,61	599,05	124,49	10,19	54,97	7975,51	1,40	20,11	.000
	$\check{S}AKA_{D,RFD_{40\%}}$	365,30	246,09	23,52	3,57	62,06	2361,64	0,67	9,69	.006
	$\check{S}AKA_{D,RFD_{50\%}}$	343,46	208,29	26,68	3,57	70,58	2144,51	0,61	8,73	.040
	$\check{S}AKA_{D,RFD_{60\%}}$	319,24	151,35	1,26	0,89	70,36	926,90	0,47	6,82	.123
	$\check{S}AKA_{D,RFD_{70\%}}$	293,34	127,59	0,22	0,63	78,86	738,21	0,43	6,26	.318
	$\check{S}AKA_{D,RFD_{80\%}}$	253,86	106,77	0,05	0,62	78,97	618,36	0,42	6,05	.130
	$\check{S}AKA_{D,RFD_{90\%}}$	193,81	87,36	0,16	0,73	37,01	482,87	0,45	6,49	.031
	$\check{S}AKA_{D,RFD_{100\%}}$	68,37	38,31	5,66	1,98	18,83	258,10	0,56	8,06	.005
Брзина укључења мишића	$\check{S}AKA_{D,Kf_{10\%}}$	13702,18	4913,55	27,57	2,50	6,86	55677,53	0,36	5,16	.000
	$\check{S}AKA_{D,Kf_{20\%}}$	12,30	24,88	142,21	11,04	1,10	337,05	2,02	29,11	.000
	$\check{S}AKA_{D,Kf_{30\%}}$	8,13	10,91	124,90	10,03	0,58	146,08	1,34	19,31	.000
	$\check{S}AKA_{D,Kf_{40\%}}$	7,50	4,89	7,08	1,97	0,80	34,82	0,65	9,39	.020
	$\check{S}AKA_{D,Kf_{50\%}}$	7,68	4,43	5,44	1,59	1,04	33,75	0,57	8,30	.044
	$\check{S}AKA_{D,Kf_{60\%}}$	7,95	4,09	1,23	0,95	1,32	25,56	0,51	7,41	.143
	$\check{S}AKA_{D,Kf_{70\%}}$	8,21	3,89	-0,02	0,68	1,67	19,58	0,47	6,82	.142
	$\check{S}AKA_{D,Kf_{80\%}}$	8,31	3,83	0,12	0,72	2,12	19,33	0,46	6,63	.182
	$\check{S}AKA_{D,Kf_{90\%}}$	8,07	3,98	0,62	0,91	1,55	20,84	0,49	7,09	.049

Резултати варијабле силе на по 10% од максималне мишића опружача ногу (табела 4) указују на објективност, јер sX не прелази граничну вредност од 30%, док вредности cV означавају изразито хомоген скуп (Перић, 1996). Коefицијент дистрибуције (K-S) указује да се дистрибуција свих варијабле не разликује од теоретски правилне, изузев за варијаблу $NOGEF_{max10\%}$, вероватно услед великог броја резултата нижих вредности, па је купа дистрибуције у страну слабијих резултата уз наглашени шпицаст облик.

Коефицијенти нагнутости и закривљености (*Skew* и *Kurt*) указују да су резултати структурно правилно распоређени изузев за варијаблу $NOGEF_{max10\%}$ код које је изразит шпицаст облик.

Табела 4: Основна дескриптивна статистика контрактилних карактеристика мишића опружача ногу

	Варијабле	8	SD	Kurt	Skew	min	max	cV	sX	K-S
Максимална сила (daN)	$NOGEF_{max10\%}$	17,62	2,88	10,88	2,33	14,19	37,70	0,16	2,35	.000
	$NOGEF_{max20\%}$	34,56	5,39	0,40	0,85	24,14	51,39	0,16	2,24	.088
	$NOGEF_{max30\%}$	51,76	8,13	0,37	0,85	36,33	77,03	0,16	2,26	.088
	$NOGEF_{max40\%}$	68,97	10,84	0,37	0,85	48,16	102,66	0,16	2,26	.177
	$NOGEF_{max50\%}$	86,16	13,55	0,37	0,85	60,23	128,17	0,16	2,26	.102
	$NOGEF_{max60\%}$	103,41	16,25	0,37	0,85	72,30	153,80	0,16	2,26	.137
	$NOGEF_{max70\%}$	120,62	18,95	0,37	0,85	84,24	179,43	0,16	2,26	.127
	$NOGEF_{max80\%}$	137,85	21,67	0,37	0,85	96,31	205,07	0,16	2,26	.107
	$NOGEF_{max90\%}$	155,06	24,38	0,37	0,85	108,38	230,83	0,16	2,26	.117
	$NOGEF_{max100\%}$	172,18	27,09	0,37	0,85	120,33	256,34	0,16	2,26	.117
Време реализације силе (ms)	$NOGEt_{10\%}$	15,21	27,33	40,59	5,51	0,01	262,49	1,79	25,85	.000
	$NOGEt_{20\%}$	79,33	76,32	19,82	3,67	5,49	662,87	0,96	13,84	.000
	$NOGEt_{30\%}$	129,12	99,95	9,68	2,57	21,42	765,02	0,77	11,14	.000
	$NOGEt_{40\%}$	185,37	126,99	5,74	1,99	30,08	900,99	0,68	9,86	.000
	$NOGEt_{50\%}$	255,16	162,76	3,88	1,64	41,18	1040,88	0,64	9,18	.004
	$NOGEt_{60\%}$	350,68	198,42	2,26	1,30	51,85	1186,20	0,57	8,14	.018
	$NOGEt_{70\%}$	496,60	266,71	0,87	0,96	63,55	1444,53	0,54	7,73	.046
	$NOGEt_{80\%}$	729,94	373,39	1,03	0,91	113,32	2183,65	0,51	7,36	.148
	$NOGEt_{90\%}$	1180,91	554,67	0,16	0,64	129,48	2929,27	0,47	6,76	.331
	$NOGEt_{100\%}$	2174,09	657,37	0,06	0,07	386,31	3915,75	0,30	4,35	.849
Градијент прираста силе (daN/s)	$NOGERFD_{10\%}$	260284,78	600642,75	6,21	2,41	89,11	377000,00	2,30	33,20	.000
	$NOGERFD_{20\%}$	718,52	636,44	67,65	6,56	69,75	7637,52	0,89	12,74	.000
	$NOGERFD_{30\%}$	587,02	348,65	2,45	1,30	90,84	2021,48	0,59	8,55	.028
	$NOGERFD_{40\%}$	529,37	317,75	2,15	1,32	103,44	1874,00	0,60	8,64	.004
	$NOGERFD_{50\%}$	477,02	295,08	2,18	1,41	93,14	1710,30	0,62	8,90	.001
	$NOGERFD_{60\%}$	397,45	240,26	4,22	1,73	99,08	1632,02	0,61	8,70	.001
	$NOGERFD_{70\%}$	326,14	204,47	7,72	2,18	93,05	1550,75	0,63	9,02	.000
	$NOGERFD_{80\%}$	248,99	152,23	4,32	1,88	65,93	985,00	0,61	8,80	.000
	$NOGERFD_{90\%}$	167,96	103,03	17,47	3,05	51,12	61,35	0,61	8,83	.000
	$NOGERFD_{100\%}$	89,44	43,26	15,18	3,13	37,63	401,36	0,48	6,96	.000
Брзина укључења мишића	$NOGEKf_{10\%}$	2881,35	4939,69	0,11	1,32	0,40	19860,24	1,71	24,67	.000
	$NOGEKf_{20\%}$	4,80	3,97	32,59	4,23	0,34	40,72	0,83	11,89	.000
	$NOGEKf_{30\%}$	4,17	2,61	3,40	1,47	0,47	17,17	0,62	8,99	.006
	$NOGEKf_{40\%}$	4,03	2,54	3,77	1,57	0,57	17,01	0,63	9,07	.001
	$NOGEKf_{50\%}$	3,95	2,57	3,52	1,61	0,67	16,85	0,65	9,36	.000
	$NOGEKf_{60\%}$	3,62	2,35	7,04	2,12	0,77	17,73	0,65	9,34	.000
	$NOGEKf_{70\%}$	3,36	2,32	11,72	2,69	0,84	18,96	0,69	9,93	.000
	$NOGEKf_{80\%}$	2,99	1,96	7,65	2,29	0,74	14,24	0,66	9,44	.000
	$NOGEKf_{90\%}$	2,57	1,74	28,08	3,90	0,79	17,78	0,68	9,73	.000

Резултати варијабли времена реализације силе на по 10% мишића опружача ногу (табела 4) указују на објективност, јер sX не прелазе граничну вредност од 30%.

Коефицијент варијације означава хомоген скуп за варијаблу $NOGET_{100\%}$, просечно хомоген скуп за варијабле $NOGET_{60\%}$, $NOGET_{70\%}$, $NOGET_{80\%}$, и $NOGET_{90\%}$, код варијабле $NOGET_{30\%}$, $NOGET_{40\%}$ и $NOGET_{50\%}$ вредности cV означавају нехомоген скуп; изразито нехомоген скуп је код варијабле $NOGET_{20\%}$, док варијабла $NOGET_{10\%}$ има вредност која није поуздана за даљу анализу (Перић, 1996). Коефицијент дистрибуције (K-S) указује да се дистрибуција варијабле $NOGET_{10\%}$, $NOGET_{20\%}$, $NOGET_{30\%}$, $NOGET_{40\%}$, $NOGET_{50\%}$, $NOGET_{60\%}$ и $NOGET_{70\%}$ разликује од теоретски правилне, вероватно због различите морфолошке структуре мишићних влакана (Кукољ *et al.*, 1996). Остале варијабле, $NOGET_{80\%}$, $NOGET_{90\%}$ и $NOGET_{100\%}$ немају разлике од теоретски правилне јер су вредности веће од 0,05. Коефицијенти нагнутости и закривљености (*Skew* и *Kurt*) указују да су резултати структурно правилно распоређени; изузетак су варијабле $NOGET_{10\%}$, $NOGET_{20\%}$, $NOGET_{30\%}$, $NOGET_{40\%}$ и $NOGET_{50\%}$ код којих је велики број просечних резултата који су изазвали изразито шпицаст или шпицаст облик уз нагнутост ка слабијим резултатима.

Табела 5: Резултати регресионе анализе механизма регулације мишићних контракција прегибача прстију десне и леве шаке (парцијална повезаност) за критеријску варијаблу

	Варијабле	t однос	p вредност		Варијабле	t однос	p вредност	
Максимална сила (daN)	$\check{S}AKA_{D,F_{max20\%}}$	-0.896	.373	Максимална сила (daN)	$\check{S}AKA_{F_{max20\%}}$	2.556	.013	
	$\check{S}AKA_{D,F_{max30\%}}$.649	.518		$\check{S}AKA_{F_{max30\%}}$.092	.927	
	$\check{S}AKA_{D,F_{max40\%}}$	2.236	.028		$\check{S}AKA_{F_{max40\%}}$.328	.744	
	$\check{S}AKA_{D,F_{max50\%}}$	1.085	.282		$\check{S}AKA_{F_{max50\%}}$	-0.525	.601	
	$\check{S}AKA_{D,F_{max60\%}}$	-0.558	.578		$\check{S}AKA_{F_{max60\%}}$.550	.584	
	$\check{S}AKA_{D,F_{max70\%}}$	2.055	.043		$\check{S}AKA_{F_{max70\%}}$	-0.039	.969	
	$\check{S}AKA_{D,F_{max80\%}}$	-2.476	.016		$\check{S}AKA_{F_{max80\%}}$.193	.847	
	$\check{S}AKA_{D,F_{max90\%}}$.479	.633		$\check{S}AKA_{F_{max90\%}}$	-0.053	.958	
	$\check{S}AKA_{D,F_{max100\%}}$.542	.590		$\check{S}AKA_{F_{max100\%}}$.133	.911	
	Време реализације силе (ms)	$\check{S}AKA_{D,t_{20\%}}$	-0.133		.895	Време реализације силе (ms)	$\check{S}AKA_{t_{30\%}}$	-0.660
$\check{S}AKA_{D,t_{30\%}}$		-0.226	.822	$\check{S}AKA_{t_{40\%}}$	1.891		.063	
$\check{S}AKA_{D,t_{40\%}}$.221	.826	$\check{S}AKA_{t_{50\%}}$	-0.788		.433	
$\check{S}AKA_{D,t_{50\%}}$.187	.852	$\check{S}AKA_{t_{60\%}}$	-1.366		.176	
$\check{S}AKA_{D,t_{60\%}}$.816	.417	$\check{S}AKA_{t_{70\%}}$	1.483		.142	
$\check{S}AKA_{D,t_{70\%}}$		-1.442	.153	$\check{S}AKA_{t_{80\%}}$	-1.861		.067	
$\check{S}AKA_{D,t_{80\%}}$		1.487	.141	$\check{S}AKA_{t_{90\%}}$.801		.425	
$\check{S}AKA_{D,t_{90\%}}$		-0.947	.347	$\check{S}AKA_{t_{100\%}}$	-0.507		.614	
$\check{S}AKA_{D,t_{100\%}}$		1.716	.090	$\check{S}AKA_{RFD_{10\%}}$	1.079		.284	
Градјент прираста силе (daN/s)		$\check{S}AKA_{D,RFD_{10\%}}$	-0.041	.967	$\check{S}AKA_{RFD_{30\%}}$		-0.446	.657
	$\check{S}AKA_{D,RFD_{40\%}}$.808	.421	$\check{S}AKA_{RFD_{40\%}}$.535	.595		
	$\check{S}AKA_{D,RFD_{50\%}}$	-0.599	.551	$\check{S}AKA_{RFD_{50\%}}$.516	.608		
	$\check{S}AKA_{D,RFD_{60\%}}$.009	.993	$\check{S}AKA_{RFD_{60\%}}$	-2.188	.032		
	$\check{S}AKA_{D,RFD_{70\%}}$	-1.412	.162	$\check{S}AKA_{RFD_{70\%}}$	1.007	.317		
	$\check{S}AKA_{D,RFD_{80\%}}$	1.716	.090	$\check{S}AKA_{RFD_{80\%}}$	-0.330	.742		
	$\check{S}AKA_{D,RFD_{90\%}}$	-0.864	.390	$\check{S}AKA_{RFD_{90\%}}$.971	.335		
	$\check{S}AKA_{D,RFD_{100\%}}$	-2.803	.006	$\check{S}AKA_{RFD_{100\%}}$	-0.199	.843		
	Брзина укључења мишића	$\check{S}AKA_{D,Kf_{10\%}}$.502	.617	Брзина укључења мишића	$\check{S}AKA_{Kf_{10\%}}$	-0.947	.347
		$\check{S}AKA_{D,Kf_{40\%}}$	-2.207	.030		$\check{S}AKA_{Kf_{70\%}}$.219	.827
$\check{S}AKA_{D,Kf_{50\%}}$		-2.125	.037	$\check{S}AKA_{Kf_{80\%}}$		-0.234	.816	
$\check{S}AKA_{D,Kf_{60\%}}$		1.738	.086	$\check{S}AKA_{Kf_{90\%}}$.344	.732	
$\check{S}AKA_{D,Kf_{70\%}}$.937	.352					
$\check{S}AKA_{D,Kf_{80\%}}$		-1.574	.120					
$\check{S}AKA_{D,Kf_{90\%}}$.878	.383					

Резултати варијабли градијента прираста силе на по 10% мишића опружача ногу (табела 4) указују на објективност, јер sX не прелазе граничну вредност од 30%; изузетак је варијабла $NOGERFD_{10\%}$ код које је ова вредност изнад граничне (Станишић, 1995). Вредности cV означавају просечно хомогене скупове, нехомогене скупове и изразито нехомоген скуп, изузев варијабле $NOGERFD_{10\%}$ чија вредност није поуздана за даљу анализу (Перић, 1996). Коефицијент дистрибуције (K-S) указује да се дистрибуција свих варијабли разликује од теоретски правилне, вероватно због различите структуре мишићних влакана и брзине просте реакције на унапред одређени сигнал (у овом случају на звук) (Кукољ *et al.*, 1996). Коефицијенти нагнутости и закривљености (*Skew* и *Kurt*) указују да су резултати структурно правилно распоређени, а изузетак су варијабле $NOGERFD_{10\%}$, $NOGERFD_{20\%}$, $NOGERFD_{60\%}$, $NOGERFD_{70\%}$, $NOGERFD_{80\%}$, $NOGERFD_{90\%}$ и $NOGERFD_{100\%}$ код којих је велики број веома сличних резултата изазвао изразито шпицаст облик.

Резултати варијабли брзина укључења мишића на по 10% мишића опружача ногу (табела 4) указују на објективност, јер sX не прелазе граничну вредност од 30%, а вредности cV означавају нехомогене скупове за све варијабле, изузев за варијаблу $NOGEKf_{20\%}$ где вредност означава изразито нехомоген скуп. Варијабла $NOGEKf_{10\%}$ има такву вредност која указује на немогућност даље анализе (Перић, 1996). Коефицијент дистрибуције (K-S) указује да се дистрибуција свих варијабли брзине укључења мишића опружача ногу разликује од теоретски правилне, вероватно због резултата који су изнадпросечни, а вероватно због позитивне селекције кандидата и позитивног утицаја наставног процеса који се реализује у току школске године. Коефицијенти нагнутости и закривљености (*Skew* и *Kurt*) указују да су резултати структурно правилно распоређени за варијаблу $NOGEKf_{10\%}$, а код осталих варијабли веома велики број сличних резултата изазвао је изразито шпицаст облик.

Из групе варијабли које описују механизме регулације мишићних контракција прегибача прстију десне шаке (табела 5) статистичку значајност показале су варијабле $\mathring{S}AKA_{D,F_{max40\%}}$ где је $p = 0.028$, $\mathring{S}AKA_{D,F_{max70\%}}$ где је $p = 0.043$ и $\mathring{S}AKA_{D,F_{max80\%}}$ где је $p = 0.018$. Статистичку значајност показале су и варијабле $\mathring{S}AKA_{D,t_{100\%}}$ где је $p = 0.090$, $\mathring{S}AKA_{D,RFD_{80\%}}$ где је $p = 0.090$, $\mathring{S}AKA_{D,RFD_{100\%}}$ где је $p = 0.006$. Из групе варијабли које описују брзину укључења мишића прегибача десне шаке статистичку значајност показале су $\mathring{S}AKA_{D,Kf_{40\%}}$ где је $p = 0.030$, $\mathring{S}AKA_{D,Kf_{50\%}}$ где је $p = 0.037$ и $\mathring{S}AKA_{D,Kf_{60\%}}$ где је $p = 0.086$.

Из групе варијабли које описују механизме регулације мишићних контракција прегибача прстију леве шаке (табела 5) статистичку значајност показале су варијабле $\mathring{S}AKA_{L,F_{max20\%}}$ где је $p = 0.013$, $\mathring{S}AKA_{L,t_{40\%}}$ где је $p = 0.063$ и $\mathring{S}AKA_{L,t_{80\%}}$ где је $p = 0.067$. Поред ових варијабли статистичку значајност показала је и варијабла $\mathring{S}AKA_{L,RFD_{60\%}}$ где је $p = 0.032$.

Из групе варијабли које описују механизме регулације мишићних контракција леђно-слабинске мускулатуре (табела 6) статистичку значајност показале су варијабле $MrVuF_{max20\%}$ где је $p = 0.003$, $MrVuF_{max60\%}$ где је $p = 0.005$, $MrVut_{30\%}$ где је $p = 0.091$, $MrVut_{80\%}$ где је $p = 0.022$ и $MrVut_{100\%}$ где је $p = 0.060$. Поред наведених, статистичку значајност показале су и варијабле $MrVuRFD_{20\%}$ где је $p = 0.001$, $MrVuRFD_{50\%}$ где је $p = 0.027$, $MrVuRFD_{80\%}$ где је $p = 0.082$ и $MrVuRFD_{90\%}$ где је $p = 0.011$, као и варијабле $MrVuKf_{20\%}$ где је $p = 0.002$, $MrVuKf_{50\%}$ где је $p = 0.019$, $MrVuKf_{80\%}$ где је $p = 0.073$ и $MrVuKf_{90\%}$ где је $p = 0.010$.

Из групе варијабли које описују механизме регулације мишићних контракција опружача ногу (табела 6) статистичку значајност показале су варијабле $NOGERFD_{70\%}$ где је $p = 0.001$ и $NOGEKf_{70\%}$ где је $p = 0.000$.

Табела 6: Резултати регресионе анализе механизма регулације мишићних контракција леђно-слабинске мускулатуре и опружача ногу (парцијална повезаност) за критеријску варијаблу

	Варијабле	t од-нос	p вредност		Варијабле	t од-нос	p вредност
Максимална сила (daN)	MrVuF _{max20%}	3.019	.003	Максимална сила (daN)	NOGEF _{max20%}	-.128	.899
	MrVuF _{max30%}	-.215	.831		NOGEF _{max30%}	-1.000	.320
	MrVuF _{max40%}	-.424	.673		NOGEF _{max40%}	-.810	.420
	MrVuF _{max50%}	-.393	.695		NOGEF _{max50%}	.246	.806
	MrVuF _{max60%}	-.2922	.005		NOGEF _{max60%}	-.301	.764
	MrVuF _{max70%}	-.480	.633		NOGEF _{max70%}	-.446	.657
	MrVuF _{max80%}	-.390	.698		NOGEF _{max80%}	.084	.934
	MrVuF _{max90%}	-.110	.912		NOGEF _{max90%}	-.878	.383
	MrVuF _{max100%}	-.345	.731		NOGEF _{max100%}	-.558	.579
	Време реализације силе (ms)	MrVut _{20%}	.443		.659	Време реализације силе (ms)	NOGET _{20%}
MrVut _{30%}		-1.713	.091	NOGET _{30%}	-.880		.382
MrVut _{40%}		1.661	.101	NOGET _{40%}	.469		.640
MrVut _{50%}		.472	.638	NOGET _{50%}	.296		.768
MrVut _{60%}		.034	.973	NOGET _{60%}	-.704		.483
MrVut _{70%}		1.081	.283	NOGET _{70%}	.243		.809
MrVut _{80%}		-2.339	.022	NOGET _{80%}	.771		.443
MrVut _{90%}		1.141	.258	NOGET _{90%}	-.007		.994
MrVut _{100%}		1.913	.060	NOGET _{100%}	.293		.771
Градијент прираста силе (daN/s)		MrVuRFD _{20%}	-3.594	.001	Градијент прираста силе (daN/s)		NOGERFD _{20%}
	MrVuRFD _{30%}	1.430	.157	NOGERFD _{30%}		.547	.586
	MrVuRFD _{40%}	1.230	.223	NOGERFD _{40%}		-.348	.729
	MrVuRFD _{50%}	2.257	.027	NOGERFD _{50%}		.510	.611
	MrVuRFD _{60%}	.788	.433	NOGERFD _{60%}		.652	.516
	MrVuRFD _{70%}	-.797	.428	NOGERFD _{70%}		-3.558	.001
	MrVuRFD _{80%}	1.764	.082	NOGERFD _{80%}		.460	.647
	MrVuRFD _{90%}	-2.617	.011	NOGERFD _{90%}		.870	.387
	MrVuRFD _{100%}	1.132	.301	NOGERFD _{100%}		.593	.555
	Брзина укључења мишића	MrVuKf _{20%}	3.220	.002		Брзина укључења мишића	NOGEKf _{20%}
MrVuKf _{30%}		-.238	.813	NOGEKf _{30%}	-.507		.614
MrVuKf _{40%}		-1.397	.167	NOGEKf _{40%}	-1.612		.111
MrVuKf _{50%}		-2.397	.019	NOGEKf _{50%}	-.072		.943
MrVuKf _{60%}		-.720	.474	NOGEKf _{60%}	-.915		.363
MrVuKf _{70%}		.754	.453	NOGEKf _{70%}	3.867		.000
MrVuKf _{80%}		-1.817	.073	NOGEKf _{80%}	-.205		.838
MrVuKf _{90%}		2.630	.010	NOGEKf _{90%}	-1.346		.182

У односу на контрактилне способности тестираних мишићних група код прегибача прстију леве и десне шаке (табела 5) статистички значајна повезаност утврђена је у односу на ниво испољене максималне силе код 40%, 70% и 80% за десну шаку ($\dot{S}AKA_{D, F_{max40\%, 60\%, 80\%}}$) и 20% за леву шаку ($\dot{S}AKA_{L, F_{max20\%}}$), у односу на време реализације силе код 100% за десну и 40% и 80% за леву шаку ($\dot{S}AKA_{D, t_{100\%}}$ и $\dot{S}AKA_{L, t_{40\%, 80\%}}$), у односу на градијент прираста силе код 80% и 100% за десну ($\dot{S}AKA_{D, RFD_{80\%, 100\%}}$) и 60% за леву шаку ($\dot{S}AKA_{L, RFD_{60\%}}$).

RFD_{60%}) и у односу на брзину укључења мишића код 40%, 50% и 60% за десну шаку (ŠAKADKf_{40%,50%,60%}).

У односу на контрактилне способности мишића опружача леђа (табела 6) статистички значајна повезаност утврђена је у односу на ниво испољене максималне силе код 20% и 60% ($MrVuF_{\max 20\%, 60\%}$), у односу на време реализације силе код 30%, 80% и 100% ($MrVuT_{30\%, 80\%, 100\%}$), у односу на градијент прираста силе код 20%, 50%, 80% и 90% ($MrVuRFD_{20\%, 50\%, 80\%, 90\%}$) и у односу на брзину укључења мишића код 20%, 50%, 80% и 90% ($MrVuKf_{20\%, 50\%, 80\%, 90\%}$).

У односу на контрактилне способности мишића опружача ногу (табела 6) статистички значајна повезаност утврђена је само у односу на градијент прираста силе код 70% ($NOGERFD_{70\%}$), као и у односу на брзину укључења мишића на истом проценту реализације, тј. код 70% ($NOGEKf_{70\%}$).

Успешно решавање моторних задатака захтева адекватну реакцију изражену кроз остварење/извођење датог покрета (селекционисана реакција) у функцији времена реализације (временско прилагођавање) (Sakai *et al.*, 2000). Контрола моторних процеса врши се преко CNS у зони премоторног и примарног моторног кортекса (Shadner *et al.*, 1993; Schieber & Poliakov, 1998; Kilner *et al.*, 2000; Sakai *et al.*, 2000; Johansson *et al.*, 2001). Сваки појединачни покрет, било да се ради о фином и прецизном померању појединачног прста шаке (Schieber & Poliakov, 1998), координисаном померању одређених парова или свих прстију шаке (Kilner *et al.*, 2000; Johansson *et al.*, 2001), одржавању у равнотежи одређених делова тела (Shadner *et al.*, 1993), или да се ради о моторичким задацима везаним за различите врсте реакција на надражаје и могућност вишеструког избора (Sakai *et al.*, 2000), специфично је контролисан од за то надлежног дела за моторну контролу кортекса.

Механизам извршења моторичке радње субординисан је успостављеним моторичким програмима на основу којих се врши контрола и корекција самог моторичког задатка кроз затворени систем приближног временског трајања од око 120 милисекунди (Shadmehr *et al.*, 1993). Контрола и актуелна корекција извршења моторног задатка врши се на основу сензорних процеса путем паралелне обраде информација чула вида, слуха или тактилног чула, где време моторичке реализације или корекције положаја зависи од количине информација и сложености избора за решавање задатка (Sakai *et al.*, 2000). Накнадна корекција моторичке радње или постуралног положаја целог или дела тела врши се на основу додатног продуковања мишићне силе (*producing restoring forces*), као последица одговарајућих контракција истих у сврху остварења жељеног/потребног покрета, тј. моторичке радње (Shadner *et al.*, 1993).

У зависности од процене решавања моторичке ситуације појединца, корекција положаја се врши на основу употребе/коришћења различитих механизма испољавања карактеристика мишићне силе. Утврђено је да способност експлозивне продукције силе (*explosive force production*), односно виши ниво градијента прираста силе (RFD - *rate of force development*) опружача ногу статистички значајно описује брзину успостављања равнотежног положаја након ненаданог нарушавања равнотежног положаја појединца мушког пола. Оваква веза није утврђена у односу на ниво максималне силе код истих испитаника (Izquiero *et al.*, 1999).

Истраживање које је спровео Гианикелис са сарадницима (Gianikellis *et al.*, 1995) потврђују високо статистичку значајност између ефикасности пуцања у фиксирану мету и параметара који дефинишу стабилност позиције доњег дела тела (ноге). Та веза се нарочито појачава у временском интервалу непосредно пре опаљења (1.5 до 2 секунде), односно у ситуацији започињања повлачења обарача. Овим истраживањем је управо доказана велика значајност контроле присутних малих осцилација тела за време нишањења у функцији непосредно и за време извршења опаљења. Управо је способност ефикасног контролисања, односно неутралисања непотребно великих осцилација оружја у сагиталној и фронталној равни доминантни фактор који детерминише елитне од просечних биатлонаца током пуцања у стању такмичарске заморености (Simoneau *et al.*, 1996).

ЗАКЉУЧАК

На узорку од 227 студената Криминалистичко-полицијске академије извршено је испитивање повезаности испољеног нивоа силе одређених мишићних група и успешности савладавања полицијског полигона. После спроведеног експерименталног поступка сви добијени резултати подвргнути су дескриптивној обради и регресионој анализи где је критеријску варијаблу представљало време савладавања полигона, док су предиктивни простор чиниле контрактилне карактеристике мишића опружача леђа, прегибача прстију леве и десне шаке и опружача ногу.

Изабране су варијабле за које је у досадашњим истраживањима потврђено да покривају простор од значаја за кретну структуру која доминира у професионалним пословима које обавља полиција и то варијабле везане за контрактилни мишићни потенцијал (максимална сила од 10 до 100% – F_{\max} , време потребно за реализацију F_{\max} од 10 до 100% – tF_{\max} , градијент прираста силе од 10 до 100% – RFD и брзина укључења мишића од 10 до 90% – Kf) карактеристичних мишићних група (мишићи леђно-слабинске мускулатуре, мишићи опружача ногу и мишићи прегибачи прстију леве и десне шаке). Резултати регресионе анализе (парцијална повезаност) указали су на постојање различитог нивоа значајности посматраних предикторских варијабли у односу на посматрану критеријску варијаблу. Из групе варијабли које описују механизме регулације мишићних контракција прегибача прстију десне и леве шаке, парцијалну повезаност показале су варијабле везане за испољену силу на нивоу од 40%, 70% и 80% ($\check{S}AKA_D F_{\max 40\% 70\% 80\%}$) за десну шаку и од 20% ($\check{S}AKA_L F_{\max 20\%}$) код леве шаке. Везано за време реализације силе, парцијална повезаност испољена је на 100% ($\check{S}AKA_D t_{100\%}$) код десне шаке и 40% и 80% ($\check{S}AKA_L t_{40\% 80\%}$) код леве шаке, док је за градијент прираста силе карактеристично испољавање на нивоу од 80% и 100% ($\check{S}AKA_D RFD_{80\% 100\%}$) за десну шаку и на 60% ($\check{S}AKA_D RFD_{60\%}$) за леву шаку. Код брзине укључења мишића парцијална повезаност испољена је на нивоу од 50% и 60% ($\check{S}AKA_D Kf_{50\%}$ и $\check{S}AKA_D Kf_{50\%}$). За групу варијабли које описују механизме регулације мишићних контракција леђно-слабинске мускулатуре, парцијалну повезаност са критеријском варијаблом показале су варијабле везане за испољену силу на нивоу од 20% и 60% ($MrVuF_{\max 20\% 60\%}$). Варијабле које су испољиле парцијалну повезаност везано за време реализације силе су на нивоу од 30%, 80% и 100% ($MrVu t_{30\% 80\% 100\%}$), а повезаност је испољена и код варијабли везаних за градијент прираста силе на нивоу од 20%, 50%, 80% и 90% ($MrVu RFD_{20\% 50\% 80\% 90\%}$). Код брзине укључења мишића, парцијална повезаност испољена је на нивоу од 20%, 50%, 80% и 90% ($MrVu Kf_{20\% 50\% 80\% 90\%}$). За групу варијабли које описују механизме регулације опружача ногу парцијалну повезаност са критеријском варијаблом испољила је варијабла која описује градијент прираста силе на нивоу од 70% ($NOGERFD_{70\%}$), а код брзине укључења мишића на нивоу од 70% ($NOGEKf_{70\%}$).

Када је реч о механизмима регулације мишићних контракција третираних мишићних група карактеристично је њихово испољавање на нивоима који, углавном не представљају максималне вредности, већ се крећу у вредностима до око 70%. Са аспекта извођења наставе СФО то значи да у наставном процесу у делу који се бави развојем физичких способности студената, посебну пажњу треба посветити средствима и методама рада који ће студенте припремити за успешно решавање сложених моторичких и професионално ситуационих задатака. Потребно је повећати учесталост коришћења средстава и тренажних метода за развој експлозивне снаге уз примену метода за побољшање испољавања силе у што краћем времену њене реализације (нпр. код третмана опружача ногу користити плиометријски режим рада, тј. комбиновати скокове у дубину и одскоке након амортизације, скокове на једној нози, суножне одскоке итд.).

ЛИТЕРАТУРА

- Вучковић, Г., Јовановић А., Допсај, М. (2001^a): Пузданост теста за процену основне манипулације службеним пиштољем ЦЗ 99, Безбедност, бр.2, МУП Р Србије, Београд, стр. 229–240.
- Вучковић, Г., Јовановић А., Допсај, М. (2001^b). Повезаност између такмичарске ефикасности пиштољског гађања на 20 метара и механичких карактеристика силе различитих мишићних група, рад презентован на Научном скупу „Физичка активност-теорија и пракса“, Факултет спорта и физичког васпитања, Београд.
- Gianikellis, K., Dura, V., Hoyos, V. (1995). A three-dimensional biomechanical analysis of the motor patterns during the aiming in air-rifle shooting, *EXERCISE & SOCIETY: Journal of Sport Science*, Supplement issue, 11: 110 (abstract).
- Dopsaj, M., Milošević, M., Blagojević, M. (2000). An analysis of the reliability and factorial validity of selected muscle force mechanical characteristics during isometric multi-joint test, *Proceedings of XVIII International Symposium on Biomechanics in Sport*, Volume I, edited by Hong, Y & Johns, D., The Chinese University of Hong Kong, Hong Kong, pp. 146–149.
- Dopsaj, M., Milošević, M., Vučković, G., Blagojević, M. (2001). Metrological value of test for evaluation isometric mechanical leg extensor force characteristics measuring from standing position, *Science–Security–Police : Journal of Police Academy*, Belgrade, 6(2): 119–133.
- Dopsaj, M., Blagojević, M., Marinković, B., Miljuš, D., Vučković, G., Koropanovski, N., Ivanović, J., Atanasov, D., Janković, R. (2010). *Modelne karakteristike osnovnih antropometrijskih pokazatelja i bazično-motoričkih sposobnosti (BMS) zdravih i utreniranih mladih osoba oba pola : populacioni pokazatelji R Srbije*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd.
- Ђолевић, В. (1993). Примењена статистика, Научна књига, Београд.
- Izquierdo, M., Aquado, X., Gonzalez, R., Lopez, J., Hakkinen, K. (1999). Maximal and explosive force production capacity and balance performance in men of different ages, *The European Journal of Applied Physiology*, 79: 260–267.
- Johansson, R., Westling, G., Backstrom, A., Flanagan, R. (2001). Eye-hand coordination in object manipulation, *The Journal of Neuroscience*, 21(17): 6917–6932.
- Kilner, J., Baker, S., Salenius, S., Hari, R., Lemon, R. (2000). Human cortical muscle coherence is directly related to specific motor parameters, *The Journal of Neuroscience*, 20(23): 8838–8845.
- Kukolj, M., Jovanović, A., Ropret, R. (1996). *Opšta antropomotorika*, Fakultet fizičke kulture, Beograd.
- Милошевић, М. (1985). Одређивање структуре моторичких својстава милиционара, Виша школа унутрашњих послова, Београд.
- Милошевић, М., Зулић, М., Божић, С., Лазендић, О., Гавриловић, П. (1985). Анализа факторске ваљаности ситуационих моторичких тестова код милиционара, „13 мај“, МУП СР Србије, Београд.
- Милошевић, М., Зулић, М. (1986). Утицај неких димензија снаге на ефикасност гађања из пиштоља, „13 мај“, МУП СР Србије, Београд, стр. 89–92.
- Милошевић, М., Гавриловић, П., Иванчевић, Б. (1988). Моделирање и управљање системом самоодбране, Научна Књига, Београд.
- Милошевић, М., Јовановић, С., Стојичић, Р., Арлов, Д., Благојевић, М., Допсај, М. (1994). Модел едукације у Специјалном физичком образовању, Зборник радова првог саветовања из Специјалног физичког образовања, Полицијска академија у Београду, Београд, 11.11.1994, стр. 9–22.
- Милошевић, М., Стојичић, Р., Благојевић, М., Арлов, Д. (1995). Методологија развоја моторичке ефикасности специјалаца, Зборник радова Полицијска академија, Vol. 1, Београд, стр. 161–182.
- Перић, Д. (1996). Статистичке апликације у истраживањима физичке културе, СИА, Београд.

- Sakai, K., Hikosaka, O., Takino, R., Miyauchi, S., Nielsen, M., Tamada, T. (2000). What and when: Parallel and convergent processing in motor control, *The Journal of Neuroscience*, 20(7): 2691–2700.
- Simoneau, M., Bard, C., Fleury, M., Taesdale, N. (1996). Postural and rifle stability and shooting performance in elite and intermediate biathletes, *Proceedings of International Congress on Sport Psychology*, Editors: Theodorakis, Y & Papaioannou, A., Democritus University of Thrace, Dept. of Physical Education and Sport Science & Hellenic Society of Sport Psychology, 1–3 November 1996, Komotini, Greece, pp. 268–272.
- Стефановић, В. (1981). Увод у истраживачки рад у физичкој култури са статистиком, Научна књига, Београд.
- Стојичић, Р. (1994). Одређивање моторичке ефикасности припадника специјалних јединица, Магистарска теза, ФФК Универзитета у Београду, Београд.
- Shadner, R., Mussa-Ivaldi, F., Bizzi, E. (1993). Postural force fields of the human arm and their role in generating multijoint movements, *The Journal of Neuroscience*, 13: 45–62.
- Schieber, M., Poliakov, A. (1998). Partial inactivation of the primary motor cortex hand area: Effects on individual finger movements, *The Journal of Neuroscience*, 18(21): 9038–9054.
- Сопа, А., Чарлс, М. (2001). The influence of grip strength on handgun marksmanship in basic law enforcement training, *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 24 (1): 32–39.

THE RELATIONS BETWEEN MANIFESTED FORCE LEVEL OF CERTAIN MUSCLE GROUPS AND SUCCESS IN MASTERING OF THE POLICE OBSTACLE COURSE

Summary

A sample of 227 students of the Academy of Criminalistic and Police Studies have realized the police obstacle course, in addition to the obstacle course contractile muscle potential (maximum force from 10 to 100% -Fmax, the time required for the implementation of Fmax from 10 to 100% -tFmax, rate of force development from 10 to 100% -RFD and speed of muscle activation - from 10 to 90% -Kf) of characteristic muscle groups (the dorsal-lumbar muscles, the muscles of the leg extensors and fingers flexors of the left and right hand) was measured. Results of regression analysis (partial correlation) indicated the existence of different levels of significance of the observed predictor variables in relation to the observed criterion variable. For the fingers flexors of the left and right hand, partial correlations showed the variables related to the force manifested at the level of 40%, 70% and 80% ($\check{S}AKA_{D_{max40\%},70\%,80\%}$) for the right hand and 20% ($\check{S}AKA_{L_{max20\%}}$) for the left hand. Regarding to the time required for the implementation of force, a partial correlation is expressed on 100% ($\check{S}AKA_{D_{t_{100\%}}}$) for the right hand and 40% and 80% ($\check{S}AKA_{L_{t_{40\%},80\%}}$) for the left hand, while for the rate of force development characteristic expression was on the level of 80% and 100% ($\check{S}AKA_{D_{RFD_{80\%},100\%}}$) for the right hand and 60% ($\check{S}AKA_{D_{RFD_{60\%}}}$) for the left hand. For the speed of muscle activation, partial correlation was expressed at a level of 50% and 60% ($\check{S}AKA_{D_{Kf_{50\%}}}$ and $\check{S}AKA_{D_{Kf_{60\%}}}$). For the dorsal-lumbar muscles, partial correlation with the criterion variables showed the variables related to the force manifested at the level of 20% and 60% ($MrVuF_{max20\%,60\%}$). The variables which showed partial correlation in relation to the time required for the implementation of force are at the level of 30%, 80% and 100% ($MrVuT_{30\%,80\%,100\%}$), the correlation was also expressed in variables related to the rate of force development at the level of 20%, 50%, 80% and 90% ($MrVuRFD_{20\%,50\%,80\%,90\%}$). For the speed of muscle activation, partial correlation is expressed at a level of 20%, 50%, 80% and 90% ($MrVuKf_{20\%,50\%,80\%,90\%}$). For the group of variables that describe the mechanisms that regulate leg extensors, the partial correlation with the criterion variable was established for a variable that describes the rate of force development at the level of 70% ($NOGERFD_{70\%}$) and for the speed of muscle activation at the level of 70% ($NOGEKf_{70\%}$).

МОДЕЛ ГЕОТОПОГРАФСКОГ ОБЕЗБЕЂЕЊА У ПОЛИЦИЈСКОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ СРБИЈЕ

Бобан Милојковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: У раду је презентован модел геотопографског обезбеђења у полицијској организацији Србије, заснован на могућностима израде дигиталних геотопографских материјала применом геоинформационих технологија, односно употребом интегрисаних уређаја за ГИС који раде на принципу глобалних навигационих система, као и применом локацијски базираних сервиса и беспилотних аеровидео и аерофотограметријских система. Презентовани модел може у највећој мери да задовољи специфичне и савремене потребе полиције за подацима о геопростору. На презентовани начин могуће је надоместити акутни недостатак наменских и ажурних геотопографских материјала, посебно значајних за подршку у процесу доношења одлука у припреми и извршењу полицијских акција, интервенција и операција у сложеним безбедносним и геопросторним условима, као и за подацима о геопростору у реалном времену.

Кључне речи: *дигитални геотопографски материјали, системи за позиционирање и оријентацију, аутоматско праћење и извештавање у реалном времену, беспилотни аеровидео и аерофотограметријски системи, геоинформациона подршка одлучивању.*

УВОД

Геообезбеђење је општи појам за свеукупну делатност геонаука. Из њега су изведени термини геотопографско обезбеђење војске, геотопографско обезбеђење полиције и геотопографско обезбеђење за цивилне структуре (архитектура, грађевинарство, урбанизам, просторно планирање, катастар непокретности, заштита животне средине и др.). Геотопографско обезбеђење полиције егзистира од средине прошлог века, али појмовно и суштински је у полицијској пракси недовољно познато (Милојковић *et al.*, 2013: 331). У безбедносним стратегијским и доктринарним документима и у стручној литератури наведеном појму је недовољно посвећена пажња, па су поједина питања остала отворена.

Често се појам „геотопографско обезбеђење“ схвата као испоручивање готових геотопографских материјала. При томе, погрешно је схватање да реч „обезбеђење“ значи испоручивање готових геотопографских материјала, јер то не мора да ради геодетска служба. Основно питање је – шта испоручити? Британски стручњаци су дошли до сазнања да је за 85% одлука неопходно имати податке о геопростору, а то је задатак цивилне и војне геодетске службе (Павловић, 2003: 77). Наиме, посао наведених институција је да се преваходно баве прикупљањем података о геопростору на једном месту, било са терена или из службених докумената, њихова обрада, израда геотопографских материјала, а тек онда њихово достављање корисницима на њима прихватљив начин, чување, и по потреби, повлачење из службене употребе.

Под појмом геотопографског обезбеђења, као дела геообезбеђења, подразумева се комплексна научноистраживачка, производна, образовна и дистрибутивна делатност цивилних и војних геодетских служби, високошколских и научноистраживачких установа на правовременом прикупљању, обради, тематско-геотопографском моделовању, достављању, размени, ажурирању и чувању података о геопростору. Такође, геотопографско обезбеђење подразумева стручно образовање и оспособљавање лица за прикупљање и обраду података о геопростору и његово перманентно истраживање, моделовање геотопографских материјала и њихово умешно коришћење и ажурирање (Милојковић *et al.*, 2013: 145).

Геотопографски материјали чине основу геотопографског обезбеђења. Израђују се у графичком, фотографском, дигиталном, нумеричком и текстуалном облику. Тренутно у Србији постојеће геотопографске материјале за потребе полиције израђују Војногеографски институт, Републички геодетски завод, друштвене институције и афирмисане приватне фирме у области геоинформационих технологија. Најчешће те материјале чине геодетски планови, топографске и тематске карте, фотографски и дигитални геотопографски материјали који немају наменску потпуност и ажурност картографсаног садржаја за потребе полиције.

Такође, проблем представља и чињеница да садржај до сада коришћених топографских карата није систематски 20, па чак и преко 30 година. Тај период обнављања је веома дуг у односу на потребе полиције, и као такав не уклапа се у резултате ширих истраживања оптималног временског интервала за систематску обнову карата у свету, који нпр. за топографску карту 1:25 000 износи 5–6 година (Милојковић, 2007: 109). Застарелост топографских карата може се сагледати из акције лишавања слободе тројице припадника Вехабија, за које је постојала основана сумња да су извршили кривично дело тероризма у Новом Пазару 2008. године, када су припадници Противтерористичке јединице користили топографске карте чији садржај је картографисан 1967. године. Застареле карте користе и припадници Жандармерије у зони копнене безбедности на југу Србије, припадници граничне полиције при обезбеђењу државне границе, припадници интервентних јединица полиције, припадници сектора за ванредне ситуације и др.

За извршавање безбедносних задатака, припадници полиције се морају оспособити за коришћење постојећих геотопографских материјала за добијање потребних података о геопростору, као и за њихово прикупљање и ажурирање до нивоа сопствених потреба, уз помоћ савремених технолошких решења, јер полиција нема своју геодетску службу (Илић *et al.*, 2009: 589). То значи да за безбедносне задатке постоје специфичне потребе сагледавања карактеристика геопростора на коме ће они бити реализовани. Те потребе најбоље могу да сагледају извршиоци и старешине јединица, пре, у току непосредне интервенције на терену и након њеног завршетка.

Искуства из интервенције полицијских јединица посебне намене у националном геопростору, у последњих 20 година, показују да је геотопографско обезбеђење, као једна врста обезбеђења, било релативно присутно, али да није теоријски уобличено. Тако на пример, обезбеђење интервенције полиције на успостављању нарушеног јавног реда и мира, нарушеног у већем обиму, обухвата мере, процесе и активности којима се спречавају изненадне активности изгредника или умањују и отклањају ефекти нарушавања јавног реда и мира у већем обиму и стварају повољни услови за организовано, правовремено и успешно припремање и ангажовање полиције, односно стварају се повољни услови за спровођење садржаја интервенције полиције. Врсте обезбеђења интервенције полиције су: информативно и психолошко-пропагандно обезбеђење, обавештајно обезбеђење, безбедносно обезбеђење, техничко обезбеђење, интендантско обезбеђење, санитарско обезбеђење, геотопографско обезбеђење, саобраћајно обезбеђење, противпожарно обезбеђење, ветеринарско обезбеђење, маскирање, осигурање и заштита на раду и заштита животне средине (Вулетић, *et al.* 2009: 331).

Осим што недостају наменске карте и други геотопографски материјали, евидентно је и недовољно стручно коришћење постојећих карата и планова. Неке карте и планови, због приручне израде и скромне инвентивности полицијских кадрова који их топографски и тематски моделују без стручно-методолошких претпоставки, имају малу употребну вредност.

Одговарајуће управе МУП-а Републике Србије увиделе су наведене проблеме средином деведесетих година прошлог века, али до реализације израђених пројеката није дошло због недостатка материјалних средстава. Пројекат увођења ГИС технологија за потребе унутрашњих послова започет је пре десетак година и још је у фази изградње. То значи да наша полиција још увек није добила себи примерен систем геотопографског обезбеђења.

Решавање основног сегмента елаборираног проблема целовитог модела геотопографског обезбеђења српске полиције могуће је у знатној мери кроз упознавање припадника полиције са карактеристикама и могућностима коришћења дигиталних геотопографских материјала, оспособљавањем за њихову израду уз примену најновије технологије сателитског позиционирања и аерофотограметрије, путем програма стручног образовања, оспособљавања и усавршавања из полицијске топографије (Милојковић, 2011: 91), као и кроз имплементацију могућих правних, организационих и материјално-техничких решења, што је предмет разматрања у овом раду.

ГЛОБАЛНИ НАВИГАЦИОНИ САТЕЛИТСКИ СИСТЕМИ

Могућности примене Глобалног навигационог сателитског система (ГНСС) за потребе геотопографског обезбеђења полиције су готово неограничене: копнена, речна и ваздухопловна навигација и аутоматско праћење лица и превозних средстава или јединица, посебно у условима ограничене видљивости, адресна навигација ручним ГНСС уређајем или уређајем уграђеним у моторном возилу, затим тајно праћење приликом контролисане испоруке (што је од посебне важности за криминалистичку полицију), накнадна анализа кретања, реамбулација (премер) земљишта, прикупљање и ажурирање података на терену у оквиру ГИС пројеката и даљинске детекције, извештавање у реалном времену и локацијски базирани сервиси – 112 (тренутно у развоју у Србији), тачно мерење времена итд. Али то је део могућности, јер ГНСС омогућава да сваки квадратни метар националног геопростора добије своју јединствену адресу. То практично значи да је могућ потпуно нов начин организације рада полиције, јер ће ГНСС дати нови стандард за дефинисање локација и растојања, заснован на међународним стандардима, што ће омогућити полицији да управљају геопростором ефикасније него икада пре. Међутим, поред наведених стваралачких могућности за потребе полиције, ГНСС се може користити у противправне сврхе, нарочито од стране припадника организованих криминалних група.

ГНСС чине: Глобални позициони систем (GPS – *Global Positioning System*, прави назив је NAVSTAR – *Navigation System for Timing and Ranging*, у даљем тексту ГПС), који је развила геодетска служба америчког Министарства одбране, оперативан од 1978. године, и Глобални навигациони систем (ГЛОНАСС – ГЛОбальная НАвигационная Спутниковая Система) који је развила геодетска служба руског Министарства одбране, оперативан од 1982. године. У фази изградње је Сателитски навигациони систем GALILEO који финансира Европска унија, а његова употреба се планира од 2018. године.¹ Такође је и један број развијених земаља у свету приступио пројектовању и изградњи система за позиционирање (Милојковић, 2013 : 212).

Затим, постоје Регионални сателитски системи који својим сигналом покривају само одређене области, као што је на пример геопростор Европе, односно Европски систем за дистрибуцију корекција (EGNOS – *European Geostationary Navigation Overlay Service*), што је од посебне важности за полицију Србије, јер тај систем је бесплатан и допуњује постојеће сателитске системе, односно помаже у позиционирању и навигацији са тачношћу 3–5 метара и може да функционише у геопросторним условима где ГПС и ГЛОНАСС немају добру геометрију сателита, или где раније није била могућа доступност

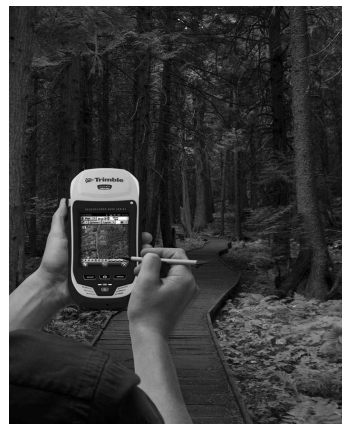
¹ Предвиђено је да GALILEO буде комерцијални навигациони систем са бесплатним сервисом ограничене тачности и комерцијалним сервисом више тачности. Имаће 27 основних (по неким подацима 30) и 9 допунских сателита. Такође, у пројекцији је предвиђен и GALILEO 2, ограничене тачности, масовне примене, са три фреквенције и могућношћу пријема сигнала широм света. Систем ће имати сигурносни сервис са упозорењем о ограничењу тачности и испаду сателита, као и регулативни или државни сервис намењен полицији, службама безбедности и војсци. По први пут Галилео постаје оперативан 12.10.2012. године са 4 активна тест сателита. Планови су да 18 сателита буде оперативно до 2015. године. Произвођачи ГНСС уређаја подржавали су пријем сигнала са тест сателита. Демонстриран је само пријем сигнала, без доприноса резултатима мерења.

три и више сателита (клисуре и кањони, земљиште под бујном вегетацијом, градске четврти са солитерима итд.).

За потребе полиције најприменији су ГНСС уређаји за ГИС који представљају интеграцију PDA рачунара и ГНСС пријемника. Такве уређаје је 2002. године произвела америчка компанија TRIMBLE чији стручњаци су први извршили „спајање“ ГПС пријемника и рачунара са оперативним системом *Windows Mobile*, чиме је добијен лаган, портабилан и изузетно моћан и издржљив уређај за рад на терену.

Поред могућности у позиционирању и оријентацији, приказивања тренутног времена и датума, ГНСС уређаји за ГИС су идеални за картирање и ажурирање геопросторних података у најразличитијим, пре свега мобилним, ГИС апликацијама. Систем подржава индиректна мерења (рачунање неприступачне позиције на бази одмерања ласерским даљинометром), као и синхронизовано логирање података са разних спољних сензора (трагач подземних каблова, Гајгеров бројач, баркод читач и сл.)².

То значи да области примене, пре свега, укључују картирање геопростора са интезивним антропогеним и природним променама од интереса за полицију (градски геопростор, загранични појас, геопростор измењен утицајем елементарних непогода и др.), креирање и рад са базама података за различите линије рада итд. При томе, ГНСС пријемник региструје позиционе податке, док корисник уноси атрибутивне податке према унапред дефинисаној структури корисничког система (пројектованом шифарнику) (слика 1), што је најприменије потребама полиције за геопросторним подацима и што је уз коришћење аерофотограметријских система најјефтинији начин израде дигиталних геотопографских материјала у погледу материјално-финансијских средстава и утрошка времена.

Слика 1: ГНСС уређаји за ГИС марке TRIMBLE

Наиме, сателитским позиционирањем сваки податак о геопростору има ГНСС координату места уноса, а коришћењем електронског формулара нема преписивања,

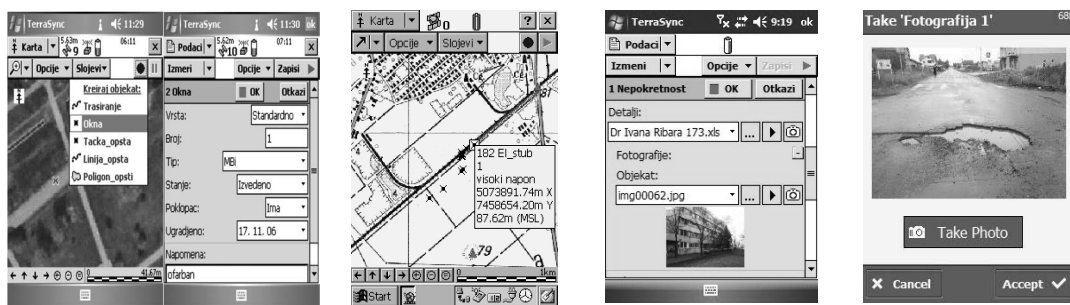
² TRIMBLE системи за ГИС се састоје од: система за прикупљање и ажурирање података (што подразумева одређену додатну обраду података), система за извештавање у реалном времену (што подразумева хитну доставу података са терена без додатне обраде) и сложеног система који подразумева интеграцију више мерних уређаја као што су: ехосондер (систем за хидрографски прмер, систем за лоцирање кварова на објектима инфра и супра структуре, систем за тражење подземних инсталација и подводних објеката итд), луксметар (систем за мерење јачине јавног осветљења), ласерски даљинометр (систем за геодетски прмер неприступачних и опасних објеката), затим разни сензори (температура, нагиб, притисак и др). Начелно, систем за прикупљање и ажурирање података чине: опрема, софтвер, улоге у систему, методе рада, структура и токови података и процедуре (унос података, контрола уноса на терену, конзистентан унос сагласан структури базе података, обавезан унос одређених атрибута и др.).

омогућен је лакши унос, једноставан пренос података и опционо аутоматско слање и архивирање, а подаци о геопростору су одмах доступни за даље анализе.

Наведени ГНСС уређаји су ергономски дизајнирани, немају каблове, а све електронске компоненте су смештене у чврстом и водоотпорном кућишту и електростатички су заштићене. Такође, сви комуникациони прикључци су херметички затворени, што значи да уређаји задовољавају климомеханичку отпорност по високим војним стандардима (IP 65).

Уређај има тастатуру и колор TFT екран осетљив на додир (*touch screen*). Опције се могу бирати наменском оловком или једноставно прстом. Екран уређаја има посебан антирефлексни премаз, што слику чини изванредно јасном чак и на директном сунцу, заменљиву заштитну фолију и могућност подешавања контраста екрана. Такође, екран има позадинско светло за рад ноћу, које се активира аутоматски притиском на екран, као и интегрисани микрофон, звучник и камеру.

Захваљујући великој меморији и снази процесора, уређај без напора приказује скемиране карте, авио и сателитске снимке, који представљају квалитетну подлогу за разне ГИС пројекте. Додатни слот за SD меморијске картице омогућава потребно проширење меморије. Позиционирање, навигација и аутоматско праћење и извештавање у реалном времену су крајње једноставни, а резултати ГНСС премера одмах су видљиви на екрану – новоизграђени објекти, њихови атрибутивни подаци и геореференциране фотографије, ажурирање промена на претходно картографисаним подацима, извештавање у реалном времену³ итд. (слика 2). Такође, олакшано је одржавање и контрола квалитета.

Слика 2: Резултати премера, ажурирања и снимања геопросторних података ГНСС уређајем за ГИС (Извор: LIVONA d.o.o.)

ГНСС уређаји за ГИС се напајају са унутрашње, интегрисане батерије, или са спољних извора напајања (220V или 12V). Интерна, пуњива литијум-јонска батерија омогућава десет сати непрекидног рада, односно целодневни рад на терену. По повратку са терена

3 Најновија област примене ГНСС технологије су системи за извештавање у реалном времену. Као идеално решење функционише апликација *Trimble Municipal Reporter*. Ради се о теренском комплекту кога чини компактни ГНСС уређај *Trimble Juno 3D*, *Trimble Municipal Reporter* софтвер и истоимени *web* сервис, који је намењен регистрацији инцидентних догађаја на терену, или за поступања по пријави грађана (кварови или крађе имовине комуналне инфраструктуре, одлагање опасног и комуналног отпада, оштећење саобраћајница и припадајућих објеката, недозвољена заузећа јавних површина и др.). Наведени догађаји се региструју ГНСС уређајем (координате, датум и тачно време, фото позиција), а подаци уносе у електронске формуларе и приказују на ажурној *Google* дигиталној карти или сателитском снимку. Подаци о догађају тренутно се преносе до *Trimble Municipal Reporter web* сервиса у канцеларији захваљујући 3G модему. Овлашћена лица приступају систему са било ког рачунара који има Интернет приступ, анализирају приспеле извештаје и доносе одговарајуће одлуке које се саопштавају теренским екипама сходно њиховој компетенцији и расположивој опреми и прате статус сваког задатка до извршења, све у реалном времену. Систем може да функционише без надзора, подаци се могу накнадно анализирати ради уочавања тренда појаве и оптимизације рада

батерија се пуни кроз пријемник, без вађења, преко ноћи. Подаци у меморији пријемника су сигурни, без обзира на статус батерије.

Главни екран је налик стоном рачунару (иконе, *Start* дугме и *Taskbar* палета). Стандардно су инсталирани следећи програми: *Windows Explorer Mobile*, *Internet Explorer Mobile*, *Inbox*, *Text Editor*, *Calculator*, *Sound Recorder*, *ActiveSync*, *Word*, *Excel* и *PowerPoint Mobile*, *Windows Media player*, *Connect to Desktop* и *Remote Networking*. Ту су неизоставни наменски програми: *GPS Controller* за подешавање интегрисаног ГНСС пријемника и планирање мерења и *GPS Connector* за спајање интегрисаног ГНСС пријемника са екстерним комуникационим портном.

Поред стандардних софтвера, ГНСС уређаји за ГИС могу користити апликативне софтвере за прикупљање и ажурирање ГИС података (*Trimble TerraSync*, *ESRI ArcPad*), као и различите комерцијалне програме за ауто-навигацију са детаљним картама градова (*iGO*, *TomTom*, *Garmin* и сл.). Поред тога, могућ је развој корисничких апликација за разне намене помоћу *Microsoft* програмских алата (*Microsoft Embedded Visual C++*, *Microsoft Embedded Visual Basic*, *Microsoft Visual Studio Net*).

ГНСС уређаји за ГИС користе оперативни систем *Windows Mobile*. То је *Microsoft* оперативни систем за PDA рачунаре. На њему се могу инсталирати и користити софтвери који подржавају теренске апликације. Наиме, оперативни систем подржава широку лезу комуникационих опција, тако да и на терену омогућава приступ базама података, Интернету или електронској пошти, када је то потребно.

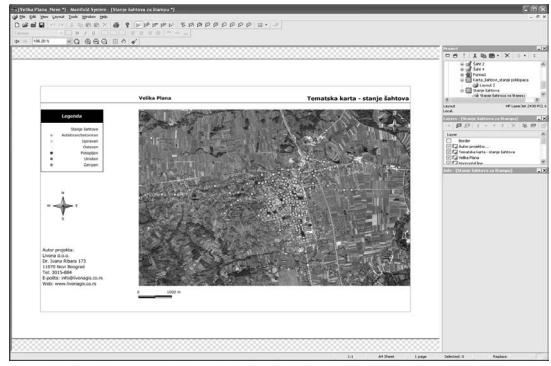
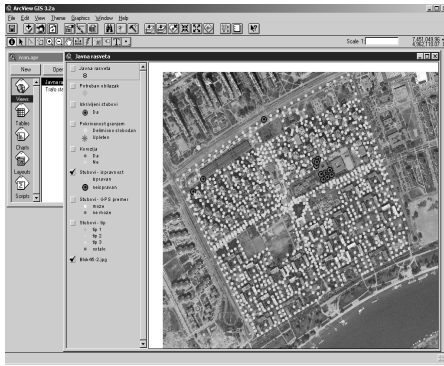
Уколико се уређај повеже на Интернет путем мобилног телефона директно са терена може позвати ГИС сервер и преузети геотопографске подлоге за терен на коме се интервенише или врши картирање и пренос прикупљених података. Директну везу са ГИС серверима омогућава *Trimble Terrasync* софтвер, наменска апликација за навигацију, прикупљање и ажурирање ГИС података. Директна веза са ГИС сервером не значи само приказивање карте у позадини или преузимање делова ГИС базе података, већ и ажурирање тих база података директно на терену. Процес ажурирања податка на терену укључује следеће опције: избор и навигацију ка постојећој тачки, верификацију и измену позиционих и атрибутивних података постојећих објеката (ако је потребно) и регистрацију нових или пропуштених објеката у виду тачке, линије и полигона (Ђурђевић *et al.*, 2013: 297).

Поменути софтвер је универзални софтвер за све *Trimble* ГИС пријемнике. Софтвер је локализован на српски језик, што додатно олакшава рад. Осим простог картирања, *Trimble Terrasync* омогућава пренос ГИС базе података на ГПС рачунар. Захваљујући томе могуће је извршити навигацију до било ког објекта из базе података и одмах на терену извршити ажурирање пратећих атрибута.

У оквиру *Trimble Terrasync* софтвера постоји модул за планирање ГПС премера. Помоћу тог модула могуће је установити који сателити ће бити видљиви у жељеном временском периоду, па чак и пратити анимирани приказ њиховог кретања. Такође је омогућено подешавање параметара ГНСС пријемника који утичу на квалитет позиције (елевациона маска, PDOP⁴ фактор, прихватљиви ниво квалитета сателитских сигнала). Тиме се обезбеђује висок ниво квалитета позиције, онда када је то потребно, као на пример код увиђаја саобраћајних незгода, криминалистичког вештачења, прецизне навигације итд. ГНСС уређаји за ГИС подржавају диференцијалну корекцију у реалном времену са АГРОС ГНСС мреже, као и накнадну диференцијалну корекцију (кодни и фазни подаци) за коју је неопходан РС софтвер за накнадну обраду (*Trimble Pathfinder Office*) (слика 3).

Уређаји обезбеђују високу тачност јер користе EVEREST технологију за елиминацију одбијених ГПС сигнала. Те корекције се примају преко обичног мобилног телефона повезаног *Bluetooth* бежичном везом са ГНСС пријемником (GPRS комуникација).

4 Ознака PDOP представља нумерички показатељ геометрије сателита.

Слика 3: ГИС анализа након накнадне обраде у софтверу Trimble Pathfinder Office (Извор: LIVONA d.o.o.)

ЛОКАЦИЈСКИ БАЗИРАНИ СЕРВИСИ

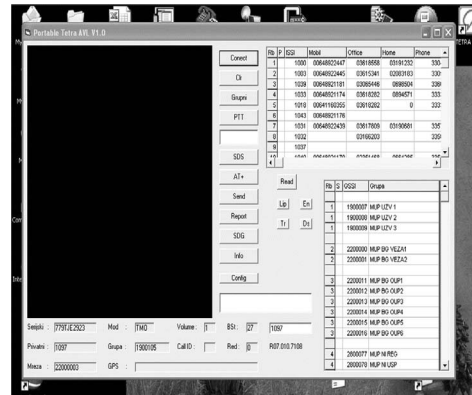
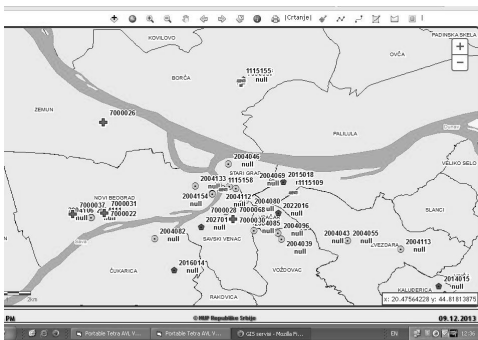
Локацијски базирани сервиси (ЛБС) или системи за аутоматско (електронско) праћење лица и објеката представљају широку област примене технологије ГНСС за савремене потребе човека, која је допуњена геоинформационим и телекомуникационим технологијама. Наиме, ЛБС се састоји од контролно-оперативног подсистема (диспечерски центар – *call centar*), подсистема за одређивање позиције (ГНСС архитектура) и подсистема за пренос података. Праћење је могуће без обзира на локацију (односно удаљеност мобилног објекта од диспечерског центра), метеоролошке услове и доба дана. Подаци о статусу и позицији лица и објеката возила, са тачношћу 2-5 метара, могу се једноставно добити путем Интернет апликације, и-мејла или СМС порука. (Милојковић, *et al.* 2014: 287).

За потребе геотопографског обезбеђења полицијских интервенција, акција и операција у сложеним безбедносним, временским и геопросторним условима (велики градови, рурални, удаљени, велики или неприступачни геопростор) могуће је користити ЛБС за аутономно, периодично или стално позиционирање и праћење положаја припадника полицијских јединица посебне намене и припадника система заштите и спасавања (ватрогасно-спасилачких јединица и јединица цивилне заштите специјализоване намене), као и праћење ескортних и интервентних возила, аутомобила, аутобуса, камиона, пловила и сл., као и њихово надгледање и контролу. ЛБС омогућавају руководиоцима полиције да сагледају одређене проблемске ситуације у реалном времену; да лоцирају и прате припаднике и мобилна техничка средства по месту и времену; омогућава подршку при анализи и оцени могућности путне мреже и осталих објеката саобраћајног система; и олакшава координацију, садејство и сарадњу расположивих снага у интервентном геопростору по времену и положају.

ЛБС се могу користити и за тајно праћење возила припадника организованих криминалних група, нарочито у акцијама контролисана испорука наркотика, оружја, културних добара и др. Иначе, контролисана испорука представља незаобилазну истражну технику када је реч о организованим илегалним транспортима опојних дрога, али и кријумчарењу других врста роба чији је промет забрањен или ограничен, попут оружја, муниције, злата, крадених аутомобила и сл. Њоме се омогућава сагледавање свих учесника ових криминалних делатности, које се врло често испољавају и у међународним размерама, и као таква се надовезује на претходна сазнања истражних органа о реализацији конкретног, незаконитог транспорта из једне земље у другу, са једног краја света на други. Та сазнања могу потицати од информатора (сарадника) или прикривених иследника (тајних агената) убачених у криминалне редове, тајне аудио и видео опсервације, или

других оперативних и доказних мера и радњи, и она представљају иницијални основ за „надзирани превоз“ кријумчарене робе.

За потребе полиције могуће је користити ЛБС уређаје који за пренос података користе радио-мрежу ТЕТРА система и GSM/GPRS/SMS двосмерну комуникацију, и то у оквиру МУП-а Републике Србије, а могуће је користити и техничка решења домаћих приватних фирми за геоматику у условима слабог ТЕТРА сигнала, односно до потпуне изградње ТЕТРА мреже. Наиме, у МУП-а Републике Србије, заједничким радом на пројекту Управе за информационе технологије и Управе за везу и криптозаштиту, извршена је интеграција ГИС са информацијама о локацији које се добијају ГНСС уређајима ТЕТРА система дигиталне радио-везе. На тај начин је уз помоћ ТЕТРА терминала (ручне или колске радио-станице) у који је уграђен ГНСС локатор, опреме у диспечерском центру и апликативног софтвера, омогућено позиционирање у реалном времену. Наиме, суштину техничког решења ЛБС са ТЕТРА радио-мрежом за потребе полицијских службеника МУП-а Републике Србије чини софтверска апликација *Portable Tetra AVL* (слика 4). Оперативна употреба софтверске апликације *Portable Tetra AVL* подразумевала је израду идејног решења, техничког решења, реализацију, имплементацију и тестирање.

Слика 4: ЛБС МУП-а Републике Србије који за пренос података користе радио-мрежу ТЕТРА система и сопствену софтверску апликацију *Portable Tetra AVL* (Извор: Управа за везу МУП-а Републике Србије)

На наведени начин искоришћен је посебан квалитет интегрисане ТЕТРЕ ручне или колске радио-станице за позиционирање лица и возила, тако да није било неопходно никакво додатно повезивање.⁵ Прецизније речено, измерене координате преносе се бежичном RS 232 везом до оперативног центра SDS порукама, где се након њиховог конвертовања уз помоћ софтверске апликације *Portable Tetra AVL*, врши позиционирање и осматра кретање свих возила и људства на дигиталним геотопографским материјалима одређеног геопростора. Релативно брзо (сваких 10 до 20 секунди) омогућено је диспечеру система да прати расположиве и опремљене снаге и средства, да их усмерава и прегрупише, сходно задатку на коме су ангажоване.

Интеграција система је тестирана први пут током обезбеђења Сабора трубача у Гучи, у августу 2010. године. Након тога настављен је рад на унапређењу степена интеграције и систем је пуштен у рад у Командно-оперативном центру ПУ за Град Београд, као и у дежурним службама подручних полицијских управа. Интеграција система је остварена и са информацијама о локацијама које се добијају са ГНСС рисивера коришћењем ГПРС сервиса мобилних оператера уз заштићени пренос података. Потпунија примене ЛБС у

5 Могуће су и друге, мање прецизне, технике одређивања положаја радио-гонометријом преко базних станица ТЕТРА мреже.

полицијској организацији Србије иде у правцу интегрисане примене ЛБС са системима за извештавање у реалном времену, системима за мобилни видео-надзор, сферном фотографијом, термовизијским системима (слика 5) и тајним надзором.

Слика 5: Интегрисана примена ЛБС

МОГУЋНОСТ КОРИШЋЕЊА БЕСПИЛОТНИХ АЕРОВИДЕО И АЕРОФОТОГРАМЕТРИЈСКИХ СИСТЕМА ЗА ПОТРЕБЕ ГЕОТОПОГРАФСКОГ ОБЕЗБЕЂЕЊА ПОЛИЦИЈЕ

Данас се за најразличитије потребе савременог човека користе беспилотне летилице. Већи број тих летелица намењен је за видео-надзор у реалном времену, снимање одређених објеката, појава и процеса у геопростору и пренос ТВ слике – интерактивних панорама или за једноставно фотографисање из ваздуха и са земље. У последње време, све више се користе тихе беспилотне летилице опремљене најсавременијим аеровидео-камерама са променљивом оптиком и стабилизацијом, ГНСС навигацијом и контролом летења (слика 6).

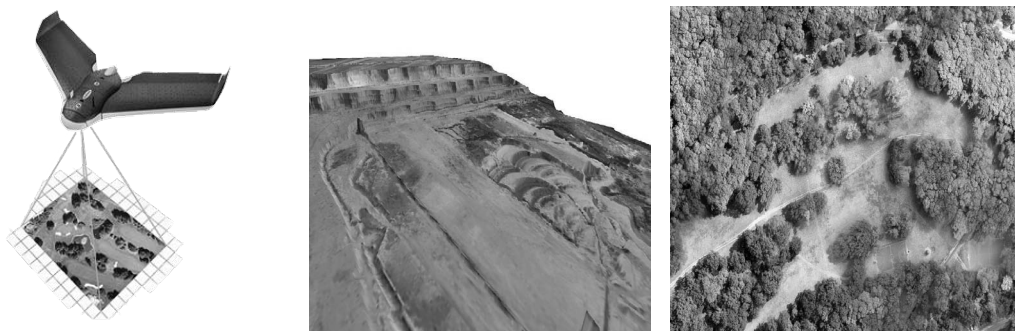
Те летилице могу летети по координатама са аутопилотом до самосталног повратка на место полетања. Аеровидео-камера (слика 1) прави видео-снимке и фотографске снимке HD резолуције из ваздуха и са тла, а уз помоћ *wireless* видео-линка омогућава директан пренос снимка и управљање летом и снимањем. Носач камере је професионални гимбал са жироскопом, стабилизован апсорберима и напредним системом за управљање у све три осе. Управљање летилицом врше минимум две стручне особе – прва пилотирањем, а друга снимањем. Преузимање снимљеног материјала може бити непосредно по обављеном послу, ако је поверљивог садржаја, или након обрађеног снимка у студију.⁶

6 Више о томе: www.aerovideo.org

Слика 6: Беспилотни аеровидео-системи
(Извор: www.aerovideo.org)

Међутим, за потребе геотопографског обезбеђења полиције потребне су и беспилотне летилице које су погодне за авио премеар и премеар већих површина, односно за добијање метричких фотографија погодних за израду дигиталних геотопографских материјала и пружање услуга прикупљања геопросторних података и њихове анализе. Те летилице називају се беспилотни аерофотограмтријски системи – БАС (слика 7).

Слика 7: Беспилотни аерофотограмтријски систем eВее и продукти снимања
(Извор: [LIVONA d.o.o](http://LIVONA.d.o.o))

Наиме, БАС представља нову геоинформациону технологију која је тек у развоју. На-стала је као одраз потребе за премеаром мањих до средњих површина, сувише великих за класичан терестички премеар (геодетским инструментом – тотална ГНСС станица, ЛИДАР на стиву и др.), али недовољно великих и економски неоправданих за класичан аерофотограмтријски премеар (авионом, хеликоптером или сателитом). Такође, значајан лимитирајући фактор у развоју БАС били су: једноставност употребе и безбедност коришћења на опасним и неприступачним теренима, економичност и ниска цена коштања саме летилице, односно цена услуга по јединици времена ангажовања уређаја, већа ефикасност и ефикасност прикупљања геопросторних података у односу на терестичке методе, брзина при пројектовању и „инстант“ летењу у односу на класичне фотограмтријске технолошке поступке, и свестраност технолошког решења са великим бројем примена, које би у будућности требало врло брзо да се вишеструко повећа (Адемовић и Миленковић, 2014: 103).

Зависно од нивоа сложености техничког решења беспилотних летелица за потребе прикупљања геопросторних података аерофотограметријском методом, у пракси су установљена два најчешће коришћена назива – UAV или UAS. UAV је скраћеница за *Unmanned aerial vehicle* („беспилотно ваздушно возило“), при чему се ради о самосталној беспилотној летици која се лансира ради снимања одређеног геопростора и контролише помоћу рачунара интегрисаног у летелицу, даљинском контролом или мануелном контролом. UAV је *unmanned aircraft system*, при чему се ради о систему заснованом на беспилотној летици, контролној станици (*Ground Control Station – GCS*), радио-вези за комуникацију са летицом, софтверу за терен, софтверу за биро и остали прибор.

За потребе геотопографског обезбеђења полиције, врло је погодна мала беспилотна летелица швајцарске производње „eBee“ која је тешка само 630g при полетању. Летилица има модуларни дизајн, што омогућава да крила распона 96 cm буду расклопљена и да се чувају са централним делом и свим његовим прибором у малом кофери. Летилица се покреће ручно, избацивањем из руку након стартовања мотора. Такође, летилица може безбедно да слети на „стомак“, самостално, када користи своју напредну технологију приземљења да би слетела на унапред задату тачку и ограничени геопростор, или „ручним хватањем на чистину“. Софтвер *eMotion 2* омогућава планирање, симулацију, праћу и контролу путање летилице, пре и током лета. Уз једноставне *drage&drop* (превуци и пусти) радње, у једном лету дужине трајања од 45 минута може картирати геопростор површине 1,5–10 km². Наиме, процес снимања захтева претходну припрему снимања у бироу, сигнализацију и ГНСС премер на терену надземних белега, програмирање летилице, подизање, контролу лета и спуштање летилице и обраду снимљеног материјала у бироу.

Са камером високе резолуције 16 MP, „eBee“ може да снима слике терена просечном резолуцијом од 5 до 30 cm по пикселу. Након иницијалне провере података на терену (контрола преклапања делова терена и ортомозаик) мале резолуције, 3D модел површина аутоматски добија прецизно геореференциран ортомозаик, док се код површинских објеката и равних изграђених делова геопростора може добити дигитални модел висина (DMT). За специјалне потребе корисника може се такође вршити даља оптимизација модела.

У зависности од коришћене камере, добијају се ортофото снимци који могу да буду видљиви у делу спектра (RGB) или близу инфрацрвеног дела спектра (NIR – *Near InfraRed*). Комбиновањем RGB и NIR снимака, могуће је картирати дигиталне тематске карте које приказују индекс вегетације. Такође, продукти снимања су и дигитални модел површина који се може добити у више различитих формата (растер – *grid* модел, вектор – *tin* модел; облак тачака – 3D координате сваког пиксела).

Презентоване могућности беспилотних летелица могуће је користити у току припреме, организације и извођења полицијских интервенција, акција и операција у сложеним безбедносним, временским и геопросторним условима. Тако на пример, врло сврсисходна употреба могућа је за потребе израде планова обезбеђења, процене броја окупљених грађана (маса) и праћења њиховог кретања код мирних и рушилачких демонстрација, потребе руковођења интервенцијом ради успостављања нарушеног јавног реда и мира, у већем обиму на градским трговима, спортским, културним, политичким и другим манифестацијама, за процену угроженог геопростора природним и техничким несрећама, употребу специјализованих јединица цивилне заштите и ватрогасно-спасилачких јединица, праћење тока дејства интервенције, процену рушилачких ефеката и анализу учинка планираних мера за отклањање или ублажавање последица ванредних ситуација, израду материјалних доказа у криминалистичкој обради, талачким ситуацијама на „отвореном“ и „полуотвореном геопростору“, ради информисања јавности итд.

Међутим, производи снимања БАС (ортофото планови, дигитални модели површина и др.) не садрже квантитативно-квалитативне податке о објектима и појавама у геопростору који су потребни полицији, па је стога потребна интегрисана примена ГНСС уређаја за ГИС и БАС. Та примена је посебно значајна у деловима геопростора за које не постоје аерофотограметријски снимци, или су се десиле значајне антропогене и природ-

не промене у геопростору, а постојећи геотопографски материјали су стари 20, па и преко 30 година. Такође, аерофотограметријски снимци, израђени уз помоћ БАС могу послужити као геореференциране подлоге за израду ГИС пројеката од значаја за полицију, допуну постојећих геотопографских материјала, за навигацију до места реамбулације или интервенције и за разне анализе у оквиру процене геопростора.

ЗАКЉУЧАК

Претходно презентоване информације о стању геотопографског обезбеђења и могућностима коришћења ГНСС уређаја за ГИС и беспилотних аерофотограметријских система, имплицирају могући модел целовитијег решавања проблема геотопографског обезбеђења за потребе полиције, који би подразумевао и следеће:

1. Да се изврши идентификација свих државних и приватних субјеката који се баве прикупљањем и обрадом података о геопростору и снажније настави пројекат изградње националне инфраструктуре геопросторних података, чији би правни оквир обавезао све државне и приватне субјекте који се баве неком врстом геотопографског обезбеђења да достављају по један примерак израђеног геотопографског материјала Војногеографском институту, Републичком геодетском заводу и надлежној организационој јединици МУП-а Републике Србије – Управи за ИТ, Одељењу за ГИС. Оквир би подразумевао обавезну размену геотопографских материјала између ове три институције без материјалне надокнаде (Милојковић, Млађан, 2012: 459);

2. Доградњом радних задатака у систематизацији радних места, обавезати све линије рада МУП-а Републике Србије да њихови полицијски службени који обављају редовне и ванредне полицијске задатка, или изводе програме стручног оспособљавања и усавршавања, имају минимум 20% прерасподеле радних обавеза на прикупљању геопросторних података од значаја за полицију и ажурирање геотопографских материјала у ГИС окружењу. Поступак би подразумевао и реализацију адекватних планова обуке по програмима стручног оспособљавања и усавршавања.

3. У материјално-техничком смислу, извршити пилот пројекат прикупљања геопросторних података, обједињавањем снага и средстава Хеликоптерске јединице МУП-а Републике Србије, Републичког геодетског завода и Војске Србије за аерофотограметријско снимање на деловима националног геопростора од посебног значаја за полицију, и набавку и обуку са ГНСС уређајима за ГИС.

ЛИТЕРАТУРА

- Аџемовић, Љ., Миленовић, В. (2014). Беспилотни аерофотограметријски системи. *Геодетска служба*, Год. 43, бр. 117, стр. 102–107.
- Вулетић, Ж., Илић, А., Милојковић, Б. (2009). Модел геотопографског обезбеђења употребе јединица полиције при интервенцији на успостављању нарушеног јавног реда и мира у већем обиму. *Безбедност*, Год. 51, бр. 1–2, стр. 329–354.
- Ђурђевић, З., Коларевић, Д., Ивановић, З., Милојковић, Б. (2012). Примена Географских информационих система у криминалистичком профилисању. У: Ђурђевић, З. *et al.* *Криминалистичко профилисање*, Београд : Криминалистичко-полицијска академија, стр. 279–331.
- Илић, А., Милојковић, Б., Секуловић, С. (2009). Савремене технологије за прикупљање и обраду просторних података. У: *Зборник радова „ОТЕХ 2009“*, Научно-стручни скуп са међународним учешћем из одбрамбених технологија, Београд, 8–9. октобра 2009. године, стр. 589–594.
- Милојковић, Б. (2007). Савремени геотопографски материјали за потребе полиције карактеристике и начин коришћења. *Безбедност*, Год. 49, бр. 4, стр. 108–139.

- Milojković, B. (2011). Contribution of police topography to development of higher police education in Serbia. *Thematic Conference Proceedings of International Significance. Vol. 1, International Scientific Conference "Archibald Reiss Days"*, Belgrade, 3–4 March 2011, Belgrade : Academy of Criminalistic and Police Studies, str. 89–98.
- Милојковић, Б., Млађан, Д. (2012). Национална инфраструктура геопросторних података. *Култура полиса*, посебно изд. 1, Год. 9, бр. 18, стр. 457–474.
- Милојковић, Б. (2013). *Полицијска топографија*, Београд : Криминалистичко-полицијска академија.
- Milojković, B., Milojević, S., Janković, B. (2013). Some aspects of geo-topographic security related to the use of special police forces. *Thematic Conference Proceedings of International Significance, International Scientific Conference «Archibald Reiss Days»*, Belgrade : Academy of criminalistic and police studies, str. 145-159.
- Milojković, B., Mlađan, D., Ilić, A. (2014). Possibilities of using the location based services in emergency. *Thematic Conference Proceedings of International Significance. Vol. 2, International Scientific Conference «Archibald Reiss Days»*, Beograd, 3–4. March 2014, Belgrade : Academy of criminalistic and police studies, str. 287–295.
- Павловић, М. (2003). *Појмовно одређење и могућа организација геотопографског обезбеђења наше војске*, Зборник радова, Војногеографски институт, бр. 11, Београд : Војногеографски институт, стр. 84-75.

MODEL OF TOPOGRAPHIC SECURITY WITHIN SERBIAN POLICE ORGANISATION

Summary

In order to perform security tasks, police officers have to be trained in the use of available topographic materials for obtaining necessary data relating to the geo-space, but they also should be instructed how to collect and update such data so as to make them reach the required standards, because the police do not have a geodesic service of their own. This means that security tasks present specific requirements for analysing characteristics of the geo-space in which they are to be realised. These needs can best be analysed by both operatives and managers prior to and in the course of an intervention in the field, as well as following its termination. Geotopographic security encompasses measures, procedures and activities aimed at timely gathering of geospatial data, as well as at processing, sorting, presenting, designing, distribution, submitting, exchange and storage of any such data relevant to the subject matter in focus and necessary for effective and efficient management of the system of defence and security-related measures and activities. Its foundation consists mostly of geotopographic material in the form of graphic, photographic, digital, numerical, textual and graphic-numerical-textual representations. However, experience gathered from interventions of police in the national geo-space show that geotopographic security, as a type of security, has been relatively present but not theoretically founded. Basically, this means that police officers performing security tasks have not had relevant geotopographic materials, so that they have used the existing system of maps and plans designed for both military and civilian purposes, when performing and monitoring the situation prior to, during and following the interventions, although these materials may be incomplete for the purpose or the contents thereof may not have been updated. The paper therefore presents a model of geotopographic security within the police organisation in Serbia which relies on possibilities for designing relevant and contemporary digital geotopographic materials using GNSS devices for GIS produced by the US company TRIMBLE, as well as on the use of location-based services based on the TETRA system and an aerial imaging system based on the use of the Swiss-made eBee unmanned aerial vehicle. The closing part of the paper offers suggestions for improving professional and educational, normative and legal, as well as financial framework for approaching the issues in focus.

УТИЦАЈ ТЕРЕНСКЕ ОБУКЕ НА ОСПОСОБЉЕНОСТ СТУДЕНАТА КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКЕ АКАДЕМИЈЕ ЗА ПРИМЕНУ ВАТРЕНОГ ОРУЖЈА КАО СРЕДСТВА ПРИНУДЕ

Саша Милојевић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Бојан Јанковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Анализом резултата ватрене обуке које су постигли студенти Криминалистичко-полицијске академије током теренске обуке реализоване 2013. године, рад одговара на питање колики је утицај теренске обуке на оспособљеност студената Криминалистичко-полицијске академије за примену ватреног оружја као средства принуде? Одговор је тражен применом статистичке методе, техником Вилкоксонов тест ранга. Вилкоксонов тест ранга доказао је статистички значајно побољшање резултата гађања из свих врста оружја после реализације наставних садржаја предвиђених програмом теренске обуке, $Z =$ од $-9,149$ до $-8,828$, $p < 0,0005$, уз велику разлику ($r =$ од $0,57$ до $0,59$). Медијана резултата постигнутих на гађању порасла је од ($Md =$ од $19,5$ до $37,5$) пре реализације наставних садржаја предвиђених програмом теренске обуке до ($Md =$ од 71 до 83) после реализације обуке.

Кључне речи: *теренска обука, студенти Криминалистичко-полицијске академије, гађање, оспособљеност за примену средстава принуде.*

УВОД

У обављању полицијских послова полицијски службеници су принуђени да под условима који су прописани законом примене ватрено оружје као средство принуде. У таквим случајевима од изузетног значаја је да буду врхунски увежбани да га законито, ефикасно и безбедно примене, како ради безбедности грађана, тако и ради сопствене безбедности.

Криминалистичко-полицијска академија, као високошколска институција која школује кадрове за потребе МУП-а Републике Србије, оспособљава студенте и за евентуалну примену ватреног оружја као средства принуде. Пошто руковање ватреним оружјем спада у домен вештина које студенти усвајају, највећи део ватрене обуке спроводи се током посебних облика наставе (Милошевић *et al.*, 2010: 96). Када је реч о примени ватреног оружја, обука у теренским условима представља изузетно значајан сегмент едукације студената (Милојевић, 2010: 25).

Обука у теренским условима је посебан облик наставе који се изводи ван седишта Криминалистичко-полицијске академије у неком од наставних центара МУП-а Републике Србије (Милојевић *et al.*, 2011: 47). Реализује се по врло интензивном и динамичном целодневном програму који траје десет дана. Циљ те обуке је да студенти у што већој мери стекну полицијске вештине које су предвиђене планом и програмом, првенствено у домену оперативних полицијских вештина, ватрене обуке, тактичког поступања полицијских службеника и стројеве обуке (Милојевић и Јанковић, 2013: 49). Специфичности теренске обуке – извођење ван седишта што омогућава целодневни (тринаестосатни) рад са студентима, интензивност и динамичност, као и садржајност програма, нарочито у домену ватрене обуке – омогућавају да се студенти веома ефикасно обуче у низу неопходних вештина, а нарочито у ефикасној и безбедној примени ватреног оружја као средства принуде.

Дакле, у складу са претходним разматрањима, поставља се питање – колики је утицај теренске обуке на оспособљеност студената Криминалистичко-полицијске академије за примену ватреног оружја као средства принуде? Рад одговара на то питање анализом резултата ватрене обуке које су постигли студенти Криминалистичко-полицијске академије током теренске обуке реализоване 2013. године.

УЗОРАК И ПРИМЕЊЕНИ МЕТОДИ

Да би се утврдио утицај теренске обуке на оспособљеност студената да примене ватрено оружје као средство принуде, анализирани су резултати почетног и завршног гађања 120 студената друге године основних студија (63 студента или 52.5%) и треће године академских студија (57 студената или 47.5%).

Гађања су изведена из четири врсте оружја: (1) аутомата *Heckler&Koch* MP5; (2) аутоматске пушке М70; (3) полуаутоматске снајперске пушке М76 и (4) пиштоља Ц399. Вршила су се у кружну мету са по 10 метака на различитим удаљеностима (зависно од врсте оружја), тако да је студент могао да при гађању постигне резултат у опсегу од 0 до 100 кругова. Како су између почетног и завршног гађања из свих врста оружја студенти током теренске обуке имали велики број различитих вежби (тактичких, ватрених, стројевих и др.) у којима су руковали наоружањем, разлика између резултата почетног и завршног гађања представља утицај теренске обуке.

Овај утицај мери се адекватним техникама статистичке методе (Милошевић и Милојевић, 2001: 218). При избору адекватне технике, полази се од процене врсте променљиве које ћемо разматрати – да ли се ради о непрекидној или категоријској променљивој. У овом случају реч је о непрекидним променљивима (8 непрекидних променљивих – резултати почетног гађања из аутомата, резултати завршног гађања из аутомата, резултати почетног гађања из пушке, резултати завршног гађања из пушке, резултати почетног гађања из снајпера, резултати завршног гађања из снајпера, резултати почетног гађања из пиштоља и резултати завршног гађања из пиштоља).

Да би одредили да ли треба користити параметарске или непараметарске технике статистичке методе, за све непрекидне променљиве треба одредити да ли показују особину нормалне расподеле вредности (нормалности) или не. Најједноставнији, а врло прецизан тест за утврђивање да ли непрекидна променљива показује особину нормалности расподеле је Колмогоров-Смирновљев тест (Smithson, 2000: 105–106). Резултати овог теста дати су у табели 1.

Резултати из табеле 1. показују да за све непрекидне променљиве које су анализираније потврђена претпоставка нормалности (јер је $\text{Sig} < 0,05$), па при даљим анализама треба користити непараметарске технике статистичке методе обраде емпиријских резултата.

Имајући у виду питање на које се одговара радом, врши се и избор адекватне технике статистичке методе којом ће се тестирати прикупљени подаци. У овом случају, ради одговора на прво питање, неопходно је утврдити да ли постоји статистички значајна разлика између резултата гађања које су студенти постигли на почетку теренске обуке и при њеном крају, као и колика је величина те разлике. Непараметарска техника статистичке методе којом се то може утврдити је Вилкоксон тест ранга (Goodwin, 2007: 273–278).

Табела 1: Резултати Колмогоров-Смирновљевог теста нормалности расподеле за све непрекидне променљиве

	Kolmogorov-Smirnov ^a		
	Statistic	df	Sig.
Почетно гађање аутоматом Heckler&Koch MP5	.146	118	.000
Завршно гађање аутоматом Heckler&Koch MP5	.100	120	.005
Почетно гађање аутоматском пушком М70	.122	119	.000
Завршно гађање аутоматском пушком М70	.094	120	.011
Почетно гађање полуаутоматском снајперском пушком М76	.169	118	.000
Завршно гађање полуаутоматском снајперском пушком М76	.148	120	.000
Почетно гађање пиштољем Ц399	.092	120	.014
Завршно гађање пиштољем Ц399	.161	120	.000

АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА

Резултати Вилкоксоновог теста ранга за прикупљене податке приказани су у табели 2.

Табела 2: Резултати Вилкоксоновог теста ранга

	N	Md	Z	p	r
Почетно гађање аутоматом Heckler&Koch MP5	118	23.50	-8.927	.000	0.58
Завршно гађање аутоматом Heckler&Koch MP5	120	71.00			
Почетно гађање аутоматском пушком М70	119	27.00	-9.149	.000	0.59
Завршно гађање аутоматском пушком М70	120	81.00			
Почетно гађање полуаутоматском снајперском пушком М76	118	19.50	-9.142	.000	0.59
Завршно гађање полуаутоматском снајперском пушком М76	120	83.00			
Почетно гађање пиштољем Ц399	120	37.50	-8.828	.000	0.57
Завршно гађање пиштољем Ц399	120	83.00			

Вилкоксонов тест ранга открио је статистички значајно побољшање резултата гађања из аутомата *Heckler&Koch* MP5 после реализације наставних садржаја предвиђених програмом теренске обуке, $Z=-8,927$, $p<0,0005$, уз велику разлику ($r=0,58$). Медијана резултата постигнутих на гађању из аутомата *Heckler&Koch* MP5 порасла је од ($Md=23,5$) пре реализације наставних садржаја предвиђених програмом теренске обуке до ($Md=71$) после реализације обуке.

Када се анализирају резултати гађања из аутоматске пушке М70, Вилкоксонов тест ранга открио је статистички значајно побољшање резултата гађања после реализације наставних садржаја предвиђених програмом теренске обуке, $Z=-9,149$, $p<0,0005$, уз велику разлику ($r=0,59$). Медијана резултата постигнутих на гађању из аутоматске пушке М70 порасла је од ($Md=27,0$) пре реализације наставних садржаја предвиђених програмом теренске обуке до ($Md=81$) после реализације обуке.

При анализи резултата гађања из полуаутоматске снајперске пушке М76, Вилкоксонов тест ранга открио је статистички значајно побољшање резултата гађања после реализације наставних садржаја предвиђених програмом теренске обуке, $Z=-9,142$, $p<0,0005$, уз велику разлику ($r=0,59$). Медијана резултата постигнутих на гађању из полуаутоматске снајперске пушке М76 порасла је од ($Md=19,5$) пре реализације наставних садржаја предвиђених програмом теренске обуке до ($Md=83$) после реализације обуке.

Вилкоксонов тест ранга открио је статистички значајно побољшање резултата гађања из пиштоља Ц399 после реализације наставних садржаја предвиђених програмом теренске обуке, $Z=-8,828$, $p<0,0005$, уз велику разлику ($r=0,57$). Медијана резултата постигнутих на гађању из пиштоља Ц399 порасла је од ($Md=37,5$) пре реализације наставних садржаја предвиђених програмом теренске обуке до ($Md=83$) после реализације обуке.

Претходна разматрања показују да постоји велики утицај реализације наставних садржаја предвиђених програмом теренске обуке на оспособљеност студената Криминалистичко-полицијске академије за примену ватреног оружја као средства принуде, чиме је дат одговор на питање којим се рад бави.

ЗАКЉУЧАК

Анализе резултата почетних и завршних гађања из свих врста оружја која се примењују као средства принуде показују да постоји статистички значајан утицај реализације наставних садржаја предвиђених програмом теренске обуке на оспособљеност студената Криминалистичко-полицијске академије за примену ватреног оружја као средства принуде. Вилкоксонов тест ранга доказао је статистички значајно побољшање резултата

гађања из свих врста оружја после реализације наставних садржаја предвиђених програмом теренске обуке, $Z =$ од $-9,149$ до $-8,828$, $p < 0,0005$, уз велику разлику ($r =$ од $0,57$ до $0,59$). Медијана резултата постигнутих на гађању порасла је од ($Md =$ од $19,5$ до $37,5$) пре реализације наставних садржаја предвиђених програмом теренске обуке до ($Md =$ од 71 до 83) после реализације обуке. Овим је одговорено на прво питање којим се рад бави.

Организација и реализација теренске обуке, као посебног облика наставе, захтева утршак низа ресурса (материјалних, финансијских, људских, просторних и сл.). Утршак низа ресурса оправдан је једино ако се тиме ефективно постиже пројектовани циљ. У раду је доказано да се теренском обуком студенти Криминалистичко-полицијске академије веома ефективно обучавају за примену ватреног оружја као средства принуде, те да је утицај теренске обуке на ту врсту оспособљавања студената велики. Тиме се може оправдати и утршак ресурса неопходних за организацију и реализацију теренске обуке.

ЛИТЕРАТУРА

- Milojević, S. (2010). Optimizacija modela posebnih oblika nastave na Kriminalističko-policijskoj akademiji, *Bezbednost*, 52(3), str. 24–55.
- Milojević, S., Janković, B. (2013). Geneza terenske obuke kao posebnog oblika nastave na Kriminalističko-policijskoj akademiji, projekat *Struktura i funkcionisanje policijske organizacije*, zbornik radova I, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, str. 323–338.
- Milojević, S., Vučković, G., Janković, B. (2011). *Analiza stavova studenata kriminalističko-policijske akademije o efektivnosti terenske obuke u letnjim uslovima*, *Bezbednost*, 53(2), str. 46–65.
- Milošević, G., Subošić, D. & Mićović, D. (2010). Practical training of students within the sistem of tertiary police education in the Republic of Serbia. *NBP – Journal of criminalistic and law*, 3(15), Beograd, 93–107.
- Milošević, N., Milojević, S. (2001). *Osnovi metodologije bezbednosnih nauka*, Policijska akademija, Beograd.
- Smithson, M. (2000). *Statistics with confidence*, Sage, London.
- Cohen, J.W. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences (2nd edn.)*, Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, NJ.
- Goodwin, C.J. (2007). *Research in psychology: Methods and desing (5th edn)*, John Wiley, New York.
- Pearson, E. S., Harley, H.O. (Eds) (1958). *Biometrika tables for statisticians (vol.1, 2nd edn)*, Cambridge University Press, New York.

INFLUENCE OF FIELD TRAINING TO COMPETENCE OF STUDENTS OF ACADEMY OF CRIMINALISTICS AND POLICE STUDIES FOR USE OF FIRE ARMS

Summary

The paper, by analyzing the results of the fire training that students of Academy of criminalistics and police studies have achieved during field training implemented in 2013, answers the question what is the impact of field training on student competence for the application of a firearm in police works. The answer is sought by applying statistical methods, techniques Wilcoxon rank test. Wilcoxon rank test was proved a statistically significant improvement in the results of shooting from all types of weapons after the realization of teaching content provided in field training program, $Z =$ from $-9,149$ to $-8,828$, $p < 0,0005$, with a big difference ($r =$ from $0,57$ to $0,59$). The median of the results achieved in the shooting rose by ($Md =$ from $19,5$ to $37,5$) before the realization of teaching content provided in field training program to ($Md = 71$ to 83) after the completion of training.

БЕЗБЕДНОСНЕ СЛУЖБЕ ТРЕЋЕГ РАЈХА У СРБИЈИ ТОКОМ ЛЕТА 1941. ГОДИНЕ

Радован В. Радовановић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Небојша Д. Ђокић

Центар за војно-политичке студије, Београд

Сажетак: У раду су обрађени настанак и формирање неких елемената немачког окупационог система у Србији током лета и јесени 1941. године. Дата је формација неких од немачких полицијских јединица ангажованих у Србији током лета 1941. године. Посебна пажња је посвећена фелдјанадрмерији, ландесшицен-батаљонима и 64. резервном полицијском батаљону.

Кључне речи: *војноуправни командант у Србији, командант Србије, Други светски рат, Вермахт, Србија, фелдјандармерија, полиција, ландесшицен-батаљони.*

УВОД

О немачком окупационом систему у Србији слабо је писано, нарочито о полицијској компоненти. Постоји неколико радова о Гестапоу, док су остале компоненте безбедносних служби Трећег рајха у Србији потпуно занемарене. У овом раду ћемо покушати да укратко представимо те мање познате компоненте немачког окупационог система као што су фелдјандармерија, полиција, ландесшицен-батаљони и слично. Због ограничења у обиму, за следећи рад смо оставили да обрадимо Гестапо и још неке друге, посебно специјализоване службе (као што су на пример биле неке јединице посебно формиране за извођење геноцида над Јеврејима).

Већ 12. априла 1941. године, на дан уласка немачких трупа у Београд, Хитлер је издао „привремене смернице“ за поделу Југославије (Зборник II/2). У складу са „Службеном инструкцијом за управљање у Југославији“ од 31. марта 1941. године, највећи део уже Србије (углавном у границама од пре 1912. године) и Баната, ушао је у немачку окупациону зону (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 245, с. 243–7). Да би одржали ред и мир, Немци су у својој окупационој зони одмах увели и организовали окупациону власт. У првом периоду окупациону управу су чинили немачки трупни команданти. Немачка армија је поделила своје окупационо подручје на корпусне области и дивизијске и пуковске рејоне са трупним командантима места. Наређењем Оперативног одељења команде 2. армије, од 18. априла 1941. године, Србија је постала корпусна област 11. армијског корпуса генерала фон Корцфлајша¹ (generalleutnant Joachim Otto August Achatius Kortzfleisch) (Војни архив, НАВ-Т-312, р. 1078, с. 9281757–9). Команда 2. армије је 19. априла издала наређење потчињеним јединицама о организацији војне управе на територији Србије и подручјима под немачком заштитом (Војни архив, НАВ-Т-312, р. 1122, с. 917–8). Истог дана, 1. оклопна група је наредила потчињеним јединицама да се припреме за транспорт ради нове употребе, осим 11. армијског корпуса са 60. пешадијском (моторизованом) дивизијом, 4. брдском дивизијом, 294. пешадијском дивизијом и пешадијским пуком Гросдојчланд (Grossdeutschland) (Zbornik XII/1, 31, нап. 5). Трупе 11. армијског корпуса требало је да остану као посадне у зони одговорности 1. оклопне групе (Војни архив, НАВ-Т-312, р. 1122, с. 9332919–23). Наређењем команде 2. армије од 21. априла прецизиран је рејон одговорности 11. армијског корпуса као и његови задаци. Његов основни задатак био је да на свом подручју предузима систематско чишћење и прочешљавање терена, тражећи српске јединице, разбијене делове јединица итд. Остаци

1 Фон Корцфлајш (3. јануар 1890, Braunschweig – 20. април 1945, Wulwesort, Sauerland) (Saft, 1996, 353f).

јединица је требало да буду прикупљени између комуникација, чиме би се спречило образовање устаничких јединица. Против евентуалних устаника је требало иступити најоштрије и свим средствима (Војни архив, НАВ-312, р. 1076, с. 92800378). Наређењем команде 2. армије од 20. априла 11. армијски корпус је 22. априла преузео на себе одговорност за одржавање реда и мира и на подручју које су до тада обезбеђивали 14. и 31. армијски корпус, а од 28. априла и подручје 46. армијског корпуса. Због тога је корпус од 22. априла ојачан са већ споменутом, 60. пешадијском (моторизованом) дивизијом и самосталним пешадијским пуком Гросдојчланд (већ је имао у свом формацијском саставу 4. брдску и 294. пешадијску дивизију). Командно место корпуса је од 22. априла било у Крагујевцу (Војни архив, НАВ-Т-312, р. 1076, с. 928040). Дивизијски рејони су били подељени на следећи начин: дивизијски рејон 60. моторизоване дивизије, дислоциране у западној Србији, обухватао је простор Лозница, Ваљево, Чачак, Пријепоље, Вишеград; дивизијски рејон 4. брдске дивизије, дислоциране у источној Србији, простор Зајечар, Бор, Књажевац, Пожаревац и Деспотовац; дивизијски рејон 294. пешадијске дивизије, дислоциране у јужној Србији и делом на Косову, простор Ниш, Куршумлија, Косовска Митровица и Лесковац. Београд је обезбеђивао 330. пешадијски пук, док су се дивизија „Das Reich“ и пук „Gross Deutschland“ налазили у Банату. Због потреба на другим ратиштима (тј. војиштима), у мају месецу је почело извлачење немачких оперативних дивизија и њихова постепена замена посадним дивизијама.

У међувремену, 20. априла командант копнене војске² је потчињеним јединицама издао заповест о организацији и успостављању окупационе управе у Србији (Војни архив, НАВ-Т-77, р. 1295, с. 1103–4). У склопу ове заповести је било и службено упутство намењено војноуправном команданту у Србији, у којем су били прецизирани његови задаци као и састав његовог штаба. За све војноуправне послове у Србији до 22. априла 1941. године био је одговоран, као најстарији командант, командант позадине 2. оклопне армије, генерал Шмит Логан (Wolfgang Schmidt-Logan).³ Генерала Логана је 22. априла заменио генерал авијације Хелмут Ферстер (Helmuth Förster)⁴ који је први постављен на место војноуправног команданта у Србији (Militärbefehlshaber in Serbien).

ВОЈНОУПРАВНИ КОМАНДАНТ У СРБИЈИ

Војноуправни командант у Србији, са службеним седиштем у Београду, био је потчињен команданту копнене војске. Док је Србија била операцијска зона 2. армије, командант 2. армије је имао право да захтева обавештења и извештаје о ситуацији и да издаје директиве. Војноуправни командант је обављао извршну власт у име команданта копнене војске и команданта 2. армије.

Штаб војноуправног команданта у Србији састојао се од:

1) Командног штаба (Kommando stab)⁵ за војна питања и 2) Управног штаба за управна питања.

² У то време командант копнене војске (Oberbefehlshaber des Heeres) био је генерал фелдмаршал Валтер Браухич (Walther von Brauhitsch).

³ Командант 2. оклопне армије је био генерал-фелдмаршал Максимилијан фон Вајкс (Maximilian von Weichs). Иначе, команда ове позадинске области се звала „Korück 559“, тј. „Kommando des rückwärtien 559“ (Keilig, 1990, 160).

⁴ Генерал-потпуковник Ферстер (Helmuth Förster, 19. април 1889 – 7. април 1965) је дужност војноуправног команданта у Србији примио 22. априла у 19.30 часова (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 245, с. 2357). Ферстер је заробљен од савезничких трупа у мају 1945. године, али је пуштен 1947. године (Fellgiebel, 2000, 154; Hildebrand, 1990, 305–306).

⁵ На његовом челу се налазио начелник штаба војноуправног команданта у Србији, генералштабни потпуковник Ерих Графенхорст (Chef d. Stabes MilBefh. Serbien, Oberstleutnant Erich Gravenhorst). У савременој немачкој историјској литератури за њега се често наводи да је био *Chef des Generalstabes* али то није тачан навод јер је он био *Chef des Stabes*, а то није исто. Графенхорст је од 1. августа 1940. до 14. априла 1941. године био у оперативном одељењу (Ia), на француском окупираном подручју распоређене XXXI више команде за специјалну намену (Höheres Kommando z.b.V. XXXI). Након одласка из Србије од 1. марта до 31. маја 1942. године био је начелник штаба (Chef des Generalstabes) у Норвешкој распоређене LXXI више команде за специјалну намену (Höheres Kommando z.b.V. LXXI). Обе ове више команде су у ствари биле

Командни штаб је био организован по ратној формацији армијског корпуса и био је одговоран за спровођење војних задатака, односно старао се о реду, безбедности и миру у Србији. Налазио се под непосредним руководством војноуправног команданта. Овоме делу штаба требало је да буде потчињено и 4–6 ландесшицен-батаљона, намењених за обезбеђење саобраћајница, важних индустријских објеката, јавних зграда и за стражарску службу. Такође, и 64. полицијски резервни батаљон⁶ је био потчињен командном штабу као и мање снаге војне жандармерије (Feldgendarmarie). На челу Управног штаба, као начелник штаба (Chef des Verwaltungsstabes), налазио се државни саветник (Staatsrat) др Харалд Тарнер (SS – Brigadeführer Harald Turner). Основни Тарнеров задатак је био руковођење цивилном окупационом службом у Србији и организовање српског управног апарата.

Војноуправном команданту биле су потчињене фелдкомандантуре⁷ и команде места.⁸ Првобитни задаци немачких штабова су били:

1) Војноуправни командант у Србији је руководио војном управом у Србији. Он је могао доносити све одлуке, уколико по својој природи и значају не би морале остати у надлежности команданта копнене војске или их није задржао у својој надлежности командант 2. армије. Он је могао да успостави законитост, то јест да доноси прописе. Своја права је могао пренети на команданте фелдкомандантура и команде места, у сразмери према локалним потребама.

Неодложно је морао да осигура у војном погледу важне саобраћајне путеве, нарочито железничку пругу Београд–Солун и пловидбу Дунавом. Такође је неодложно морао да извршава сва привредна наређења која је постављао рајхсмаршал. Посебан значај је имала управа у немачком протекторату јужно од Дунава.

Управне мере на бугарској интересној територији су тако постављене да је Бугарска брзо могла да преузме управу.

Тамо где су домаће српске власти желеле да наставе свој рад, то им је допуштено, али су стављене под најстрожу контролу.

2) Командант фелдкомандантуре руководио је управом и вршио надзор над домаћим средњим органима власти у своме делокругу командне надлежности.

3) Командант места руководио је локалном управом и вршио надзор над домаћим нижим органима власти у своме делокругу командне надлежности (Војни архив, НАВ-Т-77, р. 1295, с. 1105–7).

Ферстер је 22. априла објавио обавештење становништву Србије да је, тог дана, преузео војноуправну команду на територији Србије (Војни архив, Недићева архива рег. бр. 15/2–1, стр.9, к. 53). У вези с тим, војноуправни командант је издао наредбу о увођењу немачког казненог права и казних одредаба на територији окупиране Србије (Војни архив, Недићева архива, рег. бр. 15/2–1, стр. 134, к. 53).

Одмах затим је објављен Ферстеров проглас становништву Србије у којем се каже:

„Српска област запоседнута од немачких трупа има бити стављена под немачку војну управу. Војни заповедници издаваће потребна наређења за обезбеђење трупа и за одржавање безбедности и реда.

корпусне команде. С обзиром на то да је овде реч о војној јединици, имамо генералштаб а не штаб, али пошто код нас на нивоу армија, корпуса и нижем имамо штабове, а не генералштабове, онда је правилан превод опет начелник штаба, а не генералштаба, јер код нас термин начелник генералштаба има сасвим друго значење.

6 Седиште овог батаљона је било у Београду (Klemp, 2005; Kenkmann, Christoph Spieker, 2001).

7 Фелдкомандантура (Feldkommandantur, скраћено Ф.К.), обласна војноуправна команда. Командант је обично био пуковник или генерал-мајор. Била је ранга пуковске команде и имала је под контролом неколико Kreiskommandanturen тј. окружне команде.

8 Команда места (Ortskommandantur, скраћено ОК). Овај назив су употребљавале оперативне јединице 2. армије све до 16. јуна 1941. године. Међутим 2. маја 1941. године војноуправни командант у Србији је издао наређење да ортскоманде, потчињене њему, убудуће носе назив „крајскомандатура“ (Kreiskommandantur) тј. окружна команда. Једино ће Ортскомандатура II/378 задржати тај назив. Ова ортскоманда је формирана тек у јесен 1941. године и најпре је до почетка децембра била у Шапцу а затим је прешла у Пожаревац (Војни архив, НАВ-312, р. 463, с. 805424–9). Команданти и ортскомандатуре и крајскомандатуре су обично били мајори.

Уколико се становништво понаша мирно, трупе ће имати према њему обзира и чуваће његову својину. При лојалној сарадњи земаљске власти продужиће своју делатност, односно биће поново постављене.

Од мудрости и увиђавности становништва очекујем да се неће упуштати ни у каква непромишљена дела саботаже, пасивног или чак и активног отпора против немачке војске.

Свим наредбама немачких војних власти има се безусловно покоравати. Немачка војска жалиће ако буде присиљена да због непријатељских дела појединих цивилних особа буде приморана на најстроже противмере према становништву.

Сваки појединац треба да остане на своме запослењу и даље ради свој посао. Тиме највише користи својој отаџбини, своме народу и себи самоме“ (Војни архив, Недићева архива, рег. бр. 15/2–1, стр. 27–8, к. 53).

Истовремено је сва полицијска власт у градовима предата у руке команданта места. У вези са тим, војноуправни командант у Србији је крајем априла издао посебну наредбу:

“Наредба о полицијској власти команданта места

На основу додељених ми овлашћења од стране Вође и Врховног команданта наређујем следеће:

1. Уколико дело кажњиво по немачком праву има да буде пресуђено од војних судова, на њега ће бити примењен немачко кривично право. Војни судови могу да суде кажњива дела која су извршена пре уласка немачких трупа. Гоњење није обавезно. Приликом суђења дела која су извршили малолетници могу немачки судови казну која прети да досуде независно од година старости злочинца ако се он по своме развоју може сматрати старијим од осамнаест година.

2. Смрћу ће бити кажњен свако који у запоседнутој области предузме дела насиља или саботаже ма које врсте против немачке војске и њених припадника или постројења.

3. Ко обустави посао у намери да оштети интересе немачке посаде, ко искључи са посла послопримце или ко врши друге обуставе рада, односно прекид пословања биће кажњен.

4. Скупљање на улици, произвођење и делење летака, приређивање јавних скупова и поворки као и учествовање у њима забрањено је и биће кажњиво.

5. Противнемачке манифестације сваке врсте, нарочито непријатељске и увредљиве изјаве забрањене су и биће кажњене.

6. Ко у новинама или часописима објављује вести које могу бити од штете Немачком Рајху, или чије је објављивање забрањено од стране немачке окупационе војске биће кажњен.

7. Ко немачке радио-станице јавно или у некоме скупу слуша, односно за то даје прилике, биће кажњен. Изузетак од тога чине немачке станице које окупациона војска јавно објавом допусти.

8. Ко радио вести, непријатељске према Немачкој или остале вести против Немачке шири биће кажњен.

9. Кажњаваће се сваки недопуштен однос са ратним или цивилним заробљеницима који се налазе под стражом немачких власти или чиновника.

Војни заповедник Србије“ (Војни архив, Недићева грађа, бр. рег. 15/2–1, стр. 11–2, к. 53).

Генералштаб копнене војске (Hauptquartier Oberkommando des Heeres) је 23. априла издао наређење о разграничењу одговорности за сигурност и ред на подручју под командом војноуправног команданта у Србији. Тим наређењем је било предвиђено следеће (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 249, с. 1046–8):

„Разграничење одговорности за сигурност и ред на подчју војноуправног команданта у Србији

Војноуправном команданту у Србији биће, при преузимању команде од Команде 2. армије, подређени и што је могуће пре организовани:

4 ФК (V)⁹

10 ОК I (V)¹⁰

б) 4 ЛС-батаљона¹¹

ц) 2 Дулаг¹²

д) 1 група ГЕП

Појачање ових снага биће могуће само у незнатном обиму. ЛС-батаљоне треба у првом реду предвидети за фелдкомандантуре.

Трупе неће бити подређене службеним органима војноуправног команданта у Србији. Одговорност између трупа и војне управе на подручју војноуправног команданта у Србији биће привремено разграничена како следи:

I) Осигурање земље

Командант има извршну моћ у име команданта копнене војске и команданта 2. армије; он је за сигурност и ред утолико одговоран уколико се могу успоставити и одржавати средствима управних одредаба, издавањем закона и извршењем казни.

Приликом устанка и немира већих размера, командант 2. армије преузима у угроженом подручјима извршну власт и одговорност, за поновно успостављање сигурности и реда. У томе случају подређени су му службени органи војноуправног команданта у дотичним подручјима. Командант 2. армије овлашћује команданта трупа за спровођење потребних војничких мера, наређује почетак и подручје ангажовања трупа и потребне мере војноуправног команданта.

2) Београд

У Београду је за сигурност и ред цивилног становништва Београда одговоран командант ФК 599, који ће од стране војноуправног команданта бити ангажован као командант града Београда.

Од ландесшицен-батаљона подређених војноуправном команданту један батаљон треба подредити команданту града Београда.

Команда 2. армије пребациваће, с времена на време, повећу стражарску јединицу, као војну заштиту града, у Београд. Она се потчињава надлежном трупном команданту. Командант града је овлашћен да тражи учешће ове стражарске јединице за задатке запречавања и обезбеђења.

3) У погледу затварања границе и регулисања преласка лица преко границе, вести, робе и платног промета, издаће војни командант потребне наредбе у сагласности са Командом 2. армије.

Ове наредбе спроводиће се од стране трупа, а по наређењу Команде 2. армије.

II) Надзорни задаци

1) Трупа је, унутар подручја које јој је доделила Команда 2. армије, одговорна за следеће надзорне задатке:

а) сопствена боравишта и уређаје за снабдевање;

б) у војном погледу важне саобраћајнице, везе; као и вештачке објекте на путевима, железницама и воденим путевима који су од особитог војног значаја, а према директиви Команде 2. армије. Објекте мањег значаја не треба чувати;

ц) непокретни војни уређаји, укључујући земаљску организацију ваздухопловства, уколико ваздухопловство њоме само не руководи, на основу наређења војноуправног команданта или ваздухопловства;

д) плен;

е) осигурање речног пута на Дунаву.

2) војноуправни командант треба да чува:

9 Фелдкомандантуре

10 Ортскоманде

11 Ландесшицен-батаљони

12 Логори за прикупљање ратних заробљеника

а) сопствене смештаје и уређаје за снабдевање

б) инвентар и привредне погоне важне за оружане снаге и ратну привреду.

III) Ратни заробљеници:

1) Задатак војноуправног команданта у Србији је да што пре преузме чување, снабдевање и ангажовање за рад оних ратних заробљеника који остају за потребе привреде и пољопривреде на подручју војноуправног команданта.

2) Док се не заврши одашиљање, односно отпуштање ратних заробљеника који не остају у Србији, пријем, чување, снабдевање и одашиљање велике масе ратних заробљеника, изазване капитулацијом, треба спроводити према директиви Команде 2. армије.

IV) Одржавање војне дисциплине трупа искључиво је задатак трупног команданта. Службени органи војноуправног команданта везани су наређењима трупних команданата и најстаријег у гарнизону у погледу војничке дисциплине и реда (повечерје, војне патроле, одећа, забрањени локали итд.).

V) При смештају трупа трупни командант треба да сарађује са службеним органима војне управе. У случајевима двоумљења одлучује најстарији у гарнизону.“

Специјалним наређењем Команде 2. армије од 23. априла су, између осталог, команданту армијске позадинске просторије 559. потчињени: 853, 562, 286, 920 и 592. ландесшицен-батаљони, 3. чета 266. ландесшицен-батаљона као и 160. Дулаг (BArchiv, Koblenz, RH 23; Војни архив, НАВ-Т-312, р. 1122, с. 9332959–61). Као што видимо, уместо четири, упућено је пет ландесшицен-батаљона и 3. чета 266. ландесшицен-батаљона, а ускоро ће и простале три чете тог батаљона стићи у Србију. Тако ће, већ почетком маја у Србији бити шест, а не четири ландесшицен-батаљона али ће од њих, заиста, као што ћемо даље видети само четири бити потчињена војноуправном командату у Србији а два команданту армијске позадинске области 559.

У својој наредби бр. 1 од 28. априла 1941, војноуправни командант у Србији је наредио да су му потчињене: Фелдкомандантура 599 у Београду (чији је командант пуковник Ернст-Мориц Кајзенберг (oberst Ernst-Moritz von Kaisenberg)),¹³ Фелдкомандантура 610 у Смедереву (командант пуковник Кумеров),¹⁴ Фелдкомандантура 816 у Ужицу (командант пуковник Штокхаузен)¹⁵ и Фелдкомандантура 809 у Нишу (командант пуковник Ботмер),¹⁶ као и ортскомандантуре: I/834 у Београду,¹⁷ I/823 у Петровграду

13 ФК 599 је формирана 13. септембра 1939. године у 5. војној области (Wehrkreis V), поштански број (Feldpostnummer) 39066. Пуковник Ернст Мориц (Ernst-Moritz Fritz Franz Jakobus Guido von Kaisenberg) рођен је 18. августа 1882. године. Потписао је из угледне официрске породице која је генерацијама Пруској давала офицере. Ернст Мориц се бавио и војном историјом и имао је велики број објављених радова. Нарочито му је била запажена књига: *Geschichte des Grenadier-Regiments Koenig Wilhelm I (2. Westpreussisches) Nr. 7: Königs-Grenadier-Regiment 1797–1926*, Verlag Gerhard Stalling, 1927.

14 ФК 610 је формирана 25. новембра 1939. године у 11. војној области (Wehrkreis XI), поштански број (Feldpostnummer) 32000. Већ током лета 1941. године, највероватније у јулу, ФК 610 је пребачена у Панчево.

15 ФК 816 је формирана 8. августа 1940. године у 9. војној области (Wehrkreis IX). Од 15. априла 1941. године потчињена је 12. армији на Балкану, а од 23. априла потчињена је војноуправном команданту Србије. По доласку на Балкан, ФК 816 је смештена у Ужицу. У почетку су јој биле потчињене ортскомандатуре I/847 у Шапцу и I/861 у Косовској Митровици, поштански број (Feldpostnummer) 16012. Адалберт Ханс фон Штокхаузен (Hans Adalbert von Stockhausen), пуковник командант 816. фелдкомандантуре од 8. августа 1940 до 5. септембра 1942. године. Унапређен је у чин генерал-мајора 1. септембра 1941. године (Keilig, 1990, 329).

16 ФК 809 је формирана 8. августа 1940. године у 2. војној области (Wehrkreis II). По доласку на Балкан ФК 809 је смештена у Смедереву. У почетку су јој биле потчињене ортскомандатуре I/833 у Крушевцу, I/857 у Зајечару, и касније (већ као крајскомандатура) I/867 у Лесковцу. Поштански број (Feldpostnummer) 00122. Командант фелдкомандатуре Ботмер је врло брзо унапређен у пуковника (Oberst Freiherr Karl von Bothmer). Карл фон Ботмер је припадао високом хановерском племству. Он сам је био барон. Рођен је 22. децембра 1880. године у Грајфсвалду (Greifswald). Завршио је војну академију. Пошто је писмено одбио да извршава Хитлерово наређење о стрељању 100 за једног, отпуштен је из војске 1943. године. И поред тога, осуђен је у Београду као ратни злочинац и погубљен је 6. априла 1947. године. Иначе, Карл фон Ботмер се између два рата активно бавио историографијом – нарочито војном. Оставио је иза себе значајан број радова, укључујући више монографија (Messerschmidt, 2003, 89 – 104; Böhme, 2004, 27 – 30).

17 ОК 834 је формирана 8. августа 1940. године у 5. војној области (Wehrkreis V). По доласку на Балкан, ОК 834 је смештена у Београду. Од 1. маја 1941. године преименована у Крајскомандатуру 834; поштански број (Feldpostnummer) 18541.

(Зрењанину),¹⁸ I/832 у Крагујевцу,¹⁹ I/833 у Крушевцу,²⁰ I/857 у Зајечару,²¹ I/867 у Приштини,²² I/861 у Косовској Митровици,²³ I/847 у Шапцу²⁴ и I/838 у Земуну²⁵. Била је предвиђена и ортскокомандатура I/866 у Лесковцу, која је према телексу команде 12. армије од 18. априла била потчињена команди 2. армије. Међутим, према телексу команде 12. армије од 21. априла, пре него што је добијено наређење о потчињавању команди 2. армије, ова ортскокомандатура је упућена и пристигла у Солун. Према телексу Врховне команде копнене војске (ОКН) од 24. априла није била предвиђена замена, па је Лесковац до даљњег остао без ортскокомандатуре (Војни архив, НАВ-Т-312, р. 112, с. 9332975–86).

Фелдкомандантуре су обухватале територију бивших области, а крајскокомандантуре територије бивших округа (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 245, с. 279–81).

Фелдкомандант и командант Београда је 23. априла издао наредбу поводом напада на немачку ноћну патролу у ноћи 20/21. априла. У наредби је стајало да патроле имају наређење да на овакве нападе одговоре тешким оружјем и да ће задржани таоци бити стрељани ако се сличан случај понови (Војни архив, Недећева архива, рег. бр. 15/2, стр. 8, к. 53).

Распоред и организација немачких војноуправних команди и територијалних јединица у Србији на дан 6. маја био је следећи (Војни архив, НАВ-Т-312, р. 1122, с. 9332975–86):

Ангажовање ортскокомандантура и фелдкомандантура

Командант 559. армијског позадинског подручја (BArchiv, Koblenz, RH 23)

На дан 10. 4. пристигао у Грац,

на дан 14. 4. стигао у Загреб и ступио у дејство,

на дан 18. 4. ступио у дејство у Београду.

610. фелдкомандантура

13. 4. ступила у дејство у Карловцу,

22. 4. потчињена војном команданту у Србији,

ступила у дејство у Смедереву.

816. фелдкомандантура

13. 4. ступила у дејство у Чрномљу,

22. 4. потчињена војноуправном команданту у Србији, ступила у дејство у Ужицу.

599. фелдкомандантура

17. 4. пристигла у Београд и ступила у дејство,

22. 4. потчињена војноуправном команданту у Србији.

809. фелдкомандантура

према телексу Команде 12. армије потчињена 18. 4. Команди 2. армије,

22. 4. потчињена војноуправном команданту у Србији; ступила у дејство у Нишу.

18 ОК 823 је формирана 7. августа 1940. године у 1. војној области (Wehrkreis I). По доласку на Балкан ОК 823 је смештена у Петровграду тј. Великом Бечкереку. Од 1. маја 1941. године преименована је у Крајскокомандатуру 823.

19 ОК 832 је формирана 6. августа 1940. године у 4. војној области (Wehrkreis IV). По доласку на Балкан ОК 832 је смештена у Крагујевцу. Од 1. маја 1941. године преименована је у Крајскокомандатуру 832.

20 ОК 833 је формирана 7. августа 1940. године у 5. војној области (Wehrkreis V). По доласку на Балкан ОК 833 је смештена у Крушевцу. Од 2. маја 1941. године преименована је у Крајскокомандатуру 833.

21 ОК 857 је формирана 8. августа 1940. године у 17. војној области (Wehrkreis XVII). По доласку на Балкан ОК 857 је смештена у Зајечар. Од 1. маја 1941. године преименована је у Крајскокомандатуру 857.

22 ОК 867 је формирана 8. августа 1940. године у 21. војној области (Wehrkreis XXI). По доласку на Балкан ОК 867 је смештена у Приштини. Интересантно је да је ова ортскокомандатура преименована у Крајскокомандатуру 867 тек 5. јула 1941. године, након чега је пребачена у Лесковац.

23 ОК 861 је формирана 7. августа 1940. године у 5. војној области (Wehrkreis XVIII). По доласку на Балкан ОК 861 је смештена у Косовској Митровици. Од 2. маја 1941. године преименована је у Крајскокомандатуру 861.

24 ОК 847 је формирана 6. августа 1940. године у 10. војној области (Wehrkreis X). По доласку на Балкан ОК 847 је смештена у Шапцу. Од 1. маја 1941. године преименована је у Крајскокомандатуру 847.

25 ОК 838 је формирана 7. августа 1940. године у 6. војној области (Wehrkreis VI). По доласку на Балкан ОК 838 је смештена у Земун.

725. фелдкомандантура

према телексу Команде 12. армије, потчињена 18. 4. Команди 2. армије,
22. 4. потчињена I армијском корпусу; остаје у Загребу.

611. фелдкомандантура

2. 5. пристигла у Земун на располагање Команди 2. армије,
4. 5. потчињена 559. армијском позадинском подручју; употребљена у Осијеку.

Ортскокомандантура I/838

14. 4. ступила у дејство у Марибору,
20. 4. ступила у дејство у Земуну,
22. 4. потчињена војноуправном команданту у Србији, остала и даље у Земуну.

Ортскокомандантура I/833

14. 4. ступила у дејство у Цељу,
22. 4. потчињена војноуправном команданту у Србији; ступила у дејство у Крушевцу.

Ортскокомандантура I/847

14. 4. пристигла у Загреб,
22. 4. потчињена војноуправном команданту у Србији; ступила у дејство у Шапцу.

Ортскокомандантура I/863

25. 4. ступила у дејство у Сарајеву.

Ортскокомандантура I/832

14. 4. ступила у дејство у Олсниц (Olsnitz),
22. 4. потчињена војноуправном команданту у Србији; ступила у дејство у Крагујевцу.

Ортскокомандантура I/834

20. 4. ступила у дејство у Београду,
22. 4. потчињена војноуправном команданту у Србији.

Ортскокомандантура I/857

према телексу Команде 12. армије од 18. 4. потчињена Команди 2. армије,
22. 4. потчињена војноуправном команданту у Србији; дејство у Зајечару.

Ортскокомандантура I/867

према телексу Команде 12. армије од 18. 4. потчињена Команди 2. армије,
22. 4. потчињена војноуправном команданту у Србији; дејство у Приштини.

Ортскокомандантура I/823

према диспозицији ОКХ бр. 185/41 од 16. 4. упућена у Петровград,
22. 4. потчињена војноуправном команданту у Србији; дејство у Петровграду.

Ортскокомандантура I/861

из састава XXXXVI АК у састав Команде 2. армије,
22. 4. потчињена војноуправном команданту у Србији; дејство у Митровици.

Ортскокомандантура I/866

према телексу Команде 12. армије од 18. 4. потчињена Команди 2. армије; међутим,
према телексу Команде 12. армије, од 21. 4., пре него што је добијено наређење о
потчињавању Команди 2. армије, упућена је и пристигла у Солун. Према телексу ОКН/
Gen. St.d.H.: Gen. Qu (Одељења за војну управу) (Qu 4) Орг. (Бр. II 4442/41. од 24. 4.
1941) замена се не упућује, тако да Лесковац као предвиђено место дејства остаје без
ортскокомандантуре.

Ортскокомандантура II/666

11. 4. Марибор,
13. 4. Загреб,
25. 4. Београд.

ЛАНДЕСШИЦЕН-БАТАЉОНИ (LANDESSCHÜTZEN-BATAILLON)

Тешко је превести реч *Landeschützen* на српски језик, а да има одговарајуће значење. Буквални превод је земаљски стрелци али, наравно, то у нашој војној терминологији не постоји. Ти батаљони најприближније одговарају нашим некадашњим јединицама територијалне одбране или батаљонима последње одбране у српској војсци.

Ево шта је само немачко командовање наводило о ландесшицен-батаљонима: „Стара годишта, делимично телесно дефектна. Приближно пуне јачине, подесни само за задатке обезбеђења. Искуство у борби са бандом незнатно. Борбена вредност незнатна и у одбрани и у нападу. Покретљивост незнатна“ (Војни архив, НАВ-Т-77, р. 780, с. 5506951–83). Ландесшицен-батаљони са четири чете су имали по 658 људи, а они са шест чета око 1000 људи. Чете су имале само по три пушкомитраљеза а батаљони нису располагали никаким тежим оруђима (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 248, с. 1090–1111, р. 1257, с. 1150–51).

Од доласка немачких појачања у Србију, током септембра 1941. године, ландесшицен-батаљони више нису употребљавани за већа офанзивна борбена дејства. Један од ретких изузетака је било ангажовање 5. чете 920. ландесшицен-батаљона у борбама око Лебана 12. новембра. Али и том приликом тежиште борби је било на ојачаној 6. чети 733. пешадијског пука 717. дивизије (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 246, с. 660–63).

Landeschützen-Bataillon 562 је настао од *Landeschützen-Bataillon XII/VIII*. *Landeschützen-Bataillon XII/VIII* је формиран након мобилизације 26. августа 1939. године у месту *Tarnowitz* у VIII војној области²⁶ од људства обучаваног у *Landeschützen-Ersatz-Bataillon 8*. Од 2. априла 1941. године био је под командом 12. армије, а од 2. маја 1941. године под командом војноуправног команданта Србије. Попуњаван је до 13. октобра 1941. године људством из *Landeschützen-Ersatz-Bataillon 8* (тј. 8. ландесшицен-батаљона за обуку), а од тада па надаље људством из *Landeschützen-Ersatz-Bataillon 13*. У почетку је имао четири чете, а 9. августа 1941. године је ојачан са још две чете мобилисане у XVIII војној области, тако да је располагао са шест чета (Tessin, s. a., 33f; Tessin, 1975, 205).

Landeschützen-Bataillon 266 је настао од *Landeschützen-Bataillon XVI/II*. *Landeschützen-Bataillon XVI/II* је формиран након мобилизације 26. августа 1939. године у месту *Güstrow* у II војној области од људства обучаваног у *Landeschützen-Ersatz-Bataillon 2*. Попуњаван је људством из *Landeschützen-Ersatz-Bataillon 2*. За разлику од преостала три ландесшицен-батаљона у Србији, имао је само четири чете (Tessin, s. a., 33f; Tessin, 1975, 204).

Landeschützen-Bataillon 592 је формиран 9. јуна 1940. године у VIII војној области. Од формирања је имао шест чета. Од 2. априла 1941. године био је потчињен XXXXVI армијском корпусу и са њим је ушао у Југославију. Од 2. маја 1941. године потчињен је војноуправном команданту Србије. Попуњаван је људством из *Landeschützen-Ersatz-Bataillon 8*. Штаб батаљона је био стационаран у Бору (Tessin, s. a., 33f; Tessin, 1975, 205).

Landeschützen-Bataillon 920 је формиран 9. августа 1940. године у XVIII војној области. Од формирања је имао шест чета. Од 2. априла био је у Будимпешти. Од 4. маја 1941. године био је формално стационаран у Нишу у Србији. Попуњаван је људством из *Landeschützen-Ersatz-Bataillon 18*. Штаб батаљона је био стационаран у Нишу (Tessin, s. a., 33f; Tessin, 1975, 206).

Током маја месеца је дошло до неких промена у распореду јединица, нарочито ландесшицен-батаљона, па је стварни распоред јединица потчињених војноуправном команданту у Србији 28. маја 1941. године био следећи (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 251, с. 000666–8):

За спровођење надзора над ратним заробљеницима генералу Јанусу и командантима Сталага су била додељена два штаба и 12 ландесшицен-чета, и то:

26 Немачке војне области су у ствари биле корпусне области.

Сталагу 160 у Београду²⁷: две чете 562. ландесшицен-батаљона (до тада подређене фелдкомандантури 599 у Београду), две чете 266. ландесшицен-батаљона (до тада подређене фелдкомандантури 816 у Ужицу);

Сталагу 191 у Крагујевцу²⁸: штаб и четири чете 592. ландесшицен-батаљона (до тада подређени фелдкомандантури 610 у Смедереву);

Сталагу 202 у Нишу²⁹: штаб и четири чете ландесшицен-батаљона 920 (до тада подређени фелдкомандантури 809 у Нишу).

Према томе, војноуправном команданту у Србији и фелдкомандантима су преостали за друге задатке, Командни штаб:

ФК 599 Београд: штаб и две чете 562. ландесшицен-батаљона,

ФК 610 Смедерево: једна чета 592. ландесшицен-батаљона,

ФК 809 Ниш: две чете 920. ландесшицен-батаљона,

ФК 816 Ужице: штаб и две чете 266. ландесшицен-батаљона,

КК 838 Земун: 3. чета 592. ландесшицен-батаљона,

Штаб 592. ландесшицен-батаљона налазио се у Крагујевцу,

Штаб 920. ландесшицен-батаљона требало је да се смести у Нишу.

Поред њиховог подређивања командама сталага, њима су се за постављање стража ставиле на располагање и њихове чете, које су биле подређене појединим командантима. Да би се могле ослободити ландесшицен-јединице које су до тада биле употребљаване за стражарску службу, требало је проверити да ли оне чувају објекте који припадају трупи. У складу са тим, све стражарске задатке који не припадају ландесшицен јединицама требало је поверити трупи. Исто тако, све објекте важне за немачки Вермахт, за које није било неопходно потребно да се налазе под стражом немачких војника, требало је поверити на чување српској жандармерији, коју је, с друге стране, требало често контролисати.

КОМАНДАНТ СРБИЈЕ

Команда 11. армијског корпуса је 3. јуна 1941. године издала наређење за обезбеђење границе (који гранични прелази се обезбеђују, јачина снага и време када може отпочети обезбеђење границе). Тако је наређено да 704. п. д. обезбеђује прелазе у Шапцу, Ковиљачи, Љубовији, Вишеграду и Пријепољу, са по једним водом; 714. п. д. обезбеђује прелазе Зајечар–Видин и Неготин–Видин са по једним водом; и 717. п. д. обезбеђује прелазе од Новог Пазара ка западу, Косовска Митровица – Пећ, Косовска Митровица – Приштина, Куршумлија–Приштина, Ниш–Софија и Лесковац–Врање са по једном четом (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 254, с. 582–3).

Ферстера је 4. јуна заменио генерал артиљерије Лудвиг фон Шредер (Ludwig von Schröder). Генерал противавионске артиљерије Лудвиг фон Шредер је стигао у Београд 2. јуна, када му је представљен његов штаб. Дужност је преузео 4. јуна 1941. године (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 245, с. 417–27). Међутим Шредер је 18. јула страдао у авионској несрећи над Београдом. Шредер је у пратњи саветника Грацера предузео инспекционо путовање у Ужице, где се налазила Фелдкомандантура 816, ради упознавања са тамошњом ситуацијом. У повратку, 18. јула, приликом атерирања у Београду, авион „Рода“ у коме је летео је при удару јаког ветра набачен на вод високог напона, при чему се запалио. Шредер је приликом пада сломио бутну кост и задобио тешке унутрашње повреде од којих је 27. јула умро у Берлину (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 245, с. 530–34). По наређењу команданта оружаних снага на Југоистоку, од 19. јула 1941. године, генерал артиљерије Паул Бадер, командант Више команде 65 за специјалну намену, преузео је послове у својству заменика команданта Србије. Генерал авијације Хајнрих Данкелман (Heinrich Dankelman) је, незванично, преузео команду у Србији 23. јула, а званично 29.

27 Помоћни логори у Смедереву, Пожаревац и Шабац (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 251, с.739–48).

28 Помоћни логори у Краљеву, Лазаревцу, Младеновцу, Паланки, Рачи, Аранђеловцу, Ужицу и Митровици.

29 Помоћни логори у Крушевцу, Приштини и Параћину.

јула 1941. године. Опозван је 9. октобра 1941. године (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 245, с. 530–34 и НАВ-Т-501, р. 246, с. 86).

Као што смо већ навели, седиште команданта армијске позадинске области 559 било је у Београду. На њега је била, до одласка из Србије, пренета сигурност града Београда. За ове циљеве били су му потчињени (BArchiv, Koblenz, RH 23; Војни архив, НАВ-Т-501, р. 251, с. 739–48):

72. пешадијски пук (без 1. батаљона, 13 и 14. чете),

и (за задатке стражарске службе):

853. ландесшицен-батаљон у Београду,

286. ландесшицен-батаљон, без 4. чете, у Београду, 4. чета у Панчеву.

Премда је до смене јединица 11. армијског корпуса јединицама Више команде 65 требало да дође 11. јуна, до примопредаје је дошло тек 17. јуна у 18.00 часова. Тада је, поред раније споменутих јединица, и 718. посадна дивизија дошла под команду Више команде 65, премда је задржала већ раније добијене задатке. Поред тога Pz. Kр. z. В. V. 12 (12. тенковска чета за специјална дејства, од шест тенковских вођова по пет тенкова Рено Р-35), а која је требало да буде придодата 2. армији по новом распореду распоређена је код Више команде 65. Такође, привремено до одласка, задатке команданта 559. армијског позадинског подручја, уколико се тичу Београда, преузео је пуковски штаб 72. пешадијског пука из 46. пешадијске дивизије који је ангажован у Београду (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 249, с. 1019–20 и НАВ-Т-501, р. 251, с. 739–48).

Командант армијске позадинске области 559 од 15. 6. 1941. године стављен је на располагање ОКН/Gen. St. d. Н./Gen.Qu, а 853. и 286. ландесшицен-батаљон су од 20. 6. 1941. године стављени на располагање ОКН/Gen. St. d. Н./Gen. Qu. (BArchiv, Koblenz, RH 23).

Од установа које су до тада припадале армији:

Фелдкомандантура 725 је остала и даље у Загребу, према депеши ОКН/Gen. St. d. Н/ Gen. Qu/ – одељ. војне управе (Qu 4/A) бр. II/7447/41 од 7. 6. 1941. године. За време трајања овог ангажовања, она ће носити обележје „Фелдкомандантура Загреб.“ Од 15. 6. 1941. године она се потчињава војноуправном команданту у Србији. Упутства за своју делатност она је требало да прима од немачког генерала у Загребу, као установа најстаријег у гарнизону.

Фелдкомандантура 611, постављена у Петроварадину, стављена је од 20. 6. 1941. године на располагање ОКН (Gen. St. d.Н./Gen. Qu) а Команда гарнизона II/666 у Београду је од 15. 6. 1941. стављена на располагање ОКН (Gen. St. d. Н./Gen. Qu.).

Под непосредном командом војноуправног команданта у Србији су крајем јуна, биле следеће команде и јединице:³⁰

фелдкомандантуре: 610 Смедерево, 816 Ужице, 599 Београд и 809 Ниш,

команде гарнизона (крајскомандатуре): I/838 Земун, I/833 Крушевац, I/847 Шабац, I/832 Крагујевац, I/834 Београд, I/857 Зајечар, I/823 Петровград и I/861 Митровица,

за задатке стражарске службе били су потчињени: 266, 562, 592 и 920. ландесшиценбатаљон.

Гарнизони фелдкомандантуре и команди гарнизона били су одређени од стране ОКН.

Хитлеровом директивом бр. 31 од 9. јуна 1941. године промењена је функција војноуправног команданта у Србији (Militarbefehlshaber in Serbien) у функцију командант Србије (Befehlshaber Serbien). Међутим, овим се ништа није битно променило, осим што се управа у Србији, руковођена војнички, донекле разликовала од војне управе у Француској и Белгији. Истом директивом постављен је генерал-фелдмаршал Вилхелм Лист за команданта оружаних снага на Југоистоку (Wehrmachtbefehlshaber im Südosten скраћено W.B.Südost). Лист је био непосредно потчињен Хитлеру и Врховном команданту Вермахта. Овим је Команда копнене војске (ОКН) била искључена од издавања

30 Предате су му још 22. 4. 1941. године од стране команданта армијске позадинске области 559.

директних наређења, изузев у неким персоналним питањима (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 245, с. 196–420).

Пошто је ова Хитлерова директива врло битна за разумевање ланца командовања у немачким јединицама на Балкану, сматрамо да је оправдано овде дати део директиве (у преводу) који се односи на саму организацију командовања (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 245, с. 196–420):

Поверљиво – за команданте

Вођа

и врховни заповедник Оружане силе

ОКВ (WFSt) Одељ. I (I Ор. IV/Qu)

бр. 44900/41 г. К.

- Прилог

Главни стан Вође, 9 VI 1941.

у 20 примерака

7. примерак

Директива Бр. 31

Да би се створили јасни и јединствени командни односи у запоседнутом балканском простору, наређујем:

1. За „команданта оружаних снага на Југоситоку“ (Wehrmachtbefehlshaber im Südost), са седиштем у Солуну, именујем генералфелдмаршала Листа.

Командант оружаних снага на Југоистоку је највиши предстваник оружане силе на Балкану и има пуну извршну власт у областима које су запоселе немачке трупе.

Командант оружане силе на Југоистоку је као такав мени потчињен непосредно.

2. Команданту оружаних снага на Југоистоку потчињени су:

а) За подручје Старе Србије: „командант Србије“ (Befehlshaber Serbien) – генерал противавионске артиљерије von Schröder;

б) За подручје Солуна и острва Лемнос, Митилена, Хиос и Скирос: „командант Солуна – Јегејске области“ (Befehlshaber Saloniki – Agäis) – одредиће га Врховна команда сувоземне војске – ОКН;

ц) За подручје Атина, Крит, Китера, Антикитера и Мелос: „командант Јужне Грчке“ (Befehlshaber Süd – Griechenland) – одредиће га Врховна команда ваздухопловства.

3. Командант оружаних снага на Југоистоку има да групише у једној руци сва војна питања оружане силе, изузев вођења офанзивног ваздушног рата, која се односе на посудање, осигурање, снабдевање, саобраћај и обавештајну службу окупираниог Југоистока за сва три вида оружане силе и да их решава у духу општег задатка оружане силе на југоисточном простору. На тај начин командовање има да се упрости, а делови оружане силе и Врховна команда оружане силе растерете многих појединачних питања и разноликих гледишта, која искрасавају услед паралелног рада службених органа свих делова оружане силе у истом простору.

У појединостима, дужности команданта оружаних снага на Југоистоку су следеће:

а) Обезбеђење јединствене одбране од немира и напада делова Србије и Грчке, укључујући и грчка острва, које су поселе немачке трупе.

Поред наведених команданата, који су одговорни за одбрану на својим подручјима по његовим директивама, у тим питањима су му потчињени и адмирал на Југоистоку и командант ваздухопловних области Балкана, Оба штаба се имају укључити у Штаб

команданта оружаних снага на Југоистоку. Уколико ће се штабови њему потчињених команданата, Солун – Јегејска област и Јужна Грчка, спојити с установама осталих делова оружане силе, одређује командант оружаних снага на Југоистоку;

б) Јединствено управљање и осигурање поморског саобраћаја за Крит и са Крита, који ће ускоро бити потребан у знатном обиму;

ц) Регулисање сарадње с италијанском, и уколико је потребно, с бугарском оружаном силом на Балкану;

д) Руковање снабдевањем по копненим и поморским путевима свих делова оружане силе, ангажованих на Балкану према њиховим захтевима и према расположивим транспортним средствима;

е) Надзор над војном управом коју врше команданти у областима које поседују немачке трупе.

4. Командант оружаних снага на Југоистоку има сва права територијалног команданта у деловима Србије, Грчке и грчких острва која поседују немачке трупе.

Области које поседују искључиво немачке трупе, оперативно су подручје. Овде врши извршну власт командант оружаних снага на Југоистоку преко њему потчињених команданата.

У областима које се налазе под италијанском окупацијом, а у њима су распоређене немачке трупе, он је највиша војна власт за све делове оружане силе у свему, што се односи на војничке задатке немачке оружане силе.

.....

8. Трупе транспорте и дотур преко мора, као и њихово осигурање на води и ваздуху, регулише командант оружаних снага, Југоистоку преко адмирала на Југоистоку, а у сарадњи са италијанском ратном морнарицом и X ваздухопловним корпусом.

Сарадња адмирала на Југоистоку са румунском и бугарском ратном морнарицом, као и питања оперативног вођења поморског рата, уколико би се појавила у источном Средоземљу, регулише Врховни командант морнарице непосредно са адмиралом на Југоистоку.

9. Упутство 29 од 17. V 1941. ставља се ван снаге, уколико је у противности са предњим одредбама.

.....

Адолф Хитлер с. р.

Тачност преписа оверава

Wien с. р.

генералштабни мајор

Да би се избегле било какве недоумице око командних надлежности на Балкану, начелник штаба Врховне команде оружане силе (OKW) Кајтел издао је 15. јуна 1941. године Одредбе за извршење директиве Бр. 31 (Zbornik I/1, 338–339).

Лист је 21. јуна званично преузео команду, а потчињени су му били, као што смо већ навели: командант Србије (генерал противавионске артиљерије Лудвиг фон Шредер), командант Солуна и Егеја (генерал-потпуковник Курт фон Кренцки [Curt von Krenzki]), командант јужне Грчке (генерал авијације Фелми [Felmy]) и адмирал Егеја (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 245, с. 417–27). У складу са тим променама, командант оружаних снага на Југоистоку је 25. јуна издао заповест којом је регулисао командне односе са својим потчињенима. Пошто је Лист и даље остао командант 12. армије, штаб ове армије истовремено је био и штаб команданта оружаних снага на Југоистоку. Исто тако, он је овом својом заповешћу, у складу са наведеном Хитлеровом директивом, променио назив функције војноуправног команданта Србије у назив командант Србије. Ово је у даљој преписци спроведено, са ретким изузецима, све до укидања ове функције 9. октобра 1941. године (Војни архив, НАВ-Т-312, р. 445, с. 8041048–68). Споменимо и да је

од 10. маја 1941. до 31. децембра 1942. године начелник штаба армије био генерал-мајор Херман Ферч (Generalmajor Hermann Foertsch).

Под непосредном командом команданта 12. армије налазиле су се 27. јуна 1941. године 164. пешадијска дивизија и 125. пешадијски пук. У састав армије су улазили и 18. брдски корпус (XVIII. Gebirgs-Armeekorps) и Виша команда 65 (Höheres Kommando z.b.V. LXV). У састав 18. брдског корпуса улазиле су 5. и 6. брдска дивизија, а у састав Више команде 65 – четири посадне дивизије, и то 717, 714, 704 и 718.

Дислокација немачких полицијских и других безбедносних установа, команди, штабова и јединица на територији Србије, 19. августа 1941. године, била је следећа (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 246, с. 119–120):

Београд: Фелдкомандантура 599 (команда места), Девизни инспекторат, 1. чета 501. батаљона фелдјандармерије (мот.), 599. одељење фелдјандармерије д- фелдкомандантуре 599, 875. одељење војне фелдјандармерије д-крајскокомандантуре 834, Тајна војна полиција – група 20, Суд при команданту Србије, Тајна државна полиција (Gestapo), Ратни суд при фелдкомандантури, штаб 562. ландесшицен-батаљона 1, 2, 3. и 4. чета 562. ландесшицен-батаљона, чета за експлоатацију средстава везе „S“, Испостава Одељења за пропаганду ОКВ – Београд, штаб 64. рез. полицијског батаљона, 1, 2. и 3. чета 64. рез. пол. батаљона, Ајнзац-команда полиције безбедности – Београд, Пропагандно одељење „S“ – капетан др Липерт, Оперативна команда Розенберг, Служба безбедности (Ајнзац-команда др Фукса [Fuchs]), Официр фелдјандармерије у штабу капетан Шрај (Schrei), Флотила за заштити река – Србија, СС јединице, Одељење за војну пропаганду ОКВ/В. Пр, Војна патролна служба – Испостава Београд, Команда Абвера, Иследни војни затвор;

Подручје Земуна: Ортскокомандантура, Крајскокомандантура 838 (са 868. дечимично моторизованим одељем фелдјандармерије ц), 3. чета 592. ландесшицен-батаљона, Центар везе, Ландесшиценвод 111/XVII;

Ваљево: Команда места Ваљево;

Ужице: штаб 592. ландесшицен-батаљона за специјалну намену, 2. и 4. чета 592. ландесшицен-батаљона за специјалну намену, Команда места, Фелдкомандантура 816 (са Војноуправном групом, 869. одељењем фелдјандармерије д, Тајном војном полицијом и Среским царинским комесаром G), Команда везе 37 (телефонска чета „S“), Надлештво службе безбедности;

Вишеград: Команда места;

Прибој: Команда места;

Пријепље: Команда места;

Пожега: Команда места;

Крупањ: Команда места;

Ковиљача: Команда места;

Шабац: Крајскокомандантура 847 (са 870. одељењем фелдјандармерије д), 1. чета 592. ландесшицен-батаљона;

Петровград: Крајскокомандантура 823 (са 871. одељењем фелдјандармерије д), Немачка служба на железничкој станици Петровград, Команда места, Ајнзац — команда полиције безбедности и службе безбедности, Срески царински комесаријат Петровград;

В. Кикинда: Команда места Кикинда, Команда места Чока;

Вршац: Команда места;

Панчево: Фелдкомандантура 610 (са 610. одељењем фелдјандармерије д), 6. чета 592. ландесшицен-батаљона, Команда места;

Пожаревац: Команда места;

Паланка: Команда места;

В. Плана: Команда места;

Младеновац: Команда места;

Ђуприја: Команда места;

Параћин: Команда места;

Јагодина: Команда места;

Зајечар: 3. чета 920. ландесшицен-батаљона, Крајскокомандантура 857 (са 857. делимично моторизованим одељењем фелдјандармерије ц), Команда места;

Бор: Команда места, 1 вод 3. чете 920. ландесшицен-батаљона;

Неготин: 1 вод 3. чете 920. ландесшицен-батаљона;

Крагујевац: Крајскокомандантура 832 (са 864 одељењем жандармерије д), Команда места, Одељење за ометање веза, Тајна војна полиција - група 20 (комесаријат Крагујевац);

Топола: Команда места;

Ниш: Фелдкомандатура 809 (са 859. делимично моторизованим одељењем фелдјандармерије ц);

Краљево: Команда места Краљево, Одељење за ометање веза 4. чете 521. пука везе;

Чачак: Команда места Чачак;

Крушевац: 5. чета 920. ландесшицен-батаљона, Крајскокомандатура 833 Крушевац (са 865. одељењем фелдјандармерије д);

Митровица: Крајскокомандантура 861 (са 861. одељењем фелдјандармерије ц), 5. чета 592. ландесшицен-батаљона, Одељење за ометање веза 4. чете 521. арм. пука везе, Тајна војна полиција – група 20 (Комесаријат Митровица), Српски царински комесаријат Митровица (поред испостава);

Милановац: 1. вод 6. чете 920. ландесшицен-батаљона;

Аранђеловац: 1. вод 6. чете 920. ландесшицен-батаљона;

Лазаревац: 1. вод 6. чете 920. ландесшицен-батаљона;

Рудник: 1. вод 6. чете 920. ландесшицен-батаљона.

Од појачања, немачке јединице су добиле 220. противтенковски дивизион,³¹ који је кренуо из Грчке 10. августа и стигао у рејон Лазаревац–Аранђеловац 15. августа 1941. године. Овај дивизион, као моторизована јединица, био је веома погодан за борбу са устаницима. Поред тога, 562. ландесшицен-батаљон је, сходно наређењу, формирао 5. и 6. чету за које је официре и подофицире одредио батаљон. Друга појачања, иако су више пута тражена, нису додељена. Тако је, на пример, командант Србије 4. августа затражио хитно појачање од два полицијска батаљона и најмање 200 људи службе безбедности. Он је нагласио и да не долази у обзир ангажовање фолксдојчера, због њихове непоузданости и необучености. Разлог за негативан став по питању појачања је у процени команданта оружаних снага на Југоистоку да постојеће немачке јединице у Србији нису потпуно и ефикасно искоришћене. Поред тога, постојеће јединице су у међувремену добиле моторизована транспортна средства, што је знатно повећало њихову ефикасност. Уз то, све снаге су биле неопходне на источном фронту (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 246, с. 211–3; Војни архив, НАВ-Т-501, р. 246, с. 4–14; Војни архив, НАВ-Т-501, р. 246, с. 21; Војни архив, НАВ-Т-501, р. 249, с. 925).

Због многобројних напада на сразмерно мале српске жандармеријске станице, наређено је њихово спајање у јаче жандармеријске станице јачине 50 до 100 људи, а поред тога, јачим жандармеријским станицама придруживане су немачке трупе у јачини око вода. Ове жандармеријске јединице су потчињене командантима немачких батаљона, односно командантима одсека на чијим су се рејонима налазиле, а све у циљу активног садејства немачким потерним одредима гј. јагд-командама (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 246, с. 78–80).

31 220. противтенковски дивизион је припадао 164. пешадијској дивизији која је била једна од 13 дивизија 7. таласа. Дивизион је имао један извиђачки ескадрон са полугусеничарима и противтенковску чету (Мюллер-Гиллебранд, 2002, 573–74).

ПРЕД НЕМАЧКУ ОФАНЗИВУ

Да би се угушио устанак у Србији, Хитлер је 16. септембра 1941. године издао посебно наређење фледмаршалу Листу (Zbornik I/1, 427–428). Сходно овом Хитлеровом наређењу фелдмаршал Лист је 18. септембра 1941. године издао следеће наређење (Војни архив, НАВ-Т-312, р. 452, с. 8036911–2):

Заповеденик Србије

Војни штаб Ia

Бр. 220/41 од 19 IX 41

Поверљиво – за команданте

Радограм од заповедника оружане силе на Југоистоку од 19. IX 1941.

Заповеднику Србије

Вишој команди LXV

Немачком генералу у Загребу

Наредбом Вође, војне операције у Србији поверене су генералу пешадије Бемеу, командујућем генералу XVIII армиског корпуса. На основу наредбе Вође преносим сву извршну власт у Србији на генерала Бемеа.

Све команде и једнице војске које се тамо налазе, или ће доћи, биће њему потчињене.

Свим војним и цивилним установама може он, према наређењу Вође, као једини носилац извршне власти, давати обавезна упутства.

Интереси четворогодишњег плана имају се при томе начелно обезбедити. При угушивању устаначког покрета у хрватско-српском граничном подручју, извршна власт и ти припада генералу Бемеу (уколико је то оперативно подручје) у споразуму са хрватском владом (преко немачког генерала у Загребу). Упутства за извршење операција за потребне мере сигурности итд. издаваћу само генералу Бемеу, који одговара за њихово извршење.

Командант оруђаних снага на Југоистоку Ia од 18 IX

List s. r.

генерал фелдмаршал

У циљу извршења претходних наређења, Бемеу су биле потчињене све команде и јединице које су се налазиле у Србији, или је требале да буду доведене у њу. Ради садејства 718. дивизије и хрватских трупа – оних само на територији под његовом управом, неопходно је било да се хитно успостави веза са немачким генералом у Загребу.

Генерал пешадије Франц Бемеа је у Београд стигао 19. септембра 1941. године. Он је том приликом добио званичну функцију *Der Bevollmächtigter Kommandierender General in Serbien* (опуномоћени командант у Србији или опуномоћени командујући генерал у Србији) (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 246, с. 371, Т-311, р. 190, с. 50, Т-501, р. 246, с. 220–43). Штаб 18. армијског корпуса је 22. септембра 1941. године имао следећи састав: начелник Штаба, генералштабни пуковник Пемсел (Oberst i. G. Max Pemsel); начелник Оперативног одељења, генералштабни мајор Јаис; 1. официр мајор Јегер (Jäger); начелник персоналног одељења за офицере, мајор Сидов (Sydow); начелник персоналног одељења за подофицере, мајор фон Ватек (Wattek); начелник Обавештајног одељења капетан Бергер; 3. официр мајор Тиц (Tietz); начелник Позадине, генералштабни капетан Фаулмилер (Faulmüller); начелник Инт. одељења, др Мај (May); начелник Санитетског одељења, виши лекар др Рихтер (Richter); начелник Ветеринарског одељења, виши ве-

теринар Раух (Rauch); начелник Правног одељења, проф. др Гербер (Görber) и начелник Одељења за наоружање и технику, капетан Леш (Lösch) (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 246, с. 390). Све ове промене су наступиле због устанка на територији Југославије, а на изричит захтев Хитлера да се устанак угуши. Ради упрошћавања командних односа, а и због неслагања с командантом Србије, 9. октобра 1941, Беме је преузео и његове полове. Од тада његова функција гласи: *Der Bevollmächtigter Kommandierender General und Befelshaber in Serbien* (Опуномоћени командант и командант у Србији или Опуномоћени командујући генерал и командант у Србији). Ова функција би се могла означити и као – Опуномоћени командант немачких трупа у НДХ и Србији и војноуправни командант у Србији (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 264, с. 196–420).

У вези с потчињавањем команданта Србије – генерала авијације Данкелмана опуномоћеном команданту у Србији, овај му је упутио један допис у којем каже да се његово потчињавање команданту 18. армијског корпуса и опуномоћеном команданту у Србији не слаже, ни по слову ни по духу, ни са једним до тада издатим наређењем, да командант Србије није командни орган већ војноуправна установа и да је маршал Рајха њега молио да генералу пешадије Бемеу пружи сваку подршку и помоћ у спровођењу његових задатака (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 246, с. 409–10).

Врховна команда Вермахта је 21. октобра 1941. године обавестила команданта оружаних снага на југоистоку да му са источног фронта ставља на располагање 113. пешадијску дивизију као појачање за борбу против устаника (Војни архив, Vishaupt, reg. br. 18/1, k. 70). У вези са тим, опуномоћени командант у Србији је 28. октобра издао заповест за искрцавање и прикупљање 113. пешадијске дивизије (Војни архив, НАВ-Т-501, р. 250, с. 1249). Искрцавање 113. пешадијске дивизије је започело 7. новембра – искрцавање на простору Јагодина–Крушевац (Војни архив, Минхен 6, с. 1208–1219).

Међутим, немачка офанзива у циљу уништења устанка у Србији у јесен 1941. године излази из теме овог рада, јер су овај задатак одрадиле немачке оперативне јединице знатно веће борбене вредности од оних ангажованих за окупацију Србије, премда су и оне биле испод просека Вермахта.

FELDGENDARMERIA – ПОЉСКА ЖАНДАРМЕРИЈА (ВОЈНА ЖАНДАРМЕРИЈА)³²

За време Априлског рата и непосредно након њега на простору Србије је био ангажован 683. фелдјандармеријски (моторизовани) батаљон. Његови последњи делови су напустили Југославију 14. јуна 1941. године. Пошто ни 2. армија ни дивизије 15. таласа нису имале у свом саставу фелдјандармерију, наређено је 7. јуна да се хитно једна чета 501. фелдјандармеријског батаљона³³ пребаци у Србију. Иначе 1. чета овог батаљона је по доласку у Србију била потчињена Фелдкомандатури 599 у Београду.

Јединице фелдјандармерије су улазиле у формацијски састав дивизија и крупнијих формација. Фелдјандармерија је била одговорна за контролу саобраћаја на окупираним територијама, за контролу у лукама и аеродромима, административну контролу странаца, па чак и привредних делатности на окупираној територији. За време наступања, фелдјандармерија се кретала одмах иза борбених јединица и служила је за обезбеђење и контролу насељених места и значајних војних објеката, присмотру избеглица и ратних заробљеника. Један од приоритетних задатака им је био и прикупљање оружја од становништва. Били су одговорни и за организацију цивилног живота и рада на окупираним подручјима, непосредно иза линије фронта. Сви припадници војне полиције, без обзира на чин, пролазили су комплетну пешадијску обуку и сви су носили униформу са посебном ознаком. Били су изузетно непопуларни не само међу окупираним становништвом, него и међу другим немачким војницима који су их звали „пси на ланцу“. Фелдјандармерија је била организована у батаљоне од по три чете од по три вода. У чети је обично било че-

32 Код нас – војна полиција.

33 Овај батаљон је био под непосредном командом 12. армије. Војни архив, НАВ-Т-501, р.251, с.747

тири официра, 68 подофицира и 44 војника, са око 25 путничких аутомобила, један мали аутобус и 15 мотоцикала, од којих шест са приколицом. Фелдјандармерија је обично дејствовала на нивоу вода чији се формацијски састав обично састојао од једног официра, 20 подофицира и 10 војника. Фелдјандармерија је била способна да дејствује и у малим јединицама које су биле потпуно способне за самостална дејства. Иначе, радила је у тесној сарадњи са тајном војном полицијом (Geheime Feldpolizei), фелдкомандатурама и крајскомандатурама.³⁴

Посадне дивизије 15. таласа, тј. оне које су 1941. године биле у Србији у почетку нису имале сопствени вод фелдјандармерије, али су врло брзо добили по један вод Ц или Д (Feldgendarmerietrupp C или D). Постојала су и мања одељења фелдјандармерије директно потчињена фелдкомандатурама и крајскомандатурама.

Feldgendarmerietrupp C (делимично моторизован)³⁵ је имао формацијски састав од једног официра, 25 подофицира и седам војника, а располагао је са четири путничка аутомобила, једним камионом од три тоне и 18 бицикала. Од тежег наоружања је располагао са три митраљеза.

Feldgendarmerietrupp D (делимично моторизован)³⁶ је имао формацијски састав од једног официра, 20 подофицира и шест војника, а располагао је са четири путничка аутомобила, три мотоцикла и шест бицикала. Од тежег наоружања је располагао само са једним митраљезом.

Потчињеност јединица фелдјандармерије команданту Србије на дан 1. децембра 1941. године (Војни архив, НАВ-Т- 312, р. 463, с. 8050753–759):

- 599. фелдкомандатури (Београд) – 599. Feldgendarmerietrupp D
- 610. фелдкомандатури (Панчево) – 610. Feldgendarmerietrupp D
- 809. фелдкомандатури (Ниш) – 859. Feldgendarmerietrupp C (дел. мотор.)
- 816. фелдкомандатура (Ужице) – 869. Feldgendarmerietrupp D
- 823. крајскомандатура (Петровград) – 871. Feldgendarmerietrupp D
- 832. крајскомандатура (Крагујевац) – 864. Feldgendarmerietrupp D
- 833. крајскомандатура (Крушевац) – 865. Feldgendarmerietrupp D
- 834. крајскомандатура (Ђуприја) – 875. Feldgendarmerietrupp D
- 838. крајскомандатура (Земун) – 868. Feldgendarmerietrupp C (дел. мотор.)
- 847. крајскомандатура (Шабац) – 870. Feldgendarmerietrupp D
- 857. крајскомандатура (Зајечар) – 857. Feldgendarmerietrupp C (дел. мотор.)
- 861. крајскомандатура (Косовска Митровица) – 861. Feldgendarmerietrupp C
- 867. крајскомандатура (Лесковац) – 867. Feldgendarmerietrupp D

Специјални 64. резервни полицијски батаљон

Са почетком рата, на обуци или већ у полицијским станицама било је на стотине полицијаца. То је омогућило формирање посебних полицијских батаљона, од којих је 1. септембра 1939. године већ 21 био на располагању за употребу у Пољској. Међу овим батаљонима била су и четири (61, 62, 63. и 64.) формирана у VI војној области (Wehrkreis VI) у Минстеру. Касније је број полицијских батаљона драстично повећан, па их је августа 1940. године било већ 101 са укупно 59176 људи. Шездесет батаљона било је попуњено полицајцима резервистима, 38 (са бројевима 251–256 и 301–325) добровољцима рођеним 1918–1920. и 1902–1912. године (укупно око 26000 добровољаца), док су три батаљона била попуњена „етничким Немцима“. Од 101 батаљона, 40 је било за употребу у иностранству, и то: 13 у Генералгувернману, седам у анектираном делу

34 KStN. 2031: Staff/Feldgend.Abt. (mot); KStN. 2034: Feldgend.Kp. (mot) (Davis, 1998, 132–133).

35 KStN. 2033 C: Feldgend.Tr. (tmot).

36 KStN. 2033 D: Feldgend.Tr. (tmot).

Пољске, десет у Протекторату, шест у Норвешкој и четири у Холандији. Са даљим током рата повећавао се број полицијских батаљона, а мењао се и њихов распоред.

Као што смо већ више пута навели, у лето 1941. године у Србији се базирао 64. резервни полицијски батаљон (у литератури се често наводи и као 64. полицијски батаљон), који је од 26. до 30. јуна 1941. године пребачен из Есена у Београд. Интересантно је да се, премда су његове чете стигле из Есена, Дуисбурга и Оберхаусена, у званичним немачким документима водило да је стигао из Колоња у Француској. У Србији је овај батаљон био директно потчињен др Харалду Тарнеру. Све три чете су биле размештене у школским зградама и то: 1. чета у самом граду а 2. и 3. чета у школи у једном београдском кварту (или предграђу).³⁷ Командант батаљона је био мајор Адолф Јостел (Adolf Jostel). Командир 1. чете је био капетан Адолф Грос (Oberleutnant Adolf Gross),³⁸ 2. чете – капетан Вилхелм Денкер (Oberleutnant Wilhelm Denker), а 3. чете капетан Ото Ехрман (Oberleutnant Otto Ehrmann) (Neufeldt, Huck, Tessin, 1957, на више места).

Делови батаљона су често употребљавани од стране Гестапоа за асистенцију приликом блокирања појединих кућа и квартова у Београду или приликом акција Гестапоа на терену за време хапшења, као и при гоњењу устаника. Ова јединица је била много ангажована и у прогону Јевреја. Управо из ње су били и стражари у логору Сајмиште. Адолф Јостел је изведен на војни суд 3. југословенске армије на коме је њему и још једанаесторици припадника немачке војне управе у Србији суђено од 27. фебруара до 5. марта 1947. године у Београду. Јостел је, са још деветорицом оптужених, осуђен на смрт стрељањем.³⁹

GEHEIME FELDPOLIZEI – ТАЈНА ВОЈНА ПОЛИЦИЈА

Тајна војна полиција је званично била под контролом војске, међутим, захваљујући инфилтрацији и персоналној контроли (до највишег нивоа) била је под практичном контролом С.Д. и Гестапоа (Davis, 1998, 215)

На почетку рата, немачко командовање организовало је тајну војну полицију (Geheime Feld Polizei или GFP) за садејство оружаним снагама. Њен основни задатак био је вршење безбедносних задатака на фронту и то у тесној сарадњи са армијском обавештајном службом *Abwehr* (Section Ic).⁴⁰

У почетку је GFP попуњаван људством из Гестапоа и *Kriminalpolizei* (Крипо или криминалистичке полиције). Они су третирани као званичници оружаних снага (познати као *Wehrmachtbeamten*) који су истовремено били и припадници војске и цивилни службеници. Били су потчињени војничкој дисциплини али су задржавали ранг који су имали у полицији са додатком *der Feldpolizei*. Припадници армије погодни за службу у GFP су третирани као официри помоћне војне полиције, али су задржавали чин који су имали у војсци. По завршетку службе у GFP враћли су се у своју ранију јединицу, али су морали да држе у строгој тајности оно шта су радили у GFP.

Прва искуства са употребом GFP Немци су стекли у Шпанији 1936–1939. године, при окупацији Аустрије у марту 1938. године и током окупације Судета и Чехословачке 1938. и 1939. године. На основу ових искустава, начелни штаб *Oberkommando der Wehrmacht*, *Generaloberst Wilhelm Keitel* је 21. јула 1939. године прописао *Heeresdienstvorschrift 150* (тј. Правило за употребу Тајне војне полиције).

По овом правилу основни задаци GFP су били:

- борба против непријатељске шпијунаже усмерене на немачку оружану силу као и против других активности у зони операција које би угрожавале Рајх; посебна

37 У немачким документима пише *Pidolska-Schule*. Нисмо могли да утврдимо који је то део Београда. Можда је реч о Палилули.

38 Грос је био командир 1. чете до септембра 1941. године.

39 О 64. резервном полицијском батаљону (као и другим полицијским јединицама које су дејствовале на нашим просторима) види више: Klemp, 2005, стр. 151–166; Kenkmann and Spieker, 2001, на више места.

40 Поглавље о *Geheime Feld Polizei* је урађено на основу публикација *The Senior Leadership Cadre of the Geheime Feldpolizei, 1939–1945*, Brown Holocaust Genocide Studies, 2003.

пажња је посвећена је спречавању саботажа и непријатељске пропаганде; због тога је један од примарних задатака био контрола личних и путних исправа као и сваког кретања цивила о зони борбених дејстава;

- спречавање цивила да се придруже акцијама против немачке оружане силе;
- извођење свих безбедносних акција у зони борбених дејстава;
- уочавање људи способних да буду агенти;
- извођење свих безбедносних полицијских задатака, осим оних предвиђених за фелдјандармерију;
- стално извештавање надлежних војних команди о безбедносном стању од утицаја на војну безбедност;
- обавештајни рад у сарадњи и по инструкцијама Абвера.

Припадници тајне војне полиције су седовали легитимације које су им омогућавале да уђу у било који војни објект или забрањену зону, као и да прођу кроз било коју препреку без икаквог ограничења или образложења. Такође су могли, ако су сматрали неопходним, да користе војне комуникацијске линије и војна превозна средства без икаквог ограничења.

Људство GFP је најчешће било организовано у групе (*gruppe*) од око 50 људи. На челу групе је стајао *Heeresbeamte* у рангу мајора (или вишем), као и 32 оперативца *Heeresbeamten* у рангу потпоручника, поручника или капетана. Поред тога, било је 17 припадника помоћног особља (бивших фелдјандарма или цивилних полицајаца). Често су један или два *heeresbeamten* имали задатак да надгледају прилично велико подручје, а понекад је један GFP додељиван фелдјандармерији за надгледање противпартизанских дејстава.

ЗАКЉУЧАК

Немачка војска у Другом светском рату је једна од најпопуларнијих тема у светској војној историографији последњих деценија. Публиковано је више хиљада књига и безброј текстова различитог квалитета. Интересантно је да постоје и специјализоване издавачке куће које се баве само Вермахтом, а такође није ни мали број часописа који се баве само том темом. Са друге стране, Немачка војска је у нашој историографији, још увек, табу тема, о којој је веома мало писано. Ово је један од првих покушаја да се немачка оружана сила у Србији (и Југославији) прикаже у објективном светлу.

Највећи део немачких јединица ангажованих у Србији 1941. године био је нижеразредан, и по попуњености људством, и наоружањем, а такође и по обучености. Немачке посадне дивизије су све до почетка 1943. године биле далеко испод сваког просека, и по квантитету, и по квалитету. Док су нормалне немачке пешадијске дивизије имале три пешадијска пука са по три батаљона, посадне дивизије су имале два пука са по три батаљона. Штавише, просечно бројно стање нормалних пешадијских батаљона је било од 500 до 600 људи, а посадних – око 200 људи. Са друге стране, наоружање посадних батаљона није било много горе него регуларних батаљона. Та разлика је била осетна тек на нивоу пука и дивизије. Док се пуковска артиљерија код посадних дивизија, првих година рата, састојала углавном од заплешених пешадијских топова 37 мм, Пито и старих минобацача, пуковска артиљерија регуларних пукова је имала оруђа калибра 75 мм и јача. Дивизијска артиљерија је имала најмање 54 хаубице калибра 105 и 150 мм, као и преко 70 противоклопних топова (од краја 1941. године то су били топови калибра, најпре 50 мм, а убрзо и 75 мм), дотле су посадне дивизије имале од 12 до 18 топова и хаубица (углавном брдских) калибра 75 и 100 мм као и двадестак противоклопних топова калибра 37 мм (тек пред крај рата појавили су се и јачи противоклопни топови). Немци су све време рата у Југославији имали веома мало моторних возила. До краја рата највећи део њихове артиљерије је био са коњском вучом, а само су специјални потерни одреди добијали по једну или две батерије са моторном вучом.

Све до средине 1943. године немачке јединице у Србији биле су попуњене са људством старијих годишта, од којих највећи део није служио редовни кадар. Готово сви официри, осим команданата пукова и дивизија (и нешто специјалиста у штабовима), били су резервни официри, углавном Аустријанци. Било је пуно и фолксдојчера, уосталом, било је и чисто фолксдојчерских јединица. Треба водити рачуна и о томе да у многим „немачким“ јединицама уопште није било Немаца, осим официрског кадра. Пре завршних операција једина стварно елитна јединица у Србији је била 1. брдска дивизија. Све остале јединице које су стизале из Грчке или Француске, биле су испод просека. Од немачких јединица употребљених у Србији, пре јесени 1944, као квалитетне треба споменути пре свега дивизију „7.СС Принц Еуген“ и разне јединице намењене за специјална противгерилска дејства.

ЛИТЕРАТУРА

- ВArchiv, Koblenz, RH 23
Војни архив, НАВ-Т-77, р. 1295.
Војни архив, НАВ-Т-77, р. 780.
Војни архив, НАВ-Т-312, р. 112.
Војни архив, НАВ-Т-312, р. 452.
Војни архив, НАВ-Т-312, р. 463.
Војни архив, НАВ-Т-312, р. 1076.
Војни архив, НАВ-Т-312, р. 1078.
Војни архив, НАВ-Т-312, р. 1122.
Војни архив, НАВ-Т-501, р. 245.
Војни архив, НАВ-Т-501, р. 246.
Војни архив, НАВ-Т-501, р. 248.
Војни архив, НАВ-Т-501, р. 249.
Војни архив, НАВ-Т-501, р. 250.
Војни архив, НАВ-Т-501, р. 251.
Војни архив, НАВ-Т-501, р. 254.
Војни архив, Минхен 6, с. 1208–1219.
Војни архив, Недићева архива рег. бр. 15/2–1.
Војни архив, Vishaupt, reg. br. 18/1, k. 70.
Zbornik I/1, (1949)., *Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u*, Т. I, knj. 1. Београд : Војноисторијски институт.
Зборник II/2, *Зборник докумената и података о НОР-у*, Т. II, књ. 2. Београд : Војноисторијски институт.
Zbornik XII/1 (1973). *Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u*, Т. XII, knj. 1. Београд : Војноисторијски институт.
Böhme, G. (2004). Zur Biographie Karls Frhr. von Bothmer (870). у: *Nachrichtenblatt der Gesamtfamilie von Bothmer*. Nr. 85
Davis, B. (1998). *German army uniforms and insignia*. London.
Fellgiebel, P. W. (2000). *Die Träger des Ritterkreuzes des Eisernen Kreuzes 1939–1945*. Friedburg : Podzun-Pallas.
Hildebrand, F. K. (1990). *Die Generale der deutschen Luftwaffe 1935–1945*, Teil II, Band 1: Abernethy – v. Gyldenfeldt, Biblio Verlag, Osnabrück.
Keilig, W. (1990). *Das Deutsche Heer 1939–1945*, II, Band Hauheim.
Kenkmann, A., Spieker, C. (2001). *Im Auftrag. – Polizei, Verwaltung und Verantwortung*. Klartext Verlagsges. Mbh, Essen
Klemp, S. (2005). *«Nicht ermittelt» Polizeibataillone und die Nachkriegsjustiz – Ein Handbuch*. Klartext-Verlagsges

- Messerschmidt, M. (2003), Oberst Karl von Bothmer. Im Zweifel für das Völkerrecht, y: *Wolfram Wette (Hrsg.): Retter in Uniform. Handlungsspielräume im Vernichtungskrieg der Wehrmacht*. 3. Auflage. Fischer TB, Frankfurt am Main.
- Мюллер–Гиллебранд, Б. (2002). *Сухопутная армия Германии*, Москва.
- Министарство и министри полиције (2002). Министарство и министри полиције у Србији 1811–2001, Београд.
- Neufeldt, J., Huck, J., Tessin G. (1957). *Zur Geschichte der Ordnungspolizei: Die Stäbe und Truppeneinheiten der Ordnungspolizei, 1936–1945*. Koblenz : Bundesarchiv.
- Saft, U. (1996). *Krieg in der Heimat- Das bittere Ende im Harz*, Militärbuchverlag Saft Walsrode.
- Tessin, G. (s. a). *Verbände und Truppen des deutschen Wehrmacht und Waffen – SS 1939–1945*, Bd. 3. Osnabrück.
- Tessin, G. (1975). *Verbände und Truppen des deutschen Wehrmacht und Waffen – SS 1939–1945*, Bd. 10, Osnabrück.
- The Senior Leadership Cadre of the Geheime Feldpolizei. (2003). *The Senior Leadership Cadre of the Geheime Feldpolizei, 1939–1945*, Brown Holocaust Genocide Studies.

SECURITY SERVICE OF THE THIRD REICH IN SERBIA IN THE YEAR 1941

Summary

German Army in World War II is one of the most popular topics in the world's military historiography in recent decades. Published by the thousands of books and countless articles of varying quality. Interestingly, there are specialized publishing houses that deal only with the Wehrmacht and also not a small number of journals dealing with just this issue. On the other hand, the German Army was in our historiography, there is still a taboo topic, about which very little has been written. This is one of the first attempts to the German armed forces in Serbia (and Yugoslavia) appears in the objective light

The largest part of the German troops deployed in Serbia in 1941 was underclass and the availability of personnel and weapons, as well as the training. German infantry divisions in Yugoslavia until the beginning of 1943, the were well below average, and each in quantity and quality. While the normal German infantry divisions had three infantry regiments of three battalions divisions in Yugoslavia had two regiments of three battalions. Moreover, the average number of normal infantry battalion was 500 to 600 people reserve about 200 people. On the other hand, weapons reserve battalion was not much worse than a regular battalion. This difference was noticeable only at the level of people and divisions. While the regimental artillery in reserve division, the first years of the war consisted mainly of sequestered 37 mm Pito infantry guns and old mortars, artillery regimental regular regiments had weapons of caliber 75 mm and stronger. Divisional artillery had at least 54 Howitzers 105 and 150 mm, and over 70 antitank guns (by the end of 1941, the they were cannons, first 50 mm and soon 75 mm), as long as unmanned division had 12 to 18 guns and howitzers (mainly highland) caliber 75 and 100 mm and about twenty antitank guns caliber 37 mm (just before the end of the war have emerged stronger and antitank guns). Germans during the entire war in Yugoslavia had very few motor vehicles. By the end of the war, the bulk of their artillery was horse-drawn and only the special pursuit set given as one or two batteries with a motor traction.

Until mid-1943, the German troops in Serbia were filled with personnel of older vintages of which the largest portion is served by regular staff. Almost all the officers, except the commanders of regiments and divisions (and some specialists in headquarters) were reserve officers, mostly Austrians. There were a lot of ethnic Germans and, in other respects, it is clear folksdotch units. Should be taken into account and the fact that many "German" units is not any Germans unless the officer corps. Before finishing operations only really elite unit in Serbia was the first Mountain Division, all other units that came from Greece or France were below average. From German units used in Serbia, fall 1944, as quality should be noted first of all 7th SS Prinz Eugen Division and various units designed for special anti-guerrilla operations.

ПОЛИЦИЈСКИ ЧИНОВНИЦИ У НОВИМ КРАЈЕВИМА СРБИЈЕ (1912–1913)¹

Ивана Крстић-Мистрицеловић
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Мирослав Радојичић
Дунав осигурање, Београд

Сажетак: За успостављање и организацију управне власти на ослобођеној територији било је надлежно Полицијско одељење Врховне команде на челу са инспектором Вујичићем. Полицијски чиновници су за време државноправног провизоријума постављани указом Врховног команданта војске на предлог инспектора Вујичића, а након присаједињења нових крајева Краљевини Србији, указом краља на предлог министра унутрашњих дела. С обзиром на то да у Србији важећи Закон о уређењу округа и срезова из 1905. није био уведен у живот у новим крајевима, постављани полицијски чиновници нису морали испуњавати њиме прописане квалификације. Довољно кандидата са потребним квалификацијама било је само за места окружних начелника, док су срески начелници углавном постављани из реда полицијских писара или пензионисаних среских начелника у старим областима, а окружни и срески писари из редова практиканата или српских учитеља и наставника који су се затекли у новим крајевима по ослобођењу. Попуњавање чиновничких положаја је углавном довршено крајем 1912. Полицијски чиновници били су потчињени Полицијском одељењу Врховне команде до окончања рата, а од потписивања Букурешког мира дошли су под надлежност Министарства унутрашњих дела. Деловање полицијских чиновника који су у новим крајевима за локално становништво оличавали српску државу, није било нимало лако у заосталој средини, нарочито ако се узме у обзир чињеница да је процес еманципације од турског наслеђа у Србији већ поодмакао. Рад им је отежавао и сукоб војних и цивилних власти, који се из старих граница прелио и у нове крајеве. Имајући у виду све тешкоће, као и чињеницу да су злоупотребе власти и непримерено понашање били изузеци чији су починиоци одмах кажњавани, рад полицијских чиновника у новим крајевима заслужује позитивну оцену.

Кључне речи: *полицијски чиновници, нови крајеви, окружни начелник, срески начелник.*

УВОД

Источно питање које су велике силе решавале на Берлинском конгресу 1878. остало је и након конгреса отворено. Остављајући Турску у Европи присуством у области Старе Србије и Македоније, Берлински конгрес је Источно претворио у Балканско питање, признајући Аустроуграској право на окупацију Босне и Херцеговине под сувереном влашћу Турске. Балканске земље, иако најнепосредније заинтересоване за ово питање, искључене су из процеса одлучивања, како на овом последњем великом конгресу, тако и приликом мировних преговора вођених након Балканских ратова. Наиме, упркос истицаном начелу „Балкан балканским народима“, велике силе су и на конференцији амбасадора у Лондону 1912. политичку карту Европе кројиле сходно својим интересима, мало (или нимало) водећи рачуна о потребама балканских држава. На амбасадорској конференцији 1912. резултати Првог балканског рата умањени су на штету Србије, признавањем права на део Јадранске обале (односно изласка на море) с једне, и признањем новостворене аутономне Албаније. Пошто је због претензија у Македонији и Грчкој, а на подстрек Аустроугарске повела рат против дојучерашњих савезника, који је изгубила, Бугарска је била принуђена да пристане на мир. Букурешки мировни уговор

¹ У раду је коришћен термин „нови“ уместо „новоослобођени крајеви“ искључиво из практичних разлога, иако је свима познато да се ради о централним областима старе српске државности.

из 1913. коначно је обезбедио правни основ за присаједињење Краљевини Србији области које је њена војска ослободила турске власти још у току Првог балканског рата. У питању је била територија Старе и Јужне Србије, чије су три главне целине биле Рашка, Косово и Метохија и Скопско-тетовска област.²

ПРВИ ПОЛИЦИЈСКИ ЧИНОВНИЦИ У НОВИМ КРАЈЕВИМА³

Упоредо са напредовањем српске војске текао је процес успостављања цивилне власти на ослобођеној територији. Врховна команда је по ослобађању већих места у Старој Србији и Македонији постављала команданте места, углавном из редова високих официра, који су били надлежни за све војне и полицијске послове. Они су имали преузети одговорност за пошту, телеграф и остале институције у месту и постављати српске службенике. У случају да је у месту већ постојала општинска администрација имала јој се придодати једна или више особа, а уколико ње није било она се имала организовати од грађана Краљевине Србије и подобних становника ослобођених крајева. У надлежност Врховне команде спадала су и питања правосуђа, школе, цркве и осталих институција у новим крајевима.⁴

За организацију српске управе у ослобођеним областима био је у прво време надлежан Штаб Врховне команде, коме је због ратног стања приоритет била организација војних власти, али је истовремено под његовом контролом било и увођење цивилне власти. На почетку рата командант Треће армије, генерал Божа Јанковић, на ослобођеној територији под својом командом самостално је постављао административне органе власти. Међутим, та решења убрзо су стављена ван снаге пошто је наредбом команданта Штаба, генерала Радомира Путника, при Штабу формирано Одељење за полицијске послове и за главног инспектора постављен Милорад Вујичић, начелник у Министарству унутрашњих дела.⁵

Полицијско одељење било је задужено за успостављање управне власти на ослобођеним територијама, односно за организацију општина, срезова и округа по угледу на Краљевину Србију. То је подразумевало и постављање председника општина, кметова и општинских одборника, као и полицијских чиновника који су заједно са командантима места имали да брину о безбедности и реду на својој територији. Чиновници су постављани указом Врховног команданта војске на предлог инспектора полиције Вујичића, у складу са чл. 6 Закона о устројству војске из 1901, а дужност су обављали као војни обвезници током трајања ратног стања. Избор чиновника обављан је углавном на основу споразума инспектора полиције и министра унутрашњих дела, али се дешавало и да се Вујичић определи за особе које нису биле по вољи Протићу. Повремене несугласице између њих двојице успоравале су рад на увођењу управе у новим крајевима, а додатну конфузију уносило је присуство војне власти. Зато је влада 8. децембра 1912. формално забранила постављање чиновника без претходног одобрења министра унутрашњих дела, као и постављање војних лица за окружне и среске начелнике.⁶ Плате чиновника

2 Упореди: Ђорђе Поповић-Даничар, *Стара Србија*, Београд 1878, 3, и *Србија и суседне земље на старим географским картама*, САНУ, Београд 1991, 165.

3 Жандармерији у новим крајевима као предмет посебног истраживања није обухваћена овим радом.

4 Драгослав Јанковић, *L'annexion de la Macédonie à la Serbie*, Скопље, 1970, 284.

5 С обзиром на ратно стање, ни укази о постављењу чиновника ни административна подела ослобођених области нису објављивани у званичним новинама. На основу доступне изворне грађе, може се закључити да је Вујичић стигао у Скопље одмах по ослобођењу 13. октобра 1912. Од тада се Штаб Врховне Команде налазио у Скопљу и вероватно је Вујичић преузео дужност одмах по доласку, јер се већ 20. октобра јавио писмом министру Протићу. Архив Србије (=АС), Штаб Врховне Команде (=ШВК) – Полицијско одељење (=ПО), 1912–1913, кутија Б 2387, Инспектор полиције, М. Вујичић, министру унутрашњих дела, С. Протићу, пбр. 15, 20.10/2.11.1912, Скопље.

6 Министар унутрашњих дела најпре је покушао да укине *Привремену полицијску уредбу* коју је без учешћа, а по свему судећи и без знања цивилне власти донео генерал Божидар Јанковић (више о овој Уредби касније), па када то није успео покушао је да ефекте њене примене ограничи. У томе је успео и влада је на његов предлог донела поменути одлуку. АС, МУД-ПОВ, кутија 1911–1912, министар унутрашњих дела, С. Протић, инспектору полиције, М. Вујичићу, пов. бр. 369, 25.11/8.12.1912.

у новим крајевима исплаћиване су из ратног кредита, а осим плате окружни начелници имали су и додатак у износу од 150, а срески од 100 динара месечно.

Пошто су постављани на основу Закона о устројству војске, окружни и срески чиновници практично нису морали испуњавати квалификације прописане Законом о уређењу округа и срезова из 1905. Звања и плате чиновника постављених без тих квалификација били су привремени и важили су само за време обављања одговарајуће дужности, што је практично значило да нису могли бити унапређивани, као и да држава није имала обавезу да их задржи у њиховим звањима. То свакако није значило да су за полицијске чиновнике у новим крајевима могла бити постављена лица без икаквих квалификација, већ да су та постављења зависила од административних капацитета Краљевине Србије. Потребно је истаћи и да су надлежни фактори били сагласни да се мора водити рачуна о персоналним решењима, пошто су управо полицијски чиновници у очима становништва нових крајева оличавали Србију као државу. И краљ и војвода Путник и министар унутрашњих дела Стојан Протић инсистирали су да се при избору чиновника за нове крајеве првенствено поштује правило „чистих руку“, односно да се постављају поштена и савесна лица.⁷

Први срезови и окрузи образовани су одмах по престанку војних операција као привремени окрузи и срезови, на челу са привременим окружним и среским начелницима. Убрзо по ослобођењу Подујева 7. октобра 1912, успостављен је 20. октобра први срез, назван Лабски.⁸ Пошто је српска војска ушла у Приштину 9. октобра, Врховна команда издала је наредбу да се што пре састави списак села по имену и броју кућа, српских и арнаутских. Рад на увођењу српске управе интензиван је образовањем Приштинског округа у чијем су саставу били срезови приштински, вучитрнски, митровички, гилански, феризовићски и лапски, а у којима су основане општине које су обухватале и одређени број села. За начелника Приштинског округа именован је Тодор Станковић, српски конзул у Нишу из времена турске управе, који је по образовању Призренског округа премештен за тамошњег начелника, али га је убрзо заменио Сретен Којић, бивши срески начелник и народни посланик. За приштинског окружног начелника је уместо Станковића постављен пензионисани окружни начелник Димитрије Калајдић. За управника града Призрена постављен је капетан Љуба Вуловић, а за среског начелника у Ђаковици резервни капетан Воја Ковачевић.⁹ Са напредовањем српске војске ка Јадранском мору установљена је нова Приморска војна област и за начелника новоформираног Пљеваљског округа постављен је Милорад Јовановић, члан Управе града Београда. На ослобођеној територији у правцу Егејског мора образован је Скопљански округ са срезовима тетовским, гостиварским, велеским и скопским.¹⁰ За скопског окружног начелника постављен је Михаило Церовић, начелник Београдског округа, а у Скопљу је власт организована попуњавањем општинске управе уз задржавање састава општинског одбора из периода турске управе на челу са Спиrom Хаџи-Ристићем. Након победе у Кумановској бици образован је Кумановски округ за чијег је начелника постављен Ранко Трифуновић, члан Управе града Београда. На ослобођеној територији Новопазарског санџака образован је Новопазарски округ, за чијег је начелника постављен Михаило Зотовић, начелник Ужичког округа. За начелника Тетовског округа постављен је Милан Доронтић, а за начелника Кавадарског округа Душан Николић, обојица чланови Управе града Београда. За начелника Битољског округа постављен је Бранислав Нушић, бивши писар Конзулата у Битољу и конзул у Приштини и Серезу. У Дебарском округу је дужност окружног начелника најпре обављао резервни мајор Петар Бајаловић, а у децембру 1912. постављен је Спира Поповић, пензионисани окружни начелник.

7 Архив Србије (=АС), Министарство унутрашњих дела (=МУД) – поверљиво (=ПОВ), кутија 1911–1912, министар унутрашњих дела, С. Протић, инспектору полиције, М. Вујичићу, 27.11/10.12.1912.

8 Датуми у тексту дати су по новом календару, а у навођеним изворима задржани су датуми по старом календару. *Српске новине*, бр. 228 од 9. октобра 1912.

9 *Српске новине*, бр. 246 од 31. октобра 1912.

10 *Српске новине*, бр. 257 од 13. новембра 1912.

Срески начелници у новим крајевима су углавном постављани из редова полицијских писара или пензионисаних среских начелника из старих граница Србије, а окружни и срески писари из редова практиканата или српских учитеља и наставника затечених у „новим“ крајевима у време ослобођења. Питање организовања општинских власти било је најактуелније, јер су за општинске деловође узимана и лица из редова војних обвезника. Колико је ситуација била озбиљна сведочи и писмо помоћника начелника штаба Врховне команде Живојина Мишића министру војном, у коме тражи да ослободи војне службе општинске деловође који нису резервни официри и резервни наредници, јер уколико то не учини многе општине би могле престати да функционишу.¹¹ Попуњавање чиновничких положаја било је крајем 1912. углавном довршено.¹²

Окружни и срески начелници, као и нижи чиновници, били су подређени Полицијском одељењу Врховне команде. Преписку су водили са инспектором полиције Вујичићем, а не и са министром унутрашњих дела. У упутствима за рад која је 20. октобра 1912. издао начелницима округа новопазарског, приштинског и кумановског, Вујичић је као њихову основну дужност, осим организације општина и срезова, навео старање о реду, миру, личној и имовинској безбедности свих грађана, равноправном поступању нижих власти према становништву без обзира на верску и националну припадност и очувању државне и имовне правних лица уопште. У раду, пре свега при пресуђивању иступних кривица, имали су се руководити духом српских закона, а при организацији општина и срезова имали су водити рачуна о стању пре рата (турска административна подела) и месним потребама становништва. Ради обављања поверених им послова они су морали бити у тесној вези са командантима места.¹³

Паралелно постојање цивилних и војних чиновника додатно је компликовало већ сложено ситуацију у новим крајевима. Зато је Вујичић почетком новембра 1912. предложио да се питање уређења нових крајева реши доношењем једне уредбе по угледу на Привремени закон о уређењу ослобођених предела од 15. јануара 1878, обративши се начелницима новопазарског, приштинског, кумановског, скопљанског и призренског округа, министру Протићу и генералу Путнику.¹⁴ Вујичић је чак сачинио и нацрт уредбе и доставио га министру Протићу,¹⁵ али је у међувремену 16. новембра у Призрену генерал Божидар Јанковић на основу овлашћења врховног команданта издао *Привремену полицијску уредбу и уредбу о општинским судовима на војштуру Треће армије*. Уредбом су регулисани образовање и надлежности општинских, а не и среских и окружних власти, а била је ограничена и временски – „док је влада Краљевине Србије не замени сталним законом“, и просторно – важила је само на војштуру Треће армије.¹⁶

ПОЛИЦИЈСКИ ЧИНОВНИЦИ И УРЕДБА О УРЕЂЕЊУ ОСЛОБОЂЕНИХ ПРЕДЕЛА ИЗ 1912.

Потреба за целовитим правним уређењем рада цивилних власти на територији под контролом српске војске постала је још израженија након победе у Битољској бици. Због

11 Министар је изашао у сусрет овом захтеву. АС, Министарство војно, 1912–1914, ФЉОН 4738 Р 1 1914.

12 О томе сведочи Извештај инспектора Вујичића упућен средином децембра министру Протићу. Српска цивилна управа није била уведена само у предвиђеном Поморском округу (Драг, Елбасан, Тирана и Љеш) који је остао под управом војних месних команданата, као и у Матском срезу Дебарског округа. АС, МУД-ПОВ, кутија 1911–1912, предмети без броја, *Привремена административна подела Старе Србије* и списак постављених чиновника, без броја и датума.

13 АС, ШВК-ПО, 1912–1913, кутија Б 2387, Инспектор полиције, М. Вујичић, начелницима округа новопазарског, приштинског и кумановског, пбр. 14, 20.10/2.11.1912.

14 АС, МУД-П, 1912, Ф 44 Р 95.

15 АС, МУД-ПОВ, кутија 1911–1912, Инспектор полиције, М. Вујичић, министру унутрашњих дела, С. Протићу, 25.11.1912. и прилог уз акт, Вујичићев концепт уредбе.

16 У првом делу Уредбе предвиђено је формирање општинских судова као управне, самоуправне и судске власти, са дужностима прописаним у Србији важећим Законом о општинама (уз одређена одступања), док су у другом делу таксативно набројане иступне кривице за чије су суђење надлежни општински судови. *Привремена полицијска уредба и уредба о општинским судовима на војштуру Треће армије*, Призрен 1912.

тога је 27. децембра 1912. указом краља Петра проглашена *Уредба о уређењу ослобођених предела*,¹⁷ којом су, између осталог, прецизиране дужности среске и окружне власти. У преамбули је истакнуто историјско право Србије на ослобођене пределе и истакнуто да се Уредба доноси у жељи да становници тих крајева одмах осете „благодети законом реда, слободе и правде“.

У првој глави (чланови 1–14) садржане су одредбе о уређењу општина. Територију општина одређивала је среска власт, а њен опсег могао се мењати само на основу одлуке министра унутрашњих дела. Председника општине, сеоске кметове и писара поставља и смењује среска власт, а општинске служитеље председник општине или среска власт ако нађе за потребно.¹⁸ Општинска власт управља свим општинским пословима, врши полицијску и управну власт и обавља све друге државне послове који јој се ставе у дужност. Председник општине суди све грађанске спорове о покретности, непокретности и потрици у вредности од 20 до 50 динара (спорове вредности до 20 динара суде сеоски кметови), као и све иступне кривице из трећег дела Кривичног законика с тим што није могао изрицати казне веће од десет дана затвора односно 100 динара у новцу.¹⁹ У општини постоји и општински одбор, чије чланове поставља среска власт на општинском састанку и по саслушању кућних старешина општине. Улога одбора била је саветодавна, а служба у њему бесплатна.²⁰

У другој глави (чланови 15–30) садржане су одредбе о функционисању срезова. Простор, назив, центар и опсег среза одређује министар унутрашњих дела. Среског начелника и писаре поставља врховна управа, тј. Врховна команда, на предлог министра унутрашњих дела, а практиканте окружна власт. Среска власт врши све државне послове у срезу, обезбеђује личну и имовинску сигурност и ред и надзире рад општинских власти.²¹ Среска власт извиђа све преступе и злочине и спроводи кривце на суђење окружном суду, а ислеђује и суди и све иступне кривице које прелазе надлежност председника општина. Срески начелник поставља среске служитеље који имају право употребе оружја под тачно одређеним околностима.²²

Трећа глава (чланови 31–72) садржи одредбе о уређењу округа и организацији судова. Опсег, назив и центар округа одређује се и мења одлуком министра унутрашњих дела. Окружног начелника, секретара и писаре поставља врховна управа на предлог министра унутрашњих дела,²³ а практиканте и служитеље поставља и одређује им плату окружни начелник. Окружна власт у округу врши управну и полицијску власт преко среских и општинских власти и надзире њихов рад. Окружна власт као последња инстанца решава по жалбама на пресуде општинских и среских власти у иступним кривицама. Плате окружних чиновника одређује врховна управа и исплаћују се из државне касе, док додаци на плату падају на терет округа. Све општинске, среске и окружне управне и полицијске власти у погледу реда и управе подређене су министру унутрашњих дела, а

17 *Зборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области*, Ниш 1915. Уредба је сачињена по угледу на *Привремени закон о уређењу ослобођених предела* од 15. јануара 1878.

18 За разлику од Србије, где је председника општине и остале општинске часнике бирао општински збор, у новим крајевима није било предвиђено начело изборности. Одредбом да за председника општине може бити постављено и лице изван те општине које се у њој жели настанити, омогућено је постављање лица која би се доселила из старих граница Србије. Милош Јагодић, *Нови крајеви Србије (1912–1915)*, Београд, 2013.

19 Жалбе на пресуде председника општина подносиле су се среској власти. У грађанским парницама суђење је било по души и по правди, а пресуђивање усмено и кратко, а кривице су се извиђале и судиле писано. Тома Живановић, *Кривични (казнени) законик и Законик о судском поступку у кривичним делима Краљевине Србије с кратким објашњењима (с обзиром на одлуке Касационог суда)*, Београд, 1925.

20 У старим границама Србије општински одбори били су изборна тела са читавим низом надлежности. Плате председника општина, кметова, писара и служитеља у „новим“ крајевима падају на терет општине, тј. подмирују се из општинских прихода и приреза; њих одређује у селима и варошицама среска, а у варошима окружна власт.

21 Уколико у срезу нема посебног војног старешине, срески начелник врши и његову дужност.

22 Плату среског начелника, писара, практиканата и служитеља одређује врховна управа, а исплаћује се из државне касе, док додаци на плату среском начелнику и писарима (за стан, огрев и осветљење) које одреди врховна управа иду на терет среза.

23 Врховна управа поставља и окружног благајника и потребан број финансијских чиновника, а на предлог министра финансија.

у погледу стручних послова стоје под налозима ресорних министара.²⁴ У сваком округу установљен је окружни суд кога чине један судија, један секретар и потребан број писара, а које поставља врховна управа на предлог министра правде. Окружни суд суди грађанске спорове који прелазе надлежност општинских власти, преступе и злочине спроведене му од окружне власти и сва војна кривична дела спроведена му од стране војне власти.²⁵ Суђење је било јавно, изузев ако јавни морал или општа потреба не би допуштала јавни претрес. За целокупну ослобођењу територију установљен је Велики суд у Скопљу, са правима Апелационог и Касационог суда. Чинила су га тројица судија и потребан број секретара и писара, постављених од врховне управе на предлог министра правде. Великом суду су по дужности у року од пет дана морале бити достављене смртне пресуде, које је он по дужности достављао на одобрење врховној управи у року од три дана.²⁶

У четвртој глави (чланови 74–88) садржана су „Општа наређења“. Проглашена је једнакост свих грађана пред законом, ујемчена слобода свих вероисповести, забрањен прозелитизам, источно-православна вера аутокефалне цркве проглашена државном и православно становништво стављено под духовну управу српског митрополита. Све јавне и приватне школе стављене су под надзор државних власти, а основна државна настава проглашена обавезном. Сва имања која нису била својина приватних или правних лица проглашена су државним. Министар финансија је обавезан да независно од важећих српских закона пропише државне и општинске таксе. Најзад, за нове крајеве у живот је уведен Закон о хватању и утамањивању хајдука из 1895.²⁷

Уредбом није измењен суштински карактер српске цивилне управе у новим крајевима – она је и даље задржала својство привремености. Иако у многим одредбама превазиђена савременим српским законодавством, ова уредба је била први општи правни акт којим је започет процес интеграције нових крајева у правни систем Краљевине Србије. Њеним одредбама створени су предуслови за функционисање основних цивилних органа власти, полицијских чиновника, у новим крајевима за време трајања рата и државноправног провизоријума.

ПОЛИЦИЈСКИ ЧИНОВНИЦИ У КРАЈЕВИМА ПРИСАЈЕДИЊЕНИМ КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ И УРЕДБА О УРЕЂЕЊУ ОСЛОБОЂЕНИХ ОБЛАСТИ ИЗ 1913.

Државноправни провизоријум постојао је у новоослобођеним крајевима до окончања Другог балканског рата и потписивања Букурешког мира 10. августа 1913, односно до присаједињења ових крајева Србији извршеног Прогласом краља Петра српском народу 27. августа.²⁸ Одмах по успостављању мира, почело се радити на уобличавању трајније административне поделе и организације власти у новим крајевима. На предлог министра унутрашњих дела, краљевим указом од 19. августа постављени су: за начелника Округа дебарског/охридског Јован Ћирковић, бивши председник Српске просветне

24 Наравно, за време рата за војне потребе сви државни и општински чиновници, званичници и служитељи стајали су на расположењу војних власти.

25 Окружни судови вршили су и све друге послове првостепених судова у Краљевини Србији, изузев потврђивања преноса непокретних имања. До присаједињења нових крајева и регулисања стварноправних односа сви уговори о куповини, продаји и задужењу непокретности закључени од објаве рата сматрани су неважећим. Полицијске власти су само привремено решавале о државини, и то у циљу одржавања реда, а без икаквих правних последица у смислу стицања или губитка права. Тиме је практично забрањен правни промет непокретности, односно власништво и посед замрзнути 18. октобар 1912. када је Србија објавила рат Турској. Ови прописи Уредбе били су од великог значаја за решавање аграрног питања након анексије.

26 У погледу висине казни у кривичним предметима важио је Казнени законик Краљевине Србије.

27 Овај закон у Србији није био на снази од доношења Закона о јавној безбедности 1905, чије су одредбе о хајдучима биле блаже. Вероватно због тога, а с обзиром на ратно стање и опште прилике, Уредбом је у нове крајеве уведен у живот строжи Закон из 1895.

28 *Српске новине*, бр. 186 од 27.8.1913. У истом броју објављени су и Букурешки мир и Проглас краља Петра народу ослобођених и присаједињених области.

организације у Турској; за начелника Округа битољског Марко Новаковић, члан Управе вароши Београда; за начелника Округа скопљанског Спира Поповић; и за среског начелника горњодебарског Војислав Кузмановић, писар начелства Округа моравског.²⁹

По престанку рада Врховне команде није могла остати на снази ни Уредба од 27. децембра 1912. На предлог Министарског савета краљевим указом од 31. августа 1913. проглашена је нова Уредба о уређењу ослобођених области.³⁰ Изузев што нема преамбулу, ова уредба је по структури (четири главе: општинама, срезovima, окрузима и судовима и општа наређења), као и по садржини готово истоветна са претходном, те ћемо указати само на разлике које се тичу полицијских власти. Пошто Врховна команда више није постојала, било је предвиђено да се сви указни чиновници, међу којима и срески и окружни начелници и писари, постављају краљевим указом на предлог ресорног министра. Тиме су практично инспекторат полиције у Скопљу и све остале полицијске власти у новим крајевима потпале под надлежност Министарства унутрашњих дела.³¹ Избрисан је став по коме је срески начелник у одсуству нарочитог војног старешине у срезу вршио и његову дужност. Срески и окружни начелници и писари примали су плате по класама, према Закону о уређењу округа и срезова из 1905. Срески начелници и писари морали су на дужности носити униформу, док су окружни начелници могли носити грађанско одећо или униформу. Прецизирано је да се у округу поред окружног начелства може установити и управа, чиме је практично омогућено стварање посебних управа у већим варошима. Окружни судови били су дужни да Великом суду достављају све пресуде у кривичним предметима, а не само смртне пресуде,³² а Велики суд је по дужности достављао смртне пресуде министру правде који би их прослеђивао краљу на помиловање. Великом суду је допуном од 22. септембра 1913. стављено у надлежност и решавање о сукобу надлежности истраге између војних и цивилних власти и о сукобу надлежности суђења између војних и окружних судова. Министар унутрашњих дела овлашћен је да постави пет инспектора за надзор над полицијским органима у ослобођеним областима. Најзад, измењом од 9. фебруара 1914. предвиђено је да жандарми имају додатак на плату од 15 динара месечно и да се он исплаћује окружним прирезом.

У новим крајевима су већ 1. септембра установљена три инспектората полиције и за инспекторе постављени Михаило Церовић, начелник Скопљанског округа, Душан Алимпић, начелник Битољског округа и Коста Јанковић, начелник Подринског округа.³³

Указом од 2. септембра разрешен је дужности начелника Среза битољског Светислав Пауновић,³⁴ а указом од истог дана за среског начелника велешког постављен је Владимир Живановић уместо Милана Пешића коме је уважена оставка.³⁵ Указом од 12. октобра постављен је за окружног начелника приштинског Василије Алексић, за начелника Среза битољског Василије Стојиљковић и за начелника Среза прилепског Мирослав Жупањевац, а указом од 15. октобра за начелника Среза неготинског Тивојин Видаковић и за среског митровичког начелника Радисав Неђић.³⁶ У новембру и децембру 1913. постављен је већи број нових среских начелника, а промена је било је и у окружним начелствима.

29 *Политика*, 20, 21. и 22. август 1913.

30 Врховна команда престала је са радом и распуштена краљевим указом од 30. августа 1913. *Зборник закона за новоослобођене и присаједињене области*, Ниш 1915. Уредба је допуњавана 22. септембра и 11. новембра 1913. и 9. фебруара 1914.

31 Министар унутрашњих дела је о томе телеграмом обавестио инспектора Полицијског одељења и наложио му да са тим упозна све окружне начелнике у новим крајевима. АС, МУД-П, ПФ 22 Р 1/1913.

32 Допуном Уредбе од 22. септембра 1913. ово је сужено само на дела која се извиђају и кажњавају по службеној дужности суда.

33 Дужност инспектора била је надзорна, а не управна. Они су имали право контроле и ревизије рада свих полицијских власти, али нису били управна инстанца између министра и окружних начелника; окружни начелници били су у непосредној преписи са министром унутрашњих дела, од њега су примали упутства и њему слали извештаје.

34 *Полицијски гласник*, бр. 34 од 15. септембра 1913.

35 *Полицијски гласник*, бр. 35 од 22. септембра 1913.

36 *Полицијски гласник*, бр. 40 од 27. октобра 1913.

Територија на којој је била успостављена цивилна власт у априлу 1913. била је подељена на 10 округа и 43 среза, а Решењем министра унутрашњих дела од 7. септембра земљиште присаједињено Србији управно је подељено на 11 округа са 46 срезова. У новембру 1913. дошло је до знатних измена у организацији округа и срезова, а када је 2. децембра установљен Звечански округ, број округа коначно се усталио на 12.³⁷ У пролеће 1914. извршена је и коначна подела 12 округа на 46 срезова.³⁸

ЗАКЉУЧАК

С обзиром на територијално увећање од око 39.309 км²,³⁹ надлежним факторима сигурно није било лако да пронађу потребан број спремних полицијских чиновника, а нарочито за време рата када је људство било мобилисано. Вршење службе је у сваком смислу било лакше уколико је постојао већи број срезова, али је то подразумевало и веће материјалне издатке и веће потребе за чиновништвом, у чему је Србија оскудевала.⁴⁰ Пошто Закон о уређењу округа и срезова није био уведен у живот у новим крајевима, окружни и срески начелници нису морали испуњавати законом прописане услове за постављење на те дужности. Вероватно да кандидата са потребним законским квалификацијама који би прихватили службу у новим крајевима није било довољно, изузев у погледу окружних начелника.⁴¹ И сам министар Протић примећивао је да полицијски чиновници нерадо иду на дужност у нове крајеве,⁴² па траже и налазе начин да се врате у старе области, а чести премештаји свакако нису доприносили квалитету вршења службе. Одредба Закона о чиновницима грађанског реда по којој је сваки чиновник према потреби могао бити премештен у друго место службе, није се изгледало доследно поштовала због „лабавости“ у државној администрацији, док су с друге стране нежељена постављења негативно утицала на квалитет службе. Неколико писара и среских начелника подлегло је изазовима пића, коцке, жена или мита, што је остављало лош утисак о држави код месног становништва. Поједини начелници округа жалили су се на недостатак способности и претходног радног искуства подређених, али ни то није била општа појава. На уочене недостатке у раду реаговао је инспектор Вујичић у марту 1913, опоменувши расписом окружне начелнике да обрате пажњу на понашање чиновника и да се старају о уредном обављању дужности, а почетком 1914. исто је учинио и министар Протић.⁴³

Злоупотребе власти полицијских чиновника у новим крајевима, иако су представљале изузетак и биле санкциониране, биле су у политичком животу Србије 1913. и 1914. врло актуелна тема. У њеној позadini био је сукоб између једног дела официра окупљених у удружење „Црна рука“ и радикалне странке, чија је суштина била прерасподела моћи и власти у земљи. Иако није потицао из нових крајева, овај сукоб се у њима и кроз њих преламао.⁴⁴ На то је указао и Пашић почетком 1914: „У новим крајевима има невоље и рђавог рада. Неваљалце гонимо; Стојан им не да стати чим се ухвате. Нема их то-

37 Ова подела ушла је и у *Предлог закона о присаједињењу Старе Србије Краљевини Србији и управи у њој*, о коме Народна скупштина због избијања Првог светског рата није стигла да се изјасни.

38 Административна подела није мењана до окупације 1915, а по ослобођењу Србије 1918. је обновљена.

39 Површина Краљевине Србије пре Балканских ратова износила је 48.302 км², а након њих 87.611,6 км².

40 То је и инспектор полиције изнео министру унутрашњих дела почетком 1913. АС, МУД-П, 1913, Ф 22 Р 1, инспектор полиције, М. Вујичић, министру унутрашњих дела, С. Протићу, пбр. 1214, 29.1/ 11.2.1913.

41 Кандидата за окружне начелнике са законским квалификацијама (завршен Правни факултет и 8 година службе) било је довољно.

42 Разлог није био само у висини цена, што је онемогућавало пресељење чиновника са породицама у нове крајеве, већ и у средини и уопште удобности живота. Милош Јагодић, *Нови крајеви Србије (1912–1915)*, Београд 2013, 158–159.

43 АС, ШВК-ПО, 1912–1913, кутија Б 2388, Инспектор полиције, М. Вујичић, распис свим окружним начелницима, пбр. 1874, 1/14. 3. 1913; МУД-П, 1913, Ф 31 Р 131, министар унутрашњих дела, С. Протић, свим окружним начелницима у новим крајевима, пбр. 18119, 28.12.1913/10.1.1914.

44 Официри су још за време рата надзирали рад полиције, а командант војске у новим областима, истакнути члан Црне руке, генерал Дамјан Поповић, наредио је 21. новембра 1913. потчињеним командантима да организују дискретно шпијунирање полицијских чиновника и податке о евентуалним

лико колико се виче. Повику су распространили и војни заповедници који су и тако припремали 'војени режим'. Невоља је што и исправни чиновници раде све поглави-то канцеларијски, мало су у народу".⁴⁵ Уз уважавање свих тешкоћа са којима су се над-лежни суочавали, остаје нејасно њихово опредељење за прилично ризикантан потез при постављању чиновника у новим крајевима, оличен у готово потпуно доследној примени принципа из нижих звања или пензије у старим у виша звања у новим областима.⁴⁶

ЛИТЕРАТУРА

- Архив Србије, фондови: Министарство војно, Министарство правде, Министарство унутрашњих дела – Поверљиво и Полицијско одељење, Штаб Врховне команде – Полицијско одељење, 1912–1914.
- Батаковић, Д.: *Сукоб војних и цивилних власти у Србији у пролеће 1914*, Историјски часопис 29–30 (1982–1983), 477–491.
- Живановић, Т.: *Кривични (казнени) законик и Законик о судском поступку у кривичним делима Краљевине Србије с кратким објашњењима (с обзиром на одлуке Касационог суда)*, Београд 1925⁴.
- Жујовић, Ј.: *Дневник*, II, Београд 1986.
- Зборник уредаба за новоослобођене и присаједињене области*, Ниш 1915.
- Јагодић, М.: *Нови крајеви Србије (1912–1915)*, Београд 2013.
- Јанковић, Д.: *L'annexion de la Macédonie à la Serbie*, Скопље, 1970.
- Политика*, 20, 21. и 22. август 1913.
- Полицијски гласник*, бр. 34 од 15. септембра 1913, бр. 35 од 22. септембра 1913. и бр. 40 од 27. октобра 1913.
- Поповић, Ђ. [Даничар]: *Стара Србија*, Београд, 1878.
- Привремена полицијска уредба и уредба о општинским судовима на војишту Треће армије*, Призрен, 1912.
- Србија и суседне земље на старим географским картама*, САНУ, Београд, 1991.
- Српске новине*, бр. 228 од 9. октобра 191, бр. 246 од 31. октобра 1912, бр. 257 од 13. новембра 1912. и бр. 186 од 27. 8. 1913.

POLICE OFFICERS IN THE NEW REGIONS OF SERBIA (1912–1913)

Summary

Balkan wars completed the process of liberation of the Balkan Peninsula from the Turkish authorities and the Kingdom of Serbia annexed areas of the medieval Serbian state. This vast territory of Priboj in the north to Ohrid and Dojran the south was inhabited religiously and ethnically heterogeneous population. For the full integration of new areas of Serbia it was needed time, 25–30 peaceful years, as assessed Prime Minister Pasic. History gave her three years of the war: the process of planning the liberated areas lasted until release in the fall of 1912 to the occupation in the fall of 1915. In this history of started and discontinued integration police officers had an important role. For the establishment of administrative power in the

злоупотребама власти достављају њему. Душан Батаковић, *Сукоб војних и цивилних власти у Србији у пролеће 1914*, Историјски часопис 29–30 (1982–1983), 477–491.

⁴⁵ Јован Жујовић, *Дневник*, II, Београд 1986, 37–38.

⁴⁶ На то је упозорио и окружни судија у Штипу: „Чинити пробу са чиновништвом на досадањи начин, исто је што и коцкати се, јер ко сме тврдити да ће добар писар у старим границама бити добар секретар или начелник среза овде, кад тамо никад се не би могао удостојити те почасте. Добар секретар тамо (па ни овде) не мора бити добар начелник итд. Зато сам мишљења да само опробане, најбоље писаре, секретаре, начелнике среске и окружне треба амо шиљати“. АС, Министарство правде, 1913, Ф 30 Р 83, Судија Штипског окружног суда, Б. Милојковић, министру правде, М. Ђуричићу, 1/14.11.1913.

liberated territories was competent Police Department Supreme Command headed by Milo-rad Vujicic. The clerks were appointed by a decree of the Supreme Commander of the Armed Forces at the proposal of the Inspector Vujicic according to military law, a duty performed for military service during the war. This meant that they were not obliged to meet the qualifications prescribed by the regulation of districts and counties, but the king and the duke Putnik as well as the Minister of Interior Protic insisted that the police officers installed in the new parts must be honest and conscientious person. Police officers are appointed by agreement of the police inspector and the Minister of the Interior and subordinate to the Police Department of the Supreme Command. In addition to the organization of municipalities and districts, their main tasks were taking care of order, peace, personal safety or property of all citizens, equal treatment of lower government to citizens regardless of ethnicity or religion and state preservation and property in general, and in their work they had guided by the spirit of the Serbian law. Since the termination of the Supreme Command on 30 August 1913, all police authorities in new areas came under the jurisdiction of the Ministry of Internal Affairs, and since the Law on Organization of districts and counties had not been brought into life, district and county mayors even after the annexation did not have to meet the legal requirements for appointment to such officers. It took advantage of officers gathered in the association known as Black Hand, which wanted by spreading negative rumors of police officers in the new territories to force the radicals on redistribution of power in the country. Conflict of military and civilian authorities in relation to new territories first manifested in various aspects of their arrangement, then in the adoption of the Regulation on the priority of representatives of civil authorities when celebrating the holidays in March 1914, and finally in charge stated by the members of the Black hand that police officers in new areas misused power and thereby harm the country and people. Misuse of police officials in the new territories was, and improper operation and inappropriate behavior, but they were the exceptions in question and not a general phenomenon. With regard to the territorial enlargement, the authorities were not easy to find the required number of accompanying police officials, especially during the war, while the people were mobilized, but it remains unclear nearly consistent application of the principle: from the lower ranks or pensions in old senior titles in new territories . It was certainly a risky decision.

СТРЕЉАЧКО НАОРУЖАЊЕ ВОЈСКЕ, ЖАНДАРМЕРИЈЕ И ПОЛИЦИЈЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

Радован В. Радовановић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Небојша Д. Ђокић

Центар за војно-политичке студије, Београд

Сажетак: У раду је детаљно описано стрељачко наоружање војске, жандармерије и полиције Краљевине Србије. Посебна пажња је посвећена набавкама стрељачког наоружања као и његовом развоју. Модернизација једне армије, жандармерије и полиције је врло комплексан процес и састоји се не само од техничке модернизације, већ и од модернизације тј. усавршавања тактике, оператике и стратегије. Да би модернизација имала смисла, у њу се мора укључити и школство, као и обука трупа и јединица. Ниво и начин модернизације зависи, пре свега, од усвојене доктрине, али истовремено има и повратни утицај на саму доктрину.

Кључне речи: *наоружање, пушке, револвери, Српска војска, жандармерија, полиција, Први светски рат, Први балкански рат, Маузер, Наган, Бердан, Пибоди, Крнка, Кока Миловановић, Војнотехнички завод Крагујевац.*

УВОД

У новом веку човечанство је преживело прву индустријску револуцију која је покренута Ватовим проналаском парне машине непосредно пред Француску револуцију. У тој индустријској револуцији војни фактори једва да су играли некакву улогу. У току више од једног века, од Француске револуције па до Првог светског рата војни развој није много утицао на развитак индустрије. Штавише, често је било потребно доста времена док би се индустријско-технички развој одразио на војно подручје. У периоду између француско-пруског (1870/1871) и Првог светског рата, европско друштво је доживело велике промене док се војна мисао и концепције нису битно измениле. До њихове корењене измене је дошло тек у рату 1914–1918. године.¹

Све до краја XIX века људи чија дужност је била вођење војски, жандармерије и полиције нису се бавили развојем наоружања, премда су сва достигнућа радо усвајали, већ су то остављали бризи специјалиста – најпре занатлијама, а касније техничарима и инжењерима. Они се нису трудили ни да испоље свој утицај на производњу. Вођење рата на разним попрштима сводило се на маневар оним снагама, које је било могуће регрутовати, наоружати, обучити и издржавати. Може се слободно тврдити да крајем XIX века и почетком XX века питање студије и производње материјала практично није залазило у ратну вештину, а још мање у начела употребе полиције или жандармерије. Војни писци који пишу о ратној вештини прелазе ћутке преко питања наоружања. Тако је Фон дер Голц, најзначајнији немачки војни теоретичар пред Први светски рат, а и будући творац савремене турске војске (чувени Голц паша), испитујући услове успеха у рату, 1896. године написао: „Најбоља гаранција победе биће – поред добре стратегије и тактике – бројна надмоћност.“ Додуше, Голц на једном другом месту говори о значају наоружања (материјала) за морал трупа.² У својој књизи „Наоружани народ“ Голц од 477 страна само једну посвећује наоружању. Интересантно је његово објашњење значаја наоружања: „Исто тако и наоружање је битан услов за успех. Ни најхрабрији војници на-

¹ „У читавом стогодишњем периоду од 1815 до 1914. године, углавном су процеси цивилног мирнодопског техничког развоја утицали на војне процесе а не обратно“, Šternberg, 1965, 156.

² Ајре, 1958, 14.

оружани копљем и кратким мачем не помажу према магацинкама и олучним топовима.⁴³ Слично је писао и Наполеон: „Циљ ратне вештине је да се упознају услови које треба остварити да би се водила битка под повољним условима. Организацију, наоружање и обуку трупа треба извести још за време мира.“ Као што видимо, наоружање за Наполеона не представља део ратне вештине и тако ће остати и код других војних теоретичара (а и трупних команданата) све до Првог светског рата.⁴

ПРЕНАОРУЖАВАЊЕ НАКОН ЗАВРШЕТКА СРПСКО-ТУРСКИХ РАТОВА

Маја 1881. године⁵ министар војни М. Лешјанин је образложио Народној скупштини да су пушке које су у употреби у српској војсци потпуно застареле и да се одмах морају заменити новим. Поред тога, оне су биле у врло лошем стању због употребе у два рата (1876. и 1877–1878. године). Колико је била критична ситуација са пушкама најбоље говори овај податак – пограничним сељанима округа Врањског и Топличког као и војницима III позива пограничних села округа Књажевачког издато је 7690 комада спредпунећих пушака с прибором и муницијом, а све ради одбране од упада Арнаута.⁶ Једине употребљиве пушке маја 1881. године биле су српске *Пибоди М. 1870* и заплећене турске *Хенри–Мартини М. 1871* и *Винчестер М. 1866*. По званичним подацима, на почетку рата 1877. године Српска војска је располагала у јединицама са: 38.526 пушка острагуша система *Пибоди*, 21.644 пушка острагуша система *Грин* и 69.021 спредпунећом пушком (руске и венсанке). Треба навести да су овде скупно дате пушке и карабини.⁷ Међу пушкама *Пибоди* је и 9.000 пушака *Пибоди* калибра 13,9 мм и 1.000 карабина *Пибоди* калибра 11 мм, набављених решењем министра војног од 28. септембра 1878. године код фабриканта Томаса Седерлеа у Бечу.⁸ Током рата 1877/1878. године у Пушкарници је преправљено 2.308 гриновача у пибодушу.⁹ Током рата трупама је издато још 3.058 пибодуша (од којих је 2.308 преправљених гриновача), 621 гриновача, 2.500 руских спредњача и 20 камербихсли.¹⁰ Ове последње су почеле да се издају када више није било других спредпунећих пушака за издавање. Значи да је Српска војска на почетку рата 1877/1878. године располагала са укупно 39.276 пибодуша (укључујући и 1.000 карабина *Пибоди М. 1870* калибра 11 мм), 24.573 пушка система *Грин* и 71.521 спредпунећом пушком, без камербихсли. Током Другог српско-турског рата од Турака је заплећено 5.937 пушака *Хенри–Мартини* и 88 винчестерки.¹¹

Међутим, прирез за наоружање војске заједно са осталим редовним и ванредним приходима износио је 400.000 динара годишње. За набавку 100.000 пушака, из тих прихода, било би потребно 16 година. Због тога је кнез Милан одобрио министру војном да може поднети предлог скупштини да влада може за те потребе да позајми шест милиона динара а да се плаћање те позајмице и интереса врши из годишњег приреза који је већ постојао на оружани фонд и из других редовних и ванредних доходака којим је располагао тај фонд.¹² Народна скупштина је на седници од 20. маја 1881. године донела

3 Голц, 1904, 139. Иначе, Фон дер Голц је био творац савремене турске војске са којом је она ушла у ратове почетком XX века.

4 Ајре, 1958, 14.

5 Сви датуми у раду су дати по старом јулијанском календару.

6 Народна скупштина је 30. марта 1888. године донела решење које је 4. априла исте године одобрио краљ Милан а по коме су горе споменуте пушке требале да се расходују из књига и да се сматрају власништвом оних код којих су се налазиле. СВЛ бр. 15 и 16. од 13. априла 1888, 447–448. Значи, још 1888. године налазиле су се у наоружању, макар не и оперативних јединица, већ потпуно застареле спредпунеће пушке.

7 Министарство војно 1878, 13–14.

8 Министарство војно 1878, 4.

9 Министарство војно 1878, 19. Само, то нису Гриноваче које су узете из јединица, већ оне које су се налазиле у Пушкарници.

10 Министарство војно 1878, 22.

11 Ђокић и Радовановић, 2010, 349.

12 СВЛ бр. 22 од 30. маја 1881, 459–460.

решење којим је овластила владу да може позајмити шест милиона динара у циљу куповине 100.000 пушака. Ово решење је потврдио кнез Милан 19. јуна 1881. године.¹³

За српску пешадију наручено је 100.000 пушака 10,15 мм М. 1880 код фабриканата браће Маузер у Оберсдорфу на Некару у Виртембергу. Фирма „Маузер и комп.“ су овај модел пушке поднели на конкурс пошто им је мајор Кока Миловановић уступио своју конструкцију цеви и зрна на извршење и даљу употребу. По уговору фабриканти су били обавезни да предају првих 10.000 пушака за 10 месеци а после тога остатак од 90.000 пушака у партијама од по 5.000 пушака месечно. Технички преглед и контролу над израдом требало је да врши комисија коју је министар војни одредио у самој фабрици у Оберсдорфу, а примање израђених пушака по броју имало је да се обавља у Београду. Фабрика се обавезала да пушке о свом трошку допреми у Србију и било је предвиђено да се плате само оне пушке које исправне уђу у српске магацине. Интересантно је да је уговором био предвиђен и случај да ако током производње ове пушке нека од великих европских сила уведе у наоружање своје пешадије пушке магацинке савршеније конструкције него што су то биле оне из око 1880. године, да се израда пушака М. 1880 прекине и да фабрика Маузер настави производњу нових магацинки за Србију по новом моделу и уговору само ако опет конкурише са најбољим моделом и са најповољнијим ценама. Све спорове који су могли да се појаве током извршења уговора требало је расправити код надлежних српских судова.¹⁴ На предлог министра војног Министарски савет је на својој седници одржаној 6. новембра 1881. године одлучио да се повећају дневнице председнику и члановима комисије која је у Оберсдорфу надзирала израду пушака *Маузер М. 80*. Истовремено, комисији је послат и мајор Павле Ј. Шафарик.¹⁵

Пошто је за државну касу било немогуће да се у потпуности исплате све пушке, ако би биле предате по уговореном року до 8. новембра 1883. године, то је на седници Министарског савета одржаној 5. новембра 1883. године решено да се лиферанту пушака продужи рок до 1. јануара 1884. године без накнаде са његове стране.¹⁶

При крају испоруке пушака *М. 80*, Србија је набавила прве брзометне пушке, тачније, у овом случају карабине. Наиме, за потребе коњице набављено је 4.000 карабина 10,15 мм *М. 1884* (без ножева), а за потребе жандармерије и артиљерије такође 4.000 карабина *М. 1884* (са ножевима).¹⁷

Као куриозитет, споменимо да је Србија осамдесетих година увела у наоружање и око 300 руских пушака острагуша Крнкиног *М. 1869*, заплених од Турака.¹⁸ Ове пушке је углавном добила жандармерија.

Крајем XIX века војска Краљевине Србије је имала у наоружању 100.000 одличних једнометних пушака (острагуша) система *Маузер–Кока М. 1880* калибра 10.15 мм. Биле су то изванредне пушке, по општем мишљењу најбоље једнометне пушке на свету, али их није било довољно за опремање целокупне војске. Још увек је значајан део оперативних трупа био наоружан потпуно застарелим једнометним пушкама система *Пибоди М. 1870*.¹⁹ Србија из финансијских разлога није могла да набави модерне брзометне пушке, а и војни кругови су сматрали да оне нису још довољно усавршене, што је било добрим делом и истина. Управо је завршено преонаружавање пољске артиљерије одличним

13 СВЛ бр. 27 од 1. јула 1881, 583–584.

14 СВЛ бр. 23 од 6. јуна 1881, 488–492.

15 Шкерковић, 1952, 398.

16 Шкерковић, 1952, 419.

17 СВЛ од 19. октобра 1885.

18 Радовановић и Ђокић, 2008, 481.

19 Прописом А/Ц Бр. 2341 од 18. јула 1883. године пибодушама је наоружана пешадија II позива, артиљерија, болничари, возари и муницијске колоне I позива. Коњица оба позива и даље је задржала *Пибоди* карабине све до 1885. године. Пушка *Пибоди* је служила за наоружање помоћних трупа све до 1902. године. Тек наредбом А/Ц Но 5332 од 10. октобра 1902. године она је избачена из наоружања, види: Bogdanović, 1990, 61. Коњица II позива је била наоружана са 3.375 карабина *Пибоди* чак 1. априла 1902. године. За ове пушке располагало се са 1.636.800 метака (ВА, II. 14 к. 9 ф. 5 бр. 19/9).

острганима *Де Банж М.* 85 калибра 80 мм и државне финансије су биле преоптерећене њиховом отплатом.²⁰

Тада је добијена понуда Русије о продаји, по минималној цени, 100.000 пушака *Бердан Но. 2* калибра 10,67 мм. Током 1890. године у Петроград је отпутовао председник Скупштине да на лицу места потпише уговор о куповини 76.000 берданки.²¹ Комисија је пушке и муницију примила крајем 1890. године и већ 22. децембра 1890. године председник владе Сава Грујић је поднео њен извештај влади. Том приликом је предложено да се одликују извесни Руси, чланови комисије.²² Нешто раније, на седници Министарског савета одржаној 22. новембра 1890. године председник Сава Грујић је предложио да се II позив народне војске наоружа са берданкама, а спредњаче да пређу онима са преко 50 година. Истовремено, предложио је да се пушке I позива разместе у батаљонске магацине. Министарски савет је одлучио да се размисли о овоме.²³ Већ током 1891. године берданке су подељене трупама у земљи. Нешто касније су у Крагујевцу израђене каније за бајонете које су војници носили о виску на појасу. У исто време Руси и Црногорци су бајонете стално носили монтиране на пушци.²⁴ Када су уведене у наоружање брзометне пушке система *Маузер М.* 99 калибра 7 мм, пушке Бердан су почетком овог века предате III позиву, док су пушке кокинке дате II позиву. Српски III позив је 1. априла 1902. године располагао са 75.908 пушака Бердан и са 39.000.000 метака за њих.²⁵ Тешко је рећи, за сада, зашто је убрзо након тога дошло до промене па је II позив наоружан берданкама, а III позив кокинкама. Углавном, 31. марта 1904. године I позив је располагао са 90.019 брзометних пушака *М.* 99, II позив са 75.916 пушака Бердан и III позив са 93.132 кокинки.²⁶ Пошто су кокинке непосредно пред Балканске ратове делимично преправљене у брзометне, берданке су остале као једине једнометке у српском наоружању. Пред Балканске ратове Србија је располагала са 193.000 брзометних пушака, 10.000 брзометних карабина и око 75.000 једнометних берданки.²⁷ Берданкама је био наоружан III позив све до Крфа, када су и трећепозивци пренаоружани.²⁸

Расписом од 27. септембра 1891. године²⁹ било је наређено да све команде и надлештва пошаљу списак официра који би желели да набаве тада ново усвојени револвер *Наган М.* 91. Но како револвери ни до краја 1892. године нису наручени, а још мање и испоручени, Министарство војно објавило је нови распис 30. јануара 1893. године. У њему се наводи да пошто су настале велике промене у распореду официра (услед премештаја, напредовања, пензионисања итд.) неопходно је да команде и надлештва направе нови списак официра који би желели нови револвер, и да га пошаљу до краја фебруара 1893. године. Револвери са 100 метака су коштали 61.50 динара у злату и официри су могли да их добију у шест једнаких рата. Прва рата (у износу 1/6 цене) је требало да се одбије, а наплаћивање се вршило у злату. Тако је до краја јула отплата требало да буде окончана и сав новац прикупљен и до 8. августа 1893. године послат благајничком одељењу са списком имена. Поруџбина револвера је требало да се изврши одмах по пристизању спискова из команди, и то онолико колико буде пријављених.³⁰

Револвери *Наган* су наручени 1897. године. У пролеће 1898. године многе су се команде обраћале Артиљеријско-техничком одељењу Министарства војног, са питањем када ће официри добити ове револвере. Из одељења 20. марта 1898. године је једним дописом

20 Испоручено је 270 пољских топова *М.* 85 и 42 брдска топа *М.* 85, оба калибра 80 мм (ВА, П. 14 к. 9 ф. 5 бр. 19/9).

21 У изворима се не даје тачан број испоручених пушака, али марта 1904. године било их је 75.916 у наоружању. Због тога се са сигурношћу може рећи да их је било 76.000 (ВА, П. 14 к. 9 ф. 5 бр. 19/9). Бранко Богдановић у својој књизи даје податак о 75.000 испоручених берданки, в. Bogdanović 1990, 72.

22 Шкерковић, 1952, 447.

23 Шкерковић, 1952, 445.

24 Bogdanović, 1990, 72.

25 ВА, П. 14 к. 9 ф. 5 бр. 19/9.

26 За берданке је било 38.887.447 бојевих метака (ВА, П. 14 к. 9 ф. 5 бр. 19/9).

27 Ђокић, 1997, 184.

28 Детаљније у: Радовановић и Ђокић, 2008, 481–483.

29 СВЛ бр. 37 за 1891, 1157.

30 СВЛ бр. 4 и 5. од 8. фебруара 1893, 112.

дато на знање да ће револвери бити готови до краја априла, а да ће бити раздељени до краја маја.³¹

УВОЂЕЊЕ У НАОРУЖАЊЕ БРЗОМЕТНИХ ПУШАКА

Србија је до 1892. године извршила пренаоружање своје пољске и брдске артиљерије, али је зато њена пешадија била још наоружана једнометним острагушама и то са око 100.000 пушака *М. 80* и 76.000 *Бердан Но. 2*. Турска је још 1887. године наручила 500.000 брзометних пушака са турбулентним магацином *М. 87* калибра 9,5 мм и 50.000 сличних карабина. До 1889. године испоручено је 220.000 пушака и 6.000 карабина. Те године турско командовање је решило да пређе на мањи калибар 7,65 мм, па је уместо преосталих 280.000 пушака *М. 87* и 44.000 карабина калибра 9,5 мм наручено 324.000 брзометних пушака са магацином испод затварача *М. 1890*. Нешто касније, 1893. године наручено је још 156.000 усавршених брзометних пушака *М. 1893* калибра 7,65 мм.³² Највећи део ових нарудбина је реализован до 1896. године. Бугарска је до тог времена скоро комплетну оперативну армију пренаоружала са брзометним пушкама и карабинима *Манлихер М. 1888* калибра 8 мм.³³ Румунија је, опет, набавила 120.000 пушака *Манлихер М. 1893* калибра 6,5 мм.³⁴ Једино је грчка војска била наоружана, такође, једнометним острагушама *Гра М. 1874* калибра 11 мм.³⁵

Влада Стојана Новаковића се већ средином 1896. године озбиљно позабавила узроцима таквог стања с циљем да га што хитније поправи. Питање модернизације војске је било директно повезано са решавањем финансијских проблема. Српске финансије су тих година биле под теретом сталних и тешко отклоњивих дефицита, због великих привредних дугова у земљи и иностранству. Новаковићева влада је због тога извршила конверзију државног дуга у коју је ушао чак и дуг Русији 1876. године. Резултати се нису показали у тој мери да би се могло говорити о сређеном финансијском питању. Тако Новаковићева влада за свој план војничког оспособљавања Србије није имала обезбеђен новац.

Са преговорима за наоружање из Русије започело се фебруара 1896. године. Српски посланик у Петрограду затражио је вербалном нотом од руског министра иностраних дела Лобанова 100.000 брзометних пушака *Мосин М. 91* и муницију за њих. Такав захтев је затим упућен и преко руског војног аташеа Таубеа. Споразум је међутим зависио од сагласности руског министра финансија Витеа. Због тога је у мају 1896. године у Петрограду боравио српски министар војске Франасовић. Он је имао сва овлашћења да преговара са руском владом о наоружању српске војске пушкама руског система *М. 91*. Међутим, министар Вите је тражио готовинска средства за плаћање оружја, која Србија није имала, па се Франасовић вратио необављеног посла. Руси су били врло незадовољни што Србија не враћа своје дугове и није хтела да уступи Србији наоружање. У преговорима је финансијска страна била пресудна. Не упуштајући се у детаље преговора, наведено само да су Руси упорно одбијали да дају кредит, а Србија није имала готових пара. Преговори су настављени у другој половини октобра 1896. године, али без резултата. Последњих дана новембра Србија је извршила преко банке потпуну исплату руског ануитета за 1896. годину. После тога руска влада је пристала, да уз њену помоћ Србија закључи зајам од 5,5 милиона рубаља код руских новчаних завода а под гаранцијом неког монопола или неког другог сигурног државног прихода. Ако српска влада испуни све неопходне финансијске услове, одмах би било испоручено 16–29 хиљада пушака, а остале (до 100.000) биле би испоручене у току четири до пет следећих година. За Србију су ови услови били неприхватљиви, јер су пушке биле неопходне одмах, а није било ни монопола који би се могао дати као гаранција. Новаковић је руски одговор схватио

31 Обавештење је објављено у СВЛ бр. 15 од 28. марта 1898, 305–306.

32 СВЛ бр. 27/28 од 14. јула 1893, 781 – 782; Радојчић 1898, 50–51.

33 Ратников весник, књ. I, 1908, 40–41, 470.

34 СВЛ бр. 14/15 од 15. априла 1893, 393–395; Ратников весник, књ. I, 1908, 151.

35 Радојчић, 1898, 52.

као околишно одбијање. Таубе је 11. децембра 1896. године изнео предлог по коме би се Српска војска наоружала до пролећа, тако што би прва партија стигла из Русије, а остале пушке би се израдиле у Француској. Ни овај предлог није био прихватљив за српску владу, јер су били неопходни нови преговори, па се читава ствар опет одлагала. Тиме је Србија дефинитивно одустала од набавке стрељачког наоружања у Русији, којој ће се вратити тек пред Први светски рат.³⁶

Министарски савет је, под председништвом краља, 16. априла 1897. године одржао 31. седницу на којој је разматрано питање наоружавања војске. Одлучено је да се приступи набавци 110.000 пушака магацинки, 1.000.000 метака за те пушке, 48 опсадних тешких топова са по 500 метака по топу. За те набавке је требало пре свега употребити још неангажована средства зајма закљученог 1895. године, а ако то не буде довољно, предвиђено је да се закључи нови зајам за који би се накнадно тражило одобрење Народне скупштине. На основу овог решења Министарски савет је одобрио и потписао предлог министра војног у вредности од 25.430.000 динара (6.730.000 динара за пушке, 15.200.000 динара за муницију, 1.000.000 динара за смештај и фишеклије и 2.500.000 динара за топове).³⁷

Министарски савет је на 38. седници одржаној 20. маја 1897. године одлучио да се ради набавке пушака и муниције поднесе Народној скупштини предлог за дотације оружном фонду до суме која буде довољна за исплату тих набавки (приближно 20 милиона динара). У исто време, требало је тражити од Народне скупштине овлашћење да се тај зајам, чим се укаже потреба, може и закључити. Неколико дана касније, 28. маја 1897. године, на 40. седници, Министарски савет је, у вези са претходним решењем одлучио да предложи Народној скупштини повишење приреза од 62% на 75 % и износ те повишице да се дода као дотација оружаном фонду, с тим да се може употребити као амортизација за зајам за наоружање (износ те повишице је требало да буде око 1.300.000 динара а пошто је оружани фонд већ имао дотацију од 400.000 динара, то је износило укупно око 1.700.000 динара).³⁸

Један део израде муниције за магацинке је био поверен ВТЗ-у и овај посао је завршен до краја августа 1908. године, након чега завод није имао нових наруџбина муниције. Поред тога, наручено је код фабрике Вајс 12.000.000 метака.³⁹

Појавом брзометних пушака указала се потреба да се старије острагуше *Маузер–Кока* преправе у брзометне. Залиха тих пушака износила је 31. марта 1904. године 93.132 комада.⁴⁰

Још крајем 1902. године покренуто је питање могућности једне комплексне адаптације старих пушака *Маузер–Кока* на петометни систем у калибру 7 мм. У том смислу затражене су понуде изворног произвођача Маузера (*Waffenfabrik Mauser, Oberndorf a/N*), затим од француских завода у Шателроу (*Châtellerault State Arsenal*) и фабрике оружја у Будимпешти (*Fegyvergyar*). Прву понуду је дала фабрика из Будимпеште септембра 1903. године, а почетком 1904. године понуду је дао и Маузер који је прихватио и да кредитира адаптацију.⁴¹ Међутим скупштина је о овом питању расправљала тек 1906. године. Након жучне дискусије (интересантно је да је много посланика било за то да се усвоји мађарска понуда) донета је одлука да се посао конверзије кокинки препусти – крагујевачком заводу. Сходно томе, јуна 1906. године одобрен је кредит од два милиона динара за набавку неопходних машина, а радове је требало извести у року од две године. Годину дана касније, за ову сврху у Штајеру (*Waffenfabrik Steyr*) је купљено 50.900 цеви које су стигле током те 1907. године.⁴²

36 Војводић, 1988, 102–105.

37 Шкерковић, 1952, н. д, бр. 1091, 458.

38 Шкерковић 1952, 459.

39 Рад Народне скупштине 1909. – Стенографске белешке.

40 ВА, П. 14 к. 9 ф. 5. Интересантно је да и Спасић (1973, 109) и Богдановић (1990, 100) тврде како су залихе износиле „преко 50.000“ кокинки. У ствари, Српска војска је по формацији требало да има 55.625 кокинки, а располагала је са нешто више од 93.000 комада (ВА, П. 14 к. 9 ф. 5).

41 Богдановић у књизи тврди да је одлука донета 1903. године, али у каснијим својим пригодним фабричким публикацијама усваја крај 1902. године, што је тачно, в. Bogdanović 1990, 109.

42 Богдановић у књизи тврди да је кредит износио шест милиона, али у каснијим својим пригодним фабричким публикацијама усваја суму од два милиона, што је тачно, в. Bogdanović, 1990, 100; Spasić 1973,

У ВТЗ су у међувремену успели да пушку *М. 80* претворе у брзометну. Разрада новог петометног магацина и других конструктивних детаља као и руковођење читавом операцијом било је препуштено управнику пушкарнице ВТЗ, пензионисаном потпуковнику Гојку Ђурићу. Комисија која је требало да испита и испроба ову пушку, током прве половине 1906. године добила је врло добре резултате.⁴³ Од старе пушке коришћен је сандук механизма и затварач, а набављене су нове цеви од 7 мм, које су уграђиване у сандук механизма. Вршено је проширивање магацина на капацитет од 5 метака, прерађено је чело затварача и рађен нови извлакач и кундак.⁴⁴ Нова пушка је добила нов назив *Маузер–Миловановић–Ђурић М. 1880/07* или *скраћено М. 80/07*.

Међутим, на почетак преправке се и даље чекало, не због тога што се није знало где ће се извршити преправке,⁴⁵ већ зато што су за ово била тачно одређена средства, а планом наоружавања је био тачно одређен број пушака па није било сигурно да ће са предвиђеном сумом моћи да се подмире и трошкови за набавку машине, за проширење фабрике и уопште за целу инсталацију потребну за израду пушака. Тек када су прорачуни показали да је за одређену суму могуће направити онолико пушака колико је утврђено у скупштини, могло се приступити њиховој изради. Тако је тек у пролеће 1907. године министар војни ђенерал Радомир Путник потписао решење о преправци пушака.⁴⁶

Конечно, припреме за овај значајан подухват су завршене јануара 1908. године. Одмах после тога је започета производња делова, а у јуну исте године и сама преправка пушака.⁴⁷ Бројне тешкоће до којих је долазило приликом производње пушака и поред застоја нису довеле до трајне обуставе овог рада.⁴⁸ Радници су дневно адаптирали од 100 до 120 кокинки, па је до 12. маја 1910. године адаптирано 34.000 пушака.⁴⁹

Како је неколико дана раније наручена преправка још 17.000 пушака, то значи да је била планирана преправка 51.000 пушака а не 50.000 како се обично у литератури износи.⁵⁰ Од планираних 51.000 пушака прерађено је 43.000, а остале су коришћене за резервне делове већ направљених пушака.⁵¹ Прекид рада на преправци имао је за последицу отпуштање са посла 400 радника пушкарнице (4. марта 1911). С тим у вези је поднета интерпелација војном министру.⁵² Наиме, поводом недовршене преправке пушака у војнотехничким заводима група од 11 народних посланика поднела је 10/23. јануара 1912. године интерпелацију војном министру.⁵³

Споменимо и то да се у литератури до сада није спомињало да је од 17.000 наручених пушака, у ствари, 2.000 требало да буду артиљеријски карабини који никада нису направљени.⁵⁴ Због тога су српски артиљерци прошли кроз оба балканска и први део Првог светског рата (до Солунског фронта) практично без личног ватреног оружја (наравно, осим официра који су имали револвере и неколико ордонаса по батерији, који су имали карабине).

109. Богдановић (1990, 97) на другом месту у истој књизи даје нешто другачији податак – 50.000 цеви.

43 *Aponim 1906b*, 7; код Богдановића (1990, 100) се не види када је развијена модификација Кокинке у Крагујевцу, чак се на основу контекста текста стиче утисак да се то догодило по изгласавању кредита.

44 Музеј Завода ЦЗ бр. 306; Spasić, 1973, 110.

45 У многим политичким и јавним круговима постојале су шпекулације да ће преправка бити уступљена некој од страних фабрика. Тако је према неким тврђењима код надлежних органа постојало колебање да ли да се преправка препусти домаћој фабрици у Крагујевцу или војној фабрици у Пешти. Рад Народне скупштине 1906. – Стенографске белешке, Књ. VI, 3303.

46 Рад Народне скупштине 1906. – Стенографске белешке Књ. VII, 4031.

47 ИА Крагујевац, фонд ХСП, ф. III, 1–4/1913.

48 Заоштрена је одговорност у раду на преради пушака. Због квара материјала приликом преправки нпр. од стране крагујевачког првостепеног суда осуђен је надзорник пушкарнице Љуба Петровић да плати насталу штету. ИА Крагујевац, фонд ХСП, ф. III лист 1–4/1913; Spasić, 1973, 110.

49 ИА Крагујевац, фонд ХСП, ф. II, лист 2/1910 и ф. III лист 1–4/1913; Bogdanović, 1990, 100; Spasić, 1973, 110.

50 Spasić, 1973, 110.

51 Ових 43000 пушака је било направљено до 4. марта 1911. године; Spasić, 1973, 110.

52 Spasić, 1973, 110.

53 Рад Народне скупштине 1912. – Стенографске белешке, 18.

54 ВА, П. 14 к. 8 бр. 19.

Осврнимо се и на прекид испорука преправљених кокинки. Разлог је врло прост – Српској војсци је 31. марта/13. априла 1904. године по формацији било потребно 193.565 брзометних пушака (без карабина) да наоружа комплетан I и II позив, а она је располагала са 90.015 пушака *Маузер М. 99*, што значи да је недостајало још 103.546 комада тј. око 150.000 са III позивом.⁵⁵ План је био да се око 50.000 пушака добије преправком кокинки, а да се око 100.000 набави у иностранству. Набавком 30.000 пушака *М. 99/07* у Штајеру током 1907. године и намераваном преправком 51.000 (или 50.000) кокинки,⁵⁶ потпуно је пренаоружан I позив већ до краја 1907. године, а да су све кокинке преправљене, био био пренаоружан и највећи део II позива за чије потпуно пренаоружавање би недостајало још 22–23 хиљаде пушака. Како је до маја 1910. године било адаптирано 34.000 кокинки, Српска војска је имала око 154.000 брзометних пушака, тј. довољно за комплетан први позив и око 45% другог позива. Због тога је наручено још 15.000 пушака и 2.000 карабина. До марта 1911. године произведено је још 9.000 пушака, али је у међувремену у рану јесен 1910. године у Немачкој (са фабриком Маузер) склопљен уговор о набавци још 32.000 пушака *М. 1910* од којих је 4.800 стигло до краја 1910. године. Како су остале стигле у Србију до средине 1911. године, није било више потребе за даљом преправком кокинки јер је са последњих 9.000 преправљених кокинки и 32.000 нових маузерки Србија имала око 195.000 брзометних пушака, што је било довољно за наоружавање комплетног првог и другог позива, додуше без минималне резерве од 10%. Но српски Ђенералштаб је планирао велику набавку пушака од будућег кредита од 250 милиона динара, па се у стручним круговима сматрало да нема потребе за преправком старих пушака.⁵⁷

НАБАВКЕ СТРЕЉАЧКОГ НАОРУЖАЊА ДО КРАЈА 1914. ГОДИНЕ

Супротно распрострањеном мишљењу, Војска Краљевине Србије је пред Први светски рат располагала модернијим наоружањем од било које суседне државе, а имала је модерније оружје и од многих великих сила. Српске брзометне пушке *Маузер (М. 99, М. 907 и М. 910)* калибра 7 мм биле су знатно квалитетније од аустроугарских пушака *Манлихер М. 95*, француских *Лебел М. 86*, руских *Мосин М. 91*, италијанских *Каркано М. 91* итд. Српска пољска артиљерија је располагала са веома модерним пољским топовима *Шнајдер М. 907 и М. 907А*, калибра 75 мм. У рату се овај топ показао као најбољи пољски топ, после француског државног топа *М. 1897* истог калибра. Српске брзометне хаубице 120 мм *М. 1910* и 150 мм *М. 1910* сматране су најбољим на свету. У то време Аустро-Угарска уопште није имала брзометне хаубице (добила их је тек крајем 1915), а Француска је располагала само импровизованим брзометним хаубицама *Римајо 150 мм*.⁵⁸ Са друге стране, количина овог оружја је била недовољна, али то није био случај само код Српске војске.⁵⁹ Још горе стање је било са интендантском спремом⁶⁰ и муницијом.⁶¹

Интересантно је да по свему судећи нису сачувани архивски подаци – шта је све Српска војска заробила током балканских ратова. Једини, вероватно поуздани, извор за то је Кучбахова (*Kutschbach*) књига *Die Serben im Balkankrieg 1912–1913 und im Kriege*

55 ВА, П. 14 к. 9 ф. 5.

56 Bogdanović, 1990, 97–98.

57 Ђокић и Радовановић, 2010, 359–362.

58 О наоружавању Српске војске пред балканске ратове види: Ђокић, 1994, 65–75 и Ђокић и Радовановић, 2012, 118–132.

59 Све зараћене стране су ушле неспремне у рат, осим, донекле, Немачка. О овоме видети детаљније у: Жофр, 1956; Ер, 1953; Краус, 1938; Брусиллов, 1937. Постоји изузетно много радова у којима се обрађује стање припремљености зараћених страна пред Први светски рат, али наведени су само најдооступнији.

60 Српска војска је од свих зараћених страна (осим, можда, Турске) најгоре стајала са интендантском спремом.

61 Резерве муниције за пољске топове су биле следеће: Француска 1280 граната по топу, Немачка 800 граната по топу (по другим подацима 900), Аустро-Угарска 650 (скоро искључиво шрапнели без разорних граната) и Србија 600 граната по топу. Српске резерве пред Први балкански рат су износиле 2000 граната по топу. Резерве граната за тешку артиљерију су код Срба износиле 240 граната по оруђу.

gegen die Bulgaren (Stuttgart 1913). Кучбах даје врло прецизне податке које је, како он тврди, добио од српских званичних органа. Колико може да се контролише из других извора, ови подаци су највероватније тачни. Тако је по Кучбаху, Српска војска у Првом балканском рату заробила од Турака: 126 брзометних пољских топова 75 мм *Круп М. 904*, 6 брзометних брдских топова 75 мм *Круп М. 904*, 30 пољских хаубица 120 мм *Круп*, 39.855 брзометних пушака и карабина и 8 митраљеза са 33 цеви. Од муниције је заробљено 16.977 шрапнела и 4.852 гранате за пољске и брдске топове и 919 шрапнела и 1.811 граната за пољске хаубице. Поред тога, заробљено је и 216 других граната и 16.977 кутија пешадијске муниције.⁶²

Нешто касније од Бугара је заплењено: 11 брзометних пољских топова 75 мм *Шнајдер М. 904*, 30 спорометних крупових пољских топова, седам брдских топова, два топа у куполи 57 мм *Грусон*, 30 топовских кара и 5.000 брзометних пушака и карабина.⁶³ Интересантно је да је по неким званичним бугарским подацима Српска војска запленила 20 брзометних и 12 спорометних бугарских пољских топова.

Непосредно по завршетку балканских ратова, као најургентније се поставило питање пушака. Србија је до почетка 1912. добила укупно 193.000 брзометних пушака и 10.000 брзометних карабина.⁶⁴ То је било довољно за опремање I и II позива, али није остајало ништа за резерву у пушкама. За III позив је било око 75.000 једнометних пушака *Бердан Но. 2* калибра 10,66 мм.⁶⁵ На опште изненађење, губици у пушкама су били врло велики, тако да је њихов број пао на само 150.000 брзометних пушака. Додуше, у балканским ратовима је заробљено око 40.000 турских пушака, углавном *Маузер М. 90* и *М. 903*, калибра 7,65 мм, као и око 10.000 бугарских пушака *Манлихер М. 88* и *М. 95*, калибра 8 мм. Међутим, за њих није било довољно муниције, посебно за турске пушке.⁶⁶ За попуњу губитака, опремање новоформираних јединица и стварање минималне резерве било је неопходно 120.000 пушака. За пренаоружавање III позива и замену непоузданих пушака *М. 80/907* било је потребно још 130.000 пушака. За опремање будућих резервиста у старој Србији и за стварање резерве у пушкама од 25 до 30% било је потребно даљих 150.000 пушака. Значи, било је потребно укупно 400.000 нових брзометних пушака, укључујући и 140.000 карабина.

Приликом узимања зајма од 250 милиона, крајем 1913. године, Србија је преузела обавезу да свих 400.000 пушака наручи у француској државној фабрици у Шателроу,⁶⁷ и поред тога што су услови били врло неповољни. Нарочито је рок испоруке био веома дуг, чак 5 година.⁶⁸ Српска влада је овај рок сматрала недопустиво дугим, јер је српској војсци за две године било неопходно најмање 250.000 пушака, а фабрика у Шателроу је могла у току прве две године да испоручи само 90.000 пушака.⁶⁹ Покушаји да се део наруџбине да енглеској индустрији због отпора француске владе су пропали.⁷⁰ На крају, у јулу 1914. године, цела наруџбина дата је француској приватној индустрији, која је прихватила да целу поруџбину испоручи за четири године од момента потписивања уговора.⁷¹ Избијањем рата, цела ова наруџбина је сторнирана, јер је и француска војска

62 Kutschbach, 1913, 95–96.

63 Kutschbach, 1913, 127.

64 Од тога: 90.000 пушака *М. 99*, 30.000 пушака *М. 907*, 30.000 пушака *М. 910* и 43.000 пушака *М. 80/907*. Карабини су били типа *М. 908*, а постојало је и око седам до осам хиљада карабина са турбулентним магацином *М. 84*.

65 ВА, П. 14 к. 9 ф. 5 бр. 19/9.

66 Спасић 1985, 341.

67 Алексић 1965, 363. Пушке је требало да буду система *Маузер М. 910*.

68 У то време темпо производње у Шателроу је био веома спор. Од почетка рата, током последња четири месеца 1914. године, у државним фабрикама је произведено само 50.000 карабина *М. 1892* и 20.000 пушака *М. 1907*, в. *Аноним*, 1927, 30–31.

69 Алексић, 1965, 364.

70 Алексић, 1965, 368–69.

71 Алексић, 1965, 370.

убрзо упала у кризу са пушкама, коју државне фабрике нису могле да преброде, па је хитно француска влада запослила и приватну индустрију оружја.⁷²

Да би се колико-толико ублажио недостатак у пушкама, српска влада је затражила од Русије 10/23. јануара 1914. године да јој хитно прода 120.000 пушака *Мосин М. 91* калибра 7,62 мм са по 1.000 метака по пушци, с тим да пушке буду испоручене на пролеће 1914. године. Истовремено су затражена и 24 дугачки топа 107 мм и 36 брдских топова. Премда је из руских војних кругова стално стизало уверавање да са испоруком пушака неће бити проблема, давање одобрења се стално одуговлачило, па је тако стигао и мај месец, а да пушке нису добијене. Због тога је учињена нова представка руској влади у којој је овог пута затражена позајмица 120.000 пушака из руских магацина. Српска влада је прихватила да те пушке плати ако дође до њихове употребе, а ако се оне не употребе, Србија се обавезала да их врати у стању у какавом их је примила, при чему би Србија сносила све транспортне трошкове. Тек пред само избијање рата одобрена је испорука ових 120.000 пушака.⁷³

У првим данима рата, српским пешадијским пуковима је недостајало 25–33% пушака од укупног броја бораца по формацији. Тимочкој дивизији II позива је недостајало нешто мање од половине потребног броја. Људство без оружја је било у резерви. Првим шлепом који је приспео из Русије 26. јула/8. августа стигла је муниција из Русије. Одмах затим, 3/16. августа стигла су три шлепера са муницијом и пушкама, а идентичан товар је стигао и на шлепу пристиглом 4/17. августа. Према подацима које је 19. августа/1. септембра 1914. године Спалајковић упутио телеграмом (бр. 190) Пашићу, до тог дана је из Одесе послато у Србију (Радујевац) 119.980 пушака и 90.500.000 метака.⁷⁴ Пушке је најпре добила Тимочка дивизија II позива, а касније су исте пушке добиле Тимочка дивизија I позива, Дринска дивизија II позива и Дунавска дивизија II позива. Све остале дивизије су имале Маузерове пушке. Руске пушке су добили и неки пукови III позива, распоређени на активнијим деловима фронта. Српске пушке су биле сличне онима које је још раније добила црногорска војска; разлика је била у нишану, јер су пушке које је добила Србија имале нишан за гађање са шиљатим зрном, а црногорске су имале старији, првобитни нишан за гађање оживалним зрном.⁷⁵ Даљих испорука пушака *Мосин* није било, а до марта 1915. године испоручено је укупно 199.770.400 метака за њих.⁷⁶

Током Колубарске битке Српска војска је заробила 60.000 пушака, карабина и штуцева система *Манлихер М. 88*, *М. 90* и *М. 95* калибра 8 мм. Са претходно заробљеним било је око 70.000 пушака *Манлихер*. Од њих је 40.000 дато трупама из нове области и регрутима.⁷⁷ Након Колубарске битке ситуација са пушкама није била више критична – једино што је постојало више различитих пушака, и што је најгоре, са различитим калибрима. Само, ништа боља ситуација није била ни у другим армијама, сем донекле у немачкој.⁷⁸

Нових захтева за помоћ у пушкама није било све до Макензенове офанзиве. Тада, 6. новембра 1915. године, преко француског војног аташеа затражено је из Француске

72 Француска пешадија је августа 1914. располагала са 2.886.000 пушака *Лебел М. 86* и *М. 93* и 50.000 пушака *М. 1907* код трупа. У резерви је било 186.000 пушака *М. 1886* и *М. 93*. Петнаестог децембра је било само 1.300.000 пушака код трупа, 350.000 у арсеналу на оправци и 50.000 у Африци, в. Anonim 1927, 30–31.

73 Дедијер и Анић, 1980, бр. 45, 162, 382, 446/7, 546/7, 615, 661, 776 и 812/3; Ђокић, 1997, 186–187 и 190–191.

74 Поповић, 1977, 118.

75 Фурније недостатак пушака тендециозно смањује 10–15% , док Трубецки тврди, такође тендециозно, да је тај проценат у целој војсци износио чак 50%. "С" 1929, 361; Спасић, 1985, 348 и 354; Трубецки, 1994, 64–65; Ђокић, 1997, 187–188.

76 Поповић 1977, 125–130.

77 ВРС књ. VIII, 118; ВА, П. 7 к. 21 бр. 2, Операцијски дневник КОБ, св. II, 146; Ђокић, 1997, 188.

78 На крају Првог светског рата руска војска је имала у наоружању 27 врста пушака које су гађале са 11 различитих врста метака. Аустроугарска војска је у то време располагала са 22 врсте пушака и карабина са осам врста метака. Француска је имала 13 врста пушака и карабина за које је имала четири врсте метака. Током рата су Французи користили и многе друге пушке, али су, за разлику од Руса и Аустро- Угара успели да до краја рата изврше бар какву-такву унификацију калибара (В. В. Б. 1940, 62–75). На пример, јуна 1915. године аустроугарске посаде Сарајева, Требиња и Херцег Новог су биле наоружане руским пушкама (ВРС књига VIII, 212).

150.000 пушака француског модела, и то 80.000 за регруте класе 1916. и 1917, 40.000 за замену аустријских пушака, за које је муниција већ углавном била потрошена и 30.000 за замену изгубљених и оштећених маузерки и преосталих берданки.⁷⁹

Због великих губитака у пушкама, нарочито током повлачења за време Колубарске битке, Министар војни се 21. новембра 1914. године телеграмом обратио Пашићу са захтевом за набавку 100.000 пушака са 500 до 1000 метака по пушци, са прибором. Пашић је овај захтев проследио Спалајковићу, телеграмом (бр. 8174) 27. децембра 1914. године, препоручујући да се ове пушке покушају набавити у Шпанији, с тим што би набавка била извршена на име Грчке, као неутралне земље, а за шта би било потребно 21.000.000 франака. Пошто Србија није била у ситуацији да сноси трошкове ове набавке, Сазонов је на захтев Спалајковића, још раније, 22. децембра 1914. године, упутио писмо председнику руске владе И. Л. Горемикину у коме је тражио да се омогући да Српска војска добије наоружање и да руска влада сноси трошкове набавке пушака у Шпанији са 1/3 укупне цене, као и Француска и Енглеска. Пошто су Француска и Енглеска пристале, и руска влада је на седници од 30. децембра 1914. године усвојила овај захтев.⁸⁰ Коначно, руска влада је 10/23. и 18/31. јануара и 25. фебруара/10. марта 1915. године донела одлуку о финансирању набавке 100.000 пушака за Српску војску у Шпанији и то у вредности од седам милиона рубаља.⁸¹

Велике руске испоруке су настављене све до краја 1914. године. Шајиновић је 25. новембра известио да је водом послато 4.792 сандука пушчане и топовске муниције, 371 сандук пушака,⁸² 302 сандука барута, 288 колета санитетског материјала, 2.396 колета одела, четири сандука лака, 30 сандука пушчаних резервних делова, 61 сандук фишеклија, 24 топа са 24 каре,⁸³ 15 вагона жица и 25 вагона шпиритуса.⁸⁴

О сличним испорукама Шајновић је јављао и 3. и 18. децембра 1914. године, а Спалајковић је 31. децембра 1914. године јавио да је отпремљено 18 милиона метака за руске пушке, а да ће се накнадно испоручити још 32 милиона истих метака. Тешко је рећи шта је све тачно стигло у Србију. Међутим, познато је да је, на пример, крајем децембра 1914. године (по старом календару) у Радујевац стигло пет руских бродова са три шлепа са којих је искрцано 777 сандука артиљеријске муниције, 1.800 бала одела, 98 сандука фишеклија итд.⁸⁵

Пошто је Русија у ратним операцијама током 1914. године била војнички и финансијски исцрпљена, Србија се од почетка 1915. године све више окреће ка западним савезницима, пре свега Француској, поготово што је ова до тада пребродила прву кризу победом на Марни и стабилизацијом фронта.

ЗАКЉУЧАК

Супротно распрострањеном мишљењу, Војска Краљевине Србије је пред Први светски рат располагала модернијим наоружањем од било које суседне државе, а имала је модерније оружје и од многих великих сила. Српске брзометне пушке *Маузер* (М. 99, М. 907 и М. 910) калибра 7 мм биле су знатно квалитетније од аустроугарских пушака *Манлихер* М. 95, француских *Лебел* М. 86, руских *Мосин* М. 91, италијанских *Каркано* М. 91 итд. Српска пољска артиљерија је располагала веома модерним пољским топовима *Шнајдер* М. 907 и М. 907А калибра 75 мм. У рату се овај топ показао као најбољи пољски топ, после француског државног топа М. 1897 истог калибра. Српске брзометне хаубице

79 Спасић, 1985, 357; Ђокић, 1997, 188.

80 Поповић, 1977, 122–123.

81 Писарев, 1968, 123.

82 Реч је о заплењеним аустроугарским пушкама јер се поуздано зна да су Руси испоручили укупно 119.980 својих пушака 7,62 мм *Мосин* М. 91/10, а све оне су испоручене још до септембра 1914. године, в. Поповић, 1977, 125–130.

83 Реч је о топовима који су ангажовани за одбрану Прахова.

84 Поповић, 1977, 122–123.

85 *Ibid.*

120 мм *М. 1910* и 150 мм *М. 1910* су сматране најбољим на свету. У то време Аустро-Угарска уопште није имала брзометне хаубице (добила их је тек крајем 1915.), а Француска је располагала само импровизованим брзометним хаубицама 150 мм *Римајо*. С друге стране, количина овог оружја је била недовољна, али то није био случај само код Српске војске. Још горе стање је било са интендантском спремом и муницијом.

Непосредно по завршетку балканских ратова, као најургентније се поставило питање пушака. Србија је до почетка 1912. добила укупно 193.000 брзометних пушака и 10.000 брзометних карабина. То је било довољно за опремање I и II позива, али није остајало ништа за резерву у пушкама. За III позив је било око 75.000 једнометних пушака *Бердан Но. 2* калибра 10,66 мм. На опште изненађење, губици у пушкама су били врло велики, тако да је њихов број пао на само 150.000 брзометних пушака. Додуше, у балканским ратовима је заробљено око 40.000 турских пушака, углавном *Маузер М. 90* и *М. 903* калибра 7,65 мм, као и око 10.000 бугарских пушака *Манлихер М. 88* и *М. 95* калибра 8 мм. Међутим, за њих није било довољно муниције, посебно за турске пушке.

Да би се колико-толико ублажио недостатак у пушкама, српска влада је затражила од Русије 10/23. јануара 1914. године да јој хитно прода 120.000 пушака *Мосин М. 91* калибра 7,62 мм са по 1.000 метака по пушци, с тим да пушке буду испоручене на пролеће 1914. године. Премда је из руских војних кругова стално стизало уверавање да са испоруком пушака неће бити проблема, давање одобрења се стално одуговлачило, па је тако тек пред само избијање рата одобрена испорука ових 120.000 пушака. По подацима које је 19. августа/1. септембра 1914. године Спалајковић телеграмом (бр. 190) упутио Пашићу, до тог дана је из Одесе послато у Србију (Радујевац) 119.980 пушака и 90.500.000 метака. Даљих испорука пушака Мосин није било, а до марта 1915. године испоручено је укупно 199.770.400 метака за њих.

Током Колубарске битке Српска војска је заробила 60.000 пушака, карабина и штупце-ва система *Манлихер М. 88*, *М. 90* и *М. 95* калибра 8 мм. Са претходно заробљеним било је око 70.000 пушака Манлихер. Од њих је 40.000 дато трупамa из нове области и регрутима. Након Колубарске битке ситуација са пушкама није била више критична једино што је постојало више различитих пушака, и што је најгоре, са различитим калибрима. Али, ништа боља ситуација није била ни у другим армијама, осим донекле у немачкој.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић-Пејковић, Љ. (1965). *Односи Србије са Енглеском и Француском : 1903–1914*, Београд : Историјски институт.
- Ајре (1958). *Ратна вештина и техника*, Београд : Војно дело.
- Anonim* (1904). Пробе са брзометним топовима, *Војска*, бр. 4 од 31. јануара 1904.
- Anonim* (1906а). Убрзано гађање нашег топа М. 85, *Војска*, бр. 29 од 22. јула 1906.
- Anonim* (1906б). Преправка пушака Мод. 80, *Војска*, бр. 29 од 22. јула 1906.
- Anonim* (1927). Снабдевање француске пешадије са оружјем и муницијом у светском рату, *Војни весник*, бр. 12/1927.
- Antić 1977: В. Antić, *Minska dejstva na rekama*, Mornarički glasnik 3/1977.
- Bogdanović, В. (1990). *Пушке : два века пушака на територији Југославије*, Београд : Sportinvest.
- Божидаревић, В. (1922). *Још мало светлости на Колубарску битку*, Ратник V, Београд.
- Брусиллов, А. А. (1937). Ратне успомене, Београд : Геца Кон.
- Бубнов, А. (1931). *Историја поморске ратне вештине*, књ. 3, Дубровник.
- В. В. Б. (1940). Утицај разноврсности пушака и карабина у наоружању савремених војски, *Пешиадиско-артилериски гласник*, бр. 40/1940, стр. 62–75.
- Влајић, Д. (1930). *Наука о оружју*, Београд.
- Војводић 1988: М. Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд : САНУ.

- Голц, Фрајхер фон дер (1904). *Наоружани народ*, Београд : Издање задужбине Илије М. Коларца.
- Debevс, A. A. (1934). Austrougarska dunavska flotila u Svetskom ratu, *Mornarički glasnik*, br. 6/1934.
- Ђ. Св. И. (1926). *Како смо бранили Београд 1915*, *Војни Весник*, бр. 6/1926.
- Ђокић, Н. (1997). Савезничка помоћ техничкој модернизацији Српске војске 1915. године, *Зборник Матице српске за историју*, 55, Нови Сад.
- Ђокић, Н. (2000). Помоћ Русије Србији у стварању ваздухопловства 1901–1915, *Лет : часопис за историју ваздухопловства*, бр. 2, Београд.
- Ђокић, Н. (2007). Велике силе и модернизација армија балканских земаља почетком XX века, у: *Први Балкански рат 1912. године и крај Османског царства на Балкану*, САНУ, Београд.
- Ђокић, Н., Радовановић, Р. (2010). Производња наоружања у Војнотехничком заводу крајем XIX и почетком XX века, у: *Крагујевац у другој половини деведнаестог века*, Крагујевац.
- Ђокић, Н., Радовановић, Р. (2012). Наоружање Српске војске пред Први балкански рат, *Записи бр. 1*, Пожаревац.
- Ђорђевић, Д. (1962). *Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906–1911*, Београд : Историјски институт.
- Ер, Ф. (1953). Артиљерија некад, сад и убудуће, Београд : Војно дело.
- Жофр, Ж. (1956). Ратни мемоари, Београд.
- Краус, А. (1938). Узроци нашег пораза, Београд : Геца Кон.
- Манакловић, Н. (1927). Јеврем Јеша Топаловић, *Војни весник*, бр. 4/1927.
- Мијатовић, И., Ђокић, Н. (2012). Градска и опсадна артиљерија војске кнежевине и краљевине Србије, *Весник Војног музеја* 39, Београд.
- Мијатовић, И., Ђокић, Н. (2013). Први покушаји набавке брзометних топова у Србији, *Весник Војног музеја* 40, Београд.
- Милићевић, М., Поповић, Љ. (2003). *Генерали војске Кнежевине и Краљевине Србије*. Београд : Војноиздавачки завод.
- Митровић, А. (1981). *Продор на Балкан и Србија 1908–1918*, Београд, стр. 177–303.
- Митровић, А. (1986). Централне силе и стратегијске саобраћајнице на Балкану 1915. године, у: *Србија 1915. године*, Београд, стр. 183–207.
- Писарев А. Ю. (1968). *Србија и Черногория в Первой мировой войне*, Москва.
- Поповић, Н. (1977). *Србија и Русија 1914–1918*, Београд.
- Радовановић, Ђокић, Н. (2008). Војна помоћ Русије Србији у наоружавању од 1804. до 1915. године, у: *Браничеву историји Србије*, Пожаревац.
- Радојчић, С. (1898). *Грчко-турска војна 1897*, Београд.
- Ратников весник* (1908). Књ. I, Београд.
- Reman, M. D. (1934). *Dunav u svetskom ratu*, *Mornarički glasnik*, br. 6/1934.
- Росић, П. (2011). *Брзометне хаубице Шнајдер–Кано, Расински анали*, бр. 9, Крушевац.
- Руждесковић, С. (2005). *Први покушај Краљевине Србије да купи митраљез Максим*, Расински анали 3, Крушевац.
- “С” 1929: “С”, *Из историје наше војске*, Војни весник бр.12/1929.
- С. 1932: Ђенерал С., *Муниција за рат*, Ратник III/1932.
- С. 1933: Ђенерал С., *Бој код Смедерева 1914. године на Митровдан*, Ратник VII/1933.
- Simović, A. (1954). *Srpska rečna ratna flotila u I SR*, *Mornarički glasnik* br. 5/1954.
- Spasić, Ž. (1973). *Kragujevačka fabrika oružja*, Београд.
- Станковић, Б. (2002). *Муниција калибра 75 mm за брзометне топове система Шнајдер Крезо М-1907 и М-1907А у наоружању Српске војске 1907–1916. године*, *Museum* 3/2002, Шабац.

- Трубецки, Н. (1994). *Рат на Балкану 1914–1917. и руска дипломатија*, Београд.
- Ферч, Н. (1939). *Ратна вештина данас и сутра*, Београд.
- Šternberg (1965). *Vojna i industrijska revolucija*, Београд : Vojnoizdavački zavod.
- Аноним 1945: *Top ve Topçu Atış Okulu 150nci Yil Hatırası 1795-1945*, Ankara 1945
- Baedeker, D. (1889). *Alfred Krupp und die Entwicklung der Gussstahlfabrik zu Essen*. Verlag G.D. Baedeker, Essen.
- Bethell, H. A. (1910). *Modern Guns and Gunnery 1910*, Woolwich.
- Ford, R. (2005) *The World's great machine guns from 1860 to the present day*, Wigston.
- Gascouin (1920) *L'Evolution de l'Artillerie*, Paris.
- Jane's Fighting Ships of World War I: *Jane's Fighting Ships of World War I*, London 1990.
- Kutschbach (1913). *Die Serben im Balkankrieg 1912–1913 und im Kriege gegen die Bulgaren*, Stuttgart.
- Müller, H. (1893). *Die Entwicklung der Feldartillerie von 1815 bis 1870. 2. Auflage*, Berlin.
- Nash, D. (1969, October). The British Army '14 – 18, part 4: Artillery and Guns, Airfix magazine.
- Novák, J. (1994). *Rakouske monitory na Dunaji*, HPM, br. 4 (1994).
- Rimailho (1924). *Artillerie de Campagne*, Paris.
- Smirnoff, M. (1959). Das Luftrecht in Jugoslawien, Zeitschrift für luftrecht, Berlin – Köln, Band 8 (1959), Nr. 4.
- Witte, W. (1867). *Die gezogenen Feldgeschütze C/61, C/64 und C/64/67. 3. Auflage*. Verlag Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin.

Необјављени извори

- ВА, П. 7 к. 21 бр. 2, Операцијски дневник КОБ, св. II: Војни архив, Пописник 7 кут. 21, бр. 2, *Операцијски дневник Команде одбране Београда*, св. II.
- ВА, П. 14 к. 9 ф. 5 бр. 19: Војни архив, Пописник 14, кут. 9, фасц. 5, бр. 19 – Преглед артиљеријског материјала Опсадног Арт. парка у Нишу, Пироту, Зајечару и Кладову – За IV тромесечје 1901. године које показује стање 31. децембра 1901. године.
- ВА, П. 14 к. 9 ф. 5 бр. 19/9: Војни архив, Пописник 14, кут. 9, фасц. 5, бр. 19/9 – Преглед оружане спреме 1. априла 1902. године војске Краљевине Србије.
- ВА, П. 14 к. 9 ф. 5: Војни архив, Пописник 14, кут. 9, фасц. 5 – Преглед Бројног стања оружја, оружног прибора и муниције целокупне војске Краљевине на дан 31. марта 1904. године.
- ВА, П. 14 к. 8 бр. 18: Војни архив Београд, Пописник 14, кут. 8. бр. 18
- ВА, П. 14 к. 8 бр. 19: Војни архив Београд, Пописник 14, кут. 8, бр. 19.
- ВА, П. 14 к. 10 ф. 4 бр. 19/1а: Војни архив, Пописник 14, кут. 10, ф. 4, бр. 19/1, Извештај комисије команданту Градског артиљеријског пука од 26. јануара 1907. године.
- ВА, П. 14 к. 10 ф. 4 бр. 19/1б: Војни архив, Пописник 14, кут. 10, ф.4, бр. 19/1, Извештај команданта Градског артиљеријског пука пуковника Светозара Јовановића министру војном од 20. фебруара 1907. године.
- ВА, П. 14 к. 10 ф. 4 бр. 24/2: Војни архив, пописник 14, кут. 10, ф. 4 бр. 24/2
- ВА, П. 2 к. 31 бр. 17: Војни архив, П. 14 кут. 31, бр. 17, Извештај Врховне Комнаде Министарству војном од априла 1913. године.
- ВА, П. 2 к. 31 бр. 17/111–119: Војни архив, П. 14 кут. 31, бр. 17/111–119, Извештај Врховне Комнаде Министарству војном од априла 1913. године
- ВА, П. 2 к. 10 бр. 2: Војни архив, П. 14 кут. 10, бр. 2, Операцијски дневник Врховне Команде – Бројни преглед Српске војске која је учествовала у I Балканском рату (у Прилогу дневника)
- ИА Крагујевац, фонд ХСIII: Историјски архив у Крагујевцу, фонд ХСIII – др Илије Коловића.

- Музеј Завода ЦЗ бр. 306: Мемоарске белешке Милије Златковића, (рукопис), Крагујевац, 1969, Музеј завода „Црвена застава“, бр. 306.
- НМ Чачак Збирка ВК: Народни Музеј Чачак, Збирка Ваздухопловна команда – „Извештај командира аеропланске ескадре“, бр. 509 од 29. јануара 1915.

Објављени извори

- ВРС књ. VIII, 118: *Велики рат Србије* књ. VIII, Београд, 118.
- Дедијер, Анић 1980: В. Дедијер, Ж. Анић, *Документацио спољној политици Краљевине Србије*, књ. VII, св.1, Београд 1980.
- Министарство војно 1878: Министарство војно, *Извештај о радњи у рату 1877. и 1878. године – III Артиљеријско одељење*, Београд 1878.
- Министарство ВиМ КЈ 1934: Министарство Војске и Морнарице Краљевине Југославије, *Правило Митраљез 7,9 мм М. 8 М, Митраљез 7,9 мм М. И, Митраљез 7,9 мм М. 9 М. С, Митраљез 7,9 мм М. 9 М. Б*, Београд, 1934.
- Рад Народне скупштине 1906. – Стенографске белешке Књ. VI: *Стенографске белешке Народне скупштине за први редовни сазив за 1906. годину, Књига VI*, Београд, 1907.
- Рад Народне скупштине 1906. – Стенографске белешке Књ. VII: Излагање Министра војног Ђенерала Радомира Путника на СXXXVI редовном састанку Народне скупштине одржаном 5. јуна 1907. године, *Рад Народне скупштине сазване у први редовни сазив за 1906. године – Стенографске белешке Књига VII*, Београд, 1907, 4030–4031.
- Рад Народне скупштине 1907. – Стенографске белешке Књ. II: *Извештај скупштинског анкетног одбора о војсци од 11. децембра 1907. године* (председник одбора је био Стојан М. Протић), *Рад Народне скупштине сазване у други редовни сазив за 1907. године – Стенографске белешке књига II*, Београд, 1908.
- Рад Народне скупштине 1909. – Стенографске белешке: Питање посланика Јаше Продановића министру војном Степи Степановићу на 9. редовном састанку Народне скупштине одржаном 19. јула 1909. године у Београду, *Рад Народне скупштине сазване у ванредни сазив за 1908. године – Стенографске белешке*, Београд, 1909.
- Рад Народне скупштине 1912. – Стенографске белешке: Стенографски записници Народне скупштине, XXVII редовни састанак, 16. јануара 1912.
- СВЛ бр. 22 од 30. маја 1881: Образложење министра војног Народне скупштине АНо 1234 од 19. маја 1881. године и решење кнеза Милана. Службени војни лист бр. 22 од 30. маја 1881. године.
- СВЛ бр. 23 од 6. јуна 1881: *Наша нова пушка*, СВЛ бр. 23 од 6. јуна 1881. године.
- СВЛ бр. 27 од 1. јула 1881: Решење кнеза Милана АНо 1503 од 19. јуна 1881. године, Службени војни лист бр. 27 од 1. јула 1881. године.
- СВЛ бр. 39 и 40 од 10. октобра 1884: Службени војни лист бр. 39 и 40 од 10. октобра 1884. године.
- СВЛ од 19. октобра 1885: Службени војни лист од 19. октобра 1885. године.
- СВЛ бр. 15 и 16. од 13. априла 1888: Решење Краља Милана А/ТНО 1226 од 4. априла 1888. године, СВЛ бр. 15 и 16. од 13. априла 1888. године.
- СВЛ бр. 37 за 1891: А/ТНО 3984 од 27. септембра 1891. године, СВЛ бр. 37 за 1891. године, Београд 1891.
- СВЛ бр. 4 и 5. од 8. фебруара 1893: Распис Министарства војног А/ТНО 383 од 30. јануара 1893. године, СВЛ бр. 4 и 5. од 8. фебруара 1893. године.
- СВЛ бр.14/15 од 15. априла 1893: *Румунска нова пушка*, Службени војни лист бр.14/15 од 15. априла 1893. године.
- СВЛ бр.27/28 од 14. јула 1893: *Пушчано питање у Турској*, Службени војни лист бр.27/28 од 14. јула 1893. године.
- СВЛ бр. 15 од 28. марта 1898: Службени војни лист бр. 15 од 28. марта 1898. године.

- СВЛ бр. 14 од 1. априла 1901: Краљев указ Ф/АН0 2359 од 29. марта 1901. године, Службени војни лист бр. 14 од 1. априла 1901. године.
- СВЛ бр. 23 од 20. маја 1901: Службени војни лист бр. 23 од 20. маја 1901. године.
- СВЛ бр. 31 од 5. августа 1909: *Наређење Министра војног Ф/Но 7163 од 3/16. август 1909. г.*, Службени војни лист бр. 31 од 5. августа 1909. године.
- СВЛ бр. 12 од 4. априла 1910: Службени војни лист бр. 12 од 4. априла 1910. године.
- Спасић 1985: Крунослав Спасић, *Из дневника и извештаја пуковника Фурнијеа, француског војног аташеа за Србију и Црну Гору*, Војноисторијски гласник бр. 1/85, Београд, 1985.
- Спасић 1986: Крунослав Спасић, *Из дневника и извештаја пуковника Фурнијеа, француског војног аташеа за Србију и Црну Гору*, Војноисторијски гласник бр. 3/86, Београд, 1986.
- Таблица гађања за пољски топ М. 1907 и М. 1907А кал. 75 тт*, Крагујевац, 1915.
- Шкеровић 1952: Никола Шкеровић, *Државна архива Србије - Грађа књ. II - Записници седница Министарског савета Србије 1862-1898*, Београд, 1952.

SMALL ARMS ARMY, GENDARMERIE AND POLICE OF THE KINGDOM OF SERBIA

Summary

Army modernization is a complex process comprised not only of technical renovation but of upgrading of tactics, operation methods and strategy. Modernization process, if it is to have any important effects, ought to incorporate military schooling and troops training. Leels and methods of modernization depend, first of all, on the adopted war doctrine but they also influence the doctrine itself. Military techniques are relevant for warfare because they change its form and often determine its type. They have a decisive effects on the composition and formation of combat forces. Chances and intentions play the same role in that. Up until the end 19th century people in army charge and command did not get involved in the development of the armaments, although they gladly accepted all the latest developments, but left it to specialists, initially to craftsmen and later on to army technicians and engineers. Neither did they bother to exert their influence on the war production. Warfare on various battlefields was reduced to maneuvers of forces that were possible to recruit, arm, train and maintain. It may be claimed that the end of the 19th and beginning of the 20th centuries the analysis and the production of weapons materials did not in fact interfere with war skills. The Serbian army followed developmental trends of military techniques of the leading armies of Europe in those days. Serbian army adopted the use of repeating rifles Mauser 7 mm M 1899, 7 mm M 1907 and 7 mm M 1910), field guns (75 mm Schneider M 907 and M 907A) and machine-guns (7 mm Maxim M 09) practically at the same time as did the armies of great powers. Interestingly, they were ahead of Europe with their heavy quick fire artillery (mainly rapid fire howitzers 120 mm and 150 mm Schneider M 10). For example, Serbian rapid fire howitzers did not have match in Europe at the time. Of course, there existed air force which all armies in the Balkans had at their disposal and even submarines that were part of the Greek and Turkish navies.

УСТРОЈСТВО УПРАВЕ ВАРОШИ БЕОГРАДА ИЗ 1860. ГОДИНЕ

Жарко Браковић

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Ивана Крстић-Мистрицеловић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Кнез Милош Обреновић се вратио у Србију 1859. са истим схватањем владалачке власти са којим је из ње отишао 1839. То схватање било је веома једноставно: у држави постоји само једна права власт, владалачка, а све остале су пука форма. Примењујући у пракси ово схватање, кнез Милош је Државни савет третирао као комисију за израду законских пројеката, а министре као своје писаре. Уз то је извесне послове изузео из надлежности оних министара којима су до тада били поверени и уредио их као засебне управе подређене непосредно кнезу, међу којима и послове војске и београдске полиције. Важност београдске полиције дошла је до пуног изражаја приликом одржавања Светоандрејске скупштине. То је увидео и кнез Милош, који је варошку полицију одмах узео у непосредну управу, постављајући управитеља сам, без учешћа, па чак и без знања министра унутрашњих дела. Управо је овај пример најбоље показао Милошево схватање Србије, државноправно већ прилично изграђене за време владавине уставобранитеља: народ га је вратио на власт зато што је желео његов начин управе. Устројство београдске полиције донето почетком 1860. није озаконило ову праксу, али јесте оно што га је заменило након свега неколико месеци. Устројенијем управитељства вароши Београда из јула 1860, Управа вароши Београда престала је да зависи од министарства унутрашњих дела и дошла је непосредно под кнеза. Истовремено, Устројенијем је предвиђено установљење наоружаних службеника, односно жандармерије у Србији.

Кључне речи: Устројеније, Управитељство, Управитељ, квартална одељења, жандармерија.

УВОД

Светоандрејска народна скупштина је 11. децембра 1858. године збацила кнеза Александра Карађорђевића и на кнежевски престо вратила Милоша Обреновића. Иако је по повратку у Србију говорио да ће владати као „конституционални владалац“, кнез Милош није имао намере да се придржава ни Турског, ни било ког другог устава.¹ Ту његову намеру имале су врло брзо осетити све власти успостављене на основу устава, као и све институције изграђене за време владавине уставобранитеља. Кнез је најпре развластио Државни савет, другог законодавног чиниоца, затим је прешао на министре који су могли дуже опстати на том положају само уколико би беспоговорно извршавали кнежеве налоге, готово без икакве међусобне сарадње. Министре који су му безусловно верни, кнез задржава до краја своје управе, док оне који му не знају нарав мења сваки час. Тако се на челу Министарства унутрашњих дела за годину и по дана смењују: Миливоје Јовановић (од јануара до јуна 1859.), Јеврем Грујић (од јуна до јула 1859.), Владислав Вујовић (од јула 1859. до фебруара 1860.) и најзад, Ђорђе Миловановић (од фебруара до октобра 1860.).² Уз тако ослабљени ауторитет министара, кнезу није било тешко да одређене послове из њихове надлежности и непосредно преузме. Најпре је у марту 1859. војна дела, која су до тада била у надлежности Попечитељства унутрашњих дела, издвојио у засебну управу на челу са начелником који је био подређен непосредно кнезу.³ У исто време кнез пре-

1 Кнез је Кабули-ефендији одмах рекао да не може владати по Уставу из 1838, а на његово питање шта ће радити док се устав не промени, одговорио је кратко: „Нећу га поштовати“. Слободан Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, БИГЗ, Београд, 1990, 308.

2 *Владе Србије : 1805–2005*, приредио Радош Љушић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005. Види и: *Министарство и министри полиције у Србији 1811–2002*, Београд, 2002.

3 Овај начелник „нема везе с осталим министрима, и не долази у министарске седнице; шта се ради у војној управи, влада не зна: то је кнежева тајна“. Слободан Јовановић, *нав. дело*, 313.

узима и београдску полицију, „и свршава ствари с управитељем полиције сам, не само без учешћа министра унутрашњих дела, него чак и без његовог знања“.⁴ Када му је у јуну 1859. дојављено да неки збачени саветници припремају атентат на њега и Михаила, кнез Милош наређује управитељу београдске полиције и начелнику војне управе да неке заверенике ухвати и затвори полиција, а неке војска, као и који од њих имају бити оковани. Министар унутрашњих дела за ово је сазнао тек када су завереници затворени и оковани, а на његово питање како су те мере које сигурно спадају у његову струку предузете без његовог знања, кнез кратко одговара да је он „над свима струкама“. Са таквим ставом у чијој је основи било схватање да је фактичко изнад нормативног, кнез Милош није морао журити да такву праксу и озакони. Због тога је и потврдио један закон о Управи вароши Београда који је ту управу оставио у надлежности Попечитељства унутрашњих дела. Једноставно, рачунао је да ће у пракси моћи да се „просто не придржава“ ни тог закона уколико му то не би одговарало. Ипак, показало се да је период од готово двадесет година његовог одсуства из земље донео и одређене новине у функционисању система власти, те да и један кнез Милош више не може по својим старим навикама игнорисати те промене. Због тога је већ након четири месеца потписао нови закон о Управи вароши Београда, којим је она престала да зависи од Попечитељства унутрашњих дела и стављена директно под кнеза.

УСТРОЈСТВО УПРАВЕ ВАРОШИ БЕОГРАДА ОД 18. ФЕБРУАРА 1860. ГОДИНЕ

Устројеније Управителства Вароши Београда донето је 18. фебруара 1860, а сходно пропису Устава из 1838. сагласном законодавном радњом кнеза и Совјета. Разлог његовог доношења истакнут и у тексту закона био је у „*указаној потреби*“ да се Управитељство вароши Београда боље уреди. Овим Устројенијем, потврђена је Управа вароши Београда као посебан полицијски орган и први пут предвиђено формирање жандармерије у Србији.

Садржина Устројенија подељена је у три главе и 43 члана.⁵ У првој глави под насловом „О Управителству као полицајном надлежателству у обште“ садржане су начелне одредбе о Управителству. У другој глави под називом „О подељењу Управителства вароши Београда као надлежателства“ садржане су одредбе о одељењима Управителства вароши Београда, о управитељу и главном управителству вароши Београда. Најзад, у трећој глави насловљеној „О служитељима“, садржане су одредбе о наоружаним служитељима и служитељима у „оделу грађанском“.

У члану 1. прописано је издвајање вароши Београда и његове околине у засебну целину и њено потчињавање у управном смислу посебном полицијском надлештву, Управителству вароши Београда: *Варош Београд са својом околином ставља се под управу особенога полицајног надлежателства, које се зове „Управителство вароши Београда“*.⁶ Управителство вароши Београда је као надлештво подређено Министарству унутрашњих послова: *Управителство вароши Београда, као надлежателство категорици подвргнуто је Попечитељству Внутрењи Дјела, коме оно за дјела своја одговара*.⁷ У односу према осталим министарствима, Управителство вароши Београда било им је подређено у случајевима извршења њихових налога: *Према осталим Попечитељствима стоји Управителство вароши Београда такође у подчињеном али по стручном одношењу, извршујући налоге истиј по дотичним струкама*.⁸ Чланом 4 предвиђено је да Управителство вароши Београда има свој округли печат „у величини печата окружниј Началничества“ са натписом уоколо „Управителство вароши Београда“. На челу

4 Слободан Јовановић, нав. дело, 313.

5 *Устројеније* у ствари има 42 члана, а забуна је изазвана штампарском грешком начињеном приликом његовог објављивања у званичном *Зборнику закона и уредби*, када је изостављен § 9, те након § 8 следи § 10. У рукописном примерку *Устројенија* (К. В. № 537./Сов. № 250.) у фонду Државног савета у Архиву Србије нумерација је исправна.

6 *Устројеније Управителства Вароши Београда*.

7 Члан 2 *Устројенија*.

8 Члан 3 *Устројенија*.

Управитељства налази се „Управитељ“, коме се „придаје нужно число членова са прочим персоналом који се сви назначују у особеном акту“.⁹ Постављање управитеља и осталих чиновника и званичника Управитељства регулисано је тако да „*управитеља и све друге чиновнике и званичнике поставља Књаз по представљењу дотичног Попечитељства*“, а „*Практиканте поставља Попечитељство Внутрени Дјела*“.¹⁰ Најзад, прописано је и да се „*плата, додатак и све друге припадљности Управитеља и остали чиновника и званичника, као и практиканта и служитеља*“ одређују посебним актом.¹¹

Друга глава Устројенија најпре предвиђа поделу Управитељства вароши Београда на квартаве (одредбе о њима груписане су у одељак под „А“) и Управитеља и Главно управитељство (одредбе о њима груписане су у одељак под „Б“). Пошто је Београд у то време по „*насељености жителства и мјестним околностима*“ био подељен на шест квартава, и Управитељство вароши подељено је на шест полицијских одељења, означених редним бројевима од 1 до 6. Варош Београд подељена је на квартаве: Варошки, Дорћолски, Палилулски, Теразијски, Сава-малски и Врачарски. Простор и границе сваког кварта имало је одредити Министарство унутрашњих дела посебим актом „*на најцелисходнији начин*“.¹² Полицијска одељења су ради лакшег и бржег дејствовања постављена у средиште дотичног варошког кварта, а под називом „*одјелење Управитељства вароши Београда 1. 2. 3. 4. 5. или 6. на теразијама или гди буде*“ била су смештена у средишту сваког од ових квартава, како би адекватно деловала.¹³

Свако одељење имало је старешину, и то из реда чланова Управитељства вароши Београда, а придодати су му били „*један писар, кварталник и нуждни број служитеља*“.¹⁴ Правила о вршењу службе у овим одељењима („*унутрашњи рад и дјеловодство*“) имало је прописати Министарство унутрашњих послова.¹⁵ Старешине, „*шефови*“, кварталних одељења су у недостатку одређених прописа увек имали деловати по упутствима Управитеља вароши, под чијим су „*непосредственим налозима*“ стајали.¹⁶ Старешине квартава били су дужни да Управитељу вароши два пута дневно (ујутру и увече) достављају писмене извештаје о томе „*је ли се штогод у њиовом кварту догодило, и какве су мере према томе предузете*“. У случају важних и ванредних догађаја, морале су старешине Управитеља одмах обавестити, а „*у сумњивим случајима*“ били су обавезни од њега затражити потребна упутства.¹⁷ Да би шеф кварталног одељења у свом кварту могао целисходно деловати, односно успешно обављати своје задатке и дужности, морао је имати „*точно знање и свједеније*“ о житељству свог кварта, односно о „*промјени обиталишта, о страницима и иначе новодошавицима, о узроку њиног бављења, о расположењу и тежњама грађана*“ и томе слично.¹⁸

Члановима 15. и 16. Устројенија предвиђено је и превентивно деловање полиције. Наиме, сваки члан у свом кварту имао је задатак да „*предупређава*“ и „*одклања*“ све оно што би могло „*миру и поредку, личности, здрављу и имању житеља вред и опасност нанети*“ и уопште старати се да се „*никакова протузаконост не догоди*“, а у случају да се она догоди дужност им је била да се „*кривац изнађе и одговору подвргне*“.¹⁹ Одељења квартава била су дужна да међусобно сарађују кад год би се за то указала потреба, односно имала су се „*потпомагати*“ у вршењу службе, на пример „*при ватању криваца и иначе подозрителнога, при скупљању трага и знакова проистеклих од злочинства или преступленија, при сабирању други околности*“ и томе слично.²⁰ У случају да у обављању

9 Члан 5 Устројенија.

10 Члан 6 Устројенија.

11 Члан 7 Устројенија.

12 Члан 8 Устројенија.

13 Члан 10 Устројенија.

14 Члан 11 Устројенија.

15 Члан 12 Устројенија.

16 Члан 13 Устројенија.

17 Члан 14 Устројенија.

18 Члан 15 Устројенија.

19 Члан 16 Устројенија.

20 Члан 17 Устројенија.

дужности члан једног кварта буде принуђен да пређе у други квартал, био је обавезан да о томе извести и члана суседног кварталног одељења. Ова одредба Устројенија имала је за циљ како координацију рада полицијских одељења у Београду, тако и предупредивање могућих сукоба месне надлежности.²¹

У члану 19. одређена је стварна надлежност кварталних одељења. Свако одељење у свом кварту било је надлежно да прима, извиђа и решава жалбе за полицијске иступе који су се у том кварту догодили, као и полицијске иступе починиоца који има пребивалиште у том кварту, при чему ће се придржавати правила прописаних за среске начелнике. Уколико учињено дело прелази границе стварне или месне надлежности кварталног одељења (нпр. ако дело долази у ред престапа или злочинства, или починилац нема пребивалиште у дотичном кварту), одељење је предмет прослеђивало органу стварно и месно надлежном за поступање (став 2 § 6 Уредбе о поступку полицијски судова).

Устројеније усваја и идеју медијације, која је у српском праву већ била заступљена у форми примирителних судова образованих на основу Устава од 1838. Признајући да се полицијска власт не може мешати у расправљање спорова, одељење ипак треба да делује помирљивим начином уколико против неког у његовом кварту буде поднета тужба, односно „*стараће се ако узмогне лепим начином да стране поравна и ако ји поравна то ће поравнање одостовјерити*“.²² Најзад, прописана је и обавеза ноћног дежурства „*при главној полицији*“ (Управитељство вароши), коју су имали сви чланови и шефови кварталних одељења, а дужности дежурног имало је прописати Министарство унутрашњих дела.²³

Одредбе о Управитељу вароши Београда садржане су у члановима 22–36. Управитељ као „глава“ управе руководи целом њеном администрацијом, раздељује и одређује послове потчињеним чиновницима.²⁴ Управитељ потписује сва акта Управе вароши, а премапотписује их још један или више званичника Управе у зависности од струке у коју дело спада. Тако акта премапотписује секретар уколико припадају струци полицијској, војној, економској, иностраној, правосудној и просветној, казначеј (благајник) уколико спадају у финансијску струку, инжењер уколико долазе у грађевинску струку, и најзад, физикус (лекар) уколико се односе на санитарску струку.²⁵

Управитељу су потчињени сви чиновници, званичници и служитељи Управитељства вароши Београда, подразумевајући и старешине и чланове кварталних одељења. Сви они обавезни су у званичној дужности покоравати се Управитељу и његове наредбе и налоге „*најточније и без отлагања испуњавати*“.²⁶ Уколико неком чиновнику Управитељства буде поверено да сам изврши какав посао, „*у толико ће исти за извршење као и за мере у том смотрењу учињене, сам одговарати*“.²⁷ Управитељ је овлашћен да све своје потчињене „узима на одговор“ и дисциплински их кажњава у складу са постојећим правилима. У суштини, Управитељ је потчињене му чиновнике могао дисциплински кажњавати за мање преступе и прекршаје, док их је за веће преступе упућивао надлежним попечитељствима (зависно од струке).²⁸

С друге стране, Управитељ је био обавезан да о свим догађајима у вароши извештава министра унутрашњих дела једном, а Кнеза два пута дневно (ујутру и увече). Наравно, у случају „*чрезвичайни*“ (ванредних) догађаја, морао их је извести „одма“. Редовни дневни извештаји Управитеља Кнезу били су усмени, а министру писмени, уз изузетак да је и Кнезу могао поднети писмени извештај „*ако га важни догађаји задрже*“.²⁹ У члану 28 најпре је предвиђена обавеза Управитеља да „*законим путем*“ предупредује и осујећује било какву опасност која би угрожавала владоаца, поредак и благостање земље уоп-

21 Члан 18 Устројенија.

22 Члан 20 Устројенија.

23 Члан 21 Устројенија.

24 Члан 22 Устројенија.

25 Члан 23 Устројенија.

26 Члан 24 Устројенија.

27 Члан 25 Устројенија.

28 Члан 26 Устројенија.

29 Члан 27 Устројенија.

ште, а затим је прецизирано да је он дужан: одржавати јавни мир и поредак у вароши, спречавати случајне и намерне повреде личности и имања становника вароши, налазити и хватати преступнике. Како би ове обавезе могао испуњавати, чланом 29 налаже се Управитељу да мора имати „*знање и свједеније о жителству, његовом движенју и мјестном одношењу*“.

Такође у циљу извршавања поверених му задатака, *Устројенијем* се прописује читав низ мера које су на располагању Управитељу и београдској полицији. Ове одредбе свакако улазе у ред веома напредних за време у коме је овај пропис настао. Да би осигурала јавну безбедност и унутаршњи мир и поредак, најважнија је дужност полиције да има сазнања о „*расположенију грађана, о изопачавању и оговарању наредба и закона; о тајним мутњама и о пронашању и распрострањању речи, којима се неосновано мишиљење и раздраженост произвести тражи*“.³⁰ Управитељ се мора старати да се „*немир неизроди, него да се у самом зачетку свом угуши*“, а уколико ипак дође до „*немира*“ и ако „*лепа средства непомогу томе крај учинити*“, Управитељ је дужан „*са свом решителности поступити, да мир и поредак воспостави*“. У случају да и овако одлучно поступање управника са силом која му је на располагању не буде довољно за успостављање мира, Управитељ ће се без одлагања преко Попечитељства унутрашњих дела обратити војној управи „*да му ова са своим средствима у помоћ притече*“.³¹ У циљу успешног старања за безбедност личности, морају се надзирати сва „*предузимања и небреженија*“ којима се случајно или намерно може повредити живот, здравље и лична безбедност житеља. Да је у питању мера превентивног карактера, показује и други став овог истог члана, који предвиђа генерални и посебан надзор: „*Овај позор чиниће се у обште појединим проматрањем преко постојећи позорника, обилазењем и патролирањем ноћи и дању, нарочито пак позорствовањем на сокаке и јавна места, гди се веће гомиле људи стичу, као н. пр. при народним празницима, свечаностима, баловима, вештачким преставленијама и т. п.*“.³² Ради старања о безбедности имовине потребно је обратити пажњу на „*безпосличаре, скитнице, просијаче, и иначе подозрителна лица, на њихова одношенија и пребивалишта, на промене и протерујуће се и т. п.*“.³³

Управитељ вароши је истовремено и „*полицајни судија*“, али само у делокругу одређеном Уредбом о поступку полицајни судова од 18. маја 1850. године (§ 4 под в и г).³⁴ Управитељ се такође имао старати да сви чиновници и служитељи Управитељства своје дужности „*точно и ревностно извршују*“, ради чега је био обавезан „*чешиће ји у канцеларијама обилазити, њине квартове посећавати и о њином раду увјеравати се*“.³⁵ Управитељ је био овлашћен да уколико нађе за потребно све чланове Управитељства сазове у главну полицију, а ради тога да им нешто саопшти, о нечему их саслуша или им да неко упутство. Најзад, могао је држати и редовна заседања једном или више пута у току недеље, на која би сваки позвани члан морао доћи.³⁶

Одредбе о Главном Управитељству вароши Београда садржане су у члановима 37, 38. и 39. *Устројенија*. Главно Управитељство „*стоји*“ над кварталним одељењима, која су дужна поступати по његовим непосредним налозима и упутствима, извршавати повере-

30 Члан 30 *Устројенија*.

31 Члан 31 *Устројенија*.

32 Члан 32 *Устројенија*.

33 Члан 33 *Устројенија*.

34 Члан 34 *Устројенија*. Уредба о томе, како ће полицијске власти са полицијским преступницима поступати и казнити од 18. маја 1850. године, *Зборник закона и уредаба изданих у Књажеству Србском*, V, стр. 187. Управа вароши Београда је по овој Уредби била надлежна за ислеђивање и кажњавање полицијских престапа у месту, тј. у београдској вароши, исто као и окружни начелници (окружни начелник ислеђује и кажњава полицијске престапе, запрећене казном затвора до 30 дана, телесном казном до 35 штапа и новчаном казном преко 8 талира; уколико из испита увиди да кривица преступника превазилази његову надлежност или да је у питању дело за које казну не одређује полицијски закон [тежи преступ или злочинство], предаје га надлежном окружном суду на осуду). Управник вароши Београда ислеђује и решава престапе за које је надлежан са два члана варошке Управе, поступајући и по својим правилима – *Устројенију Управитељства вароши Београда*. На пресуду Управе вароши Београда може се изјавити жалба Попечитељству внутрени дела. Види и: Ивана Крстић-Мистрицеловић, *Доношење и значај Полицијске уредбе из 1850. године*, Безбедност 1–2/2009, 414–432.

35 Члан 35 *Устројенија*.

36 Члан 36 *Устројенија*.

не им послове најтачније и без одлагања и покоравати му се у званичној дужности. Персонал Главног Управитељства вароши Београда сачињавају следећа лица: Управитељ, два члана (од којих је један задужен за Саву), инжењер, физикус, казначеј, секретар, старији писар, млађи писар, терџуман (преводилац, тумач) и потребан број практиканата. Осим контроле над кварталним одељењима, Главно Управитељство дужно је: 1. извиђати и решавати све оно што није у надлежности кварталних одељења или круг њихове надлежности прелази, придржавајући се постојећих правила, 2. старати се за усавршење, умножење и одржање средстава „јемствујући за поредак и безбедност вароши Београда и подпомажући полицијни надзор“, и 3. старати се о снабдевању кварталних одељења уопште свиме што им је потребно.

У трећој глави *Устројенија* садржане су одредбе о служитељима. За отправљање полицијске службе и ради потпомагања и извршавања експедиционе службе, „*придодају се Управитељству наоружани служитељи*“, односно устројава се „*једна жандармска компанија од 120. људи са 15. коњаника*“. Овај број људи је у том тренутку сматран као довољан за извршавање предвиђених дужности, уз могућност да се према потреби може повећавати или смањивати.³⁷ Ова жандармска компанија (жандармеријска чета) је, сходно члану 41, у обављању службе била потчињена Управитељу вароши Београда и била је дужна да испуњава његове наредбе. Жандармеријска чета била је подељена на четири вода, а гарнизон јој је био стационаран при Главног управитељству, одакле су потребна за службу одељења упућивана кварталним канцеларијама. Служба, односи и дужности ове жандармске компаније имали су бити уређени посебним устројством.³⁸ Управитељству вароши Београда придодато је још и десет служитеља у грађанском одељу, који су потпуно одвојени од жандармеријске чете. Ове „цивилне“ служитеље, као и кварталнике, прима и отпушта из службе Управитељ, а и њихова служба, односи и дужности имали су бити регулисани посебним правилима.³⁹ Ово *Устројеније* је већ 11. јула 1860. замењено новим *Устројенијем Управитељства вароши Београда*.

УСТРОЈСТВО УПРАВЕ ВАРОШИ БЕОГРАДА ОД 11. ЈУЛА 1860. ГОДИНЕ

Материја овог *Устројенија* је такође подељена у три главе (66 чланова), а измене у односу на претходни закон нису биле безначајне. Управитељство вароши Београда у обављању полицијског посла више не зависи од Попечитељства унутрашњих дела, већ је под непосредним налозима Кнеза коме одговара. У односу на попечитељства Правитељство у осталим пословима има положај окружних начелстава.⁴⁰ Кнез поставља Управитеља вароши и потврђује чиновнике и званичнике Управитељства које је оно изабрало, док практиканте поставља само Управитељство.⁴¹ Задржана је подела на Главно Управитељство вароши Београда и шест одељења (квартова). Персонал Главног Управитељства и даље чине Управитељ, два члана (од којих је један задужен за реку Саву), инжењер, физикус, казначеј, секретар, по један старији и млађи писар, терџуман и потребан број практиканата. Надлежност Главног управитељства такође је остала непромењена. Новину је представљала одредба по којој је полиција, уколико у Београду ухвати сумњиво лице или злочинца из унутрашњости Србије, имала одмах о томе обавестити Попечитељство унутрашњих дела и до његове даље наредбе „*при себи у затвору*“ задржати ухаћено лице.⁴²

Најзначајније измене учињене су у трећој глави, где су детаљно регулисани организација и деловање жандармске компаније. Жандармеријска чета остаје потчињена

37 У члану 40 *Устројенија* изричито је речено да се тај број сматра „као довољно за сада“. Касније је број жандарма мењан – примера ради, 1872. године било их је 360, а 1876. године 200. Детаљније у чланку *Кратка историја наше жандармерије* у часопису Полиција, бр. 10 и 11 из 1911. године.

38 Члан 42 *Устројенија*.

39 Члан 43 *Устројенија*.

40 Члан 2 *Устројенија*.

41 Члан 5 *Устројенија*.

42 Члан 35 *Устројенија*.

Управитељу вароши, али је прописано да ће бити стављена на располагање и сваком члану Управитељства. Измењен је и број њених чланова, те се сада састоји од 120 пешака и 15 коњаника. Командир жандармске компаније има ранг „*обер-официра*“ и поставља се указом Кнеза на предлог Управитељства. Командир заповеда компанијом у војно-дисциплинарном смислу, а нарочито је још дужан „*жандарме у њиовим разностручним службеним дужностима обучавати и воспитавати тако, како ће они добри војници и свестни полицајни служитељи бити*“. Наглашено је и да командир не сме „*никаква полицајна наређења чинити, нити се у дужност кога од полицајни званичника мешати*“.⁴³

И формација жандармеријске чете је промењена: она се дели на два вода, сваки вод на два полувода, а сваки полувод на два одељења. Пешадијским делом чете руководила су два водна и два полуводна поднаредника, а команда над мањим одељењима жандарма је поверена четворици поднаредника. Коњичким жандармима командовао је један од њих у чину наредника. За администрацију и дисциплину пешадијског дела чете био је задужен један наредник, а за извршавање добошарске службе при компанији је било три добошара.

Устројенијем предвиђени услови неопходни за пријем жандарма у службу били су ови: да је лице српски грађанин, да је старости између 25 и 36 година, да је неожењен или удовац без деце („*тек по особитом изјатају може се узети кои има жену или децу*“), да је здрав, „*снажног телесног састава и од пет стопа и пет палаца најмање висок*“,⁴⁴ да зна читати и писати и најзад, да је одличног владања и познат као поштен човек. Посебно је наглашено да се за жандарма не може примити нико ко је био кажњен због „*обезчестителни казними дјела*“ било у грађанству или у војсци.⁴⁵ Пријављене кандидате испитује и прима комисија у саставу: Управитељ вароши Београда (или неко од чланова Управитељства кога он одреди), командир жандармске компаније и варошки лекар.⁴⁶ Примљени жандарми су три месеца служили „*под пробом*“ и за то време учили се „*екзерциру са оружјем, служби патролирања и позорствовања, у пуцању, а нарочито у познавању и употребењу службени прописа*“. Они који се покажу као ваљани, уз изјаву да желе остати у служби и након полагања прописане заклетве, постају „*дјествителни*“. Жандарми су били дужни служити две године без прекида, а по истеку двогодишње „*безпорочне*“ службе могли су остати у чети уз могућност да из ње иступе када хоће.⁴⁷

Наоружање и прибор жандарма обезбеђивала је „*Главна воена управа*“, односно Команда војске. Плате жандарма износила су: 48 талира (пешак), 60 талира (коњаник), 66 талира (пешачки поднаредник), 72 талира (коњички поднаредник), 84 талира (наредник). Сви жандарми имали су право и на месечни вишак за набавку хране, коња и хране за њих, и то: по 4 талира пешаци, поднаредници и наредник, односно по 8 ½ талира сви коњаници.⁴⁸

Дужности жандармеријске чете биле су таксативно прописане Устројенијем, као и мере (репресивне и превентивне) које су јој стајале на располагању. Жандармерија је у вршењу своје дужности била надлежна „*спрам сваког лица, било оно кога му драго реда или стања*“ и то независно од тога да ли делује по правилима службе или на захтев које надлежне власти.⁴⁹ С друге стране, у службу жандармерије не сме се мешати нико ненадлежан, ни власт ни појединач.⁵⁰

Пошто је као главни задатак жандармерије предвиђено одржавање јавног мира и поретка, обезбеђивање опште и појединачне сигурности и безбедности лица, детаљно је прописано следеће: 1) сваки жандарм, био на службеној дужности или не, обавезан је да надлежног старешину одмах обавести о сваком кажњивом делу за које сазна непо-

43 Члан 39 Устројенија.

44 Стопа и палац биле су старе мере за дужину. Стопа је износила 31,608 цм, а палац 2,364 цм, што значи да су кандидати за жандарме морали бити високи око 171 цм. Жарко Браковић и Томислав Радовић, *Жандармерија у Србији (кроз законе и друге прописе)*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд 2010, 18.

45 Члан 42 Устројенија.

46 Члан 43 Устројенија.

47 Чланови 44 и 45 Устројенија.

48 Чланови 46–49 Устројенија.

49 Члан 52 Устројенија.

50 Члан 56 Устројенија.

средно или посредно, да и сам притекне у помоћ и спречи „да се зло неучини“ или ако је учињено „кривица уватити“; ако ухвати кривца на делу, одмах ће га предати најближем кварталном одељењу; у случају убиства, пожара, наласка леша, открића знакова крађе, лоповлука и других злочинастава, жандарм је дужан одмах извести свог кварталног старешину уз тачан и јасан опис свега што би „кривица обелоданило“; 2) уколико сазна за случај злоупотребе власти, жандарм је дужан да о томе одмах извести претпостављену му власт; 3) сваки жандарм, посебно онај који је на позорничкој дужности, има право и дужност да уђе у сваку кафану, механу, гостионицу и сва друга јавна места и увери се да ли у њима влада прописани мир и поредак; 4) жандармерија ће одржавати мир и поредак на свим пијацама вароши Београда, на јавним славама и грађанским саборима, стараће се о слободном и безбедном проласку улицама, чистоћи у вароши, као и имовини државној, општинској и свих грађана; 5) задатак јој је и да хвата коцкаре, продавце забрањених ствари, лица која разносе и шире штампане ствари забрањеног садржаја – ове кривце ће слати или предавати најближем кварталном одељењу; 6) од сумњивих путника жандарми ће тражити путну исправу, те оне који је немају или је неуредна предавати најближем кварталном одељењу; 7) да би могла одговорити својим задацима, жандармерија ће патролирати улицама вароши и дању и ноћу. Начин поступања и понашања жандарма при извршавању поверених јој дужности имало је прописати само Управитељство вароши Београда посебним правилима.⁵¹ Устројенијем је још прописано да жандарм може ући у приватну кућу само по посебном налогу надлежне власти, у хитним случајевима (када укућанима прети ватра, вода и сл.), ако га укућани позову у помоћ или ако би у њу побеао кривац кога гони. У противном, „неће смети ни учију кућу ући, тамо што тражити, налагати или мотрити“.⁵² Најзад, жандармерија ће се употребљавати и у случају када треба наредбу власти извршити уз примену силе, нарочито „при насилном предавању криваца надлежним властима, и при извршењу одсуђени казни“.⁵³

Коначно, посебан одељак Устројенија посвећен је казнама и наградама жандарма. Најпре је предвиђено да се казне које војни законик прописује за војнике примењују и на жандарме који учине кривицу, уз поштравање смисла војних правила при досуђивању казне жандармима пошто се „они сматрају да су увек на дужности“. Телесна казна, „бои“, употребиће се само кад је кривица жандарма таква да се он мора искључити из жандармског кора.⁵⁴ Казне за иступе и погрешке жандарма за које није прописана казна већа од оне предвиђене казним закоником за иступе, изриче жандармима командир компаније по претходном одобрењу Управитеља вароши, док се за злочинства и преступе жандарми предају на осуду грађанском суду.⁵⁵ Жандарм осуђен од стране грађанског суда због злочина или преступа искључује се из жандармског кора, као и жандарм који услед погрешке у службеној дужности или понашања у приватном животу изгуби поверење да ће своје дужности вршити како треба.⁵⁶ С друге стране, за „отличне у служби показане заслуге“ жандарми се награђују: 1. писменом похвалом од стране Управитељства вароши Београда, 2. једнократном новчаном наградом, 3. повишењем плате, 4. напредовањем, и 5. пензијом (уколико би жандарм због дужевремене непорочне службе или какве несреће у службеном дејству постао „неупотребљив“ за даљу службу).

Измене овог Устројтва учињене су у јануару 1861. Најважнија је била у томе што је Управитељство вароши Београда постало поново подређено Попечитељству унутрашњих дела. Следствено томе, Кнез више није постављао управитеља и чиновнике и званичнике Управитељства, а Управитељ је за свој рад одговарао Попечитељству. Кнез је и даље постављао командира жандармске компаније, али сада на предлог Попечитељства, док је лица са нижим чиновима у чети постављало Управитељство.⁵⁷

51 Члан 53 Устројенија.

52 Члан 54 Устројенија.

53 Члан 55 Устројенија.

54 Члан 62 Устројенија.

55 Члан 63 Устројенија.

56 Члан 64 Устројенија.

57 Зборник закона и уредби у Књажеству Србији, XIV, Београд 1862.

И Законом у устројству војске из 1864. године учињене су измене у односу на жандармеријску чету. Жандармерија је овим законом уврштена у род (струку) војске, уз пешадију, коњицу и артиљерију. Међутим, имајући у виду специфичну природу службе ове оружане формације, надлежност над жандармеријом била је подељена: за тактичку и војну обуку, одело и наоружање жандармерије било је надлежно Министарство војно, а у свему осталом жандармерија је била подређена Министарству унутрашњих дела.⁵⁸

ЗАКЉУЧАК

Београдска полиција, установљена још за време Милошеве прве владе, у организационом смислу била је уклопљена у састав разних поглавито судских органа. Најпре је од 1820. године била у склопу Народне канцеларије (1820–1826), затим Београдског суда односно магистрата, Београдског исправничества (1835–1837) и поново Београдског магистрата (назив враћен 1837.), те најзад од 1839. године Београдског примирителног суда.⁵⁹ И у овом периоду поступање београдске полиције било је уређено прописима. Кнез Милош је 1831. издао полицији „пропис по коме се она владати има“, а када је 1838. за директора полиције поставио мајора Јована Германа, кнез Милош му је издао и посебна упутства. Као засебна полицијска установа, Управа вароши Београда установљена је Решењем које је кнез Михаило донео у сагласности са Државним саветом крајем 1841. Још пре тога, кнез Михаило наложио је попечитељу унутрашњих дела Цветку Рајовићу да сачини детаљне одредбе о дужностима управитеља вароши Београда, те је на основу тога и сачињена Уредба о дужностима полиције, односно управника вароши Београда. По овој Уредби, која је остала на снази готово у току целог XIX века, управник вароши Београда био је подређен Попечитељству унутрашњих дела. Изузетак у погледу ове одредбе представља период Милошеве друге владе, и то не *Устројство* од 18. фебруара, већ *Устројство* од 11. јула 1860. Истражујући узроке овом одступању, који се сигурно нису могли наћи само на нивоу нормативног, дошли смо до закључка да они леже како у промењеној друштвеној стварности Србије у периоду друге у односу на период прве владавине кнеза Милоша, тако и у самој личности овог владаоца којом доминира апсолутистичка црта. То нас је и определило да у нормативној равни не поредимо Уредбу из 1841. и закон из 1860, већ управо два закона из 1860. којима се на различит начин уређује београдска полиција. Наиме, Уредбу из 1841. и законе из 1860. дели огромна временска дистанца, под којом се подразумева не толико сам проток времена, већ у много већој мери пређени пут и постигнути напредак у државноправном развиту Србије. Истовремено, Милошеви закони о београдској полицији, иако донети исте године те погоднији и за формално поређење, уједно на најбољи начин омогућавају и садржинско поређење. Суштинска разлика у уређењу београдске полиције између ових закона које временски дели свега неколико месеци управо указује на праве мотиве њиховог творца, нарочито када се има у виду да је *Устројство* од 11. јула 1860. године изузетак у односу на ранији пропис о Управи вароши Београда, а посебно и у односу на Михаилово *Устројство* донето већ наредне године.

ЛИТЕРАТУРА

- Браковић, Ж., Радовић, Т., *Жандармерија у Србији (кроз законе и друге прописе)*, Обележја, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010.
- Владе Србије: 1805–2005*, приредио Радош Љушић, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005.
- Закон о устројству војске од 30. марта 1864. године.*
- Измене у Устројству Управителства вароши Београда од 10. јануара 1861. године.*
- Јовановић, С., *Друга влада Милоша и Михаила*, БИГЗ, Београд 1990, 308.

58 Чл. 5 и ст. 1 чл. 8 Закона о устројству војске од 30. марта 1864. године.

59 Више код: Бранко Перуничкић, *Управа вароши Београда 1820–1912*, Музеј града Београда, Београд, 1970, Исти, *Београдски суд*, Историјски архив Београда, Београд, 1964.

- Кратка историја наше жандармерије*, Полиција, Београд, 1911, бр. 10. и 11.
- Крстић-Мистрицеловић, И., *Доношење и значај Полицијске уредбе из 1850. године*, Безбедност 1–2/2009, 414–432.
- Министарство и министри полиције у Србији 1811–2002*, Београд, 2002.
- Перуничкић, Б., *Београдски суд*, Историјски архив Београда, Београд, 1964.
- Перуничкић, Б., *Управа вароши Београда 1820–1912*, Музеј града Београда, Београд, 1970.
- Уредба о томе, како ће полицијске власти са полицијским преступницима поступати и казнити од 18. маја 1850. године*, *Зборник закона и уредаба изданих у Књажевству Србском*, V, стр. 187.
- Устројство Управителства вароши Београда од 18. фебруара 1860. године*
- Устројство Управителства вароши Београда од 11. јула 1860. године*.

DECREE ON THE ORGANISATION CITY OF BELGRADE OF THE YEAR 1860

Summary

Prince Milos Obrenovic returned to Serbia in 1859 with the idea to continue reigning the country as before his departure in 1839. Already in advanced years to bring a certain moodiness, which is an aging prince was typical, and in his younger days, Milos intended to be a “great master” again. Not realizing that they are for his absence in the Serbian society, and consequently in the country, major changes occurred in every sense, it was difficult to Milos difficult to come to terms with the transition from the patriarchal toward civil. Almost naively thought that all other powers of government to its will by simply ignoring the established system, and when he saw that it was no longer possible and that the existing regulations must be respected, power is directed to related authorities and formal shape for his ideas. The consequence of such dynastic conception was the adoption of two fundamentally different regulations on the Belgrade police in the time span of a few months. The organization's stewardship of the City of Belgrade on 18 February 1860 did not essentially change the position of the police department in relation to the existing regulations. However, the Organization of stewardship of the City of Belgrade on 11 July 1860, which transferred the jurisdiction of the police administration from the Ministry of the Interior to the prince, it was an expression of true prince's intentions. Excluding policing in the City of Belgrade and its surroundings from the jurisdiction of the ministry under which they had already been carried out and their direct subordination to the prince, were completely in the line of Milos perceptions of governance. Accustomed to every time and knows what is in the farthest corner of the country talking about him and his administration, Milos could not afford to capital's police led by someone who was not of his choice, or on events in Belgrade is not well informed. In particular, it should not have let confronting with still fresh impressions on the work of St. Andrew's Assembly precisely in Belgrade, whose decisions are obese to assume a revolutionary character. Only thanks to the experienced and calm Minister Ilija Garasanin, whose adequate decisions refrained from army and police clash with the assembly, there was no bloodshed and threats to order. Knez Milos as a man of the people knew that the Belgrade police was extremely important institution in a country where almost everything is in writing and educated, almost all the intelligence, gained just in the capital city. In a new era, in which Belgrade has become a barometer of sentiment in the country, in which rebellion is no longer rising “free” nation, or at least not without serious incentives and leadership of Belgrade citizens, Milos considered it was very important to have Belgrade police under personal control. Therefore, he found a way to warden and police subdue directly to himself. With the manager whom he appointed, responsible and briefed him twice a day, Prince Miloš could be sure that any disturbing event in Belgrade will not surprise him, and in the case of something unpleasant there was a military force (gendarmerie company and the army) sufficient to defend the order.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

351.741(497.11)

СТРУКТУРА и функционисање полицијске

организације : традиција, стање и перспективе : тематски зборник радова. 3 / [уредници Обрад Стевановић, Дане Субошић, Далибор Кекић]. - Београд : Криминалистичко-полицијска академија, 2014 (Београд : Гласник). - VII, 206 стр. : илустр. ; 24 cm

Текст ћир. и лат. - Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-7020-306-8

а) Полиција - Организација - Србија - Зборници
COBISS.SR-ID 212398604